

BETEKINTŐ

2010/3. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Jens Gieseke: Állambiztonság és társadalom – érvek az együttes vizsgálat szükségessége mellett*

A NDK Állambiztonsági Minisztérium történeti kutatásának állása

Baráth Magdolna: Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban

Takács Tibor: A belső reakció elleni elhárító osztály, 1956–1962

Szervezettörténeti vázlat

Papp István: A Politikai Nyomozó Főosztály Mezőgazdasági (Szabotázs-) Elhárító Osztályának szervezettörténete, 1956–1962

Krahulcsán Zsolt: Pártszervezetek a politikai rendőrségen, 1956–1962

Müller Rolf: A fotótechnika alkalmazása a politikai rendőrségen

(Szervezettörténeti vázlat)

Orgoványi István: A politikai rendőrség hálózati munkájának szabályozása 1954 és 1989 között

Pál Zoltán: Lutter Tibor államvédelmi megfigyelése

Soós Mihály: „Z”: egy megfigyelés története

Előkészületek az MHBK vezetőjének, Zákó Andrásnak erőszakos hazahozatalára

Jobst Ágnes: Az állambiztonság és a keletnémet menekültügy

Dokumentumok a genfi menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozásról

Jens Gieseke

Állambiztonság és társadalom – érvek az együttes vizsgálat szükségessége mellett*

A NDK Állambiztonsági Minisztérium történeti kutatásának állása

2006 márciusában az állambiztonsági iratokért felelős német szövetségi megbízott meghívására kereken ötven tudós gyűlt össze Berlinben, hogy megvitassa az NDK Állambiztonsági Minisztériumának tevékenysége és a lakosság szélesebb rétegeinek társadalmi élete között fennálló összefüggésekkel kapcsolatos kérdéseket. A konferencia résztvevői a szemléletváltás szükségességéről, sőt, a Stasi-kutatás paradigmaváltásáról beszéltek. Alig egy félév elteltével óvatosan kell kezelnünk az élénk vita hevében keletkezett kijelentéseket. Egy paradigmaváltásnak számos előfeltétele van, az olyan bejelentéseket pedig, amelyek „teljesen új megközelítésekről”, a tudományos világot „alapjaiban megrendítő tézisekről” beszélnek, leginkább a jelenkorral foglalkozó könyvek telített piacán szokásos hírverés részének kell tekintenünk. Mindazonáltal a műhelybeszélgetés jelen kötetben publikált előadásait, valamint az előadásokhoz fűzött kommentárokat abban a reményben közöljük, hogy ezzel valóban egyfajta szemléletváltást örökítünk meg.

Ez először is abban mutatkozik meg, hogy a kutatás az apparátus helyett egyre inkább a hatástörténetre koncentrál. Másodsorban abban, hogy a Stasi befolyásáról illetve hatalmának korlátairól szóló diskurzus nyitott az NDK társadalomtörténetének irányába. Harmadrészt reflektál a Stasi-akták kezelésének módjára, ezzel egyszerre mutatva rá a szűken vett Stasi-kutatás forrásainak korlátaira, valamint az NDK-beli hétköznapokkal foglalkozó, szélesebb értelemben vett kultúra- és társadalomtörténet számára az aktákban rejlő meglepő információkra.

Jelen kötet nagyjából azonos arányban tartalmaz elméleti és forrásközpontú fejtegetéseket a Stasi-tevékenység és a német államszocializmus kapcsolatára vonatkozóan, másrészt olyan konkrét résztanulmányokat és regionális vizsgálatokat, amelyek segítik a kötetben felvázolt koncepciók gyakorlati megközelítését. A kötet elsődleges kiindulópontja az, hogy az állambiztonságnak a keletnémet hétköznapokban való jelenléte nem írható le megfelelően az ideológiailag irányított kommunista hatalomgyakorlásról szóló szokványos top-down-modellek eszközkészletével, hanem egy olyan megközelítést igényel, ahol az uralkodó rétegek és az „alattvalók” közötti társas interakció is figyelmet kap. Egyúttal az Állambiztonsági Minisztérium tevékenységének azon dimenzióit (illetve ennek korlátait) is elemzik, amelyek nem felelnek meg az ellenállásról, illetve annak üldözéséről alkotott hagyományos sémáknak, mivel az állambiztonsági tevékenység az NDK – a rendszerhez legalábbis látszólag alkalmazkodó – lakosainak többsége ellen irányult. A pártvezetés és a Stasi sohasem hagyatkozott a lakosság behódolására, mert mindig annyira veszélyesnek tartották az ellenpólus, a kapitalista Nyugat „ellenséges” befolyását, hogy még maguk a rendszer lojális kiszolgálói is gyanúsak voltak – sőt, ők a leginkább. Ebből a „biztonsági doktrínából” következett az NDK preventív megfigyelőállammá való kiépítése, amire azelőtt – ilyen mértékben legalábbis – soha nem volt példa. De vajon mit jelentett az állambiztonság „mindenre kiterjedő” jelenléte a hétköznapokban? Milyen következményei voltak ennek a társadalmi életre, az állam, a gazdaság és a társadalom működési mechanizmusára vonatkozóan? Milyen nyomokat hagyott a megfigyelők és a megfigyelték mentális állapotában, politikai kultúrájában és emlékeiben? Milyen súlypontok adódtak a megfigyelés logikájából? Milyen korlátai voltak az állambiztonsági befolyásolásnak a posztsztálinizmus által meghatározott rendszerben és társadalomban?

Az efféle kérdésfeltevés természetesen nem teljesen új, hiszen alapvetően már az 1990-es évek elejétől – amikor az Állambiztonsági Minisztérium hatalmas irathagyatékát nyilvánosan hozzáférhetővé tették – szinte magától értetődőek voltak ezek a kérdések, ráadásul az iratanyag rendezési elve, amely földrajzi, illetve szektorális „biztonsági

zónákra” osztja az aktákat, ugyancsak ezt tette kézenfekvővé. Kezdetben azonban a kutatás hangsúlya a kommunista titkosrendőrségek politikatörténetére – a politikai vezetésen belüli hatalmi harcokra, az ellenállás és az ellenzék üldözésére, a politikai perekre, a nyílt és titkos állambiztonsági módszerekre stb. – helyeződött. Később ezt egészítette ki – szinte kizárólag a két német állam viszonyának kontextusán belül – a hírszerzési tevékenység feltárása. A felsorolt területek kapcsán jogosan felmerülő információéhség „pótlólagos” kielégítése azonban – az összességében jó, bizonyos esetekben (pl. kémkedés) azonban nagyon hiányos forrásadottságoknak köszönhetően – időközben nagyrészt megtörtént.

Klaus-Dietmar Henke már a levéltári iratokon alapuló kutatás kezdetén kidolgozta azon munkahipotézisét, mely szerint a Stasi az 1970-es évektől „ténylegesen minden területen bevethető és manipulatív” volt, emellett részben képes volt bizonyos „állami irányító funkciókat” átvállalni. Ez a „mindenre kiterjedő, rejtett irányító- és manipuláló tevékenység” történetileg új jelenség, és nemcsak az állam és társadalom minden fontos területét hatotta át, hanem az állampolgárok közötti elsődleges viszonyokat is.¹

A tézis kiindulópontját a totalitarizmuselmélet adja, amely szinte hagyományos eszköz a világnézeti diktatúrák titkosrendőrségi tevékenységének elemzésében.² A fent vázolt helyzetben azonban még nem volt lehetőség e kérdéskör kutatási programjának kidolgozására, de például az államapparátus fontosabb hivatalnokait, a nem hivatalos munkatársak besúgó tevékenységét, az egyházak, az irodalom és az egészségügy „biztonsági zónáit”, illetve ritkábban a fiatalságot, a hadsereget és a gazdaságot elemző tanulmányok – utóbbiak inkább mellékesen – tartalmazzak a kérdéshez kapcsolódó megállapításokat.³

Az első részkutatások nyomán az idézett kiinduló hipotézist csak részben lehetett alátámasztani. A magát állandóan tökéletesítő, fokozatosan az élet minden területét átható titkosszolgálati apparátusról alkotott, kezdetben kézenfekvőnek tűnő kép hamarosan átadta a helyét egy olyan felfogásnak, amely szerint a Stasi tevékenysége nem annyira a szocialista társadalmi rendszer elnyomó jellegét, mint inkább annak „konstitutív ellentmondásait”⁴ helyezte középpontjába. Roger Engemann például a Stasi 1957 utáni fokozatos funkcióváltását hangsúlyozta, mely folyamat végén az ideológiailag motivált, támadó jellegű represszióval szemben a „védelmi stabilizációs stratégiákat” helyezték előtérbe. Az olyan manapság használatos szóösszetételek, mint például „kemény és lágy stabilizátorok”⁵, a „diktatúra háborítatlan világa”⁶ avagy a „gondoskodó diktatúra”⁷, mind az ilyen ellentmondásokat próbálják megfogalmazni. Az elnyomás témája ezzel – különösen a kommunista titkosrendőrség vizsgálatakor – egyáltalán nem tűnik el az értelmezési keretekből, hanem inkább részévé válik annak az összképnek, amelynek segítségével megfelelően ábrázolhatóak a kommunista társadalmi formáció változásai, majd annak felbomlása, s végül a konkurens kapitalista társadalmi rendnek a modernizációs nyomás hatására történő felülkerekedése.⁸ A Német Szocialista Egységpárt, az NSZEP politikájához hasonlóan az állambiztonsági tevékenység is ezen erőterben bontakozott ki, s ezért ennek további, részletes elemzésére van szükség.

Egy új, a pótlólagos alap kutatásokhoz kapcsolódó megközelítés – amely egyrészt átveszi az NDK-val foglalkozó társadalomtörténet-írás kérdésfeltevéseit, s ezzel együtt felhívja a társadalomtörténészek figyelmét az elnyomó és megfigyelőapparátus hétköznapi életben elfoglalt szerepére – pontosabb körvonalazása két okból is esedékes. Nemcsak égető szükség van ezen újításra, hanem ez valószínűleg már meg is késett. Kétségtelenül sokkal szerencsésebb lenne, ha a megfelelő módszertan és az eredmények már az NDK történeti vizsgálatának fénykorában rendelkezésre álltak volna. Most, a nagy elméleti-módszertani vitákat követően, valamint Jürgen Kocka 2003-as, vízvázlatának tekinthető kijelentése után – miszerint az NDK történetének feldolgozása nagyobb körvonalaiiban már megtörtént, a diszciplína azonban túlságosan szétforgácsolódott, valamint „nagyfokú önreferencialitás és bezárkózás jellemzi”⁹ – a kezdeményezés kissé okafogyottnak tűnik. Az aktuális „fordulatok” hatására számos kreatív vénával megáldott történész fordult új témák felé; nemzetközi összehasonlításra törekednek, országhatárokon átívelő (ami sokszor egyben rendszereken való átívelést is jelent) közös pontokat vagy éppen kulturális formákat keresnek. Ezeken a területeken is lenne elegendő kapcsolódási pont a kommunista titkosrendőrségek működésében¹⁰, ennek

ellenére a Stasinak a társadalmi struktúrára gyakorolt hatása továbbra sem kellőképpen tisztázott.¹¹

A Stasi-kutatáson belül azonban az efféle megközelítéseket továbbra is veszélyesnek ítélik meg, s elhamarkodott historizálásnak tekintik, ami eltereli a figyelmet a valós politikai és morális felelősökről. Így tehát a Stasi-kutatás továbbra is „public history” marad, amely kérdésfeltevéseit nem a szakmai diskurzuson belül alakítja ki, hanem a politikai vitákból és a médiából meríti azokat. Természetesen a közvéleménnyel ápoltszoros kapcsolat létfontosságú a pezsgő jelenkortörténet számára, abban az esetben azonban, ha nem a kíváncsiság, hanem a sztereotípiák megerősítésének szándéka határozza meg a kutatást, ez a kapcsolat egyre inkább teherként jelenik meg. Így például szinte előre megjósolható, hogy bizonyos események kapcsán újra meg újra felmerül a kérdés, miszerint „Kik voltak IM-ek [inoffizieller Mitarbeiter, nem hivatalos munkatársak, a Stasi által beszervezett civil besúgók – a ford.]?” Ilyenkor a téma sürgető, a történészek által addig „érthetetlen módon” figyelmen kívül hagyott problémaként jelenik meg – függetlenül attól, hogy az adott esetben valóban új eredményről vagy mindössze annak esélyéről van-e szó. Ezenfelül egy olyan emlékezőskultúra rituáléi alakulnak ki, amelyek kevésbé akarnak felvilágosítani, mint inkább identitást teremteni, az emléknapok ritmusa pedig soha véget nem érő előadássorozatok, konferenciákat és reprezentatív kiadványokat hoz létre, amelyek lényegében teljesen függetlenek a tudomány aktuális eredményeitől. Az olyan kutatási témákat, mint például a hétköznapiak és a Stasi, továbbra is egymással szembenállóként, nem pedig egymással összefüggő kérdésként jelenítik meg.¹² Jelen esetben ugyanazok a védekezési mechanizmusok ismétlődnek meg, amelyek az 1980-as években az *Alltagsgeschichte* – amely akkor a nemzetiszocializmus elemzési módszereként tűnt fel – kibontakozását követték.¹³

Van-e tehát „második esély” arra, hogy az NDK társadalomtörténete kiegészüljön a Stasi dimenziójával? Ha jelen kötet tanulmányai mást nem is, azt mindenképpen jelzik, hogy e téren szükség van ilyen jellegű erőfeszítésekre. Az eddigi történeti megállapításoktól függetlenül a Stasi (időnként akadozó) információs csatornaként való állandó jelenléte, a lakosság széles rétegeinek életébe történő beavatkozás, s végül a bizalmatlanság terjesztése, illetve a gyanakvás felve, vagy éppen ironikusan történő kezelése egyértelművé teszik, hogy sem az egész társadalom működése, sem pedig a mikroterekben tapasztalható cselekvési formák nem érthetőek meg e dimenzió nélkül. Ezért tehát a Stasi-kutatást az államszocialista diktatúra politikai társadalomtörténetének részeként lehet és kell értelmezni. A hagyományos, a politika dimenzióját figyelmen kívül hagyó társadalomtörténethez ennek kevés köze van, annál több viszont a politikailag motivált erőszak, a militarizálódás vagy az ellentmondásos modernizáció szélsőséges kitöréseinek kérdéseire, amelyek együttesen a történelem egyik legsötétebb korszakává tették a 20. századot.

Annak ellenére, hogy az ilyen típusú társadalomtörténet konjunktúrája bizonyos mértékig alábbhagyott, mégis vannak hozzá kapcsolható irányzatok. A jelen kötetben szereplő német történészeket nem szükséges külön bemutatni, az angolszász és a francia kutatásra azonban röviden utalnunk kell. Mary Fulbrook kutatásai például legalábbis részben kapcsolódási pontot jelenthetnek számunkra. Fulbrook teremtette meg az „emberek történelembe történő visszahelyezésével (*to put the people back in history*)”¹⁴ az NDK néptörténetének koncepcióját, melynek kezdetben az volt a célja, hogy azon, „nem annyira gonosz” vonatkozásokat is bemutassa, amelyek akkor válnak csak láthatóvá, „ha tekintetünket elfordítjuk az elnyomás (Stasi stb.) struktúráiról.”¹⁵

Fulbrook azonban az NDK „participatív diktatúráként” való értelmezésében nem kerülheti el, hogy a „nem hivatalos munkatársak”, azaz a besúgók alkalmazását a rendszerben való részvétel gonosz („*malign*”) formájaként ábrázolja. Ugyanakkor vizsgálja a Stasi jelenlétének más formáit is. (A főállású munkatársakat – a katonához, rendőrökhöz és pártfunkcionáriusokhoz hasonlóan – azonban a szocialista rendszert kiszolgálók osztályának társadalomtól „izolált” rétegéhez sorolta, s ezzel gyakorlatilag a „népi állam” által megalkotott koncepcióján kívül helyezte.) Ebben az értelemben tehát éppenséggel foglalkozik az állambiztonság NDK társadalmán belüli szerepének jelen kötetben vizsgált problémájával. Saját elemzésétől függetlenül azonban ragaszkodik azon

téziséhez, miszerint a csendes többség „egészen normális” életet élt anélkül, hogy valaha is érintkezhetett volna az elnyomó hatalom bármelyik megnyilvánulásával, így például a kiutazási tilalommal vagy a Stasival: „Fontos azt is észrevennünk, hogy hány embernek nem volt alkalma soha szembesülni ezekkel a korlátokkal és hányan érezték úgy, hogy »tökéletesen normális« életet élnek.”¹⁶

Nem véletlen ezért, hogy Fulbrook a besúgóktól való félelem szociálpszichológiai hatásainak elemzésekor arra a következtetésre jut, hogy volt ugyan e félelemnek (tovább nem részletezett) hatása a társadalmi kapcsolatokra, de a legtöbb ember számára minden további nélkül lehetségesek voltak a bizalmas, baráti kapcsolatok. A besúgók rendszerét csak az akták megnyitása tette „végtelenül robbanékonyá”¹⁷ – így szól Fulbrook fatalista konklúziója. Senki sem vonná kétségbe, hogy az NDK társadalmán belül lehetséges volt baráti, bizalmi kapcsolatokat teremteni, Fulbrook azonban ezzel kitér a társadalom belső állapotának kérdése elől, amelynek – korántsem csak a rendszer kritikusaire korlátozódóan – hétköznapi része volt a gyanakvás, amit a megfigyelés valós, minden ember számára ténylegesen jelenlevő veszélye táplált. Joggal kételkedhetünk abban, hogy az NDK lakosságának többsége egy józan önvizsgálatot követően arra a végeredményre jutna, hogy soha nem érezte az államhatalom rejtett jelenlétét, s ez az érzés soha nem határozta meg cselekedeteit. Éppen ellenkezőleg, pontosan a lehetőség szerinti „normális”, feltűnés nélküli életvitelre való törekvést értelmezhetjük a felszín alatti politikai nyomás egyik jeleként.

Fulbrook nagyívű elmélete éppen ezért egy alaposabb szemrevételezést követően igencsak ambivalensnek tűnik. Fulbrook a csendes többség ügyvédjének tekinti magát, amely többség szerinte „nem elsődlegesen a diktatúra szemszögéből akarja láttatni saját életét”, „legyen szó a rendszer szimpatizánsairól, véletlen vagy bátor áldozatokról vagy akár ideológiai »balekokról« (hogy a Stasi IM-jeiről vagy a hatalom fenntartóiról ne is beszéljünk).”¹⁸ Az akkor élt emberekkel való együttérzés természetesen nem egyeztethető össze minden további nélkül a történész független véleményével, és ezért nem is tekinthető a diktatúrák kritikus társadalomtörténetét meghatározó mércének. Számos olyan viselkedési mintát például, amelyet Fulbrook a „participáció” rubrikájába sorol, a hagyományos német társadalomszerveződés figyelembevételével az „alattvalói viselkedés”¹⁹ reprodukciójaként is besorolhatunk, Fulbrook mégis következetesen elkerüli e kevésbé empátikus értelmezési lehetőséget.

Az eddig vázolt kérdéskörhöz közelebb áll a „hatalom socio-histoire”-jának francia megközelítése, amely az állam (mint a politikatörténet kutatási tárgya) és a társadalom (mint a társadalomtörténet kutatási területe) között húzott éles határvonalat eltörli: „A társadalomtörténettel vagy a »histoire sociale«-l szemben a »socio-histoire« a csoportképződési folyamatokat nem gazdasági vagy kulturális erők eredményeként kezeli, amelyek a társadalom viszonylag autonóm területén keletkeznek. Itt az állam és a társadalom között fennálló kapcsolatok kerülnek előtérbe. Ezért a kutatás középpontjában a társadalmi csoportok, valamint az állami és politikai döntéshozók és intézmények kölcsönös egymásra hatása, illetve összefonódásai állnak.”²⁰ A német társadalomtörténet-írással szemben itt az állami intézmények szerves részét képezik a társadalomnak. Ebből a szemszögéből központi szerepet kap az állami szerveknek a társadalmi csoportok és identitások kialakulására gyakorolt befolyása.

Ez a francia „stílus” állandó párbeszédet folytat a hatalomszociológia (Goffman, Hirschman, Foucault, Bourdieu)²¹ elméleti eszközkészletével. Olyan klasszikus intézmények kerülnek a kutatás középpontjába, „amelyek a hatalom konkrét, kontextusfüggő gyakorlásának eszközei: a börtönök, a párt, a gyár, az iskola, a Stasi stb.”²² A kutatások konzekvensen a cselekvőkre koncentrálnak, mind a hatalom intézményeinek belső működése, mind pedig a társadalommal való kapcsolatuk elemzése terén.²³

Az itt vázolt elméleteknek az állambiztonság tematikájára való alkalmazása, a titkosrendőrség megfelelő helyének, valamint az NDK-ban gyakorolt közvetett és közvetlen társadalmi hatásainak kutatása azonban még nagyon gyerekcipőben jár.

A forrásproblémákról

A felsorolt kutatási területek mellett az elmúlt évek tapasztalatai nyomán egy általánosabb módszertani problémára, a hatalmas mennyiségű állambiztonsági irat kezelésének kérdésére is fény derült. Első pillantásra nyilván kissé furcsán hangzik, hogy történészek a források túlzott mennyiségére panaszkodnak: természetesen a politikai rendőrség akkoriban titkos tevékenységének kutatása és a felvilágosítás elsősorban annak köszönhető, hogy Németországban – világszerte példátlan módon és mértékben (a kutatók többsége számára azonban igen problematikus használati feltételekkel) – hirtelen megnyíltak a levéltárak. A konkrét NDK-kutatásokon túl ezért a források általában a diktatúra és a titkosszolgálatok vizsgálata terén is komoly jelentőséggel bírnak. A forráskezelési problémák azonban csak az anyaggal való rendszeres munka során válnak nyilvánvalóvá mind a források mennyiségét, mind pedig az egyes forrástípusok sajátosságait illetően.

Különösen az 1970-es és 80-as évek – erre az időszakra esik az állambiztonsági iratok nagyjából 90%-a – esetében már a számos redundancia miatt is a kiértékelés objektív határaiba ütközik az elemző történész. Az az általánosan elfogadott történelmi alapelv, mely szerint „minden”, a témához kapcsolódó iratot fel kell dolgozni, esetünkben elérhetetlen távolságba kerül: „A rendelkezésre álló forrásokat figyelembe véve az az elvárás, hogy minden hozzáférhető iratot feldolgozzunk, agyémnek tűnik” – állapítja meg Marcin Kula lengyel történész a kommunista rendőrségi levéltárak kapcsán.²⁴

Másrészt a források kvalitatív szempontból is komoly kihívást jelentenek. A titkosszolgálati és titkosrendőrségi tevékenységet évtizedeken át kizárólag a cselekvők és az áldozatok élménybeszámolói alapján, valamint a kevés hozzáférhető hivatalos forrás, s végül az alig ellenőrizhető, legtöbbször célzottan válogatott dokumentumközlések alapján lehetett elemezni. A levéltárak megnyitásával a bürokratikus hagyaték jelentős mértékben változtatott az összképen – ennek minden előnyével és hátrányával: lehetőséget adott a jóval nagyobb precizításra, a hatalom titkos és szigorúan titkos akcióinak felderítésére, de ugyanakkor felvillantotta az olyan „hivatalos iratok”²⁵ produkálásának veszélyét, amelyek túlságosan belebonyolódnak a hatalom struktúráinak, valamint más külsőségek leírásába, s adott esetben akaratlanul átveszik a „csekizmus” szellemi világából származó logikát és nyelvezetet. Persze e kockázatok ellenkezője is kézenfekvő: a Stasi ellenségképének kritikától mentes reprodukciója, amely összekeveri a szervezet sémáit a különböző cselekvők önképével.

A módszertani korrekció kérdése tehát továbbra is napirenden van. Ide sorolható a Stasi-akták kritikai-hermeneutikai elemzésének igénye, de az alternatív források keresése is. Mivel a titkosítás, valamint az Állambiztonsági Minisztérium iratanyagának célzott megsemmisítése miatt a klasszikus források, mint például az NSZEP pártarchívuma csak részben jelentenek segítséget, ezért az „egoforrások” nagy jelentőséggel bírnak. Fontosak a naplók és más kortárs feljegyzések²⁶, de a gyakorlatban sűrűbben használják az utólagosan összeállított forrásokat, mint például a visszaemlékezéseket és oral history-interjúkat.²⁷ Ez nem csak a börtönbeli állapotok vagy a kihallgatási módszerek kutatása esetén érvényes, amely témák a levéltári forrásokban csak korlátozottan jelennek meg, s ezért szinte kizárólag a rabok beszámolói alapján rekonstruálhatók (forráskritika alkalmazásával). Ha az NDK teljes társadalmára vonatkoztatva vizsgáljuk őket, akkor bonyolultabbá válik a kérdés. A Stasi-akták, illetve a Stasi akcióinak elemzésekor módszertani elővigyázatosságból mindig szem előtt kell tartani, hogy egyrészt az iratokban fennmaradt akcióterveket a valóságban nem feltétlenül hajtották végre, másrészt nem járt minden végrehajtott akció ténylegesen sikerrel, harmadrészt az Állambiztonsági Minisztérium feltehetően nem minden esetben volt meghatározó szereplő, sőt bizonyos esetekben jelentéktelen szerepet játszott, s végül azt, hogy az állambiztonsági iratokban a legfontosabb eljárások és jelenségek egyáltalán nem szerepelnek.²⁸

Ezzel együtt azonban éppen a Stasi-iratok – pontosabban az a több százezer, közvetlenül a társadalmi bázison belül gyűjtött IM-jelentések – alkalmasak a keletnémet hétköznapi történelmi antropológiájának bemutatására²⁹, ahogy erre korábban legfeljebb különböző beadványok elemzésekor (egészen más eredménnyel) történtek kísérletek.³⁰ S hogy ismét Marcin Kulát idézzük: „Egy rendőrségi jelentés hamis lehet egy konkrét

személyre vonatkozóan, akiről tudósít – ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az a társadalomkép, amely sok ilyen jelentésből kirajzolódik vagy – ami legalább ilyen fontos – hogy a jelentések szerzőinek önképe, amely bennük visszaköszön, szintén hamis.”³¹

Az olyan aggregált forrásokkal szemben, mint például az FDGB [Freie Deutsche Gewerkschaftsbund, az NDK szakszervezeti szövetsége – a ford.] és az NSZEP iratai, az IM-jelentések közvetlenül a társadalmi élethez kapcsolódóan jöttek létre: kollégák, iskolatársak, szomszédok, rokonok és ismerősök körében keletkeztek, s – gyakran az állambiztonsági megfigyelés céljaitól függetlenül – mély betekintést adnak. A „nem hivatalos munkatársak” állambiztonság által kifogásolt „fecsegése”, amely semmiféle „operatív értékkel” nem rendelkezik, a hétköznapiakat kutató történész számára hatalmas nyereséget jelent.

A nemzetiszocializmus kutatása mint orientációs pont

Az itt vázolt megközelítés sokféle szempontból csak a nemzetiszocializmus és a sztálinizmus kutatására támaszkodva képzelhető el. E kapcsolódási pontokkal is foglalkozott a szóban forgó konferencia. Amíg Jan Berhends a Szovjetunió és az NDK (többé-kevésbé) „távoli rokonságát” illető gondolatai helyet kapnak könyvünkben, addig Gerhard Paultól, a Gestapo kutatásának egyik „megújítójától” nem közlünk tanulmányt jelen kötetben.³² Ezért következzen néhány megjegyzés a workshopon vele folytatott vitához: a történelem nyilvános feldolgozásának diskurzusa és a tudomány közötti intenzív kapcsolat, a kutatás kérdésfeltevéseinek változása – különösen a diktatúra korszakának társadalmi felé történő nyitása – s végül a forráskezelés problémái számos párhuzamot mutatnak mindkét kutatási területen. Ezzel természetesen nem akarjuk egymással egyenlővé tenni a két rendszert vagy annak bűneit, mégis sok kérdést hasonlóképp kell feltennünk, és mind a módszertani vitákból, mind pedig az összehasonlítás során kapott – gyakran nagyon különböző – eredményekből sokat tanulhatunk. Az NDK történelmi kutatásának előnyére válik, hogy a náci korszak feldolgozása már lényegesen hosszabb ideje folyik, és mind a társadalmat adott esetben kínosan érintő megállapításokkal szembeni ellenállás legyűrése, mind pedig a felhalmozott tudás lehetőséget nyújt arra, hogy az esetleges tévutakat elkerüljük. A nemzetiszocialista időszak kutatása ráadásul azért is kimeríthetetlen hivatkozási alap, mert egyrészt nemzetközileg művelik, másrészt rendkívül sokféle megközelítést alkalmaz.

A Harmadik Birodalomról szóló írások hatása az intézményesült Stasi-kutatásban látens módon már a kezdetektől jelen volt – nem utolsósorban azért, hogy néhány Stasi-kutató korábban a nemzetiszocializmussal foglalkozott. A Stasi-kutatás megjelenése az 1990-es években ráadásul egybeesett a náci tettesek utáni kutatások felerősödésével, a besúgás összehasonlító vizsgálataival, valamint a Gestapo és a társadalom viszonyát tárgyaló kritikus írásokkal. Ezen példák közül néhány közvetlenül csapódott le az állambiztonsági kutatásokban (például az apparátus és a hivatalos állomány vizsgálatában), mások elsősorban kérdésfeltevésükben voltak jelen (mint például a besúgás gyakorlatának és a „nem hivatalos munkatárs”-rendszernek az összefüggései terén), s megint mások eddig nem lettek feldolgozva és adaptálva (mint például a jelen kötetben bemutatott projektek az NSZEP-hatalom hangulatjelentéseiről, valamint a lokális esettanulmányok).

Gerhard Paul a workshopon elhangzott összefoglalója a Gestapo-kutatásról még egyszer felhívta a figyelmet arra, hogy a nemzetiszocializmus karhatalmi szervei „egy a saját határait állandóan, egyre gyorsuló ütemben kiterjesztő hatalomnak” voltak alárendelve, ami végül a holokausztba torkollott, és amely hatalom egyszerre több területen – ideológiai, szervezeti és személyi téren egyaránt – is lecsapódott. Az NDK állambiztonsági tevékenységének nem volt ezzel összevethető dinamikája – még az elméletileg (a szovjet minta esetében gyakorlatilag is) hasonló, határokon átívelő ideológia ellenére sem. Épp ellenkezőleg, az állambiztonsági szervek hosszabb története sokkal inkább egy furcsa, kettős mozgást mutat: a preventív megfigyelés állandó kiterjesztését, és az erre fordított tevékenység és módszerek tökéletesedését, s ugyanakkor a tevékenységi kör lépésről lépésre történő lehatárolását és radikalizmustól

való megfosztását – legalábbis a tényleges cselekvés terén. Ezzel együtt az áldozatok száma sem növekedett exponenciálisan az időben előrehaladva.³³ A sztálinizmus végével a rendszeres terrort és az önkényes üldözést fokozatosan enyhítették, még ha teljesen nem is szüntették meg.

Mégis vannak olyan pontok, ahol a két rendszer – Gerhard Paul megállapításait szem előtt tartva – összehasonlítható. Paul a bűnügyi rendőrség, az NSDAP pártszervei, valamint a Gestapo intézményes együttműködésére hívta fel a figyelmet, különösen az alsóbb szintű funkcionáriusok „önálló szimatolását”, de ugyanakkor „a társas mikrokörnyezeten belülről jövő feljelentések” befogadását illetően. De az olyan intézmények, mint például a vasutak, a posta, a pénzügyigazgatás, a bejelentő- és egészségügyi hivatalok is számos információt szolgáltatottak a Gestapónak és a Stasinak egyaránt. És végül utal az elhárító tisztek, illetve a gyárakban működő üzemvédelem rendszerére, melyek NDK-beli megfelelőinek még az elnevezése is szinte azonos volt.³⁴

Fontos kapcsolódási pontot jelent végül a „társadalmi önfegyelmzésnek” a Gestapo-hatalom részeként való működése, azaz a – szervezetileg viszonylag kisméretű – Gestapo cselekvési repertoárjának kiterjesztése a „bizalmi emberek” szervezett tevékenységével és a lakosság köreiből származó spontán feljelentésekkel, amelyek főleg a „fajgyalázás” vagy a „külföldi adók hallgatása” esetében jellemzőek. Gerhard Paul szerint a „tömeges feljelentéseknek ebből következően a Harmadik Birodalom egyik legalapvetőbb jellemzőjének kellett lennie.”³⁵ A felsorolt bűncselekmények 55–80%-a feljelentésre vezethető vissza. A feljelentések osztársadalmi jelentőségéről szóló vita azonban még nincs lezárva. A magas feljelentési hajlandóságból arra lehet ugyan következtetni, hogy volt a lakosságon belül egy szignifikáns réteg, amely kész volt ilyesfajta vádaskodásokra, mégsem lehet ebből többségi vagy kisebbségi viszonyokra következtetni. Másrészt az ide sorolandó bűncselekmények tömegessége, valamint a felderítetlen esetek ebből következő magasabb arányának közvetett megjelenésével lehet dolgunk, ahogy azt Karl-Heinz Reuband is kiemelte.³⁶ Harmadszor és utoljára, a feljelentések többnyire személyes okuk miatt bizonyos értelemben véletlenszerűek, kiszámíthatatlanok voltak a Gestapo számára, és csak kivételes esetben irányultak olyan politikailag jelentős esetekre, mint például egy „összeesküvés előkészítése”. A problémakör az NDK „nem hivatalos munkatársainak” besúgórendszerére történő alkalmazását bizonyos szempontokból vizsgálták már, teljes egészében azonban nincs feltárva ez a kérdéskör.³⁷ Végül meg kell említenünk a „mindenható Gestapo” és az ennek megfelelő „Stasi-mítosz” – amely szerves részét képezte az NDK polgárok hétköznapijainak – valós hatásának szociálpszichológiai párhuzamait, még akkor is, ha e téren az anekdotikus utalásokon túllépve még nem folytatott senki rendszeres kutatásokat.

A Gerhard Paullal folytatott vitát összefoglalva megállapítható, hogy a Gestapo a Stasinak (hogy Jan Behrendst idézzük) „még távolabbi rokona volt”, mint a szovjet titkosrendőrség. A náci korszak kutatásának gazdag tudásanyaga ugyanakkor valóságos módszertani bőségszarunak bizonyul a 20. századi világnézeti diktatúrák társadalomtörténetének elemzésében.

(Fordította: Perényi Roland)

- Jelen írás a szerző szerkesztésében megjelent *Staatssicherheit und Gesellschaft. Studien zum Herrschaftsalltag in der DDR* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007) című tanulmánykötet bevezető tanulmánya.
- ¹ Henke, Klaus-Dietmar: Zu Nutzung und Auswertung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 41. (1993/4.) 585.
- ² Vollnhals, Clemens: Das Ministerium für Staatssicherheit. Ein Instrument totalitärer Herrschaftsausübung. In *Sozialgeschichte der DDR*. Hrsg. Kaelble, Hartmut – Kocka, Jürgen – Zwahr. Stuttgart, Hartmut, 1994. 498–518.
- ³ Részletesebb indoklást lásd Gieseke, Jens: *Der Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi 1945–1990*. (Bővített kiadás, München, 2006. 3–5. Fejezetek), valamint kifejezetten a Stasi-iratok szövetségi megbízottjának kutatásaira tekintettel lásd Gieseke, Jens: Das Verhältnis von Herrschaft und Gesellschaft als Problem der der MfS-Forschung. URL: http://www.bstu.bund.de/nn_714036/DE/Forschung/Schwerpunkte/Downloads/verhaeltnis_herrschaft_gesellschaft.templateID=raw.property=publicationFile.pdf/verhaeltnis_herrschaft_gesellschaft.pdf) című művét.
- ⁴ Pollack, Detlef: Die konstitutive Widersprüchlichkeit der DDR. Oder: War die DDR-Gesellschaft homogen? *Geschichte und Gesellschaft*, 24. (1998/1.) 110–131.
- ⁵ Boyer, Christoph: Die Sozial- und Konsumpolitik der DDR in den sechziger Jahren in theoretischer Perspektive. In *Repression und Wohlstandsversprechen. Zur Stabilisierung von Parteiherrschaft in der DDR und der ČSSR*. Hrsg. Boyer, Christoph – Skyba, Peter. Dresden, 1999. 37–48., Skyba, Peter: Die Sozialpolitik der Ära Honecker aus institutionentheoretischer Perspektive. In *Repression und Wohlstandsversprechen*. i. m. 49–62.
- ⁶ Wolle, Stefan: *Die heile Welt der Diktatur. Alltag und Herrschaft in der DDR*. Berlin, 1998.
- ⁷ Jarausch, Konrad: Realer Sozialismus als Fürsorgediktatur. Zur begrifflichen Einordnung der DDR. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 20. (1998.) 33–46.
- ⁸ Vö. Gerhard Besier kijelentését: „A totalitarizmuselmélet, ezt ma nyugodtan kijelenthetjük, a maga statikus hatalomfogalmával kudarcot vallott.” Interjú a *Die Welt* című napilapban, 2006. november 1.
- ⁹ Kocka, Jürgen: Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung. Hermann Weber zum 75. Geburtstag. *Deutschland Archiv*, 36. (2003/5.) 768.
- ¹⁰ Így tűnik fel az olvasónak például a „csekizmus” országokon átívelő jelensége egy alapvetően klasszikus hivataltörténeti nemzetközi munkában. *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944–1989*. Eds. Persak, Krzysztof – Kaminski, Lukasz. Warsaw, 2005.
- ¹¹ Az állapot jellemzéséhez vö. Lindenberger, Thomas: In den Grenzen der Diktatur. Die DDR als Gegenstand von „Gesellschaftsgeschichte”. In *Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung*. Hrsg. Eppelmann, Rainer – Faulenbach, Bernd – Mählert, Ulrich. Paderborn, 2003. 239–245. A problémakört az NDK társadalomtörténetének aktuális publikációi figyelmen kívül hagyják, vö. Bauerkämper, Arnd: *Die Sozialgeschichte der DDR*. München, 2004.
- ¹² Vö. a Sabrow-bizottság [2005-ben a német parlament azzal bízta meg a Martin Sabrow történész-politológus által vezetett bizottságot, hogy dolgozzon ki javaslatot egy decentralizáltan szervezett történész-szervezetre, amelynek feladata az NDK-s múlt feldolgozása lett volna – a ford.] 2006 nyarán nyilvánosságra hozott ajánlásai körüli vitát. Zur Zukunft der Aufarbeitung der SED-Diktatur. Empfehlungen der Expertenkommission. *Zeitschichte online*, URL: <http://www.zeitgeschichte-online.de/site/40208626/default.aspx> (2006. december 6.), *Wohin treibt die DDR-Erinnerung? Dokumentation einer Debatte*. Hrsg. Sabrow, Martin et al. Göttingen, 2007., továbbá lásd Mathias Döpfner *Keine DDR light* című kommentárját (*Die Welt* 2006. június 20., valamint a bizottság egyik tagjának, Ulrike Poppének a válaszát (*Die Welt* 2006. június 22.)).
- ¹³ Vö. Alf Lüdtke: Der Blinde fleck. *Deutschland Archiv*, 39 (2006) 5, 894-901, valamint *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Hrsg. Lüdtke, Alf. Frankfurt am Main, 1989. Különösen a könyv bevezetője tanulságos szempontunkból.
- ¹⁴ Fulbrook, Mary: Putting the People Back. In *The Contentious State of GDR History*. *German History*, 24. (2006/4.) 608–620.
- ¹⁵ Fulbrook, Mary: Jenseits der Totalitarismustheorie? Vorläufige Bemerkungen aus sozialgeschichtlicher Perspektive. In *The GDR and its History: Rückblick und Revision. Die DDR im Spiegel der Enquete-Kommissionen*. Ed. Barker, Peter. Amsterdam, 2000, 42.
- ¹⁶ Fulbrook, Mary: *The People's State. East German Society from Hitler to Honecker*. New Haven, 2005, 297.
- ¹⁷ Uo. 246.
- ¹⁸ Fulbrook, Mary: Jenseits der Totalitarismustheorie? i. m. 38.
- ¹⁹ Vö. Staritz, Dietrich: Untertätigkeit – Heritage and Tradition. In *Studies in GDR Culture and Society*. 6. London, 1986, 37–48. Stefan Wolle szerint is megfigyelhető „a hatalom és az alattvalók látszólagos egyetértése”, amit „nem lehet teljesen negligálni” és „az állandóan jelenlévő erőszak fenyegetésével” megmagyarázni. Lásd Wolle, Stefan: *Alltag und Diktatur*. (In *Lexikon Opposition und Widerstand in der SED-Diktatur*. Hrsg. Veen, Hans-Joachim et al. Berlin, 2000, 42.) című tanulmányát.
- ²⁰ Rowell, Jay: Socio-histoire der Herrschaft. In *Die ostdeutsche Gesellschaft. Eine transnationale Perspektive*. Hg. Kott, Sandrine – Droit, Emmanuel. Berlin, 2006. 29.
- ²¹ Pudal, Bernard: Studien zum Kommunismus in Frankreich. Zwischen Soziologie und Geschichtswissenschaft. In *Die ostdeutsche Gesellschaft*. i. m. 286–290.
- ²² Rowell: Socio-histoire der Herrschaft. i. m. 33. Vö. Emmanuel Droit, Michel Christian, Agnes Bensussan és Pascal Décarpes tanulmányait a „Die Herrschaft: Von der Sozialisation zur Verfolgung” című fejezetben In *Die ostdeutsche Gesellschaft*. i. m., valamint az ezen irányzat *opus magnum*-ának tekintett művet (amely ugyan nem foglalozik az

állambiztonság dimenziójával), Kott, Sandrine: *Le communisme au quotidien. Les entreprises d'État dans la société est allemande*. Paris, 2001. Továbbá lásd Sandrine Kott: Vom Verhältnis Stasi – Gesellschaft zur Stasi als Teil der Gesellschaft. In *Staatssicherheit und Gesellschaft* i. m. 339–344.

²³ Vö. a német, brit és amerikai publikációkat bemutató Review-esszét, Kott, Sandrine: Everyday Communism: New Social History of the German Democratic Republic. *Contemporary European History*, 13. (2004/2.) 233–247.

²⁴ Kula, Marcin: Was ich aus den legendären „Mappen“ erfahren möchte. In *Die Überlieferung der Diktaturen. Beiträge zum Umgang mit Archiven der Geheimpolizeien in Polen und Deutschland nach 1989*. Hrsg. Bensussan, Agnès – Dakowska, Dorota – Beaupré, Nicolas. Essen, 2004. 195–203.

²⁵ Aly, Götz: Deutsche Einheit. Hubertus Knabe hat zwei fragwürdige, aber einander ergänzende Studien über die West-Arbeit der Stasi geschrieben. *Berliner Zeitung* 1999. december 24/25. 8.

²⁶ Erre a legismertebb példát lásd Reimann, Brigitte: *Ich bedaure nichts: Tagebücher 1955–1963*. Hg. v. Angela Drescher, 3. kiadás, Berlin, 1998.

²⁷ Vö. Dorothee Wierling: Die Stasi in der Erinnerung. In *Staatssicherheit und Gesellschaft*. i. m. 187–208.]

²⁸ Vö. Roger Engelmann: Eine Regionalstudie zu Herrschaft und Alltag im Staatssozialismus. In *Staatssicherheit und Gesellschaft* i. m. 167–186.

²⁹ Vö. Georg Wagner-Kyora: Spione der Arbeit – Zur Methodik der Alltagsgesichte mit IM-Berichten aus Industriebetrieben. In *Staatssicherheit und Gesellschaft* i. m. 209–252.

³⁰ Mühlberg, Felix: *Bürger, Bitten und Behörden. Geschichte der Eingabe in der DDR*. Berlin, 2004; Fulbrook: *The People's State*. i. m. 269–288.

³¹ Kula, Marcin: i. m. 203.

³² Az itt következő idézetek egy, a Gestapo történetéről szóló, eddig publikálatlan szövegből származnak, amely rendelkezésére állt a workshop résztvevőinek. Paul, Gerhard – Mallmann, Klaus-Michael: *Gestapo – Weltanschauungsexekutive im NS-Herrschaftssystem*. Kézirat.

³³ A kommunista NDK 1956 utáni áldozatainak legnagyobb részét a határokon megölt menekülők tették ki. Az előzetes mérleget lásd Gieseke, Jens: i. m. 186–191. A berlini falnál megöltek számának aktuális adataihoz lásd Hertle, Hans-Hermann – Sälter, Gerhard: Die Todesopfer an Mauer und Grenze. Probleme einer Bilanz des DDR-Grenzregimes. (*Deutschland Archiv*, 39. (2006/4) 667–676.) című tanulmányát.

³⁴ Vö. Renate Hürtgen: »Stasi in der Produktion« – Umfang, Ausmaß und Wirkung geheimepolizeilicher Kontrolle im DDR-Betrieb. In *Staatssicherheit und Gesellschaft* i. m. 295–317.

³⁵ Paul – Mallmann: i. m. 13.

³⁶ Reuband, Karl-Heinz: Denunziation im Dritten Reich. Die Bedeutung von Systemunterstützung und Gelegenheitsstrukturen. In *Denunziation im 20. Jahrhundert. Zwischen Komparatistik und Interdisziplinarität*. Hrsg. Marszolek, Inge – Stieglitz, Olaf. A Historical Social Research/Historische Sozialforschung külömfüzete, 26. (2001/2-3.) 219–234.

³⁷ Az akkori, mára idejétmúlt kutatási eredményekhez lásd Gellately, Robert: Denunciators in Twentieth-Century Germany: Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic. (In *Accusatory Practices. Denunciations in Modern European History, 1789–1989*. Eds. Fitzpatrick, Sheila – Gellately, Robert. Chicago, 1997. 185–221.); Kerkmann-Diewald, Gisela: Vertrauensleute, Denunzianten, Geheime und Inoffizielle Mitarbeiter in diktatorischen Regimen. (In *Doppelte Zeitgeschichte. Deutsch-deutsche Beziehungen 1945–1990*. Hrsg. Bauerkämper, Arnd – Sabrow, Martin – Stöver, Bernd. Bonn, 1998. 282–293.) című tanulmányát.

Baráth Magdolna

Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban

1953 júniusában meghívás érkezett Moszkvából a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetésének egy, a szovjetek által kijelölt köre számára.¹ Az 1953. június 13–16-án lezajlott tanácskozáson a bírálókat célpontja elsősorban Rákosi volt, de a kritikából kijutott a vezetés többi tagjának is. A belügyi és igazságügyi, valamint az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) munkáját érintő vádpontokat Berija fogalmazta meg, aki a helyzet megjavítására kész intézkedési tervvel állt elő: „Két mód van tehát a helyzet megjavítására. Egyik mód: a Belügyminisztérium élére felelős embert állítsanak, aki gazda lesz a területen és kijavítja a hibákat. Másik mód: Rákosi elvtárs közvetlenül irányítja a belügyi és ÁVH-szervek munkáját. Ez utóbbi mód nem helyes.”²

A rendteremtő „tekintélyes elvtárs” Gerő Ernő lett, aki mint mindig, most is elsőként ismerte fel, mi a követendő szovjet irányvonal.³ Erre a posztra Berija javasolta, de úgy tűnik, személye már korábban szóba kerülhetett. Rákosi visszaemlékezésében tévesen – a berlini események utánra datálva – jelölte meg az időpontot, amikor Berija felhívta telefonon és javasolta, hogy Gerőt azonnal válasszák meg belügyminiszternek. „Minthogy nem engedtem, Berija egyre ingerültebb lett, s fenyegető hangon beszélt velem. Végre azt mondtam, hogy a kérdést a Politikai Bizottság elé viszem, és álláspontunkat írásban fogom közölni. Az elvtársak, elsősorban Gerő, nem tartották helyesnek Berija javaslatát. Az így kialakult álláspontot megírtam a SZU K[ommunista]P[ártja]-nak.” – emlékezett vissza az esetre Rákosi.⁴ A Politikai Bizottság előtt ez a kérdés nem szerepelt, s nem foglalkozott vele a tényleges politikai döntéseket hozó Titkárság sem, de a moszkvai konzultáció alkalmával Berija is utalt arra, hogy „Rákosi elvtárs táviratában rosszul értelmezte azt a javaslatot, hogy Gerő elvtárs legyen a belügyminiszter.”⁵

Gerő hivatalosan 1953. július 4-én vette át a Belügyminisztérium irányítását Györe Józseftől, aki azonban miniszterhelyettesi rangban továbbra is a minisztériumban maradt. E megoldás Gerő számára is kedvező lehetett, mivel lerövidítette azt az időt, amely a minisztériummal és az ügyvitellel való ismerkedéshez szükséges volt. Gerő valószínűleg úgy gondolta, hogy e megbízatása csak ideiglenes jellegű lesz, a „rendteremtés” befejezéséig tart. Ez is magyarázhatja, hogy nem vitte be saját embereit a minisztériumba, jórészt a régi gárdára támaszkodott. Miniszteri tevékenységét két „népszerű” intézkedés meghozatalával kezdte. Először is, a rendőrök fizetését 1953. augusztus 1-jei hatállyal átlagosan 9,5%-kal felemelte.⁶ A másik intézkedés egy régóta húzódozó és a rendőrségen belül állandó bizonytalanságot előidéző „tisztogatási” kampány leállítását volt. Gerő több miniszterelődjével szemben megfogalmazódott az a vád, hogy nem tettek semmit a volt horthysta rendőrök eltávolítása érdekében. A Politikai Bizottság (PB) 1953. április 16-i, a rendőrség munkájáról szóló határozata is kimondta, hogy „Meg kell gyorsítani és 1954. év végére be kell fejezni a volt horthysta rendőrök és továbbszolgálók eltávolítását.”⁷ Gerőnek a PB 1953. augusztus 19-i ülésére előterjesztett javaslata viszont a PB idézett határozatának módosítását indítványozta olyan értelemben, hogy az elbocsátások minden esetben egyéni mérlegelés alapján történjenek, mert – mint azt az előterjesztés megállapította – „a rendőrség személyi állományának 8,2%-át kitevő régi rendőrök és megközelítőleg 1%-át kitevő volt továbbszolgálók nagyobb része a felszabadulás utáni kilenc évben politikailag fejlődött és a rendőri munka terén megállta a helyét”. Az elfogadott határozat szerint ezeket a rendőröket a többiekhez hasonlóan az eredmények alapján kell jutalmazni és előléptetni, míg az ellenséges magatartást tanúsítók eltávolítására feltétlenül sort kell keríteni.⁸

Gerő Ernő egyszemélyes belügyminiszteri tevékenysége során leginkább két feladat végrehajtására koncentrált: a törvénytelenések felülvizsgálatára és a Belügyminisztérium új szervezetének kialakítására. A törvénytelenések felszámolásának igényével indokolta Berija a moszkvai konzultáció idején a Belügyminisztérium és az ÁVH egyesítésének szükségességét.⁹ Az egységes Belügyminisztérium létrehozása s az

önkényeskedések felszámolása tehát éppúgy szovjet ösztönzésre és részben szovjet minta alapján történt¹⁰, mint a törvénysértések korábbi gyakorlata.

Az Államvédelmi Hatóság önálló országos szervként történő megszüntetésére vonatkozó elképzelését Gerő 1953. július 11-i Piros Lászlónak címzett feljegyzésében ismertette először. A mindvégig a párvezetés legbelső magjához tartozó Gerő ugyan nem emlékezett arra, milyen jogszabály alapján jött létre az Államvédelmi Hatóság, de a belügyminiszter a szerv megszüntetését, illetve a Belügyminisztériumba történő beolvasztását ugyanolyan szintű jogszabállyal kívánta végrehajtani, mint amely azt létrehozta, de ezúttal a legnagyobb titoktartás közepette, a nyilvánosság tudta nélkül. „Az Államvédelmi Hatóságot, mint ilyet, meg kell szüntetni. Erről persze nyilvánosan semmit nem kell mondani. A megfelelő javaslatot azonban el kell készíteni, és mielőbb be kell vinni a minisztertanácsba. Kérem utánezetelni, hogy milyen határozat vagy egyéb jogszabály alapján jött létre az Államvédelmi Hatóság, és ennek megfelelően kell elkészíttetni az ÁVH megszűnéséről szóló minisztertanács[i] határozattervezetet, amely kimondja, hogy az ÁVH beleolvad a Belügyminisztériumba.”¹¹ – szöveg Gerő utasítása helyettesének. A Minisztertanács 1953. július 17-i ülésén hatálytalanította a Minisztertanács 4353/1949. (268) sz. rendeletét és 500/6/1953. sz. határozatával elrendelte az ÁVH mint önálló szerv megszüntetését és a BM-mel történő összevonását.¹² A határozat nem került nyilvánosságra, a döntés titokban tartása így különféle félreértéseket okozott még az apparátuson belül is. Gerő Ernőnek még a Minisztertanács Titkárságán dolgozó Gergely Miklós figyelmét is fel kellett hívnia az ÁVH megszüntetésének tényére: „Félreértések elkerülése végett közlöm, hogy az ÁVH a Minisztertanács határozata alapján, már mintegy négy hónapja megszűnt. Nemcsak a név szűnt meg, de a szervezet is. Persze államvédelmi feladatok és államvédelmi munka van, ezt azonban különféle belügyi szervek végzik.”¹³ A zavarhoz feltehetően az is hozzájárult, hogy bár az ÁVH szervezeti önállóságát formálisan valóban felszámolták, az államvédelmi rendfokozatok mindvégig használatban maradtak, s az államvédelmi osztályok különállása az egységes Belügyminisztériumon belül is szembevető volt.

A Belügyminisztérium szervezeti felépítésének Gerő által elképzelt változata már 1953. július 15-én a PB-tagok előtt feküdt. E tervezet közvetlenül a belügyminiszter alá rendelte volna többek között a Vizsgáló Főosztályt – amelynek a törvénysértések felszámolásában a legnagyobb szerepet szánták –, az Ellenőrzési Főosztályt és a Kormányőrséget, míg az „államvédelmi” osztályokon két belügyminiszter-helyettes osztozott volna. Az egyik helyetteshez tartozott volna a tervezet szerint a KEOKH, az Elhárító Osztály, a Hírszerző Osztály, a Belső Reakció Elhárító Osztály, a Környezetelő és Lefigyelő Osztály, az Operatív Technikai és az Operatív Nyilvántartási Osztály, míg az Ipari és Mezőgazdasági Elhárító Osztályt, valamint a Közlekedés és Híradás Elhárítási Osztályt az a belügyminiszter-helyettes felügyelte volna, akihez ezenkívül még a Cenzúra Osztály, a Hírosztály, a Börtönügyi Osztály, a Tűzrendészeti Igazgatóság és Légó Parancsnokság is tartozott. A harmadik belügyminiszter-helyettes alárendeltségében a belső karhatalom és az országos rendőrkapitányság dolgozott volna. A Politikai Bizottság e struktúrán mindössze annyit változtatott, hogy a kormányőrséget a belügyminiszter első helyettese, Piros László alá rendelte. Ugyanezen az ülésen tárgyalták meg a Belügyminisztérium új vezetőire vonatkozó személyi javaslatokat is, az új osztályvezetők többsége államvédelmi rendfokozattal rendelkezett.¹⁴ Ugyancsak az államvédelmi ranggal rendelkezők voltak döntő többségben a Belügyminisztérium Kollégiumában is – a tíz tagból nyolcan.¹⁵

Az átszervezés konkrét lebonyolítása és az érdemi döntések meghozatala ezután a Belügyminisztérium Kollégiumában történt. A kollégiumi rendszer a minisztériumban már 1947 végétől működött¹⁶, de munkája Gerő minisztersége alatt vált rendszeressé.¹⁷ A kéthetenként ülésező testület első alkalommal 1953. július 28-án ült össze, amikor megvitatta kéthónapos munkatervét és elfogadta saját ügyrendjét.

A Politikai Bizottságtól kapott felhatalmazás birtokában Gerő nem késlekedett, a Belügyminisztérium átszervezéséről szóló jelentést – a strukturális átalakítást még be sem fejezve – már a kollégium augusztus 11-i ülésén napirendre tűzték. Az átszervezés előtt a Belügyminisztériumban 3 008 fő dolgozott, míg az ÁVH összes munkatársának száma 5 751 főt tett ki. A PB határozatának megfelelően, s az „új szakasz” takarékosági

intézkedéseivel összhangban az átszervezés végrehajtásakor kb. 2500–2600 fő „racionalizálásával” kellett számolni. Az előterjesztés benyújtásakor még csak 4 550 fős létszám elfogadásáról született döntés – ez a szám tartalmazza többek között a „államvédelmi osztályok”, a Kormányőrség, a Börtönügyi Osztály, a Hírosztály, az Országos Rendőr-főkapitányság, az Országos Légoltalmi Parancsnokság, valamint az Országos Tűzrendészeti Igazgatóság létszámát is, de nem szerepel benne pl. a Határőrség állománya –, s mintegy kétezer fős további létszámra jelentettek be igényt.¹⁸ A végleges minisztériumi szerkezet kialakítására a kollégium a központban augusztus 31-ig, a megyei szerveknél szeptember 15-ig biztosított lehetőséget, és Piros László első miniszterhelyettes vezetésével létrehozott egy bizottságot, mely a még megoldásra váró szervezeti és létszámkérdésekben előkészíti a döntést. Addig is már a kollégium következő, augusztus 25-i ülésének napirendjére tűzette a vidéki szervek szervezeti felépítésére, létszámára és irányítására vonatkozó javaslat megvitatását.

A Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkársága létrejöttével a Belügyminisztérium 1953 nyarán leadta legfontosabb államigazgatási feladatát.¹⁹ Az ÁVH és a Belügyminisztérium összevonásával létrehozott új minisztériumban Gerő alig titkolt törekvése mindvégig az volt, hogy a belügyi és az államvédelmi munka súlypontját a megelőző munkára helyezze, s ezt a következőképpen indokolta: „Az operatív munka sokkal jobban megfelel népi demokráciánk jellegének is, azonkívül olcsóbb és helyesebb módszer a karhatalmi munkánál. Nekünk elsősorban megelőző munka kell, nem karhatalmi munka.”²⁰ A már fentebb leírtak is alátámasztják azt, hogy a Belügyminisztérium központi szerveinél a hangsúly az államvédelmi munka irányába tolódott el. Ugyanez az állítás helytállóan tekinthető a vidéki szervek esetében is. A kollégium határozata elmarasztalta a vidéki szerveket, mert azok „nem tudnak egységesen harcolni népi demokráciánk belső ellenségei, az imperialisták által hazánkba bedobott kémek, diverzánsok, szabotőrök ellen”. A határozat a területi szervek átszervezésének céljaként az államvédelmi operatív szervek hálózati munkájának megerősítését tűzte ki, s kimondta: „minden fontos területet, objektumot át kell fogni hálózattal, hogy időben megakadályozzuk, megelőzzük az ellenség romboló tevékenységét”.²¹ A kívánt cél elérése érdekében olyan döntés született, miszerint minden megyében létre kell hozni a Belügyminisztérium egységes megyei főosztályait, s egységes vezetés alá kell helyezni az államvédelem, a rendőrség, a tűzrendészet, a légoltalom és a büntetés-végrehajtás szerveit.

A „mindenről tudjunk, ami az országban történik” alapelvet szem előtt tartva született meg a döntés a Belügyminisztérium egységes tájékoztató rendszerének megszervezéséről is. A tájékoztató csoport munkája a belügyminiszter szerint az átszervezés után már nem felelt meg az új igényeknek, ezért a kollégium határozata részletesen szabályozta nemcsak azokat a témákat, amelyekről a jelentéseket el kell készíteni, de a tájékoztató anyagok, összefoglalók elkészítésének gyakoriságát és a kétféle tájékoztatót megismerni jogosultak körét is. Az „A” jelentés a PB tagjai és a Belügyminisztérium belső használatára készült, s tartalmaznia kellett az összefoglalókat, hangulatjelentéseket, hálózati értesítéseket, vizsgálati ügyeket, rendkívüli eseményeket és az időszaki jelentéseket. A „B” tájékoztatót csak a belügyminiszter által meghatározott szűkebb kör ismerhette meg²²; ezeknek kellett tartalmazniuk a követségi értesítéseket, a jelentősebb kémügyeket és a nemzetközi híreket.²³ A szabályozás Gerő-féle alaposággal arra is kiterjedt, hogy egyes kérdésekről milyen gyakorisággal készüljenek összefoglaló jelentések.²⁴ Gerő 1953. augusztus 27-én levélben értesítette a párt Politikai Bizottságának tagjait és póttagjait az új, „A” tájékoztató megjelenéséről, s egyben kérte, hogy a testület tagjai észrevételeiket, véleményüket valamilyen formában rendszeresen hozzák a Belügyminisztérium vezetésének tudomására.²⁵

Az MDP Központi Vezetőségi határozataiban, valamint a kormányprogramban megfogalmazott igény a törvénytelenések felszámolására és a törvényesség megszilárdítására leginkább a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának munkájában érezte hatását. A Vizsgálati Főosztály munkájáról készült első összefoglaló jelentés 1954. június közepén önkritikusan állapította meg, hogy a főosztály tevékenységét a Központi Vezetőség 1953. júniusi határozata előtt a törvénytelen módszerek alkalmazása, a koncepciók vallomások felvétele, a fizikai és egyéb kényszerítő eszközök

alkalmazása jellemezte, azután viszont több olyan intézkedés történt, amelyek megteremtették a törvényes módszerek bevezetésének és a törvényesség megszilárdításának feltételeit. Ennek első lépéseként került sor magának a Vizsgálati Főosztálynak az átszervezésére.²⁶ A törvényesség megtartását szolgálták a Vizsgálati Főosztály munkáját érintő utasítások, határozatok: a belügyminiszter 1953. szeptember 21-én kelt 010. sz. parancsa és a hozzá kapcsolódó „Alapelvek” részletesen szabályozták az őrizetbe vételek, letartóztatások és házkutatások végrehajtásának rendjét az államvédelmi szerveknél.²⁷ 1954-ben elkészült és a kollégium jóváhagyta az „Irányelvek a vizsgálat törvényes lefolytatásához” című előterjesztést is.²⁸

A részletes, szinte mindenre kiterjedő szabályozások azonban nem változtatták meg egyik napról a másikra a korábbi gyakorlatot. A törvényesség megtartása területén egyáltalán nem volt olyan rózsás a helyzet, mint ahogyan azt a Vizsgálati Főosztály összefoglaló jelentései mutatták. 1953 októberében Gerő több feljegyzésben hívta fel a BM egyes vezetőinek figyelmét a minisztérium operatív szerveinél kialakult fegyelmi helyzetre. A hozzá érkezett jelentésekből arra a következtetésre jutott, hogy „különösen a periférián a szocialista törvényességet számos esetben lábbal tiporják [...] a Belügyminisztérium különféle megyei szerveinél még mindig elterjedt jelenség a dolgozókkal való fennhéjázó, durva, sértő bánásmód, sőt az őrizetesek fizikai bántalmazása”.²⁹ Gerő a tudomására jutott egyedi esetből messzemenő következtetéseket vont le: „A Belügyminisztérium operatív szerveinél (de egyéb szerveknél is) megmutatkozó súlyos fegyelmi helyzet azt mutatja, hogy *ezeknél a szerveknél határozott ellenállás mutatkozik a Központi Vezetőség júniusi határozatának végrehajtásával és magával a határozattal szemben.* [Kiemelés az eredeti dokumentumon – B. M.] Szerintem komoly politikai hiba volna ezt nem látni, és az egész ügyet csupán elszigetelt fegyelmi kérdés gyanánt kezelni. [...] Véleményem szerint az operatív szerveknél mutatkozó súlyos fegyelmi helyzet, a morális züllés esetei, verések stb. mögött politikailag az húzódik meg, hogy az államvédelmi tisztek jelentős része még mindig azt képzei, hogy az ország az államvédelem miatt van és nem fordítva; hogy ezek az emberek semmibe veszik a **KV** határozatát, ellenállnak a határozat megvalósításának, ami persze nem mindig jelentkezik a hivatalos hatalommal való brutális és vadállati visszaélésekben, de ezek ennek az ellenállásnak szélső esetei. Ezért kell ezzel a kérdéssel rendkívül komolyan és teljes alaposággal foglalkoznunk.”³⁰ A Belügyminisztérium Kollégiuma 1953. november 24-i ülésén tűzte napirendre a BM Fegyelmi Osztályának munkájára vonatkozó javaslatokat, de már az 1953. november 17-én megjelent belügyminiszteri parancs is részletes utasításokat tartalmazott a fegyelmi helyzet megjavítására, és előírta egységes Fegyelmi és Nyomozati Utasítás elkészítését valamennyi Belügyminisztériumhoz tartozó szerv részére.³¹

A törvényesség helyreállítását volt hivatva biztosítani az operatív nyilvántartás felülvizsgálata és az új nyilvántartási szabályzat elkészítése is. Az 1950-ben kialakított, egységes Antidemokratikus Elemek Központi Operatív Nyilvántartása 1953 őszén közel egymillió személy adatait tartalmazta. Az operatív nyilvántartás helyzetével – még egyáltalán nem a felülvizsgálat igényével, hiszen az Gerőben fel sem merült, hogy a nyilvántartottak száma indokolatlanul magas – a BM Kollégiuma 1953. szeptember 8-i ülésén foglalkozott, s az operatív nyilvántartás alapirányelveiről határozatot is hozott. Bár a határozat elismerte, hogy sok olyan személy van nyilvántartva, akikre nincs kompromittáló adat (pl. azért, mert hivatalos kiküldetésben voltak nyugati államokban), mégsem ez, hanem a nyilvántartási munka lebecsülése és a hanyag nyilvántartás-vezetés volt az oka annak, amiért Gerő nem tartotta megfelelőnek az operatív nyilvántartást. A nyilvántartásba vétel részletes leírását tartalmazó instrukciók kidolgozására később került sor, de már a szeptember 8-i határozat rögzítette a nyilvántartásba veendő körét, a rendszeresítendő kartotékrendszert, az operatív nyilvántartás formáit csakúgy, mint a priorálás rendjét, az őrizetesek, valamint az ügynöki és informátori hálózat nyilvántartását.³²

Bár már a kollégiumi határozat is előírta az operatív nyilvántartás felülvizsgálatát, a Legfőbb Ügyészség 1954. október 18-án azt javasolta Nagy Imrének, hogy az államvédelmi szervek vezetői rendeljenek el felülvizsgálatot az operatív nyilvántartó

adatai felett.³³ A munka ekkor valóban meg is kezdődött, a felülvizsgálat eredményeit 1955 áprilisában ismerhette meg a Politikai Bizottság.³⁴

Az átszervezés első tapasztalatait Gerő 1953. október elején próbálta összegezni már azzal a céllal, hogy az erről szóló jelentés – a kollégiumban történt megvitatását követően – még november végén a párt Politikai Bizottsága elé kerülhessen. Az addigra befejeződött átszervezésekből Gerő arra a következtetésre jutott, hogy hiba volt mindent (egészségügyi, szociális létesítmények, technikai egységek) beolvasztani a BM központi szervébe, főként azért, mert ez „a vezetés figyelmét elvonja a központi, döntő feladatoktól”. A „szervezeti forma finomítása” viszont „élesebbé tenné a Belügyminisztérium profilját és lehetővé tenné, hogy a Belügyminisztériumban az operatív munka jobban a központba kerüljön”.³⁵ A „finomítások” sorában javaslatot tett az Ipari- és Mezőgazdasági Szabotázselhárító Osztály újbóli szétválasztására³⁶, a budapesti főosztály és az Országos Rendőr-főkapitányság szerepének és létjogosultságának felülvizsgálatára, s ugyanígy a megyei főosztályok szervezetének és irányítási rendszerének áttekintésére, s az ezzel összefüggő kérdések áttekintésére. Mindezen feladatok elvégzését egy bizottságra bízta,³⁷ melynek a jelentés és a javaslatok elkészítése után még egy feladatot szánt: a Belügyminisztérium ügyrendjének elkészítését, mely szándékai szerint meghatározná a Belügyminisztérium és különféle szerveinek szervezetét, feladatát, hatáskörét és egymás közötti viszonyát. E dokumentumok elkészítésének szükségességét Gerő azzal indokolta, hogy ezáltal elérhető az, hogy „az önkény és a bizonytalanság helyett szilárdan megalapozott szabályok szerint folyják a Belügyminisztérium munkája”. Ezt szolgálta volna a Belügyminisztérium és szerveinek pártellenőrzéséről szóló dokumentum kidolgozása is. „Itt természetesen elsősorban a párt kezében kell lennie a kezdeményezésnek – írta ugyanitt Gerő –, de nekünk aktívan be kell kapcsolódnunk ebbe a munkába, mert a Belügyminisztérium rendszeres pártellenőrzése politikailag elengedhetetlenül szükséges, és egyben alapvető feltétele annak, hogy a Belügyminisztérium képes legyen megfelelően ellátni azokat a rendkívül fontos feladatokat, amelyeket a párt és a kormány reá bízott.”³⁸ Külön határozatra nem is volt szükség, Gerő felvetései enélkül is iránymutatásul szolgáltak a további munkát illetően.³⁹

A minisztérium átszervezéséről szóló jelentést, valamint a BM-szervek létszámának módosítására és a BM végleges létszámának átalakítására javaslatokat a kiküldött bizottság nevében Piros László és Rajki Sándor a BM-kollégium 1954. február 24-i ülésére terjesztették be,⁴⁰ majd március 10-én került a testület elé a BM központi szervei belső és külső létszámának kialakítására vonatkozó javaslat.⁴¹ Az előterjesztés szerint a minisztérium átszervezése helyes volt, mert azzal megteremtődött az a szervezeti alap, amely biztosítja a Belügyminisztérium előtt álló megnövekedett feladatok végrehajtását. Az átszervezés során az adminisztratív és kiegészítő apparátusok létszámának csökkenésével egyidejűleg jelentősen emelkedett az államvédelmi operatív szervek létszáma és ütközésképesége.

A BM-szervek létszámának módosítása azért vált mégis szükségessé, mert az előterjesztők szerint nem volt elég alapos és reális a létszámszükséglet felmérése, és nem vették eléggé figyelembe az új feladatokat. A BM központi szerveinek létszáma az átszervezés során 2 665 fővel csökkent, a rendszeresített állomány 7 295 fő volt (ebből 3 316 személy dolgozott az államvédelmi szerveknél). A Belügyminisztérium központi és megyei szerveinek összlétszáma a szervezeti átalakítást követően 45 037 főre csökkent. A különböző szervek összesen mintegy 2 328 fő létszámemelését kértek, ezt azonban az előterjesztők nem tartották indokoltnak, így csupán 1054 fős emelésre tettek javaslatot, amelyet az ORFK, a megyei gazdasági szervek, a tűzoltóság, a budapesti főosztály államvédelmi szervei létszámának csökkentésével kívántak kielégíteni, illetve a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumtól vettek volna át 250 státust.

Gerő 1954. április 2-án visszaküldte a jelentést a kidolgozásért felelős bizottság vezetőjének, Piros Lászlónak, mert szerinte annak alapvető hiányossága, hogy „alig van szó a jelentésben arról, hogy a munka súlypontja az egész Belügyminisztériumban az operatív-hálózati munka irányban tolodott el, hogy ez helyes és szükséges, hogy a baj ott van, hogy ez az irányzat még nem érvényesül kellő mértékben”. A jelentésben nincs szó arról, hogy lényegesen megerősödött a minisztérium vezetése, ráadásul a feladatok

is „kissé soványan vannak megállapítva”.⁴² A Politikai Bizottság így végül csak az 1954. április 28-i ülésén ismerkedett meg az átszervezés tapasztalataival. „Az átszervezés tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az új, egységes Belügyminisztérium létrehozása helyes és szükséges volt. Az új szervezeti felépítés alapján véve bevált, az átszervezés végrehajtásával megteremtettük a helyes szervezeti alapját annak, hogy az államvédelmi, belügyi szervek az eddiginél eredményesebben teljesítsék Pártunk Központi Vezetősége és Kormányunk által eléje állított feladatokat.” – állapította meg a jelentés.⁴³ Az átszervezés ugyan az előterjesztés megállapítása szerint sem ment simán – volt bizonyos ellenállás, ami egyrészt a régi szervezeti elvekhez való ragaszkodásban, másrészt a létszámcsökkentéssel való szembenállásban mutatkozott meg –, ám végeredményben eredményesnek tekinthető. A szervezeti átalakítás következtében a Belügyminisztérium összlétszáma 3 882 fővel csökkent, s a takarékos gazdálkodás következtében mintegy 800 millió Ft-os megtakarítást is sikerült elérni a költségvetésben. A hangsúlyt azonban az előterjesztés a minőségi változásokra helyezte: „az összlétszámon belül, annak csökkentésével egyidejűleg megnövekedett, megerősödött az államvédelmi szervek létszáma. Másrészt az államvédelmi szerveknél a központi és vidéki szervek létszámának régi, helytelen aránya a megyék, a járások javára változott meg, közelebb került az elhárító munka az adott konkrét területhez. Ez a döntő szervezeti feltétele az országban lévő ellenséges kategóriák szélesebb átfogásának, az operatív-hálózati munka, a megelőzés, az ellenség időbeni felderítésének és leleplezésének, az ellenség ellen folytatott harc eredményei növelésének.”⁴⁴

Mire a fent említett előterjesztés a Politikai Bizottság elé került, Gerő gyakorlatilag már alig foglalkozott a Belügyminisztérium ügyeivel. Nagy Imre már 1954. január 12-i beszélgetésük alkalmával felvetette a budapesti szovjet nagykövetnek: „számukra most különösen fontos, hogy Gerőt felmentsék a belügyminiszteri tisztség alól annak érdekében, hogy képességeit a lehető legszélesebb területen felhasználhassák.”⁴⁵ Erről a végleges döntés csak a PB 1954. június 23-i ülésén született meg,⁴⁶ de Gerő már 1954 februárjától nem vett részt a BM Kollégium munkájában. Addigra azonban befejeződött a BM átszervezése: még 1953 végéig megtárgyalták a legfontosabb belügyi szervek operatív munkáját és határozatokat hoztak annak megjavítására, elkészült a pártellenőrzésről szóló előterjesztés és a törvényesség betartását szolgáló hivatali szabályzatok. Az 1953. októberi – már idézett – feljegyzésben körvonalazott feladatok közül gyakorlatilag csak a Belügyminisztérium ügyrendjének elkészítése maradt utódjára, Piros Lászlóra.⁴⁷

A Belügyminisztérium 1953 nyarán kialakított szervezeti struktúrája nem maradt változatlan; a folyamatos kisebb-nagyobb átszervezésekből az államvédelmi osztályok sem maradtak ki.⁴⁸ Az MDP PB 1955. március 24-i – az államvédelmi szervek előző évi tevékenységét értékelő – határozata újabb ösztönzést adott a szervezeti átalakításokra. 1954 februárjában a Szovjetunióban az Államvédelmi Bizottság formájában újra önálló szervvé vált az állambiztonság. A szovjet példa nyomán a PB Vég Béla KV-titkárt, Piros László belügyminisztert, valamint Egri Gyula belügyminiszter-helyettest bízta meg azzal, hogy dolgozzanak ki javaslatot a Belügyminisztérium és az államvédelmi szervek újbóli szétválasztására.

Az erre vonatkozó előterjesztést a Politikai Bizottság 1955. június 16-i ülésére terjesztették be, de a Belügyminisztérium Személyzeti Főosztálya már május végén több változatban elkészítette az új Államvédelmi Minisztérium és az új Belügyminisztérium létszámalakulását. A Politikai Bizottság 1954. október 6-i határozatában a Belügyminisztérium létszámát 68 972 főben állapította meg, amelyből az államvédelem területén 5 803 személy dolgozott. Az átszervezéssel ugyan 128 fő létszámmegtakarítást akartak elérni, de az Államvédelmi Minisztérium központi szerveinél és a megyei államvédelmi szerveknél létszámemelkedést terveztek.⁴⁹

A PB elé terjesztett, 1955. június 6-án kelt előterjesztés⁵⁰ a Belügyminisztérium szétválasztását – az egységes Belügyminisztérium munkájának pozitívumait elismerve – azzal indokolta, hogy a minisztérium túl nagy és sok különböző jellegű szervből tevődik össze, ami miatt az irányítást nem lehet tökéletesen megoldani. Az egységes minisztérium irányításának sokoldalú feladata elvonja a vezetők erejének nagy részét a

legfontosabb kérdésekről, s így – többek között – nincs biztosítva, hogy az államvédelmi szervek a megnövekedett követelményeknek eleget tehessenek.

Az előterjesztők a minisztérium szétválasztásának végrehajtására két alternatívát kínáltak fel a pártvezetésnek: 1. Belügyminisztérium és Államvédelmi Minisztérium, illetve 2. Belügyminisztérium és (a szovjet KGB mintájára) a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa mellett működő Államvédelmi Bizottság létrehozását. A már említett 1955. május végi létszákimutatásokból is látszik, hogy a Piros Lászlóból, Vég Bélából és Egri Gyulából álló bizottság kezdettől fogva az első variáció mellett tette le a voksot, és a párt vezető testületének is ezt a megoldást javasolták. Elképzeléseik szerint az Államvédelmi Minisztériumhoz tartozott volna az összes államvédelmi szerv, a határőrség és a belső karhatalom, míg a Belügyminisztériumhoz a rendőrség, a légoltalom, a tűzrendészet és a büntetés-végrehajtás. A központi szerveken kívül mindkét minisztériumnál helyi kirendeltségek (az Államvédelmi Minisztérium esetében megyei, járási, városi államvédelmi osztályok, a BM-nél megyei, járási, városi rendőrkapitányságok) felállításával is számolt az előterjesztés.

Az árszervezés után, amelyet 1955. július 31-ig akartak végrehajtani, a két minisztérium összlétszáma 68 914 fő lett volna, ebből 35 664 személy az Államvédelmi Minisztériumban dolgozott volna, 5 911 fő pedig az operatív szerveknél. (Ez a szám 115 fővel haladta meg az államvédelem területén az átszervezés előtt dolgozók létszámát.)

A Politikai Bizottság 1955. június 16-i üléséről nem áll rendelkezésünkre olyan jegyzőkönyv, amely az előterjesztésről folytatott vitát is tartalmazná, így nem derül ki, milyen érvek hatására döntött úgy a testület, hogy „a jelenlegi viszonyok között politikailag nem tartja helyesnek a két minisztérium létrehozását. Továbbra is egy egységes minisztériumot kell fenntartani, de a BM keretén belül jobban szét kell választani az államvédelmi munkát a többi feladattól”.⁵¹

Ezt a célt a Belügyminisztériumon belül kialakított főcsoportfőnökségi rendszerrel kívánták elérni. Az erre vonatkozó előkészítő munkát illetően dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre, csupán az MDP Politikai Bizottsága 1955. december 8-i ülésére beterjesztett előterjesztés, amely I. (államvédelmi), II. (rendőri) és III. (határőrség, belső karhatalom) főcsoportfőnökség létrehozását javasolta Hárs István államvédelmi ezredes, miniszterhelyettes, illetve Pócze Tibor rendőr vezérőrnagy vezetése alatt. (A III. főcsoportfőnökség vezetőjére nem tettek javaslatot.)⁵² Piros László 1955. decemberi 33. és 34. sz. utasítása szabályozta a két kollégium ügyrendjét.⁵³ A két testület 1956 januárjában kezdte meg működését, s az ügyrendek szerint mindkettő a Belügyminisztérium mellett működő véleményező és tanácsadó szerv volt.⁵⁴

A főcsoportfőnökségi rendszer kialakításával egyidejűleg megfigyelhető volt az egykori államvédelmi tisztek térnyerése a rendőrségi posztokon is. 1956 elején az ország húsz megyei rendőrkapitányából csak négyen rendelkeztek rendőrtiszti rendfokozattal, a többiek egykori ÁVH-s tisztek, illetve főtisztek voltak.⁵⁵

A Belügyminisztérium az 1956. október 23-i forradalomig az MDP PB által 1955. december elején jóváhagyott szervezeti struktúrában működött, ez azonban nem jelentette azt, hogy a szervezeti változások befejeződtek volna. Az államvédelmi szervek feladatának a politikai helyzet alakulása, valamint az államközi kapcsolatok kiszélesítése következtében megnövekedett feladataival indokolták az 1956 nyarán az I. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségen belül javasolt változtatásokat. Ekkor alakult főosztállyá a IV., V. és VII. Osztály, és alakultak meg azokon belül az egyes osztályok. A IV. Főosztály ezt követően a Belső Reakció Ellen Harcoló Főosztályként a következő négy osztállyal működött: a IV/1. Osztály a jobboldali szociáldemokraták, pártellenes trockisták, volt fasiszta és jobboldali pártok elhárításával foglalkozott; a IV/2. Osztály a volt horthysta erőszakszervezetek tagjai és besúgóí elleni elhárításért felelt; a IV/3. Osztály a klerikális reakció elleni elhárítást végezte; a IV/4. Osztály pedig az ideológiai és tudományos területen tevékenykedő ellenséges elemek elleni elhárítást kapta feladatul.

Az V. Ipari Szabotázselhárító Főosztály három osztállyal (kohó- és gépipari; bányá-energia, vegyi- és építőipari, könnyűipari, pénzügyi, belkereskedelmi elhárítás) és három alosztállyal (vidéki, államtitok-védelmi, helyszínelő) ugyancsak ekkor szerveződött meg. A korábban a Kémelhárító, majd az Ipari Szabotázselhárító Osztályhoz került

külkereskedelmi alosztályból önálló Külkereskedelmi Elhárító Osztályt szerveztek két (kémelhárítási, illetve hírszerző és szabotázselhárító) alosztállyal.

A (VIII.) Figyelési és Környezettanulmányi Osztály volt a harmadik részleg, amelyet a változtatás érintett. A főosztályá szervezés mellett az előterjesztés a munkatársak létszámának 114 fővel történő emelését javasolta úgy, hogy a figyelők száma 142 fővel növekedett, míg a környezettanulmányozók létszáma 28 fővel csökkent volna. A Főosztályon belül az 1. Osztály a kapitalista követségeket, a 2. a kapitalista országokból érkező személyeket, a 3. pedig az ellenséges tevékenységgel gyanúsított magyar állampolgárokat figyelte volna. A 4. Osztály feladata volt a környezettanulmányok készítése és a Főosztályon belül működött egy operatív technikai alosztály is.⁵⁶

Az 1956. nyári átszervezést követően nagyobb szervezeti átalakításról nincs tudomásunk. 1956 folyamán azonban számos olyan kül- és belpolitikai esemény történt, amelyek jelentősen befolyásolták az államvédelmi szervek tevékenységét is. Nyikita Szergejevics Hruscsov az SZKP 1956. február 14. és 25. között üléselő XX. kongresszusa utolsó napján elmondott „titkos” beszédében fellebbentette a fátylat a sztálini terror időszakáról.

Az MDP KV 1956. március 12–13-i ülésén még csak a politikai felelősség kérdése vetődött fel, aminek akkori célpontja Farkas Mihály volt, az utasításait végrehajtó politikai rendőrségről nem esett szó. Piros László belügyminiszter a vitához hozzászólva hosszan ecsetelte ugyan a régi államvédelmi hatóságnál kialakult „morális fertőt”, a szocialista törvényesség felrúgása következtében kialakult helyzetet, ám mindezekért még mindig Péter Gábort és bűntársait tette felelőssé.

Új helyzet jött létre, amikor március közepén a nyugati rádióadók kezdték kiszivároztatni Hruscsovnak a kongresszus zárt ülésén elhangzott beszámolójának tartalmát. Az MDP Politikai Bizottsága március 20-i ülésén döntött arról, hogy egy rövid, elvi kérdéseket tartalmazó összefoglalóban ad tájékoztatást a pártszervezeteknek a Sztálinnal kapcsolatos bírálatról.⁵⁷ A beszámoló megdöbbenő hatást váltott ki a tagság körében. A Budapesti Pártbizottság tájékoztatója szerint a taggyűléseken a részvétel általában 75-80%-os volt, a vita hangulata „szenvedélyes, nem egyszer nyers volt, de általában a párt, az ország ügyeivel való törődés, rendszerünkhöz való ragaszkodás fűtötte át”. Sokat foglalkoztak a Sztálin-értékeléssel; voltak, akik Sztálin érdemeit hangsúlyozták, mások az SZKP KB régi tagjainak felelősségét kezdték firtatni, néhol már Rákosi önkritikáját is hiányolták, felvetve: „ha pártunk igyekszik a szovjet példát mindenben követni, miért nem követi a hibák nyílt feltárása terén is ezt a példát.” Többen feszegették Farkas Mihály felelősségét és végre a Rajk-ügyben is tisztábban szerettek volna látni: Rajk bűnös volt-e, vagy ártatlan? Olyan kérdések is elhangzottak már, hogy nem volt-e Nagy Imre kizárása is elhamarkodott.⁵⁸

A KV Adminisztratív Osztályához tartozó területeken ennél is kényesebb kérdéseket feszegettek: a párt és az állam vezetőit, vezető szerveit mennyiben terheli felelősség a koncepciók ügyekért, s ebből milyen gyakorlati következtetéseket kell levonni; milyen szerepe volt a Rajk-perben Berijának; hogyan történhetett, hogy a KV tagjait ártatlanul és alap nélkül letartóztatták és elítélték. Az állambiztonsági területen dolgozók között visszatetszést keltett, hogy úton-útfélen Péter Gábort és bandáját emlegették anélkül, hogy megmondták volna, kik tartoztak a „bandába”.⁵⁹

A Belügyminisztériumban 1956. április 2-án pártaktíva-értekezletet tartottak, amelyen a XX. kongresszus és az MDP KV március 12–13-i ülése határozatainak fényében igyekeztek meghatározni az államvédelmi szervek előtt álló feladatokat. Piros László előadói beszédében a XX. kongresszus legfontosabb tanulságának a szocialista törvényesség teljes biztosítását tekintette az államvédelem minden területén.⁶⁰ A törvénytelenések fő felelőse azonban változatlanul Péter Gábor volt, aki „felé helyezte az államvédelmi hatóságot a pártnak, az államnak, [...] hamis, pártot félrevezető jelentések tömegét gyártották, amelynek következtében ártatlan emberek, köztük kommunisták, felelős beosztásban lévő kommunisták ellen jártak el a legsúlyosabb módon”. Mindezek azért következhetek be, mert az államvédelmi szervek felett nem érvényesült a pártellenőrzés. Szerinte 1953 óta az államvédelmi munka új alapokra helyeződött és – nyilván érzékelve a XX. kongresszus után az államvédelmi szervek

körében is tapasztalható elbizonytalanodást – hangsúlyozta: „A párt határozata alapján tett intézkedések és eredmények feljogosítják az államvédelmi beosztottakat és vezetőket arra, hogy munkájukat magabiztosan végezzék, hogy legyenek büszkéek azokra az eredményekre, amelyeket elértünk, mert a párt politikájának, a dolgozó nép érdekeinek megfelelően dolgoztak. Nincs oka egyetlen államvédelmi tisztnek sem arra, hogy bizonytalanságban éljen, hogy ingadozzon...” Piros ugyanakkor óvott a „végletekben való gondolkodástól”, és cáfolta, hogy az új helyzetben az államvédelmi szervek jelentősége csökkenne.

Piros László ugyancsak a XX. kongresszus megállapítására hivatkozott, amikor kijelölte az államvédelmi szervek előtt álló legfontosabb feladatokat: „az összes államvédelmi szerveknek munkáját arra kell irányítani, hogy védjük hazánkban a szocializmus építését, más szóval védjük a mi népgazdaságunkat, iparunkat, mezőgazdaságunkat, általában a népgazdaság minden területét”.

A hozzászólók elsősorban azt kifogásolták, hogy nem kapnak a párt politikájáról az általános agitáción és tájékoztatáson túlmenő mélyreható információt, aminek következtében nem tudnak egyrészt az „ellenség” által felvetett kérdésekben állást foglalni, másrészt sok munkát feleslegesen, illetve rossz irányban végeznek. Tárnoki János éppen ezért azt sürgette, hogy a párt szabja meg a helyes irányt, „nagyon gyorsan és nagyon sürgősen kapjuk meg ezekre a kérdésekre a választ, mert egyébként megint az a bizonytalanság, ami van a sorainkban, feltétlenül el kell hogy tűnjön”.⁶¹ A bizonytalanság eltüntetését azonban sem a Farkas Mihály ügyében kiküldött bizottság előrehaladó vizsgálata, sem a belpolitikai események nem segítettek megszüntetni.

A XX. kongresszust követő „olvadás” egyik csúcspontja volt a Petőfi Kör által 1956. június 27-én megrendezett ún. sajtóvita. A vitát a pártvezetés egy összehangolt jobboldali támadás részének tekintette, és azzal vádolta a Petőfi Kört, hogy egyrészt a Nagy Imre-csoport politikai irányítása alatt működik, másrészt a párt belső vitáit kivitte az „utcára”. A visszacsapás nem is maradt el: a Központi Vezetőség június 30-án külön határozatban ítélte el a kör állítólagos „pártellenes tevékenységét”, Déry Tibort és Tardos Tibort pedig felszólalásaik miatt kizárta a pártból.

Rákosiéknak kezére játszott, hogy a szocialista tábor vezetőinek moszkvai tanácskozásán, amelyre a Petőfi Kör sajtóvitája előtt néhány nappal, június 22–24-én került sor, a XX. kongresszust követő kritikai fellépések méretétől megrettent szovjet vezetés is arra szólította fel a szocialista tábor országait, hogy keményebben lépjenek fel az ellenzéki megnyilvánulásokkal szemben. A kelet-európai válságjelenségek láttán addigra a szovjet pártelnökségben is az a felfogás kerekedett felül, hogy az adminisztratív eszközök alkalmazása, melyet a XX. kongresszuson a sztálini gyakorlat részeként megbélyegeztek és elítéltek, mégsem mellőzhető. A június 24-i találkozón Hruscsov kijelentette: „A hatalommal nem szabad visszaélni, mint Sztálin tette, de élni kell vele. Az ellenséges törekvésekkel szemben fel kell használni az államvédelmet, a bíróságot, az elnyomás szerveit.” (Néhány nappal később erre sor is került; június 28-án Poznańban a munkakörülmények javításáért utcára vonuló munkások megmozdulását a hadsereg bevetésével, erőszakkal verték le.)

Ez az esemény határozta meg a június 30-i KV-ülés alaphangját is, amelyen eredetileg éppen a moszkvai tanácskozásról kívántak tájékoztatást adni. Mind Rákosi, mind Hegedüs András a jobboldali támadással szembeni határozottabb fellépést sürgették és – szükség esetén – az adminisztratív eszközök igénybevételét sem zárták ki. A pártvezetés veszélyérzetét csak fokozhatta Gerő felszólalása, aki azzal ijesztgette a KV-tagokat, hogy „A párt veszélyben van, a munkásosztály veszélyben van, a népi demokrácia veszélyben van, az ellenség támad, ilyenkor nem szabad vitának vagy nézeteltérésnek lenni abban a kérdésben, hogy szorosra zárjuk sorainkat és egységesen lépünk fel az ellenség ellen.”

A június 30-i KV-ülésen Kovács István budapesti első titkár hozzászólásában utalt arra, hogy „nemcsak ellenséges vélemény, hanem sok jogos, igazságos bírálat is van”, s nem tagadta azt sem, hogy ezeknek hatása „egyre jobban benyomul a munkásosztályba, az üzemekbe és a pártszervezetekbe”. A „jobboldali nézeteknek” már a Belügyminisztérium munkatársai körében is voltak hívei.

1956. július 4-én Piros László belügyminiszter értekezletet tartott a BM központi és megyei szerveinek vezetői részére, amelyen a KV június 30-i határozatából és a poznańi eseményekből adódó feladatokat tárgyalták meg. Piros már bevezetőjében utalt arra, s később részletesebben is kitért rá, hogy egyes helyeken, egyes beosztottaknál „van bizonyos bizonytalanság, értetlenség”, amire fel kell figyelni. A belügyminiszter megengedhetetlennek tartotta a „forradalmi éberség” eltompulását, a liberalizmus, a „hamis kispolgári illúziók” megjelenését a belügyi állomány körében, de ugyanakkor hangsúlyozta, hogy – habár a párthatározat lehetőséget ad a kemény fellépésre – nem lehet semmiféle visszakanyarodás, visszalépés a korábbi „helytelen jelenségekhez”.⁶²

Közben a Farkas Mihály ügyében kiküldött bizottság Kovács István vezetésével több hónapig tartó vizsgálatot folytatott, amelynek során 26 személyt hallgattak meg, köztük számos, a törvénytelenések elkövetése idején a politikai rendőrségen dolgozó beosztottat – a kérdések azonban szinte kizárólag Farkas Mihálynak a koncepciók perében játszott szerepére vonatkoztak. Az ÁVH ténykedése a bizottság jelentését tárgyaló 1956. júliusi KV-ülésen sem Farkas Mihály ügyével, hanem a politikai helyzetről adott értékelés rehabilitációt érintő részével kapcsolatos vita során vetődött fel. Nógrádi Sándor annak a véleményének adott hangot, hogy a KV valamilyen formában – nem a határozatban – szögezze le: az államvédelmi szervezetekben ne maradjanak felelős funkcióban vagy ne helyeztethessenek felelős funkcióba olyan személyek, „akik vádakot koholtak, koncepciókat gyártottak az ismert politikai perekben”.

1956. augusztus 9-én került az MDP Politikai Bizottsága elé Egri Gyula jelentése a politikai perekben kompromittált államvédelmi tisztek ügyében. A jelentés elkészültéig 36 személy ügyében fejezték be a feldolgozó munkát; közülük 14 fő még akkor is a Belügyminisztériumban dolgozott, s további 33 személyről tett még említést a dokumentum – ezek közül 16 fő volt még mindig a minisztérium alkalmazásában. A jelentést jegyző Czinege Lajos és Fekete Károly azt javasolták, hogy a párt és az arra illetékes állami szervek alapos vizsgálat után „érdemeik” szerint vonják felelősségre a legsúlyosabb törvénytelenéseket elkövető és a különböző helyeken vezető funkcióban dolgozó volt államvédelmi vezetőket és beosztottakat. A PB a jelentést tudomásul vette, de a javaslatokat nem fogadta el; helyette úgy határozott, hogy azok ellen az államvédelmi tisztek ellen, akik mindenféle felső utasítás nélkül, a legdurvább módon megsértették a „szocialista törvényességet”, az ügyészség emeljen vádat.

Miközben a politikai rendőrség justizmordban részes garnitúrája ellen egyre hangosabban követelték a megfelelő felelősségre vonást, az államvédelmi szervek munkája feletti törvényességi felügyeletet ellátó Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályát vezető Bakos Pál 1956. szeptember 7-én kelt feljegyzésében a Péter Gábor-perben elítéltek ügyének felülvizsgálatára tett javaslatot. A felülvizsgálat szükségességét azzal indokolta, hogy egyrészt a per során „egyes államvédelmi tiszteket olyan bűncselekményekért is elítéltek, amelyekért elsősorban az ÁVH volt vezetői a felelősök, s ezen cselekmények aránytalanul enyhébbek, mint a nagy politikai bűnügyekben felderített törvénytelenések”, másrészt – szerinte – az egyes elítélteket olyan bűncselekményekért is felelősségre vonták, amelyek az újabb adatok alapján nem képezhetik a vád tárgyát, mint például az útlevél-üzérkedés.⁶³

Mindazonáltal Bakos Pál utalt arra is, hogy a durva törvénytelenéseket elkövetők ellen az ügyészség már folyamatba vette a bűnvádi eljárást. Erre utalt az a tény is, hogy 1956 szeptemberében kihallgattak 66 főt az államvédelmi beosztottak magatartására vonatkozóan.⁶⁴ Hárs István miniszterhelyettes az 1956. szeptember 24–25-i országos államvédelmi értekezleten már mint megtörtént eseményről beszélt a régi hibákért felelős államvédelmi tisztek felelősségre vonásáról.⁶⁵ 1956. szeptember 28-án végre az MDP Politikai Bizottsága is állást foglalt az államvédelmi tisztek büntetőjogi felelősségre vonásával kapcsolatban, s úgy határozott, hogy két hét múlva meghallgatja Nonn György legfőbb ügyész beszámolóját. Erre október 5-én került sor, s a tájékoztató elhangzása után a testület jóváhagyta, hogy a Belügyminisztérium és a Legfőbb Ügyészség az előzetes vizsgálat alapján rendelkezésre álló terhelő adatoknak megfelelően a „további szükséges intézkedéseket” tegye meg. Még október 5-én őrizetbe vették Farkas Vladimirt⁶⁶, Faludi Ervint, Szendy Györgyöt⁶⁷, Szántó Györgyöt⁶⁸ és Toldi Ferencet, majd egy héttel később Farkas Mihályt.

Andropov szovjet nagykövet 1956. október elején a Belügyminisztérium szovjet főtanácsadójának, Iscsenkónak a tájékoztatása alapján azt jelentette Moszkvának, hogy az „egészségtelen hangulatok” már a magyar államvédelem munkatársainak körében is terjednek, továbbá számos jelzés érkezett a szovjet nagykövetséghez a magyar hadsereg vezető munkatársainak a párt vezetése elleni megnyilatkozásairól.⁶⁹

A formális különállás 1953 nyarán történt megszüntetése ellenére a funkcionális működés és a megkülönböztető külsőségek (egyenruha, államvédelmi rendfokozatok, jelvények) miatt mind a hivatali zsargon, mind a köztudat továbbra is „államvédelmis” elnevezéssel tartotta számon az Államvédelmi Hatóság egykori munkatársait.⁷⁰ Nem véletlen, hogy a forradalom napjaiban az ÁVH volt a bukott Rákosi-rendszer egyik leggyűlöltebb szerve, s ezért is válhatott aktuálissá feloszlatusuk követelése.

- ¹ A megbeszélésekről készült feljegyzést lásd még Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). (Közl.: T. Varga György: *Múltunk*, 1992. 2–3. sz. 234–269.) című tanulmányt.
- ² Uo. 240.
- ³ A választás nem lehetett véletlen. Gerőt személyesen is ismerte a szovjet tárgyalódelegáció – vagy legalábbis annak nagyobbik része – még a szovjet emigrációban és főleg a Komintern-apparátusban végzett munkájából. E posztra nemcsak olyan embert kellett találni, aki képes volt felismerni, mi az aktuális „vonal”, de tisztában kellett lennie azzal is, hogy mi történt valójában a Belügyminisztériumban (és különösen az ÁVH-nál) az elmúlt esztendőkből.
- ⁴ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Szerk. Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. Napvilág Kiadó, 1997. 911.
- ⁵ Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). i. m. 241.
- ⁶ Az erre vonatkozó javaslat ugyan még elődjétől származott, de a végrehajtás meggyorsításában (Friss István, a KV Terv, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztályának vezetője későbbi bevezetést javasolt) mindenképpen szerepet játszott Gerő tekintélye. Gerő feljegyzését lásd Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. f. 66/42. ő. e.
- ⁷ MOL M-KS 276. f. 53/119. ő. e.
- ⁸ MOL M-KS 276. f. 53/132. ő. e.
- ⁹ „Két és fél év alatt 1 150 000 személy ellen alkalmaztak adminisztratív rendszabályokat. Ezek a számok azt mutatják, hogy a belügyi és igazságügyi szervek, valamint az ÁVH nagyon rosszul dolgoztak, éppen ezért a Belügyminisztériumot és az ÁVH-t egyesíteni kell.” Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). i. m. 240.
- ¹⁰ A szovjet Államvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium összevonásáról közvetlenül Sztálin halála után, 1953. március 5-én már döntöttek. Az egyesített minisztérium szervezeti felépítését 1953. március 14-én, a belügyminiszter 002. sz. parancsa véglegesítette. *Lubjanka. Organi VCSK–OGPU–NKVD–NKGB–MGB–MVD–KGB. 1917–1991*. Szpravocsnyik. Dokumenti. Szosztavitelyi: Kokurin, A. I. – Petrov, Ny. V. Moszkva, 2003. 110.
- ¹¹ Gerő Ernő 1953. július 11-i feljegyzése Piros Lászlónak. MOL M-KS 276. f. 66/42. ő. e.
- ¹² MOL XIX-A-83-a (87. d.)
- ¹³ Gerő Ernő 1953. november 9-i feljegyzése Gergely Miklósnak. MOL M-KS 276. f. 66/39. ő. e.
- ¹⁴ Lásd a PB 1953. július 15-i személyi döntéseit: MOL M-KS 276. f. 53/126. ő. e., valamint a belügyminiszter 1953. július 22-én kelt 01. sz. parancsát: ÁBTL Dokumentációs Gyűjtemény BM Archiv Irattár 10-2517/1953.
- ¹⁵ A Minisztertanács 1953. július 31-én fogadta el a kollégiumi tagokra vonatkozó, Gerő által beterveztett javaslatot. MOL XIX-A-83-a (88. d.) Ez teljes egészében megegyezett a PB 1953. július 22-i ülésére előterjesztett és elfogadott javaslattal, mely szerint Piros László av. vezérőrnagyot a miniszter első helyettesévé, Dékán István av. ezredes miniszterhelyettesé, Győre Józsefet miniszterhelyettesé, Ács Ferenc av. ezredes a BM Személyzeti Főosztály, Valencsák János av. ezredes a Belső Karhatalom és Határőr Parancsnokság, Berecz Béla vezérőrnagyot az Anyagi és Technikai Főosztály, Kucsera László av. alezredes a Kémelhárító Osztály, Gazdik Gyula av. alezredes a Hírszerző Osztály, Balázi Béla av. őrnagyot a Vizsgálati Főosztály és Pöcze Tibor vezérőrnagyot az Országos Rendőrkapitányság vezetőjévé nevezzék ki. MOL M-KS 276. f. 53/127. ő. e.
- ¹⁶ Vö. Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. A Belügyminisztérium szervezeti változásairól, 1955. *Társadalmi Szemle*, 1998. 4. sz.
- ¹⁷ A Gerő belügyminisztersége alatt megtartott kollégiumi ülésekről készült jegyzőkönyveket lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések*. (Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Történelmi Hivatal, 2001.) című művet.
- ¹⁸ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet*. i. m. 67–71.
- ¹⁹ A Minisztertanács Helyi Tanácsok Titkárságát a Minisztertanács 1953. augusztus 7-én hozta létre Varga András vezetésével. MOL XIX-A-83-a (89. d.)
- ²⁰ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet*. i. m. 104.
- ²¹ MOL XIX-B-1-z (1. d.)
- ²² A határozat nem rögzítette azt, hogy e szűkebb kör kiket jelentett.
- ²³ MOL XIX-B-1-z (1. d.) Lásd még a Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 07. sz. parancsát. 1953. szeptember 8. MOL XIX-A-2-ii. (62. d.)
- ²⁴ A határozat szerint naponta kellett jelenteni az országban előforduló rendkívüli eseményekről (BM és HM szerveinél történt események, terror, diverzió, baleset, káreset, üzemzavar); heti jelentést kellett készíteni a soron lévő legfontosabb mezőgazdasági munkák menetéről és az előforduló hiányosságokról, míg dekádonként a fontosabb üzemekről és tervteljesítésük állásáról. A havi jelentéseknek az ötéves terv nagyberuházásainál tapasztalható hiányosságról, ipari káresetekről, vasúti káresetekről, tüzesetekről, a párt- és állami funkcionáriusok ellen elkövetett merényletekről, közúti balesetekről röpcédulázásokról, a nyugati követségek propaganda tevékenységéről, a külföldiek ki- és beutazásáról, határőrizeti munkáról, államvédelmi és rendőri őrizetbe vételekről és eljárásokról kellett szólniuk. A féléves jelentések tematikája hasonló volt, de azoknak már tartalmazniuk kellett az eljárások eredményeit is. A témáról részletesebben lásd Müller Rolf: A politikai rendőrség tájékoztató szolgálata, 1945–1962. (In *Trezor 2. A Történelmi Hivatal Évkönyve 2000–2001*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal. 2002. 111–135.) című tanulmányát.
- ²⁵ MOL M-KS 276. f. 65/182. ő. e.

- ²⁶ Az átszervezés pontos időpontját nem ismerjük. Ennek során a főosztályról leválasztották a Börtönügyi Osztályt, s létrehozták a Különleges Ügyek Vizsgáló Osztályát, a Módszertani Irodát, a Központosított Nyilvántartót és a Főosztály Titkárságot. Megmaradt – bizonyos módosításokkal – a Kémelhárító, Szabotázselhárító, Belső Reakció Elhárító és Vidéki Vizsgáló Osztály. Jelentés a Vizsgáló Főosztály munkájáról. 1954. június 18. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 838–848.
- ²⁷ Lásd a BM Kollégiumának 1953. szeptember 8-i ülését. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 167–173. A belügyminiszter parancsának lelőhelye: MOL XIX-A-2-ii (62. d.)
- ²⁸ Erre a BM Kollégiumának 1954. október 19-i ülésén került sor. Az előterjesztést lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Második kötet. Az 1954. július 13. és 1955. december 9. közötti ülések.* Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005. 178–201.) című műben.
- ²⁹ Gerő Ernő 1953. október 26-ai feljegyzése Piros Lászlónak, Győre Józsefnek, Dékán Istvánnak, Ács Ferencnek és Selmeczi Györgynek. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³⁰ Gerő Ernő 1953. október 23-i feljegyzése Piros Lászlónak, Győre Józsefnek, Dékán Istvánnak és Ács Ferencnek. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³¹ MOL XIX-A-2-ii (62. d.)
- ³² A BM Kollégium 1953. szeptember 8-i határozata az operatív nyilvántartás alapirányelveiről. Az előterjesztést közli: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 175–181. A határozatot lásd MOL XIX-B-1-z (1. d.)
- ³³ A feljegyzést lásd *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. kötet.* (Szerk. Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 498.) című műben.
- ³⁴ 1955. április 13-án – jelezve a kérdés „fontosságát” – a különfélék között tárgyalta az MDP PB az államvédelmi operatív nyilvántartás felülvizsgálásáról Piros László által előterjesztett jelentést. Eszerint 1953. december 1. óta az akkor nyilvántartásban szereplő 1 149 659 személy közül 1 129 865 személy kártonjait vizsgálták felül, s ennek eredményeképpen 666 728 főt töröltek a nyilvántartásból. MOL M-KS 276. f. 53/225. ö. e. Még ezt követően is majdnem félmillió személyt tartottak nyilván!
- ³⁵ Gerő 1953. október 9-ei feljegyzése Piros Lászlónak, Győre Józsefnek és Dékán Istvánnak. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³⁶ Az ipari (szabotázselhárító) osztály átszervezését és az önálló mezőgazdasági osztály szervezését a BM Kollégiuma 1954. január 12-én hagyta jóvá. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 536.
- ³⁷ A bizottság vezetője Piros László lett, tagjai Győre József, Dékán István, Ács Lajos és Selmeczi György. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³⁸ MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ³⁹ A Belügyminisztérium pártellenőrzésével kapcsolatban lásd Krahulcsán Zsolt: A politikai rendőrség pártellenőrzése (1954–1958). *(Századok, 2006. 5. sz. 1123–1148.)* című tanulmányát.
- ⁴⁰ Az előterjesztést lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 612–619.
- ⁴¹ A dokumentumot lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet.* i. m. 654–658.
- ⁴² Gerő Ernő 1954. április 2-i feljegyzése Piros Lászlónak. MOL M-KS 276. f. 66/42. ö. e.
- ⁴³ MOL M-KS 276. f. 53/172. ö. e.
- ⁴⁴ MOL M-KS 276. f. 53/172. ö. e.
- ⁴⁵ Lásd *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszjeljov és Andropov titkos jelentései.* (Összeáll. Baráth Magdolna. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 121.) című művet.
- ⁴⁶ MOL M-KS 276. f. 53/182. ö. e.
- ⁴⁷ A Belügyminisztérium ügyrendjét 1954. szeptember 28-án fogadta el a BM Kollégium, ugyanekkor rendezték a miniszter és miniszterhelyettesek felügyeleti jogkörét is. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Második kötet.* i. m. 131–139.
- ⁴⁸ Lásd Kajári Erzsébet: Az egységesített BM államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. (In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéből.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 163–164.) című tanulmányát.
- ⁴⁹ MOL XIX-B-1-au. Jelentés. 1955. május 28. (1. d.)
- ⁵⁰ Az előterjesztést közli Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. i. m. 103–117.
- ⁵¹ MOL M-KS 276. f. 53/237. ö. e.
- ⁵² MOL M-KS 276. f. 53/260. ö. e.
- ⁵³ A dokumentumokat közli Kajári Erzsébet: Három szigorúan titkos irat. i. m. 113–117.
- ⁵⁴ A két kollégium működésére lásd *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet.* (Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006.) című művet.
- ⁵⁵ Gyarmati György: A politikai rendőrség (ÁVH) útja 1956-hoz. In *ÁVH-Politika-1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956.* Szerk. Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007. 76.
- ⁵⁶ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet.* i. m. 718–720.
- ⁵⁷ MOL M-KS 276. f. 53/276. ö. e.
- ⁵⁸ MOL M-KS 276. f. 72/10. ö. e.

⁵⁹ Ezt a kérdést az egyik hozzászóló az 1956. április 2-i államvédelmi pártaktíván is szóba hozta. Szerinte Péter Gábor és bandája alatt nemcsak azokat az embereket értik, akiket a bíróság elítélt, hanem az államvédelmi szerveknél dolgozó valamennyi beosztottat. A hozzájuk való negatív viszonyulásra konkrét példát is említett. Pataki Sándor hozzászólása. MOL XIX-B-1-x 10-1415/1956. (3. d.)

⁶⁰ MOL XIX-B-1-x 10-1415/1956. (3. d.)

⁶¹ MOL XIX-B-1-x 10-1415/1956. (3. d.)

⁶² MOL XIX-B-1-x 10-1525/1956. (3. d.)

⁶³ MOL M-KS IV/287/1955–1962.

⁶⁴ A kihallgatási jegyzőkönyveket lásd MOL M-KS IV/288/1956.

⁶⁵ MOL XIX-B-1-x 16-10-2/15 (3. d.)

⁶⁶ 1946 októberétől dolgozott a politikai rendőrségen; a lehallgatásokkal, levélcenzúrával foglalkozó alosztályon dolgozott, 1950-ben az alosztály vezetője lett. 1950-től a hírszerző főosztály vezetője, majd 1953-tól osztályvezető-helyettes. Részt vett a koncepciók perének vizsgálatában is: 1950-ben megbízták a Szűcs Ernő ÁVH-ezredes ellen indított vizsgálat irányításával, 1951-ben a Kádár–Kállai-ügy egyik felelőse lett. 1955 februárjában a saját kérésére leszerelték. Az ÁVH-n elkövetett törvénytelenések miatt 1956 augusztusában kizárták az MDP-ből, majd október 5-én letartóztatták. 1957. április 13-án tizenkét évi börtönre ítélték. 1960. április 1-jén szabadult.

⁶⁷ 1950 októberéig az ÁVH Titkárságának vezetője, azt követően a Tájékoztatási Osztály egyik irányítója.

⁶⁸ Szántó György 1946 és 1952 között szolgált az államvédelmi szerveknél századosi rendfokozatban. Vizsgálóként részt vett a Rajk-, Kádár-, Sólyom-per és a szociáldemokraták ellen indított perek vizsgálatában. A Központi Ellenőrzési Bizottság 1956 augusztus 15-én kizárta a pártból.

⁶⁹ *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.* Szerk. Szereda, Vjacseszlav – Sztikalín, Alekszandr. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1993. 90.

⁷⁰ A témával kapcsolatban még lásd Gyarmati György: i. m. 69–95.

Takács Tibor

A belső reakció elleni elhárító osztály, 1956–1962

Szervezettörténeti vázlat

A belső reakció fogalmán az államvédelem, majd az állambiztonság a kommunista hatalomátvétellel legyőzött, hanyatlónak tekintett társadalmi osztályokat s politikai erőket, illetve ezeknek az elmúlt rendszer és saját uralmuk visszaállítására, valamint a „haladó” erők visszaszorítására, elnyomására irányuló törekvését értette. Az ötvenes években – beleértve az 1956 utáni időszakot is – idesorolták a volt arisztokratákat, az egyházakat, de a jobboldali szociáldemokratákat és a trockistákat (valamint 1956 után a nemzeti kommunistákat, revizionistákat) is, gyakorlatilag az összes olyan, az országon belüli társadalmi és politikai tényezőt, amelyet az uralkodó párt ellenségének tekintettek. Röviden: a reakciós egyet jelentett az antikommunistával, vagy még inkább a nem-kommunistával (a „kommunista” kifejezést itt most az akkori hatalmi értelmezésnek megfelelően használva). Írásom tárgya a politikai rendőrség belső reakció elleni „harcot” folytató részlegének az 1956-os forradalom utáni újjászervezése, tehát hangsúlyozottan nem a belsőreakció-elhárítás története, hanem az osztály szervezettörténete. (Fontos megjegyezni azt is, hogy kizárólag a központi osztályról szólok, tehát a budapesti és a megyei rendőr-főkapitányságok megfelelő szervezeti egységeivel nem foglalkozom.)

A szervezet 1956 novemberében természetesen nem előzmények nélkül jött létre. Az 1949-ben „önállósodott” Államvédelmi Hatóság (ÁVH) ún. Belső reakció ellen harcoló osztálya az I. (Hálózati, olykor Operatív Hálózatnak is nevezett) Főosztályán belül szerveződött meg. Az I/2. számmal jelölt szervezeti egység létszáma 1951 októberében 84 volt, ebből 65 fő volt vezető és operatív állományban, míg 19 fő adminisztratív munkát végzett.¹ Az ÁVH megszüntetése, pontosabban a Belügyminisztériummal (BM) való 1953-as összevonása előtt az osztályon már 100 ember dolgozott, ebből 87 operatív állományban.² Az osztály élén előbb Horváth Sándor, majd 1951-től 1953. januári őrizetbe vételéig Szöllősi György állt. 1953. március 4-től Nagy Józsefet, az osztály helyettes vezetőjét bízták meg a szervezeti egység irányításával. Az osztály megalakulásakor hat alosztályra tagolódott. Az I/2-a alosztály végezte a trockisták és a „nyugatosok” és más „reakciós elemek”, valamint a „jobboldali” pártok még aktív tagjainak a felderítését. Az I/2-b alosztály feladata a „klerikális reakció” elleni harc volt, az I/2-c alosztály a „múlt embereinek” ellenséges tevékenységével foglalkozott, az I/2-d alosztály a társadalmi tömegszervezeteket, míg az I/2-e alosztály az állami hivatalokat, valamint a tudományos, kulturális és művészeti életet ellenőrizte. Végül az I/2-f alosztály a budapesti kerületekben végzett hálózati operatív munkát.³

Az ÁVH és a BM 1953. júliusi összevonásakor a belső reakció elleni elhárítást a BM IV. Osztályaként sorolták be, és létszámát kismértékben csökkentve, 87 főben állapították meg. Ez a szám azonban egy év alatt 109 főre,⁴ újabb egy év elteltével, 1955 júniusára pedig már 114 főre nőtt.⁵ 1956 májusáig az összlétszám nem nagyon változott (115 fő), ám közöttük már csak 92 fő volt operatív állományban (a nem operatív személyzet legnagyobb része, 11 fő ügykezelő és gépíró volt).⁶ Az osztályt 1953. július 22-től 1955 júliusáig Rajnai Sándor vezette, őt 1955 decemberében a korábbi I. helyettes, Radványi Kálmán követte.⁷

1956 nyarán a megnövekedett feladatok miatt Dáni János I. főcsoportfőnök-helyettes javaslatot tett – többek között – a IV. Osztály főosztályává szervezésére. A részleg létszámát nem kívánta emelni, úgy látta, hogy az átalakítás a rendszeresített keretből (114 fő) meg lehet oldani. Ebből arra lehet következtetni, hogy a különböző osztályokat a már fennálló alosztályokból kívánták megszervezni. Dáni tervében négy osztály szerepelt: IV/1. Jobboldali szociáldemokraták és pártellenes trockisták, volt fasiszta és jobboldali pártok elleni elhárító osztály; IV/2. Volt horthysta erőszakos szervek tagjai és besúgói elleni elhárító osztály; IV/3. Klerikális reakció elleni elhárító osztály; IV/4. Ideológiai és tudományos területen tevékenykedő ellenséges elemek elleni elhárító

osztály. Emellett a főosztály részét képezte volna a Tájékoztató és értékelő csoport, valamint a Titkárság (a javaslat mellékletét képező szervezeti ábra szerint Titkárság és ellenőrző csoport). A tervzet szerint a főosztálytörzset a főosztályvezető és helyettese, valamint egy káderes és egy módszertani előadó alkotta.⁸

A javaslatot a BM Kollégium 1956. július 25-i ülése tárgyalta. Ezen elfogadták az osztály főosztállyá szervezését, ám a létszámát túl soknak találták, ezért azt további vizsgálat alá vetették. A szervezeti kérdésekben annyit módosítottak, hogy a függetlenített I. helyettes mellett két további főosztályvezető-helyettesi pozíciót is létesítettek, amelyeket a két legfontosabb osztály vezetőjével töltöttek be. Előírták még, hogy a különböző osztályok feladatkörét pontosabban kell meghatározni.⁹ A szervezeti átalakítás végül közvetlenül a forradalom előtt, a Belügyminiszter 1956. október 3-án kiadott 91. számú parancsával valósult meg.¹⁰ A főosztály vezetője Radványi Kálmán maradt, helyettese, egyben a IV/1. Osztály vezetője, Csere Lajos lett, míg a IV/2-t Győrfi Tibor, a IV/3-at Földes György, a IV/4. Osztályt pedig Sárközi Géza vezette október 3-ától.¹¹

Megalakulás? Újjáalakulás?

A forradalom alatt szétzilálódott belsőreakció-elhárítás reorganizálása természetesen nem választható külön az egész politikai rendőrség 1956. november 4-e utáni újjáalakításától. Ennek legfőbb jellemzője az államvédelmi szerveknek a szovjet fegyverek árnyékában történő spontán újjászerveződése volt.¹² Ebből fakadóan a politikai nyomozói munka újraindulásának körülményei, a szervezeti egységek alakulásának időpontja, a személyi állomány és a vezetők kinevezése nehezen rekonstruálhatók, hiszen az adott viszonyok között viszonylag kevés figyelmet fordítottak az írásos dokumentációra. Írott források hiányában nem tehetünk mást, minthogy a résztvevők visszaemlékezéseire hagyatkozunk. Ebben segítségünkre siet Komornik Vilmosnak a belsőreakció-elhárítás újjászervezéséről a BM 1982-es tudományos ülésén tartott előadása.¹³ (Ennek némileg módosított szövege megjelent nyomtatásban is,¹⁴ én azonban az alábbiakban az előadás kéziratát használom.) Beszámolója végén ugyanis egyértelművé teszi forrásait: „Hozzászólásom az osztály ezen időszak harcaiban részt vett korábbi és jelen vezetői állományának kollektív emlékezetére támaszkodott, melyet egyéni felelősséggel mondtam el.”

Nézzük meg, mint mond az állambiztonsági vezetők kollektív emlékezete az osztály megalakulásáról! Az előadásból azonnal kitűnik, hogy itt tulajdonképpen nem megalakulásról, hanem újjászerveződésről, az október utolsó napjaiban kénytelenül félbeszakított munka újbóli felvételéről van szó. A szöveg ugyanis teljes folytonosságot teremt a forradalom előtti államvédelmi belső reakció elleni harc és a november 4-e utáni belsőreakció-elhárítás között. Ezt a folytonosságot elsősorban maga az állomány biztosította, amely az ÁVH feloszlata ellenére „a szocialista rendszer iránti elkötelezettségéből szervezett egységben a maga eszközeivel tovább harcolt”. (Kiemelés tőlem.) Az állomány nagyobb része október 30-án a Budaörs térségében tartózkodó szovjet csapatokhoz menekült, és azok számára végzett felderítő munkát. November 4-e után útvonal-felderítéssel és felvezetéssel segítették a szovjeteket, többek között a Petőfi Sándor laktanya, a Citadella és az Országház elfoglalásában. Az állomány másik része a bujkálás után a karhatalomba jelentkezett. Az osztály (mely ezek szerint azonos volt a BM IV. Osztályával, illetve ha egészen pontosak akarunk lenni, Főosztályával) törzse november 8–9-e körül helyezkedett el a Belügyminisztérium épületében, míg az állomány K-lakásokba telepedve kezdte meg az operatív munkát.

A kádári vezetés – mint ismeretes – nagy súlyt fektetett arra, hogy formálisan legalábbis, megakadályozza a „rákosista” államvédelmi szervek újjáalakulását, és új politikai nyomozó szerveket hozzon létre, immáron a rendőrség szervezetén belül. Ez utóbbira azonban formálisan csak december legvégén, a 35. számú törvényerejű rendelet elfogadásával került sor.¹⁵ A bizonytalan jogszabályi környezetben létrehozott politikai rendőrség megalakításának pontos dátumát nem lehet megállapítani. Mátyás László főosztályvezető első ismert jelentésében, december 17-én a főosztály elmúlt húsznapos tevékenységéről számolt be,¹⁶ ám 1957. január 27-i jelentésében már november 8-ra

teszi a főosztály megalakítását. Mindenesetre ettől az időponttól kezdve adott tájékoztatást a végzett munkáról.¹⁷ A későbbiekben ezt az időpontot tekintették az alakulás dátumának, ám ezt legfeljebb eszmei időpontnak tekinthetjük.

A Belső Reakció Elhárító Osztály megalakulásának hozzávetőleges időpontját még ilyen módon sem lehet meghatározni. Az osztály működésére vonatkozó első forrás a belügyminiszter I. helyettesének 1956. november 15-ére keltezett, 0082. számú állományparancsa, amely kinevezte az Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) II. Főosztály III. Osztályának, azaz a belső elhárítással foglalkozó szervezeti egységnek a vezetőit és beosztottait: 5 alosztályvezetőt, 4 alosztályvezető-helyettest, 2 csoportvezetőt, továbbá 35 főoperatív és 17 operatív beosztottat, azaz összesen 63 főt (valamennyit ún. titkos állományban).¹⁸ A problémát az jelenti, hogy a parancsot az a Tömpe István jegyezte, akit csupán december 6-án neveztek ki a belügyminiszter I. helyettesének.¹⁹ Miután visszadátumozott parancsról van szó, nem tudhatjuk, hogy az abban foglalt intézkedés egészen pontosan mikori állapotokat is rögzít. Jó okkal feltételezhetjük, hogy november közepén ezeknek a személyeknek egy része nem dolgozott a belső elhárításnál. Erre enged következtetni Földes Györgynek az osztály átszervezésére december közepén tett javaslata, amelyben az szerepel, hogy az osztályon akkor 43 beosztott dolgozott, ebből 32 titkos, 11 pedig nyílt állományú.²⁰ Nehéz elképzelni, hogy az egység létszáma egy hónap alatt a felére csökkent volna.

Az említett javaslatot Földes nagy valószínűséggel osztályvezetőként jegyezte. Ezt megerősíti, hogy személyzeti anyaga szerint 1956–1957-ben a belsőreakció-elhárítás vezetője volt. Erre vonatkozó állományparancs azonban nem került elő, így nem tudjuk megállapítani kinevezésének hozzávetőleges idejét sem. A körülmények alapján mindazonáltal jó okunk van feltételezni, hogy az újjászerveződés az ő irányításával kezdődött meg. A fenti javaslat azt mindenesetre bizonyossá teszi, hogy december közepén az osztály már egészen biztosan vezetéssel rendelkező, szervezetszerűen működő egység volt. Ezt megerősíti a Politikai Nyomozó Főosztály vezetőjének, Mátyás Lászlónak a már említett december 17-ei jelentése, amelyben arról számol be, hogy a „nehézségek ellenére sikerült a Főosztály legfontosabb szerveit létrehozni”. Ezek sorában 3-as számmal említi a „Belső reakció ellen harcoló Osztály”-t, amely konspirált lakásokban kezdte meg a munkát, 32 fős létszámmal.²¹

Ez utóbbi adat megegyezik a Földes jelentésében szereplő titkos beosztottak számával. A titkos megjelölés magyarázatra szorul: itt nem a későbbi t- vagy szt-állományú tisztekre kell gondolni. A politikai rendőrség munkájáról szóló különböző beszámolókból arra lehet következtetni, hogy a forradalom leverését követően újra munkába álló államvédelmi tevékenységüket továbbra is konspirált körülmények között (egy 1957. januári beszámoló megfogalmazása szerint „lényegében illegálisban”)²² végezték. A konspirációt feltehetően az indokolta, hogy bizalmatlanok voltak a rendőrséggel és a rendőri vezetéssel szemben is, mint akik nem álltak helyt kellően az „ellenforradalom” idején. A tulajdonképpen operatív munkát végző tisztek hónapokig a K-lakásokban dolgoztak, és csak az adminisztratív munkát végzők jártak be a hivatalos helyiségekbe (utóbbiakat nevezték nyílt állományúaknak). Szerovnak a szovjet pártvezetéshez küldött 1956. november végi távirata azt bizonyítja, hogy a politikai rendőrség kis létszámú nyílt és nagy létszámú titkos állomány szerinti megszervezésére szovjet javaslatok alapján került sor.²³

A helyzet változásával egyre kevésbé volt indokolható a titkosság: ilyen körülmények között nem nagyon lehetett hatékony munkát végezni, és különösen nehéz volt az állomány vezetése, munkájuk megfelelő irányítása, ellenőrzése, az államvédelmi időszakból megszokott hivatali, sőt katonai fegyelem fenntartása. A főosztály működéséről szóló 1957. január végi jelentés „szinte anarchisztikus állapotok”-ról számol be, amelyekért az osztály- és az alosztályvezetők a felelősek. A hatékonyabb munkavégzés érdekében ezért előírták, hogy minél előbb szüntessék meg a titkos állományt, és az operatív tiszteket a K-lakásokból hivatalos helyiségekbe vonják össze. (Emellett sürgették az állomány véglegesítését, az anyagi jellegű problémák rendezését.)²⁴ A következő hetekben, hónapokban feltételezhetően sor került az operatív állomány összevonására, ám hogy pontosan mikor, nem lehet megállapítani.

A politikai nyomozó szervek munkájáról 1957. január végén készült jelentés szerint novemberben még leginkább az állomány összeszedése és a szovjet erőkkal együtt történő akciók végrehajtása jellemezte a tevékenységüket. Az új helyzetnek megfelelő módszerek kialakítására, a nyílt akciók és letartóztatások előkészítésére és az első őrizetbe vételekre decemberben került sor. (Arra már novemberben is akadt példa, hogy a magyar hatóságok átvettek a szovjetek által letartóztatott személyeket, és – több esetben – szabadon engedték őket.) Az „igazi” operatív hálózati munka, az ellenséges tevékenységet végzők felderítése és ehhez a megfelelő ügynöki hálózat újraalakítása igazából csak 1957 januárjában indult meg. Ám a hatékony operatív munkavégzést 1957 elején is nagymértékben hátráltatta, hogy a szervezés még mindig nem fejeződött be.²⁵ Feltételezhetjük, hogy ez jellemezte a belső reakció elhárítását végző osztály tevékenységét is. Ezt alátámasztja Komornik visszaemlékezéseken alapuló előadása, mely szerint a „titkos” állománya részt vett – többek között – a december 4-ei nőtüntetés feloszlásában, a Thököly úton szovjet katonákat lelövő fegyveres elfogásában, emellett preventív őrizetbe vételi akciókban, fegyveres bujkálók elfogásában, titkos fegyverraktárak felszámolásában, valamint különböző sportrendezvények biztosításában. Komornik nagy jelentőségűnek tartotta az 1940-es évek kommunistaellenes nyomozásaiban részt vevő rendőrök és csendőrök felkutatását is.²⁶ Egy konkrét esetről is tudomásunk van: Földes György osztályvezető – önéletrajzának tanúsága szerint – 1956. december 5-én „az ellenforradalmárok elleni operatív akció közben” megsebesült. Néhány évvel később keletkezett minősítésében úgy fogalmaztak, hogy az akció végrehajtása során „az ellenforradalmi tömeg meglincselésétől a szovjet egységek és karhatalmi alakulataink az utolsó pillanatban mentették meg.”²⁷

Miután november 4-e után az állomány fő feladata az „ellenforradalmárok” elleni hajsza, illetve az október 23-a után elkövetett cselekmények felderítése volt, az osztálynak a forradalom előtti államvédelmi időkből örökölt alapvető munkamódszerére, a hálózati felderítésre kisebb erőt tudtak fordítani. Mátyás László december 17-ei jelentése az osztály tevékenységéről szólva szinte kizárólag az ügynökökkel való kapcsolatfelvétel nehézségeiről számolt be. Eszerint december közepéig 60 hálózati személlyel sikerült kontaktust teremteni, ám a hatékony munkavégzéshez további 150 ügynök újbóli bevonására lett volna szükség. Az általuk szerzett információk alapján így is 127 személyt vettek őrizetbe, és több, ifjúsági és tudományos területen működő ellenséges szervezkedést tartottak feldolgozás alatt, továbbá hálózati kutatómunkát végeztek „az illegalitásban lévő horthysta ellenforradalmi elemek” körében.²⁸ 1957 elejére viszont már a korábbi ügynökök 80%-ával sikerült felvenni a kapcsolatot, emellett jelentős számú új hálózati személyt (15 ügynököt és 10 informátort) is sikerült beszervezniük, elsősorban az egyetemeken. Ezek segítségével több szervezkedést derítettek fel, illetve tartottak feldolgozás alatt (pl. Ifjúsági Párt, Mannó Sándor és társai,²⁹ „jobboldali” szociáldemokraták szervezkedése).³⁰

A belsőreakció-elhárító munkában – az „ellenforradalmi” ügyek felderítésének lassú lezárulásával párhuzamosan – a hangsúly 1957 második felétől egyre inkább az ügynöki operatív munkára helyeződött.³¹ A „normál” munkavégzésre való áttérés a gyakorlatban egyet jelentett az államvédelmi módszerekhez való visszatéréssel. A Politikai Nyomozó Főosztály 1957. március 15-éig végzett munkájáról szóló beszámoló egyértelműen fogalmaz: „Március 15-ével nyílt összeütközéseink az ellenséggel véget értek. Az eredmények mellett világossá vált az is, hogy az ellenség fő irányító központjaiba éppen az operatív munka gyengesége miatt nem tudunk behatolni. Az ellenség fő vezetőinek jelentős részét nem sikerült leleplezni és ártalmatlanná tenni. Ezeket az ellenség kivonta csapásaink alól. Az operatív munka jelentősége éppen ezért rendkívüli mértékben megnövekedett. A politikai osztály feladatait az új helyzet körülményei szabják meg, és követelőően előírják az államvédelmi munka korábban kialakult formáinak az előtérbe állítását.”³²

Az osztály és vezetői³³

A belső reakció elleni osztály – mint az a 0082. számú parancsból és Mátyás László december 17-i jelentéséből kiderül – legkésőbb december első felében már hivatalosan is

az ORFK II. Főosztály III. Osztályaként működött. (Ennek ellenére előfordult, hogy hivatalos dokumentumon a „BM Politikai Nyomozati Főosztálya” szerepelt.)³⁴ Az iratokban általában a II/3. Osztály megjelölést használták – egészen 1957. április végéig.³⁵ A főosztály szervezeti felépítésére vonatkozó, 1957 januárjában született javaslatban a belső reakció elhárítását végző részleg az 1. számot kapta.³⁶ Arra, hogy ezt a valóságba is átültették volna, jelenlegi ismereteim szerint mindössze a „c” alosztály néhány jelentése tanúskodik: 1957. március 2-án még II/3-c, március 7-én és 8-án már II/1-c, míg március 12-től kezdődően ismét II/3-c alosztályjelölés szerepel a jelentések fejlecein.³⁷

A politikai rendőrség (és általában az egész belügyi és rendőri apparátus) szervezetének megszilárdulását jelzi a BM központi szerveinek felépítését szabályozó parancs elfogadása 1957 áprilisában. Ez a Politikai Nyomozó Főosztályt a BM II. Főosztályaként sorolta be.³⁸ A parancs szerint a főosztály 13 osztályból állt, ezek megnevezését azonban nem közölte. Az új felépítésnek megfelelő elnevezéseket és számozást egy hónap múlva szabályozták: ebben a parancsban már 14 osztály szerepelt, köztük 5-ös számmal a „Belső reakció elleni harc osztály”.³⁹ Ez a szervezet 1962. augusztus 15-ig állt fenn, amikor az állambiztonsági szervezetet a BM III. Főcsoportfőnökségévé szervezték. Ezen belül jött létre a korábbi II/5. és II/6. Osztályból a III/III. (Belső Reakció és Szabotázselhárító) Csoportfőnökség. Ennek 1962. decemberi átszervezéséig a III/III-1., azaz a Belső Reakció Elhárító Osztály felépítése egy az egyben megfelelt a II/5-nek.

A forradalom előtti 114 fővel szemben Földes Györgynek az átszervezésre tett javaslatának megírása idején, 1956. december 15-én az osztályon 43 fő dolgozott (ebből 32 operatív munkatárs). Az előterjesztés – a széttagoltság felszámolásának címén – elsősorban a Budapesti Rendőr-főkapitányságon (BRFK) működő belső reakció elhárító alosztály gyengítésére és a központi osztály létszámának emelésére irányult. Az elképzelés szerint a 73 főre duzzasztott szervezeti egységet az osztályvezető és két helyettese irányítaná. A tulajdonképpeni operatív munkát végző állomány négy alosztályban dolgozna (az „a”-ban 11, a „b”-ben 14, a „c”-ben 12, míg a „d”-ben 15 fő). Munkájukat 8 (vonalanként 2–2) nyílt állományú operatív tiszt egészítené ki, emellett a röpcédulák és a névtelen levelek felkutatását végző csoportba 6 fő tartozna, míg 4 fő adminisztrációs feladatokat látna el.⁴⁰

Mint láttuk, a belügyminiszter 0082-es számú parancsa november 15-i dátummal – ám biztos, hogy leghamarabb decemberben – 63 főt nevezett ki az osztály ún. titkos állományába.⁴¹ Az 1957. május 5-i állapotok szerint a BM II/5. Osztály tényleges létszáma 146 volt, ebből 24 vezető (csoportvezetőig bezárólag), 109 operatív beosztott és 13 adminisztrátor.⁴² Ugyanakkor a főosztály szervezeti felépítéséről 1957 augusztusában készített táblázat szerint a – 6 alosztályból, 1 csoportból és a titkárságból álló, 1 osztályvezető és 2 helyettes által irányított – belső reakció elhárító osztály 130 fős létszámmal szerepel.⁴³ Könnyen lehet, hogy az ábra csak egy tervezett felépítést mutat (erre később még visszatérek), a létszámadatok azonban valósnak tűnnek, ugyanis az osztály vezetőjének javaslatára 1957 szeptemberében a szervezeti egység létszámát 16 fővel 146 főre emelték.⁴⁴ Egy későbbi kimutatás szerint a BM II/5. Osztályon dolgozók száma az 1957. júniusi és decemberi 146-ról 1958-ban 157-re nőtt, ám ez a szám 1959 márciusában ismét csak 147 volt.⁴⁵ 1959 közepére a más szervektől átvett feladatok következtében az osztály létszáma 147-ről 181 főre nőtt.⁴⁶

Az osztály első vezetője – mint arról fentebb már szó esett – Földes György volt. Földes 1947 óta dolgozott az államvédeleminél, legkésőbb 1949-től a klerikálisreakció-elhárítás vonalán, és 1951-től (rövid megszakítással) a területtel foglalkozó szervezeti egységet (1956. október 3-ától osztályt) vezette. A belső reakció elhárító osztály újjászervezése minden bizonnyal az ő vezetésével történt, és annak első osztályvezetője volt, bár – mint említettem – a kinevezéséről nem maradt fenn parancs. Személyi adatlapja szerint 1957-ig töltötte be ezt a tisztséget, január 1-től osztályvezető-helyettesként működött. Egy 1959 októberében kelt paranccsal, de 1958. márciusi hatállyal áthelyezték a Hírszerző Osztályra, ám feltehetően már előtte sem a belsőreakció-elhárításnál dolgozott. Szalma József vizsgálati osztályvezető ugyanis 1958 januárjában a Nagy Imre és társai ügyében bízta meg feladatok elvégzésével.⁴⁷

Miután Földes kinevezésének körülményei nem ismertek, így voltaképpen az osztály vezetésére vonatkozó első hivatalos intézkedés a belügyminiszter I. helyettesének 1957. január 1-jére datált 0042. számú parancsa, amely az ORFK III. Osztályának vezetőjévé Radványi Kálmánt, helyettesévé pedig Földes Györgyöt tette meg.⁴⁸ Nem lehet tudni, hogy Radványi mikor került a politikai rendőrséghez, de biztos, hogy 1951-ben már a belsőreakció-elhárításnál dolgozott. Az 1953-as „egyesítést” követően a BM IV. Osztályának helyettes vezetője lett. 1955 decemberétől osztályvezetőként, 1956. október 3-ától főosztályvezetőként irányította a belsőreakció-elhárítás munkáját a forradalom kitöréséig. 1957 januárjában tehát a terület korábbi irányítója vette át az osztály vezetését, ám nem sokáig maradt ebben a pozícióban, ugyanis 1957. április 19-én felmentették, és osztályvezető-helyettesnek nevezték ki. Valamivel több, mint egy hónap múlva azonban innen is távozott, és a hírszerzés helyettes vezetője lett. (1962. augusztusi leszereléséig ezen a területen dolgozott.)

Radványi utóda az osztályvezetői székben Hollós Ervin lett, aki a korábbi vezetőktől eltérően nem az államvédelmi szervektől érkezett. Az illegális kommunista múlttal rendelkező Hollós 1945-től a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) budapesti titkáraként, 1946-tól a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) ifjúsági titkáraként tevékenykedett. A kétéves pártfőiskola elvégzése után a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) Központi Vezetőségének titkára lett, mely pozíciót a forradalom kitöréséig betöltötte. 1956 novemberében került a politikai rendőrséghez, szolgálati adatlapja szerint egy „speciális feladat megoldására”. 1957. április 15-én, majd az új szervezeti felépítés életbelépése nyomán 1957. május 3-án nevezték ki a BM II/5. Osztály vezetőjének.⁴⁹ Pozíciójából 1962. július 10-én mentették fel a Művelődésügyi Minisztériumba való áthelyezésével.⁵⁰ A hátralévő bő egy hónapban Geréb Sándor megbízott osztályvezető állt a szervezeti egység élén.⁵¹

Az osztályvezető munkáját kezdetben egy helyettes, Csere Lajos segítette. A 0082. számú parancs ugyan alosztályvezetőként nevezi meg, önéletrajzában azt írja, hogy 1956 novemberétől osztályvezető-helyettesként működött. A személyzeti anyagában található 1957. május 7-i kinevezési javaslatban szintén az szerepel, hogy november 4-e után osztályvezető-helyettes volt.⁵² Csere Lajos 1946-ban lett a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán őrszemes, ám fiatal kora miatt még ebben az évben leszerelték. 1949 elején visszakerült az államvédelemhez. 1953-tól dolgozott a belsőreakció-elhárításnál, először alosztályvezetőként, majd 1955 júniusától osztályvezető- (1956. október elejétől főosztályvezető-) helyettesként. Az osztályvezető-helyettesi tisztséget 1960. január 5-éig töltötte be, amikor elbocsátották, mert hivatali titkokról illetékteleneknek beszélt, és esetenként nem a beosztásához méltó magatartást tanúsított.⁵³

Később Földes György is helyettes lett, legalábbis hivatalosan, ugyanis feltehetően már 1957 elejétől előbb a vizsgálati, majd a hírszerző osztályon dolgozott (utóbbihoz egy 1959-es parancs helyezte 1958. márciusi hatállyal). 1957 tavaszától tehát két osztályvezető-helyettes működött, Csere mellett április-májusban Radványi, majd június 4-étől Komornik Vilmos. Komornik Hollóshoz hasonlóan külsősnek számított, hiszen hosszú ideig a pártközpont szervezési osztályán dolgozott, majd 1954-től az MDP Pártfőiskola tanulmányi osztályát vezette egészen a forradalomig. Novemberben került a politikai rendőrséghez, ahol előbb az ipari és közlekedési szabotázselhárító osztály vezető-helyettese volt, majd 1957. júniustól 1961. november 15-ig a II/5. Osztálynál viselt hasonló tisztséget. Ezt követően a hírszerzéshez került, ahol rövid időn belül osztályvezető majd 1962 augusztusától csoportfőnök lett.

1959 februárjától újabb osztályvezető-helyettest neveztek ki Geréb Sándor személyében. Geréb Komornikhoz hasonlóan a pártfőiskolán tanított, 1955-től tanszékvezető-helyettes is volt. 1957. november 4-e után jelentkezett a karhatalomba, innen került 1957 elején a belsőreakció-elhárításhoz. Itt rövid időn belül csoportvezető, majd alosztályvezető-helyettes, később pedig az osztály helyettes vezetője lett. Ezt a tisztséget az osztály fennállásáig megőrizte, sőt utána is, majd az 1962. decemberi átszervezést követően osztályvezetőnek nevezték ki, míg karrierje végén csoportfőnök-helyettesként ment nyugdíjba.

Ezt követően két változás történt az osztályvezető-helyettesek személyében: 1959. november 19-én Harangozó Szilvesztert, 1961. november 1-jén pedig Kovács Istvánt nevezték ki. Előbbi (a hivatalosan csak másfél hónap múlva felmentett) Csere Lajos, utóbbi Komornik Vilmos helyét foglalta el. (Harangozó és Kovács előzőleg alosztályvezetők is voltak, korábbi életútjukról ezért lentebb ejtek szót.) Geréb és Harangozó 1962. augusztus 15-e után átalakított szervezeti keretek között is a helyén maradt, Kovács azonban nemcsak a tisztségétől, hanem a politikai rendőrségtől is megvált.

Az osztály szervezeti egységei és vezetőik

Földes György fentebb már említett jelentése arról tájékoztat, hogy az osztály a forradalom előtti időszak gyakorlatát folytatva négy „alapvető területen”, így a volt jobboldali pártok, a horthysta katonatisztek és erőszakszervek, a klerikális reakció, valamint a tudományos, kulturális és ideológiai területen működő ellenséges elemek vonalán kezdte meg, pontosabban folytatta az elhárító munkát. A forradalom előtt ezeknek az elhárítási területeknek megfelelően négy osztály működött, így novembertől lényegében az államvédelmi időszak szervezete éledt újra. A javaslat ugyanis a titkos, azaz a tulajdonképpeni operatív munkát végző állományt a négy elhárítási vonalnak megfelelően megszervezett négy alosztályba sorolta. Ehhez jött vonalanként két-két nyílt állományú, a feldolgozó munkát végző tiszt. Az alosztályokon kívül a javaslat említ egy, a röpcédulák és névtelen levelek szerzőinek, terjesztőinek felkutatását végző csoportot, míg négy fő adminisztrációs feladatot látna el. Az elképzelés szerint az osztályvezető munkáját két helyettes segítené.⁵⁴

Arra nincsenek források, hogy az osztály felépítése pontosan követte volna a javaslatban foglaltakat, ám könnyen elképzelhető, hogy a *de facto* létező négy alosztályt Földes előterjesztésének nyomán hozta létre *de jure* a Tömpe István által jegyzett 0082. számú parancs, amely így visszamenőlegesen legalizálta az osztály szervezetét és működését. (Mint láttuk, Csere Lajos tévesen volt alosztályvezetőként megnevezve.) A parancsban megjelölt alosztályvezetők (Agócs István, Czvetkovics László, Berényi István és Harangozó Szilveszter), valamint két csoportvezető (Mester András és Stengl Károly) szintén többéves államvédelmi szolgálati múlttal rendelkezett, mind a hatan legkésőbb 1950-től az ÁVH-nál dolgoztak, és az „egyesített” BM-ben már a belsőreakció-elhárítás területén tevékenykedtek valamilyen alsóbb vezetői beosztásban. Habár a pozíciókat tekintve az állandóságot – az egész szervezeti egység helyettes vezetőjeként – egyedül Csere Lajos képviselte, ám még így is elmondható, hogy a november 4-e után újjászerveződő osztály (legalábbis a vezetést tekintve) teljes személyi folytonosságot mutatott a forradalom előtt ezt a feladatot ellátó szervezeti egységgel.

A rendelkezésre álló információk alapján Harangozó Szilveszterről és Berényi Istvánról teljes bizonyossággal megállapítható, hogy az újjáalakulást követő első hónapokban mely szervezeti egységeket vezették. Harangozó a II/3-d, vagyis az ideológiai, kulturális és tudományos területen lévő reakció elleni elhárító,⁵⁵ míg Berényi a II/3-c, azaz az egyházi reakcióval foglalkozó alosztályt vezette.⁵⁶ A kinevezetteknek a parancsban lévő sorrendje, továbbá a későbbi időszakra vonatkozó adatok alapján persze az is biztosnak tűnik, hogy Agócs István volt az „a” (a volt jobboldali pártok tagjai elleni elhárítást végző) alosztály vezetője. Czvetkovics László számára „maradna” a „b” (a horthysta erőszakszervezetek és fegyveres testületek tagjaival foglalkozó) alosztály, a dolog azonban nem ilyen egyszerű. Czvetkovics önéletrajza szerint ő 1957 elején került vissza az újból megalakuló osztályra alosztályvezetőként. Az által vezetett részleg azonban biztosan nem a fenti volt, mert, mint írja, a vizsgálati osztályra történt vezénylése közben, távollétében kapta meg új alosztályként a horthysta erőszakszervek volt tagjaival foglalkozó szervet (amelyet 1958 közepén tudott ténylegesen is átvenni).⁵⁷

A 0082-es számú parancs által említett két csoportvezetőről források hiányában nem lehet megállapítani, hogy egységeik mivel foglalkoztak. Lehetséges, hogy az egyik a Földes György javaslatában szereplő, a röpcédulák és névtelen levelek felderítésével foglalkozó csoport volt, míg a másik a Komornik Vilmos idézett előadásában említett részleggel lehetett azonos, amely – az osztály működésében új elemként, a helyzethez

igazodva – a fegyveres csoportokat és fegyverrejtegetőket kutatta fel. Ezek azonban pusztán találgatások. Mindenesetre Mester András önéletrajza szerint 1957 februárjában a horthysta erőszakszervezetek volt tagjai ellen dolgozó alosztályra került vezető-helyettesnek,⁵⁸ míg ugyanebben az időben Stengl Károly már a II/3-a (azaz a jobboldali pártok elleni elhárító) alosztályon dolgozott.⁵⁹

Az újjászerveződő belső reakció elleni osztály tehát a forradalom előtti felépítésnek megfelelően négy alosztállyal kezdte meg a működését. A különböző jobboldali (értsd: nem kommunista) pártok volt tagjai elleni elhárítással az „a” jelű alosztály foglalkozott. Vezetője ebben az időszakban mindvégig Agócs István volt. Ő a szegedi rendőrségtől került 1948 szeptemberében a BM ÁVH Szegedi Osztályához, majd az államvédelem központi szerveinél szolgált. 1953 júniusában a Tanulmányi Osztályról helyezték át a belsőreakció-elhárításhoz, ahol csoportvezető, majd alosztályvezető lett. Ezt a pozícióját megőrizte a forradalom után is, egészen 1966-ig, amikor a BM III/III-3., azaz a horthysta erőszakszervek, volt fasiszta és polgári pártok, politikai elítéltek, ellenforradalmárok, aktív ellenséges személyek elhárítását végző osztály élére nevezték ki. Agócs később a BRFK politikai nyomozó szervéhez került, és állambiztonsági főkapitány-helyettesként ment nyugdíjba 1988-ban.

A horthysta erőszakszervezetek volt tagjai ellen dolgozó, „b” jelű alosztály vezetése személyi értelemben már távolról sem volt olyan stabil, mint az előzőé. Az első vezetője (legalábbis formálisan) Czvetkovics László lehetett, ám fentebb láthattuk, hogy erősen kétséges, hogy ténylegesen is betöltötte-e ezt a posztot. 1957 január 1-jei hatállyal Váradi Ernőt nevezték ki alosztályvezetőnek. Ő szintén régi államvédelmis múlttal rendelkezett, 1945-től dolgozott a politikai rendőrségen. 1949-től 1952-ig, ismeretlen okból történt leszereléséig a belsőreakció-elhárításnál alosztályvezetőként dolgozott. Ezt követően a Magyar Optikai Művekben volt villanyszerelő és művezető. 1956. október 23–26. között a gyár fegyveres gyárőrségében teljesített szolgálatot, majd állítása szerint bujkálni kényszerült. Váradi csak pár hónapig vezette az alosztályt, ugyanis anyagi jellegű visszaélések miatt 1957. november végén elbocsátották, és később – társadalmi tulajdon sérelmére, bünszövetkezetben elkövetett csalás és szolgálati hatalommal való visszaélés büntetében – tíz hónap börtönre ítélték, melynek végrehajtását három év próbaidőre felfüggesztették.⁶⁰

Utóda Czvetkovics László lett, aki azonban, mint arról már szó volt, a vizsgálati osztályra való vezénylése miatt⁶¹ csak 1958 közepén tudta ténylegesen átvenni az alosztály vezetését. Ő 1950-ben került az ÁVH-hoz, és kezdettől fogva a belső reakció elleni „harcot” folytató osztályon teljesített szolgálatot, ahol 1953-tól töltött be alosztályvezető-helyettesi tisztséget. 1959 novemberében a jó nyelvtudással rendelkező Czvetkovicsot a hírszerzéshez helyezték át. (Az időközben Csordásra magyarosított Czvetkovics innen ment nyugdíjba 1985-ben.)

A II/5-b alosztály új vezetője Mester András lett, aki 1945-től dolgozott a politikai rendőrségen, 1949-től a belsőreakció-elhárítás területén, 1951-től pedig a horthysta erőszakszervek vonalán. 1953-tól többször is betöltött vezető posztot, ám a forradalmat operatív titkárként érte meg. A forradalom leverése után, mint láttuk, csoportvezetőnek, majd önéletrajza szerint 1957 elején alosztályvezető-helyettesnek nevezték ki. A Váradi Ernő elleni ügyben azonban fegyelmileg őt is leváltották, és 1958-ban a vizsgálati osztályra vezényelték, ahol a kommunistaellenes nyomozásokban részt vevő csendőrök, rendőrdetektívek és VKF/2-esek elleni feldolgozó munkát végző csoportot irányította. Munkáját olyan jól látta el, hogy fegyelmi büntetését törölték, 1959 őszén pedig előbb csoportvezetőnek, majd alosztályvezetőnek nevezték ki. Két évig állt a részleg élén, amikor is helyettese által elkövetett szabálytalanságok és a kötelező ellenőrzés elmulasztása miatt leváltották, és a II/6. (Ipari Szabotázselhárító) Osztályra helyezték át.

Utódja az alosztály addigi vezető-helyettese, Bodrogi László lett. Ő pártvonalon került az ÁVH-hoz 1951-ben, ahol 1956-ig az MDP ÁVH, illetve BM Bizottságán dolgozott. Szolgálati adatlapja szerint 1956. október elején került a IV/2. Osztályra alosztályvezetőnek és osztályvezető-helyettesnek. A forradalom leverése után főoperatív beosztott lett (közben 1957–58-ban egyéves operatív iskolát végzett a Szovjetunióban), majd 1959-ben a II/5-a alosztály helyettes vezetőjének nevezték ki. 1961. november 1-

jétől állt a II/5-b alosztály élén. Bodrogi ebben a pozícióban maradt a csoportfőnökségek létrehozása után is. Később a III. Főcsoportfőnökség Titkárságán, majd a III/II. Csoportfőnökségen dolgozott, és a csoportfőnök I. helyetteseként nyugdíjazták 1984-ben.

A „c” jelű alosztály végezte a klerikális reakció elleni elhárítást.⁶² Az alosztályvezetői posztot – az „a” alosztályhoz hasonlóan – a vizsgált időszakban mindvégig ugyanaz a személy, Berényi István töltötte be. Berényi 1947-től szolgált a kormányőrségnél, majd 1956 nyarán a belsőreakció-elhárításhoz helyezték alosztályvezetőnek. Az egyházak elleni munkát végző alosztályt 1956 novemberétől vezette egészen az osztály megszűnéséig, sőt a III/III. Csoportfőnökségen is 1963-ig. Ekkor a hírszerzéshez került, majd 1981-től a BM Műszaki Tanfolyamának parancsnoka lett, és ebből a tisztségből ment nyugdíjba.

A negyedik alosztály az ideológiai, kulturális és tudományos területen támadó ellenséggel foglalkozott. Ezt a szervezeti egységet 1956 végén még „d”-vel jelölték, ám ez 1957 elején (pontosan nem meghatározható időben) „e”-re módosult. Az alosztály első vezetője Harangozó Szilveszter volt. Ő 1949-től szolgált különböző vidéki államvédelmi szerveknél, majd 1951-ben a központba került, előbb az Ellenőrzési Osztályra, majd 1952 szeptemberében az ÁVH Titkárságának vezetője lett. 1953. májusi felmentését követően egy ideig továbbra is itt dolgozott, majd 1954-ben a belsőreakció-elhárításhoz került, ahol a forradalomig csoportvezetői tisztséget ért el. A II/5-e alosztályt 1959 novemberéig vezette, amikor osztályvezető-helyettesnek nevezték ki. Ezt a tisztséget 1962. augusztus 15-e után is megőrizte, később az elhárítási területet osztályvezetőként irányította. Harangozó nagy karriert futott be nemcsak a belső reakció elhárításnál, hanem az egész állambiztonsági szervezetnél: 1970-től III/III. csoportfőnök, 1985-től pedig III. főcsoportfőnök, állambiztonsági miniszterhelyettes volt 1989-es nyugdíjazásáig.⁶³

A II/5-e alosztályvezetői székben utóda Sándor György lett. Sándor nem rendelkezett államvédelmi szolgálati múlttal: előbb pártfunkcionárius volt, majd az Élelmiszeriparban töltött be vezető pozíciókat. 1952-től a forradalom kitöréséig az Élelmiszeripari Minisztérium Tejipari Igazgatóságának az élén állt. A forradalom után rövid ideig a Közellátási Kormánybiztosságon dolgozott, majd a volt funkcionáriusok által alakított bőrdíszmű szövetség, a Páris Ktsz alkalmazottja, később elnöke lett. 1957 októberében került a politikai rendőrségre, a BM II/5-e alosztályra, ahol előbb főoperatív beosztott, 1959. márciustól alosztályvezető-helyettes volt. Az alosztályvezetői tisztséget 1959 novemberétől egészen 1966-ig töltötte be.

A négy, államvédelmi időkből „örökölt” alosztály mellett az aktuális helyzetnek megfelelően új szervezeti egységeket is létrehoztak. Mint láttuk, két új csoportot már november–december folyamán felállítottak. Ezek közül az egyik a névtelen levelek és röpcédulák szerzőinek és terjesztőinek felkutatásával foglalkozott. Ezt 1957 elején, pontosan nem megállapítható időpontban – „d” jelű – alosztállyá szervezték (a kulturális és tudományos vonallal foglalkozó részleg jelzése ekkor változott meg). A röpcédula-elhárítás helyzetéről írott 1957. decemberi jelentés szerint az alosztály a tényleges felderítő és elhárító munkát csak márciusban kezdte meg.⁶⁴ Első vezetője Kovács István volt, aki már 1945-től a politikai rendőrség alkalmazásában állt. Különböző vezető posztokat töltött be egészen 1950. szeptember 16-áig, amikor a Szűcs Ernő-ügyben letartóztatták,⁶⁵ és 1951 elején „demokráciaellenes tevékenység” miatt internálták. Innen 1953. szeptember 1-jén amnesztiával szabadult (és egy építőipari szövetségzetnél helyezkedett el fődiszpécserként), majd 1954 júniusában rehabilitálták.⁶⁶ Az államvédelemhez is visszavették, szolgálati adatlapja szerint alosztályvezetőnek. 1956 augusztusában azonban a Rajk-ügy felülvizsgálatával összefüggésben (annak idején részt vett Rajk László verésében) ismét elbocsátották, és a BM a Központi Fizikai Kutatóintézethez (KFKI) helyezte. Sajat állítása szerint november 4-e után többször is jelentkezett a politikai rendőrségre, ám a Rajk-ügyben játszott szerepe miatt sokáig elutasították, és csak 1957 februárjában vették vissza. Ettől kezdve vezette a röpcédulázásokkal foglalkozó alosztályt, ám egy év elteltével a hírszerzéshez került, ahol rövidesen osztályvezető-helyettes lett. 1961. november 1-jén visszatért a II/5. Osztályra, ahol szintén az osztályvezető egyik helyettesének a feladatait látta el 1962.

augusztus 15-éig, azaz a csoportfőnökségi rendszer felállításáig. Ekkor a polgári életbe történő áthelyezéssel leszerelték.

A II/5-d alosztály vezetését 1958. február 1-jén Juhász László vette át (bár a kinevezését tartalmazó parancs csak júniusban született meg). Juhász a forradalom előtt a katonai elhárításnál töltött be vezető posztokat. 1956. november 4-e után karhatalmista lett, majd a politikai nyomozó főosztályra került. 1957. februártól vagy márciustól a belsőreakció-elhárítás „d” alosztályán dolgozott főoperatív beosztottként (adatlapja szerint alosztályvezető-helyettes is volt). Juhász 1959 októberéig állt az alosztály élén, ekkor leváltották, és kis idő múlva a II/5-a alosztályra helyezték főoperatív beosztottnak. Utóda a II/5-g alosztály addigi vezetője, Csikós Sándor lett. (Korábbi életútjáról lentebb szólok.) Ő a csoportfőnökségi átszervezést követően is, egészen 1966-ig vezette az alosztályt.

A forradalom leverése után létrehozott másik új szervezeti egység az „ellenforradalmárok” körözését és felkutatását végző csoport volt. A megalakítás pontos dátumát nem ismerjük, ám biztos, hogy vezetőjének 1957. február 16-án Csikós Sándort nevezték ki. (A parancs szerint a kutatócsoport a II. Főosztályon, Csikós szolgálati adatlapja szerint a Belső Reakció Elhárító Osztályon belül működött.) Csikós szintén a régi államvédelmi garnitúrához tartozott, 1945-től a politikai rendőrség legkülönbözőbb területein (ifjúsági vonal, kémelhárítás, katonai elhárítás) szolgált, a forradalom előtt a Belső Karhatalom Elhárító Osztályát vezette. A forradalom eltiprása után a Forradalmi Karhatalmi Ezreden keresztül jutott a kutatócsoport élére. A csoportot 1958. január végén II/5-g alosztállyá alakították, amelynek a vezetője Csikós maradt egészen 1959 októberéig, amikor a II/5-d alosztály élére nevezték ki.

A II/5-g alosztály vezetését előbb ideiglenes megbízással, majd 1960 augusztusától véglegesen kinevezve Tölgyesi László vette át. Tölgyesi 1950-től szolgált az ÁVH-nál a belsőreakció-elhárítás vonalán (de megfordult a Tanulmányi Osztályon is), majd 1952 végétől az ÁVH (majd a BM) pártbizottságának függetlenített politikai munkatársa lett. 1956-ban a közlekedési elhárításhoz került. A forradalom után – Csikóshoz hasonlóan – a karhatalmi szolgálaton át került a kutatócsoporthoz 1957. február közepén. Tölgyesi 1961. november 1-jéig vezette az alosztályt, amikor leváltották, és a II/5-f alosztályra helyezték főoperatív beosztottnak. (Fél év elteltével visszakerült a „g” alosztályra tájékoztató tisztnek, és itt dolgozott 1963. júliusi leszereléséig.)

Tölgyesitől Hermann István vette át az alosztály vezetését. Hermann 1946-tól szolgált a politikai rendőrségen, megfordult a belsőreakció-elhárításnál is, a forradalom előtt azonban (1954-től) a BM Ellenőrzési Főosztályán dolgozott. A karhatalmi szolgálat után 1957. január 1-jén került a Politikai Nyomozó Főosztályra. Itt az Elnöki Osztályra majd a Titkárságra osztották be, míg 1959 októberében a II/5-c alosztályra került főoperatív beosztottnak. Innen nevezték ki a II/5-g alosztály vezetőjének. Ezt a tisztséget csak fél évig töltötte be, ugyanis 1962. május 15-én a Vizsgálati Osztály Börtönelhárító alosztályának a vezetésével bízták meg, mely poszton 1969-es nyugdíjazásáig maradt. Az alosztály további vezetőiről nincs tudomásom, valószínű, hogy – az 1956 utáni megtorlás lezárultával – a szervezeti egység is megszűnt.

A forradalom előtti szervezeti struktúrához képest új egységként jött létre valamikor 1957 elején az ifjúság és a sport területén történő elhárítással foglalkozó alosztály. Első ismert vezetője Zalai Emil volt. Zalai különböző ifjúsági szervezetekben vállalt tisztségei után 1949–1952 között az Oktatásügyi Minisztériumban dolgozott, majd 1954-ig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Lenin Intézetének igazgató-helyettese volt. Ezt követően az MDP Győr–Sopron Megyei Bizottságának agitprop osztályát vezette 1956-ig. A forradalom alatt részt vett a győri pártház védelmében, majd október 28-án a megyei pártbizottság többi tagjával Pozsonyba menekült. November 4-én visszatért, és a győri rádiónál helyezkedett el, ám ott nem voltak hajlandóak együtt dolgozni vele, ezért Budapestre ment. Itt a pártközpont küldte a BM-be, ahol a Politikai Nyomozó Főosztály vezetője, Mátyás László mellé került referensnek, majd a tájékoztatási alosztályon töltött be a szolgálati adatlapja szerint csoportvezetői, önéletrajza szerint alosztályvezetői posztot. 1957 márciusában nevezték ki a belső reakció elleni elhárításhoz főoperatív beosztottnak. A II/5-f alosztály vezetését

1957. november 1-jén vette át, és megtartotta a vizsgált időszak végéig, sőt azontúl is egészen 1966-ig. Az alosztályvezetői teendőket csupán ideiglenesen adta át egy évre, amikor az 1960–61-es tanévben az ELTE-n befejezte több évvel korábban megkezdett tanulmányait, és történelemtanári diplomát szerzett.

A megbízott alosztályvezető, Porteleki László Zalaival ellentétben régi ávós volt. 1952-ben építésvezetőként, bizalmas építkezések felügyelőjeként került az ÁVH-hoz. 1954 novemberétől dolgozott a belsőreakció-elhárításnál. 1956. november 7-étől az I. Forradalmi Karhatalmi Ezredben szolgált, és önéletrajza szerint 1957 januárjában került vissza az osztályra, ahol májusban lett az egyetemekkel foglalkozó csoport vezetője. 1959-ben, az egyéves szovjetunióbeli operatív iskola elvégzése után nem sokkal alosztályvezető-helyettesnek nevezték ki. 1960. október 1-jétől 1961. július 15-éig látta el ideiglenes jelleggel az alosztályvezetői teendőket. Önéletrajza szerint ezután nem sokkal a II/5-c alosztály helyettes vezetője lett. 1967-ben, az Idegen Nyelvi Főiskola elvégzése után a III/II. Csoportfőnökségre került, majd 1971-től a Rendőrtiszti Főiskola állambiztonsági tanszékének oktatója lett.

A Radványi Kálmán és Földes György személyével kapcsolatban már említett 0042. számú parancs 1957. január 1-jével egy alosztályvezetőt is kinevezett Sin Sándor személyében.⁶⁷ Sin 1945-től szolgált a politikai rendőrségnél, 1953-tól titokvédelmi területen (közben néhány hónapig a Dzerzsinszkij Tiszti Iskola politikai tanszékvezetője volt). A szintén BM-dolgozó feleségének önéletrajzából kiderül, hogy Sin Sándor a forradalom idején a „szovjet elvtársakkal” hagyta el a BM épületét, és velük is tért vissza november 4-e után. A fenti parancs szerint 1957 legelején került a belsőreakció-elhárító osztályra, ám nem sokáig dolgozott ezen a területen, ugyanis már 1957 májusában a BM II/7. (Mezőgazdasági Szabotázselhárító) Osztályra helyezték alosztályvezetőnek, illetve osztályvezető-helyettesnek. A 0042-es számú paranccsal kinevezett alosztályvezető, Vincze János előtte és utána is a mezőgazdasági elhárításban dolgozott, és Sinnel egy napon helyezték át a BM II/7. Osztályra. (Személyzeti anyaga szerint azonban ezelőtt hónapokig a vizsgálati osztályra volt vezényelve.)⁶⁸ Amennyiben a feltételezésem helytálló, akkor – miután az ORFK Politikai Nyomozó Főosztályán belül még nem létezett önálló mezőgazdasági szabotázselhárító osztály – a belsőreakció-elhárításban 1957. januártól pár hónapig, legfeljebb májusig működött egy mezőgazdasági elhárítással foglalkozó részleg. Hogyha a fenti paranccsal a II/3. Osztályra kinevezett 13 operatív beosztott és a 2 tolmács ide nyert besorolást, akkor az alosztály – a vezetőkkel együtt – 17 fővel működött. A tolmácsok kinevezése egyértelműen a szovjet tanácsadók jelenlétére enged következtetni.

A BM Politikai Nyomozó Főosztály felépítéséről 1957 augusztusában készített táblázat a Belső Reakció Elhárító Osztályon belül feltüntet egy „Szocdem alosztályt” is (nem tartalmaz viszont ifjúsági alosztályt). E szervezeti egység létrehozására vonatkozóan semmilyen más adatom nincs; könnyen elképzelhető, hogy felállítását csak tervezték (esetleg csak egészen rövid ideig működött), ugyanis a táblázatba utólag beleírták a különböző szervezeti egységek jelölését (ezek megfelelnek a fentebb ismertetettekkel), ám a szociáldemokraták elleni elhárító alosztály mellé semmilyen jelölés nem került („f” jelöléssel bekerült viszont az ifjúsági alosztály). Az 1957. évi munkáról szóló, 1958 januárjában keletkezett beszámoló szerint a szociáldemokrata vonal a II/5-a alosztályhoz tartozott.⁶⁹ Az említett táblázatban a Kutató csoport mellé a „g” betű, az utólag beírt Tájékoztató csoport mellé pedig a „h” jelzés került.⁷⁰ Az osztály létszámának emelésére tett 1957. szeptemberi javaslatban az alosztályok felsorolása és feladatai megegyeztek a fentivel, ám „g” jelzéssel a „nemzeti kommunizmus” propagáloinak feldolgozását végző csoport szerepelt, míg a Kutató és köröző csoport jelölése „h”, a Tájékoztató és értékelő csoporté pedig „i” volt.⁷¹

A „nemzeti kommunizmus” ellen dolgozó szervezeti egységről gyakorlatilag semmit sem tudunk, de a tájékoztató csoportról sem sokat. Gergely Istvánné (aki később a III/III. Csoportfőnökség Értékelő és Tájékoztató Alosztályát vezette) személyzeti anyaga szerint 1957 szeptemberében került a II/5. Osztály tájékoztatási csoportjához, és 1958 márciusában még ott dolgozott.⁷² A Tájékoztató és értékelő csoportnak egyetlen vezetője ismert, Izsák Sándor, akinek nem maradt fenn a személyi anyaga, így előéletét nem ismerjük. Az állományparancsok alapján csak az biztos, hogy 1957. február 15-től a

Politikai Nyomozó Főosztály tájékoztatási alosztályának a beosztottja volt, majd március 1-jén a belsőreakció elhárító osztályhoz került főoperatív beosztottként. Azt nem lehet tudni, hogy milyen területen kapott beosztást, csak az biztos, hogy 1957. októberben a II/5-a alosztályon dolgozott.⁷³ 1958 márciusában már a tájékoztatási csoportot vezette⁷⁴ (hogy pontosan mikortól, nem ismert). 1958 szeptemberében egyéves operatív iskolára küldték a Szovjetunióba, innen visszatérve a hírszerzéshez került, ahol 1968-ban bekövetkezett haláláig szolgált.

Az 1957. szeptemberi – jóváhagyott – javaslat melléklete tartalmazza a Belső Reakció Elhárító Osztály szervezeti felépítését: ennek, továbbá az 1958 januárjában keletkezett munkabeszámolók⁷⁵ alapján felvázolható a II/5. Osztály „konzolidált” szervezete, a különböző szervezeti egységek tevékenységi köre. Az osztály törzsét az osztályvezető és három helyettese alkotta. A titkárságon egy osztálytitkár, két fordító-tolmács, egy módszertani előadó és két adminisztrátor dolgozott.

A II/5-a alosztály a jobboldali pártok és szervezetek volt tagjai elleni elhárítást végezte. Az elhárító munka három vonalon folyt: „jobboldali” szociáldemokraták; a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt; fasiszta és más jobboldali pártok és szervezetek. (Figyelemmel kísérték ezek emigrációs tevékenységét is.) Az alosztály 1957 végén 18 fős állománnyal dolgozott, amely az alábbiak szerint oszlott meg: egy alosztályvezető, két csoportvezető (ebből az egyik az alosztályvezető-helyettesi feladatokat is ellátta), 13 operatív beosztott és két adminisztrátor.

A II/5-b alosztály feladata a volt horthysta erőszakos szervezetek egykori beosztottai, azaz katonatisztek, csendőrök, rendőrdetektívek, illetve ezek besúgóinak, továbbá a fegyveres szervezkedések tagjainak és – speciális, 1956 utáni tennivalóként – a huligánok tevékenységének az operatív, hálózati és nyomozati feldolgozása volt. Ezt a munkát 28 fős létszámmal végezték (egy alosztályvezető, a helyettese, három csoportvezető, 21 operatív beosztott és két adminisztrátor).

A II/5-c alosztály: a „klerikális reakció” elleni elhárítással foglalkozott, vagyis a különböző egyházak és felekezetek (római katolikus, református, evangélikus, zsidó), illetve a szektának bélyegzett protestáns kisegyházak (baptisták, adventisták, metodisták) megfigyelését, működésük ellenőrzését végezte. A szervezeti egység állományát 16 fő alkotta: az alosztályvezető, a vidéki területtel is foglalkozó helyettese, 2 csoportvezető, 10 beosztott és 2 adminisztrátor.

A II/5-d alosztály: névtelen levelek és ellenséges tartalmú röpcédulák szerzőit és terjesztőit kutatta fel. Az elhárító munkát 17 fő – az alosztályvezetőn és 2 csoportvezetőn (akik közül az egyik egyben alosztályvezető-helyettes is volt) kívül 12 operatív beosztott és egy írásszakértő, továbbá egy adminisztrátor – látta el.

Az idézett 1957. szeptemberi javaslat szerint a II/5-e alosztály az ideológiai, kulturális és tudományos területre „befurakodott” ellenséges személyek és csoportok elleni elhárítást végezte. Az alosztály munkájáról beszámoló jelentések⁷⁶ szerint azonban a szervezeti egység működési területe a kulturális és az ideológiai életre valamint az igazságügyben dolgozóakra terjedt ki. Ők figyelték meg az írókat, újságírókat, az ügyvédeket, ügyészeket és a bírókat, illetve szintén az alosztály feladata volt a „nemzeti kommunista mezben” jelentkező – „revizionistának” is nevezett – ellenséges tevékenység elhárítása és megelőzése. Ez utóbbi feladatot a szeptemberi javaslat melléklete szerint külön egység, a II/5-g csoport látta el, amelybe a csoportvezető és öt beosztott tartozott, míg a „d” alosztály állománya 24 fős volt (vezető, vezető-helyettes, három csoportvezető, 16 operatív munkatárs és három adminisztrátor). Feltételezhető, hogy 1958 januárjára az önálló csoportot az alosztályba integrálták. (Ennek közvetett bizonyítéka az osztály ügynökhálózatának nagyságát bemutató táblázat, amelyben „g” alosztály is szerepel.⁷⁷ Mint ismeretes, ezt 1958 januárjában a kutató-köröző csoportból szervezték meg; a jelölés mindenesetre arra utal, hogy ekkor már nem létezett a korábban „g”-vel jelölt szervezeti egység, azaz a nemzeti kommunizmust elhárító csoport.)

Az II/5-f alosztály 1957 szeptemberében (elvileg) ifjúsági és sportvonalon működő ellenség elleni elhárító munkát végzett, az alosztály tevékenységéről szóló jelentések alapján viszont a tevékenységi területe az ifjúságra, a középiskolák és az egyetemek tanulóira, hallgatóira és oktatóira, valamint a tudományos életre (itt kiemelt

jelentősége volt a Magyar Tudományos Akadémiának és a KFKI-nak), illetve a sportra terjedt ki. Az állományt az alosztályvezető, két csoportvezető (egyikük az alosztályvezető-helyettesi feladatokat is ellátta), 11 operatív beosztott és egy adminisztrátor, összesen tehát 15 fő alkotta.

1957-ben még a II/5-h csoport végezte a kutatást és a körözést, az év végén nyolc fővel (csoportvezető, öt operatív tiszt, egy fényképész és egy adminisztrátor). Mint arról már szó esett, a csoportot 1958 elején alosztállyá szervezték (Csikós Sándor csoportvezetőt 1958. január 29-ével nevezték ki alosztályvezetőnek). Láthattuk, hogy mint ilyen szerepel is az ekkoriban összeállított hálózati kimutatásokban, ám szöveges munkabeszámolójuk nem olvasható a belsőreakció-elhárítás tevékenységéről szóló négykötetes összeállításban.

Az osztályon a tájékoztató és értékelő munka a II/5-i csoport feladata volt, amely négy fővel (a csoportvezető mellett három beosztott) működött.

Nagyobb változásra 1959-ben került sor, amikor – a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottságának határozatának megfelelően – a Kormányórság kikerült a Politikai Nyomozó Főosztály kötelékéből, és a belügyminiszter I. helyettesének közvetlen alárendeltségébe tartozó önálló szerv lett. Az így megszűnt BM II/14. Osztály (azaz a Kormányórság Parancsnoksága) Operatív Osztálya azonban a politikai rendőrségen maradt, és alosztályként a BM II/5. Osztályba tagozódott.⁷⁸ Az átszervezésre 1959. augusztus 15-én került sor; ezzel összefüggésben a kormányórságtól átvett feladatok, vagyis az állami és pártvezetők operatív védelmének ellátására, továbbá a terroristagyanús személyek operatív feldolgozására felállították a II/5-h alosztályt.⁷⁹ Az új szervezeti egység vezetője Bagi Mihály lett, aki ezt a pozíciót egészen a vizsgált időszak végéig megőrizte: 1962. augusztus 15-én bocsátották el. Bagi 1945-től dolgozott a politikai rendőrségen, később az ipariszabotázs-elhárítás területén töltött be vezető posztokat, majd 1952 decemberétől az ÁVH, majd a BM Veszprém Megyei Főosztályát vezette. 1954-ben egyéves operatív iskolába küldték a Szovjetunióba, ahonnan visszatérve ismét az ipari elhárításhoz került. A forradalom előtt közvetlenül az Ipari Szabotázs-elhárító Főosztály 2. Osztályának vezetője volt. November 4-e után a karhatalomban szolgált, decemberben került vissza a politikai nyomozókhoz, ahol rövidesen az Ipari és Közlekedési Szabotázs-elhárító Osztályra került alosztályvezetőnek. Ezt követően megfordult a Vizsgálati Osztályon is, majd 1958 áprilisában vette át a kormányórság operatív osztályának vezetését. Ebben a pozícióban került át aztán a belsőreakció-elhárításhoz.

1959-ben történt néhány további változás is, amelyek nem módosították jelentős mértékben az osztály felépítését, a különböző szervezeti egységek feladatkörét azonban érintették. Az egyházi alosztályon belül külön csoportot állítottak fel az egyszerű feldolgozó munka ellátására. A kulturális alosztály működési területe jelentősen kibővült: átvette az „f” (ifjúsági) alosztálytól a tudományos és egészségügyi vonalat, a BRFK Politikai Nyomozó Osztályától a színházak, múzeumok, könyvtárak, valamint az igazságügyi szervek és az ügyvédi vonal biztosítását, de kapott feladatokat államtitokvédelmi területen és az állami és pártvezetők által használt kulturális és egészségügyi intézmények biztosítása terén is. Az ifjúsági alosztály a fenti területek mellett megszabadult a KFKI elhárításának feladatától (ez a II/6. Osztályhoz került át), ugyanakkor a BRFK-tól sportvonalon vett át objektumokat ellenőrzésre. Ennek nyomán két új csoportot állítottak fel: az egyik a klerikális ifjúsági szervezkedésekkel, a másik a sportvonalal foglalkozott.⁸⁰

A javaslat emellett a „b” alosztály állományát kettő, a „d” alosztályét pedig egy fővel kívánta csökkenteni, emellett a tájékoztató-értékelő csoport létszámának csökkentését is indokoltnak tartotta egy fővel (ráadásul az egyik tájékoztató előadói státus helyett adminisztrátori munkakört kívánt rendszeresíteni). Ez utóbbi azért különös, mert az előterjesztés a csoportot alosztállyá kívánta szervezni. Az indoklás szerint a háromfősre csökkentett csoport mellett szükségessé vált – a kutató és körözési alosztályok kivételével – egy-egy tájékoztató-értékelő tiszt beállítása. Ők a feladatukat két alosztályon függetlenített munkakörben, míg öt szervezeti egységnél más operatív feladatok végzése mellett látták el. (Ilyen függetlenített tájékoztató tiszt lehetett a korábban már említett Gergely Istvánné.)⁸¹ A javaslat szerint a tájékoztató munka így

módon történt megszervezése „már hosszabb idő óta” eredményesnek bizonyult, tehát már megvalósult szervezésről van szó. Ebben az esetben viszont nem igazán világos, hogy a tervezett átszervezés akkor mire is irányul.⁸² A javaslatot egyébként Biszku Béla belügyminiszter jóváhagyta, ami azt jelenti, hogy a II/5. Osztályon új alosztályt állítottak fel, ennek létrehozásához egyéb forrás azonban ez idáig nem áll rendelkezésemre.

Az MSZMP Politikai Bizottsága a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről hozott 1960. június 21-ei határozatában fő feladatként jelölte meg a fasiszta és más jobboldali szervezetek illegalitásban dolgozó volt tagjai ellen végzett munka javítását és intenzívebbé tételét.⁸³ Ezzel összefüggésben a II/5-a alosztály létszámát – a „b”, az „e” és az „f” alosztályok keretének terhére – négy fővel emelték.⁸⁴ További kisebb jelentőségű módosítást jelentett, hogy 1961 júliusában a II. Főosztály Személyzeti Osztályának felállításával a különböző osztályok titkárságain megszüntették a személyzeti előadói munkakört.⁸⁵

Összegzés

Az 1956. november 4-e után újjászerveződő Belső Reakció Elhárító Osztály – a formális diszkontinuitás ellenére – a forradalom előtt működött, a forradalom alatt felszámolt államvédelmi gépezet megfelelő szervezeti egységének, és ezáltal az Államvédelmi Hatóságnak a belső reakció elleni „harcoló” osztályának egyenes ági leszármazottja. Sőt Komornik „kollektív emlékezetre” támaszkodó előadása azt mutatja, és ezt a vezetők személyzeti anyagában található önéletrajzok megerősítik, hogy a belsőreakció-elhárítás forradalom utáni szervezete magát nem egyszerűen a forradalom előtt működött államvédelmi részleg utódjának, hanem azzal azonosnak tekintette. (Pedig Komornik maga is új ember volt, a forradalom után, ávós előélet nélkül került a politikai rendőrséghez.) Az osztály 1956–1962 között hivatalban volt vezetői közül ismert 24 személyből 19 rendelkezett államvédelmi szolgálati múlttal, valamennyien már 1953 előtt is dolgoztak az ÁVH-nál. A belsőreakció-elhárítás munkáját tehát javarészt az államvédelmi szerveknél tapasztalatokat szerzett régi „szakemberek” irányították.

Írásom elején már idéztem a Politikai Nyomozó Főosztály munkájáról 1957. március 15-e után készített beszámolót, amely szerint az ellenséggel való nyílt harc lezárultával ismét megnőtt az operatív munka jelentősége, a körülmények pedig „követelően előírják az államvédelmi munka korábban kialakult formáinak az előtérbe állítását.”⁸⁶ Az 1956 utáni politikai rendőrség azonban nemcsak az újjászerveződés hónapjaiban, hanem évtizedekkel később is vállalta az államvédelemmel való kontinuitást. Az 1982-es tudományos ülészen tartott előadásában Harangozó Szilveszter úgy fogalmazott, hogy „az állambiztonsági szolgálat újjászervezésében, a belső konszolidáció megteremtésében, valamint a nap mint nap tornyosuló feladatok megoldásában egyaránt felbecsülhetetlen segítséget jelentett az ún. »polgári életből jött«, tapasztalt pártmunkások szolgálatba lépése.” Ezekből a szavakból az államvédelemmel való teljes azonosulás és szervezeti folytonosság olvasható ki, hiszen a régi ávósok munkáját csak „segítik” a polgári életből (döntően a pártapparátusból) érkező elvtársak. Harangozó megfogalmazása szerint: „Jelenlétük – mintegy vérátömlesztés gyanánt – felfrissülést, megújulást jelentett az erre nagyon is rászoruló szervezetünknek.”⁸⁷

A kádári vezetés helyzetének megszilárdítása érdekében fontosnak tartotta pártmunkások küldését a fegyveresek erőkhöz. Kádár János az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának első, november 11-ei ülésén megfogalmazta az ezzel kapcsolatos feladatokat: „Be kell küldeni a rendőrségre is néhány száz szilárdan a forradalom ügyéhez hűséggel viseltető kommunista forradalmárt, akik arra rendezkednek be, hogy esetleg esztendőig ezeken a posztokon kell szolgálniuk”.⁸⁸ Ám, mint láthattuk, az 1956-os forradalom után „kívülről”, azaz a párt- vagy állami apparátusból és a pártfőiskoláról érkezettek a belsőreakció-elhárítás vezetésében csak a kivételt jelentették, az is igaz azonban, hogy ők jobbra a legfelsőbb vezetésben foglaltak helyet. Hollós Ervin osztályvezető mellett legalább egy osztályvezető-helyettes (Komornik Vilmos, Geréb Sándor) szintén az „újak” közül került ki. Az alosztályvezetők között azonban csak Zalai Emil és Sándor Györgyöt lehet megemlíteni, mint akik 1956 után érkeztek a politikai

rendőrségre. A külső emberek alacsony száma önmagában megkérdőjelezi annak a kijelentésnek az érvényességét, hogy a II/5. Osztály Hollós „műve” lett volna.⁸⁹ Ez már csak azért sem állja meg teljesen a helyét, mert Hollós kinevezését követően hónapokig nem került sor változásra a vezetői garnitúrában (ilyen értelemben egyedül Komornik osztályvezető-helyettesi kinevezése tekinthető Hollós „művének”). Az „újak” súlyának relatív emelkedése az osztály felső vezetésében mindenesetre azt jelzi, hogy a hatalom részéről hangsúlyt fektettek arra, hogy a belsőreakció-elhárító munkát végző részlegét ne volt ávósok vezessék. Ez a törekvés egyébként tetten érhető volt később, a III/III. Csoportfőnökség esetében is. A II/5-nek egy az egyben megfelelő III/III-1. Osztály vezetését szintén „új” ember vette át Eperjesi László személyében, aki korábban a sportvezetésben dolgozott, de megfordult az MDP és a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) központi apparátusában is. Eperjesi pár hónap után csoportfőnök lett. Az őt megelőző és az őt követő vezetők, Rácz Sándor és Baranyai György szintén „kívülről”, közvetlenül a pártapparátusból érkeztek a csoportfőnöki székbe. Különböző okok miatt azonban egyikük sem vált be, így 1970-ben egy tapasztalt, pályafutását még államvédelmisként kezdő „régiszakember”, Harangozó Szilveszter került ebbe a pozícióba. (Utóda, az utolsó III/III. csoportfőnök, Horváth József szintén ávós volt korábban.)

A 24 ismert vezető közül ketten még a vizsgált időszakban elkerültek a politikai rendőrségtől. A többiek közül 12 személy az osztály fennállásáig, ebből tíz pedig 1962 augusztusa után is (hosszabb-rövidebb ideig) a belső elhárításnál szolgált. Viszonylag sokan, heten kerültek a hírszerzéshez (egyikük később osztályvezető-helyettesként visszatért a II/5. Osztályra). Ők a legkvalifikáltabb, idegen nyelvet is beszélő személyek voltak, tehát azok, akiket a hírszerző munkában jól tudtak hasznosítani, ugyanakkor azt is lehet mondani, hogy a belsőreakció-elhárítás szempontjából a vezetői gárdában bizonyos fokú kontraszelekció érvényesült.

- ¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) Dokumentációs Gyűjtemény (D. Gy.) Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-B-1-au sz. n. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság központi és vidéki szervei jelenlegi állományáról kategóriák szerint csoportosítva, 1951. október 12. (26. d. 1. cs.)
- ² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 95-7110/1953. Kimutatás az Államvédelmi Hatóság központi szerveinek létszámáról, 1953. július 13. (26. d. 1. cs.)
- ³ Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai, 1950–1953. *Betekintő*, 2009/2. www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=112 (utolsó letöltés 2010. május 5.)
- ⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-1255/1954. Kimutatás a központi államvédelmi szervek rendszeresített létszámának emelkedéséről, 1954. június 16. (26. d. 1. cs.)
- ⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-319/1955. Kimutatás az államvédelmi operatív szervek hivatásos létszámáról, 1955. június 6. (26. d. 1. cs.)
- ⁶ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-401/4/4956. Kimutatás a BM központi operatív hálózati szerveinek rendszeresített létszámáról, 1956. június 21. (26. d. 1. cs.)
- ⁷ ÁBTL 4.2. 2-32/89/1955. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 89. sz. parancsa, 1955. december 27.
- ⁸ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-437/1956. Javaslat a Belügyminisztérium I. Főcsoportfőnökség alárendeltségébe tartozó egyes szervek főosztállyá szervezésére, illetve egyesek létszámának emelésére, átcsoportosítására, 1956. július 14. (26. d. 1. cs.)
- ⁹ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések.* Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, 2006. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 718–732.
- ¹⁰ ÁBTL 4.2. 2-10/91/1956. A Belügyminiszter 91. sz. parancsa, 1956. október 3.
- ¹¹ ÁBTL 4.2. 2-10/91/1956. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 91. sz. parancsa, 1956. október 3.
- ¹² Vö. Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 2008. 4. sz. 535–563.
- ¹³ ÁBTL. 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. A belső reakció elhárító osztályának [!] újjászervezése és harca a konszolidáció elősegítéséért. A pártszervezet megalakítása egységünknel. [Kézirat, 1982.] (115. d.)
- ¹⁴ Komornik Vilmos: A belső-reakció elhárítás újjászervezése és harca a konszolidáció elősegítéséért. A pártszervek megalakítása egységünknel. In ÁBTL 4.1. A-3245/1. *Történelmi hűséggel, politikai felelősséggel. A belügyminisztérium és szervei újjászervezése, a hatalom megszilárdításáért kifejtett tevékenysége. I. Állambiztonsági szekció.* Szerk. Czink János. Budapest, BM Könyvkiadó, 1985. 14–18.
- ¹⁵ Vö. Pintér Tamás: A megszüntetve megőrzött Államvédelmi Hatóság. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2000. 211–237.
- ¹⁶ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (1. d.)
- ¹⁷ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat). (115. d.)
- ¹⁸ ÁBTL 2.8.1. Magyar Népköztársaság Belügyminisztere I. helyettesének 0082. számú parancsa a személyi állományra vonatkozóan, 1956. november 15.
- ¹⁹ ÁBTL 4.2. 10-5/1956. Fegyveres Erők Miniszterének 6. sz. parancsa, 1956. december 7. Vö. *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. november 7.–1958. január 25.* Szerk. Baráth Magdolna. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2009. 101.
- ²⁰ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Javaslat a belső reakció elhárító osztály átszervezésére, 1956. december 15. (fotómásolat). (115. d.)
- ²¹ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (1. d.)
- ²² ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat). (115. d.)
- ²³ Baráth Magdolna: i. m. 544.
- ²⁴ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat). (115. d.)
- ²⁵ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. január 26. (fotómásolat). (115. d.)
- ²⁶ ÁBTL. 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. A belső reakció elhárító osztályának [!] újjászervezése és harca a konszolidáció elősegítéséért. A pártszervezet megalakítása egységünknel. [Kézirat, 1982.] (115. d.)
- ²⁷ ÁBTL 2.8.2.1. 1072. Önéletrajz, 1960. szeptember 24., ÁBTL 2.8.2.1. 1072. Minősítés, 1960. március 22.
- ²⁸ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről, 1956. december 17. (1. d.)

²⁹ Az ügy iratait lásd ÁBTL 3.1.9. V-141318.

³⁰ MOL XIX-B-1-ai 28/a/1957. 7-321/1957. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. február 1-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. február 8. (1. d.)

³¹ Ezt alátámasztják az osztály munkájáról szóló éves jelentések. ÁBTL 4.1. A-985., ÁBTL 4.1. A-985/1., ÁBTL 4.1. A-985/2., ÁBTL 4.1. A-2133., ÁBTL 4.1. A-3222., ÁBTL 3.1.9. V-150392/3., ÁBTL 3.1.9. V-150392/4., ÁBTL 3.1.9. V-150392/5.

³² MOL XIX-B-1-ai. 28/a/1957. sz. n. jelentés részlete 16–18. „A Politikai Nyomozó Főosztály munkájának vázlatos ismertetése 1957. március 15-ig” című fejezet. (1. d.) (A dokumentumnak csak a 16–24. számú oldalai található az iratcsomóban.)

³³ A vezetőkre vonatkozó életrajzi adatok túlnyomórészt az illető személyek fogvatéki anyagából és a rájuk vonatkozó állományparancsokból származnak, melyek az ÁBTL levéltári rendszerében két helyen találhatóak meg: a 2.8.1.(az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai) és a 2.8.2. (az állambiztonsági szervek „titkos” és „szigorúan titkos” állományú munkatársainak iratai) állagban. A forrásokat nem tüntettem fel, mert az jelentősen megterhelte volna a jegyzetapparátust. A szóban forgó személyek egy részének életrajza olvasható a Történeti Levéltár honlapján található archontológiában (www.abtl.hu/archontologia).

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11516/1a. 425. Határozat előzetes letartóztatás elrendelésére, 1957. február 23.

³⁵ Egy példa: ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 253. Jelentés, 1957. április 30.

³⁶ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. 7-247/1957. Javaslat az ORFK Politikai Nyomozó Főosztály alapvető feladataira, munkája végzésének eszközeire, módszereire és szervezeti felépítésére, 1957. január 24. (fotómásolat). (115. d.) A javaslat annak ellenére tervezetnek, és nem a fennálló állapotok leírásának tekinthető, hogy kijelentő mód jelen időben fogalmazták meg.

³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 223. Jelentés, 1957. március 12.; ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 224–225. Jelentés, 1957. március 7.; ÁBTL 3.1.5. O-12302/5. 41–45. Jelentés, 1957. március 8.; ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 226–227. Jelentés, 1957. március 12. A pontosság kedvéért megjegyzem, hogy egy március 18-ai jelentésen is szerepel még a II/1-c jelölés: ÁBTL 3.1.5. O-13405/2. 234–239.

³⁸ ÁBTL 4.2. 6-200/8/1957. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 8. sz. parancsa, 1957. április 9.

³⁹ ÁBTL 4.2. 6-200/11/1957. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 12. sz. parancsa, 1957. május 3.

⁴⁰ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. sz. n. Javaslat a belső reakció elhárító osztály átszervezésére, 1956. december 15. (115. d.)

⁴¹ ÁBTL 2.8.1. Magyar Népköztársaság Belügyminisztere I. helyettesének 0082/1956. számú parancsa a személyi állományra vonatkozóan, 1956. november 15.

⁴² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 237/368/1957. 1. sz. melléklet. Kimutatás a Politikai Nyomozó Főosztály osztályainak tényleges létszámáról, 1957. május 15. (38. d.)

⁴³ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-286/57. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése, 1957. augusztus 18. (26. d. 1. cs.)

⁴⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-341/2/57. Javaslat a BM II/5. Osztály rendszeresített létszámának emelésére, 1957. szeptember 25. (16. d.)

⁴⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-1515/1970. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásairól 1945-től 1969. december 31-ig. (26. d. 1. cs.)

⁴⁶ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-16/5/1959. Javaslat a BM II/5. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1959. június 18. (16.d.)

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-150000/16. 312–313. Jelentés, 1958. január 6. A vizsgálati osztályra történő vezénylésének megszüntetésére 1958 elején tettek javaslatot: ÁBTL 3.1.9. V-150000/85. 43–48. Jelentés, 1958. február 10. Földest mindkét dokumentum főhadnagyként említi, habár ekkor elvileg százados volt, főhadnaggyá 1958 októberében fokozták le.

⁴⁸ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminisztere I. helyettesének 0042/1957. számú parancsa, 1957. január 1.

⁴⁹ ÁBTL 4.2. 6-200/13/1957. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 13. sz. parancsa, 1957. május 3.

⁵⁰ Hollóshoz lásd Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956-1990.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina, 2008. 70–72.

⁵¹ Geréb Sándor ilyen minőségben jegyzett egy 1962. augusztus 10-én kelt javaslatot: ÁBTL 3.1.1. B-78620. 152–154.

⁵² ÁBTL 2.8.1. 868. Javaslat, 1957. május 7.

⁵³ Ezzel kapcsolatban lásd Gyarmathy Endre ügyének iratait: ÁBTL 3.1.9. V-145961.

⁵⁴ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. sz. n. Javaslat a belső reakció elhárító osztály átszervezésére, 1956. december 15. (115. d.)

⁵⁵ Vö. ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. 147–149. Jelentés, 1957. február 1.

⁵⁶ Vö. ÁBTL 3.1.5. O-11516/1a. 426. Javaslat biztonsági őrizetbe helyezésre, 1957. február 21.

⁵⁷ ÁBTL 2.8.2.1. 1039. Önéletrajz, 1959. január 16.

⁵⁸ ÁBTL 2.8.1. 3679. Önéletrajzi kiegészítés, 1962. november 3.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-141318. 4–6. Jelentés Mannó Sándor és társai ügyében, 1957. február 8.

⁶⁰ A Budapesti Katonai Bíróság B. III. 038/1958. és a Legfelsőbb Bíróság Katf. II. 052/1958. számú ítélete megtalálható Váradi Ernő fogvatéki anyagában: ÁBTL 2.8.1. 6128.

- ⁶¹ Czvetkovics csoportvezetőként a Nagy Imre és társai ügyében dolgozó különrészeletet vezette. Lásd pl. ÁBTL 3.1.9. V-150000/16. 133–159., ÁBTL 3.1.9. V-150000/16. Jelentés, 1957. április 11., 344. borítékban elszámolások. A vizsgálati osztályra történő vezénylésének megszüntetésére már 1958 elején javaslatot tettek: ÁBTL 3.1.9 V-150000/85. 43–48. Jelentés, 1958. február 10.
- ⁶² Vö. Vörös Géza: Állambiztonság és egyházak. *Egyháztörténeti Szemle*, 2009. 4. sz. 10–11.
- ⁶³ Harangozó Szilveszterhez lásd Tabajdi–Ungváry: i. m. 228–232.
- ⁶⁴ ÁBTL 4.1. A-985/1. 68–99. A röpcédula-elhárítás országos helyzete, az ellenséges röpcédula-tevékenység támadási iránya és módszerei, az elhárító munka feladatai, 1957. december 18. (A fenti információ a 77. oldalon olvasható.)
- ⁶⁵ Az ügyel kapcsolatban lásd Huszár Tibor: *A pokol malmi. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946–1955. Dokumentumok, interjúk Szűcs Ernő tevékenységéről, a tettestársak és áldozatok vallomásai*. Budapest, Corvina, 2009.
- ⁶⁶ A rehabilitálásával kapcsolatos iratok: ÁBTL 2.1. V/22. Rehabilitációs határozata az 1956-os forradalom alatt megsemmisült. ÁBTL 3.1.5. O-9698/a. 264. Feljegyzés, 1958. február 28.
- ⁶⁷ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminisztere I. helyettesének 0042/1957. számú parancsa, 1957. január 1.
- ⁶⁸ Vincze János személyzeti anyagát lásd: ÁBTL 2.8.1. 8867.
- ⁶⁹ Vö. ÁBTL 4.1. A-985. 36–38. A II/5-a alosztály vonalainak legjellemzőbb vonásairól, 1958. január 8.
- ⁷⁰ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-286/57. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése, 1957. augusztus 18. (26. d. 1. cs.)
- ⁷¹ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-341/2/57. Javaslat a BM II/5. Osztály rendszeresített létszámának emelésére, 1957. szeptember 25. (16. d.)
- ⁷² ÁBTL 2.8.1. 1635. Minősítés, 1958. március 26.
- ⁷³ Vö. ÁBTL 3.1.5. O-14820/3. 228–229. „Gyimesi” ügynök jelentése, 1957. október 28. A jelentést Izsák vette, ezek szerint tartótiszt (is) volt.
- ⁷⁴ Ő írta alá Gergely Istvánné 1958. március 26-i minősítését. ÁBTL 2.8.1. 1635.
- ⁷⁵ A II/5. Osztályon készült legfontosabb értékelő jelentéseket 1958 januárjában 4 kötetből álló sorozatba rendezték. Ezek jelzete az ÁBTL-ben: 1. kötet: 4.1. A-985., 3.1.9. V-150392/3.; 2. kötet: 4.1. A-985/1., 3.1.9. V-150392/4.; 3. kötet: 3.1.9. V-150392/5.; 4. kötet: 4.1. A-985/2. A sorozatot egy 5 kötetes dokumentáció-összeállítás egészítette ki, ezek közül az ÁBTL-ben csak az 1. és a 4. található meg: 3.1.9. V-150392. és 3.1.9. V-150392/1. A volt koalíciós pártok aknamunkájával kapcsolatos dokumentáció I–II.; 3.1.9. V-150392/2. Az írói körökben tapasztalható jelenségekkel kapcsolatos dokumentáció.
- ⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150392/5.
- ⁷⁷ ÁBTL 4.1. A-985. 14–16.
- ⁷⁸ ÁBTL 4.2. 10-21/11/1959. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 11. sz. parancsa, 1959. június 8.
- ⁷⁹ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-16/5/1959. Javaslat a BM II/5. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1959. június 18. A javaslatot – mint azt fentebb jeleztem – Biszku Béla belügyminiszter augusztus 15-én hagyta jóvá. (16. d.)
- ⁸⁰ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-16/5/1959. Javaslat a BM II/5. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1959. június 18. (16. d.)
- ⁸¹ Vö. ÁBTL 2.8.1. 1635. Minősítés, 1960. április 14.
- ⁸² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-16/5/1959. Javaslat a BM II/5. Osztály új állománytáblázatának kiadására, 1959. június 18. (16. d.)
- ⁸³ MOL M-KS 288. f. 5/188. ö. e. A Politikai Bizottság 1960. június 21-i ülése.
- ⁸⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-62/1960. Javaslat, 1960. november 2. (16. d.)
- ⁸⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-1515/1970. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásairól 1945-től 1969. december 31-ig, 1970. március 25. (26. d. 1. cs.)
- ⁸⁶ MOL XIX-B-1-ai 28/a/1957. sz. n. jelentés részlete 16–18. „A Politikai Nyomozó Főosztály munkájának vázlatos ismertetése 1957. március 15-ig” című fejezet. (1. d.) (A dokumentumnak csak a 16–24. számú oldalai található az iratsomóban.)
- ⁸⁷ Harangozó Szilveszter: Az állambiztonsági szolgálat újjászervezése és feladatai a konszolidáció elősegítése érdekében. In ÁBTL A-3245/1. 13.
- ⁸⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11–1957. január 14.* Szerk. Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente. Budapest, Intera Rt., 1993. 28.
- ⁸⁹ Tabajdi–Ungváry: i. m. 57.

Papp István

A Politikai Nyomozó Főosztály Mezőgazdasági (Szabotázs-) Elhárító Osztályának szervezettörténete, 1956–1962

Bevezetés

Jelen tanulmányunkban a politikai rendőrség egy olyan részlegével szeretnénk foglalkozni, amelyet eddig kevés figyelemre méltatott a történeti kutatás. A mezőgazdasággal, a parasztsággal, a vidéki társadalommal kapcsolatos államvédelmi/állambiztonsági fellépés elsősorban az 1956 előtti korszakra vonatkozóan kapott nagyobb figyelmet. A forradalom leverését követő időszak agrártörténetének, ezen belül az 1959 és 1961 közötti kollektivizálási hullámnak az újragondolása jórészt az elmúlt évtizedben kezdődött el.¹ A termelőszövetkezeti rendszer végleges kialakulásának történetét hosszú időn keresztül úgy ábrázolták, hogy a parasztság elsősorban a politikai propaganda, az ellenállás értelmetlenségének belátása és lelki ráhatás eredményeként döntött a belépés mellett. Ma már egyre inkább látható, hogy – bár az 1955-es évek első felében tapasztaltnál kisebb mértékben és intenzitással, de – a lelki és számos esetben a fizikai kényszer is közrejátszott egy-egy falusi parasztember szövetkezetbe való beléptetésében.² Ebből adódóan fontos feladat a mezőgazdasággal és az abból élő paraszti népséggel foglalkozó politikai rendőrségi osztály tevékenységének megismerése.

Hosszú távú célunk annak feltérképezése, hogyan használta az állambiztonság az általa irányított hálózati személyeket, köznapi szóval élve ügynököket a paraszti lakosság ellenőrzésére, manipulálására, a termelőszövetkezetek elleni mozgalmak feltárására, netán lehetlenné tételére. Ezen munka első lépéseként szervezettörténeti vizsgáldást végeztünk. Mint a címből is látható, 1956 és 1962 között még a hivatalos iratokban is többféle elnevezéssel találkozunk az osztályt illetően: a mezőgazdasági szabotázselhárító, a mezőgazdasági elhárító és a mezőgazdasági osztály egyaránt felbukkan a dokumentumokban. Éppen ezért fontos tisztázni mit is értett az állambiztonság szabotázs, ezen belül mezőgazdasági szabotázs alatt, hiszen az elnevezés önmagában is jelentős politikai értékítéletet hordozott, a parasztsághoz való viszonyulás markáns különbségeit fejezte ki.

A szabotázs fogalma az állambiztonsági szakirodalomban

Az 1945-ben újjászervezett és a következő években jelentős átalakításokon átesett politikai rendőrség legfontosabb feladata az állam, és ebből következően a hatalmat egyre jobban kisajátító kommunista párt ellen elkövetett bűncselekmények felderítése volt. Ehhez nyilvánvalóan szükség volt az ellenséges cselekmények pontos meghatározására, jogszabályban történő kodifikációjára. Természetesen a jogalkalmazóként fellépő politikai rendőrségnek különösen tisztában kellett lennie azzal, hogy mi alapján és kik ellen lép fel. Ennek a követelménynek a testület különböző mértékben felelt meg, számos esetben direkt politikai igényeket szolgált ki, vagy éppen a nyilvánosságra hozott párthatározatok szövegét használta iránytűként. Az, hogy a politikai rendőrség a munkája során milyen mértékben követte, alkalmazta az érvényben lévő jogi előírásokat, az egész testületről jellemző képet ad. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a politikai vezetés és az általa felügyelt állambiztonság szervek számára a homályosan, pontatlanul megfogalmazott jogszabályok hasznosak voltak, hiszen ezek módot nyújtottak arra, hogy a megtorlás érdekei szerint értelmezzék a bűnösnek tartott személyek cselekedeteit.

A mezőgazdasági szabotázselhárító osztály egy konkrét részterületen felelt a politikai bűncselekmények felderítéséért, ezért az osztály szervezeti változásainak és működésének bemutatása előtt két témakörrel kívánunk foglalkozni.

Egyrészt a rendelkezésre álló állambiztonsági szakirodalom alapján szeretnénk bemutatni, hogy mit jelentett a szabotázs fogalma a politikai rendőrség szóhasználatában, illetve ezen belül melyek voltak a mezőgazdasági szabotázs speciális jellemzői. A szabotázs fogalmának használata önmagában politikai értékítéletet tükrözött, a szocializmus építésével szembeszegülő egyéni gazdálkodók vagy a termelőszövetkezeti eszmével lelkük mélyén nem azonosuló egykori parasztgazdák államellenes cselekedeteit írta le. Másik nézőpontból a szabotázs a mindennapi életviszonyokba való állami beavatkozásokkal, kényszerintézkedésekkel szembeni paraszti ellenállásként is értelmezhető.³ Másrészt röviden áttekintjük, hogy milyen változásokat élt át az a társadalmi réteg, magyarán a parasztság, amely a mezőgazdasági szabotázselhárítás első számú célpontját jelentette. Mindez érthetővé teszi, hogy milyen körülmények között végezte munkáját a politikai rendőrség ezen részlege, és a szervezeti változások milyen politikai döntésekre, társadalmi folyamatokra rezonáltak.

A bevezetőben felvázolt kép, mely szerint az államszervezeten belül a törvényhozás meghatározza az üldözendő bűncselekmények fogalmát, jellemzőit és az értük kiszabható büntetést, a rendőrség, illetve az állam politikai biztonságáért felelős szervek ezt a jogot alkalmazzák mindennapos működésük során, és a bíróságok is ezen jogszabályok alapján hoznak ítéletet, természetesen csupán illúzió volt az 1950-es évek Magyarországon, különösen 1956 előtt. A politika oly mértékben meghatározta az államvédelem feladatait, hogy sokkal fontosabb volt a Magyar Dolgozók Pártja vezető testületei által hozott határozatok követése és érvényesítése, mint a hatályban lévő jogszabályok alkalmazása. Ez a gyakorlat – bár finomodott –, de alapjaiban 1956 után sem változott meg: a szervezet működését meghatározó vezetői parancsok, utasítások mindig egy adott párthatározat végrehajtásából indultak ki. Mivel a pártszövegek nem jogász alapossággal készültek, így a politikai rendőrség mindennapi működése során sokkal kevésbé szolgálhattak zsinórmértékül egy-egy cselekmény megítélésében, mint a pontosan kidolgozott jogszabályok.

A politikai rendőrség 1945 és 1990 közötti történetét szemlélve látható, hogy az idő múlásával egyre inkább üzemszerűen, napi rutin szerint működött az államvédelem, majd 1956-tól az állambiztonság. Ebből adódóan egyre nagyobb hangsúlyt fektettek arra, hogy növeljék az állomány tagjainak általános műveltségét, olvasottságát és jogi ismereteit. Az első halvány jele annak, hogy szükség van a szakszerűség, a racionális működés megteremtésére 1954-ből származik. Ekkor hozták létre az egyesített Belügyminisztériumon (BM) belül a Módszertani Irodát, amelynek Gerő Ernő intenciói szerint el kellett volna készítenie „az államvédelmi munka lexikonját.”⁴ Ez az óhaj csupán 1980-ban vált valósággá, amikor megjelent a korszak első és egyetlen állambiztonsági kézikönyvként használható munkája.⁵ Ennek bevezetőjében az alábbiakkal indokolták a kötet szükségességét: „Az állambiztonsági munkában gyakran felvetődik az igény, hogy egy-egy fogalmat pontosan meghatározzunk, elhelyezzünk a fogalmak rendszerébe, és *biztonságosan használjuk* (kiemelés tőlem – P.I.) azt.” Ez elvileg jó alapot teremtett arra, hogy az állambiztonsági tisztek immár szakszerűen lépjenek fel az adott korszakban a politikai bűncselekménynek minősített tettekkel és azok elkövetőivel szemben. Ezen fogalomtár megszületéséig a szabotázs meghatározásakor az állomány tagjai a különböző segédanyagokra támaszkodhattak. Ebből adódóan tekintsük át, hogy a politikai rendőrség számára készített oktatási anyagokban, összefoglalókban, segédkönyvekben hogyan határozták meg a szabotázs fogalmát!

Először 1958-ban foglalkoztak külön állambiztonsági segédkönyvben a szabotázssal mint a politikai rendőrség által üldözendő bűncselekménnyel.⁶ A három szerző által írt összefoglaló munka a Belügyminisztérium Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola hallgatói számára készült. Az alkotói triász tagjai az iskola büntetőjogi tanszékén tanítottak, közülük Sepsei György a gyakorlati munkából is kivette a részét: 1957 márciusától a Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának jogi alosztályán dolgozott, sőt 1959 novemberétől hosszabb helyettesítést követően hivatalosan is

alosztályvezetővé nevezték ki.⁷ Ő feltehetően a gyakorlati vizsgálati munkából származó tapasztalataival is színesíthette a száraz jogi szövegek előadását.

A mezőgazdaságra vonatkozó részt a kötetben a szövetkezetek vagyonát érintő fejezetek jelentették, mivel ez a vagyon szocialista társadalmi tulajdonnak számított. Egészen precízen így fogalmazott a fejezet szerzője, Koltai Sándor: „A szövetkezeti szocialista tulajdonjog alanya a szövetkezet (földműves-szövetkezet, termelőszövetkezet, kisiparosok termelő szövetkezete). Tárgya: Termelőszövetkezet esetében a dolgozók termelésének eredménye, beszerző és értékesítő szövetkezetnél a beszerzett, értékesített áru. Ide sorolhatók még az épületek berendezései, felszerelési tárgyak, nyers és segédanyagok, kisebb munkaeszközök.”⁸ A szövetkezeti vagyon mint társadalmi tulajdon ellen természetesen a hagyományosnak tekinthető, a mai jogrendszerünkben is szereplő bűncselekményeket is el lehetett követni: ide tartozik a sikkasztás, a csalás, a rablás, a hanyag és a hűtlen kezelés. A szabotázselhárítás szempontjából viszont azok a bűncselekmények az érdekesek, amelyek speciálisan a szocialista gazdasági rendszer büntetőjogi védelméhez kötődnek, ezeket a szerző a „terv elleni bűncselekmények” címszó alatt tárgyalta.

Ezek a bűncselekmények a szovjet jogrendszerből kerültek át a magyarba. Így nem véletlen, hogy a szerző is azzal kezdte, miként definiálja a szovjet-országi büntető törvénykönyv ezeket a cselekményeket. Három fogalmat, a károkozást, a szabotázsot és a diverziót mutatta be, amelyek közös jellemzőjének tartotta, hogy „ellenforradalmi célból” követik el őket. Az első kettő a gazdasági rend szándékos vagy hanyagságból való aláadását jelentette, míg a diverzió alatt szándékos rombolást értett.⁹ Magyarországon a tervgazdaság büntetőjogi védelmét az 1950. évi 4. számú törvényerejű rendelet teremtette meg. Ez elkülönítette egymástól az aktív és a passzív szabotázsot. Az első esetben bármely ingó vagy ingatlan dolog megrongálódása, rendeltetésszerű használatra való alkalmatlanná válása vagy megsemmisülése veszélyezteti a népgazdasági terv vagy részletterv megvalósítását. A passzív szabotázsnál szintén megállapítható a kártevő célzat, de ez a munka hanyag elvégzése vagy éppen el nem végzése miatt következik be.

Sepsei György erőteljesen hangsúlyozta, hogy bizonyítani kell a „kártevő célzatot.” Erre hozta fel példaként az egyik Budapest környéki mezőgazdasági vállalatot, ahol felesleges beruházások megvalósításával követték el a szabotázsot. Azonban az operatív felderítő munka során nem sikerült kellő alaposítással alátámasztani a főmérnök felelősségét, így az eljárást nem tudták megindítani.¹⁰ A szabotázsot 1958-ban az érvényben lévő jogszabály alapján egytől tíz évig terjedő börtönbüntetéssel, illetve több súlyosbító körülmény egyidejű megvalósulása esetén akár halállal is lehetett büntetni.

A szabotázs büntetőjogi megítélésének jelentős változásáról egy 1970-ban kiadott állambiztonsági segédkönyvből értesülhetünk.¹¹ Ebben 1945-től kiindulva vették sorra a legfontosabb gazdasági jellegű bűncselekményeket. A szerzők úgy vélték, hogy az egyes időszakokban más és más okból kellett kiemelten védeni az állami javakat: 1945 után a jóvátételi kötelezettség teljesítése, 1947-et követően a stabil forint és a hároméves terv megóvása, míg 1950-től a mindenkori ötéves terv védelme tette szükségessé a szigorú jogszabályokat. Ugyanakkor rámutattak arra, hogy az 1961-ben elfogadott új büntető törvénykönyv (Btk.) „éles határvonalat vont a kifejezetten államellenes, politikai céllal elkövetett gazdasági bűntettek és az egyéb, gazdálkodás rendjét sértő bűntettek között.”¹² A kifejezetten politikai jellegű gazdasági bűntettek közé sorolták a kártevést és a rombolást, s ezzel eltűnt a szabotázs kifejezés a Btk.-ból. A szerzők szerint mindezt az tette lehetővé, hogy ekkorra már a „szocializmust építő állam” érdekeit kellett védeni, míg 1950-ben még csupán az út elején jártak. Végül soron ez igaz is volt, hiszen ha a megfogalmazásról levesszük a korra jellemző ideológiai köntöst, valóban a lényegét fejezi ki: az iparban történt államosítások után 1961-re a mezőgazdaságban is a földterület, az állatállomány és a gazdasági eszközök elsősorban szövetkezeti/állami tulajdonba került, s egészen jelentéktelen arányúvá vált az egyéni tulajdon.

Az 1970-es segédanyag szerzői felhívták a figyelmet arra, hogy a pazarló gazdálkodás, a gazdálkodással kapcsolatos köteleességek megszegése és a népgazdaság megtévesztése immár elvesztette a korábban feltételezett politikai tartalmat, s ettől fogva pusztán gazdasági bűncselekményekként tartották őket számon. A segédlet figyelemre méltó vonása, hogy az 1958-as szöveghez képest sokkal egyértelműbben

vállalta föl, hogy a szabotázs jellegű bűncselekmények kodifikálása 1950-ben a szovjet minta alapján történt. Sőt az 1945 utáni néhány esztendőre visszatekintve még óvatos kritikával is éltek az anyag összeállítói: „A bíróságok ítélkezési gyakorlata alakította ki 1950-ig a célzat, illetve a politikai motívumok fennforgásának követelményét. Mivel politikai motívumok, ellenséges beállítottságra utaló adatok az elkövetőknél rendszerint bizonyítottak voltak, gyakorlatilag kisebb súlyú gazdasági bűntettet a legsúlyosabb megítélésű szabotázsként értékelték. A jog- és az ítélkezési gyakorlat – napjaink értékelése szerint – esetenként méltánytalanul súlyos büntetésekre is adott lehetőséget.”¹³

A korábban már említett, 1980-ban napvilágot látott Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár az első munka, amely a korszak állambiztonsági segédanyagainak sorában szabatosan és tömören meghatározta a szabotázs fogalmát: „ellenséges, politikai célzatú kártevés, amelynek célja: a munkafolyamat tervszerű bénítása, akadályozása; teljes munkamegtagadás, vagy látszatra végzett munka; a rendelkezések végrehajtásának megtagadása vagy szándékos elodázása; rejtett, álcázott romboló tevékenység; a munkaeszközök, objektumok, berendezések, a népi vagyron rongálása, pusztítása. Rendkívüli viszonyok esetén különösen veszélyes az aknamunkának ez a formája.”¹⁴ A szöveg kissé nevetségesnek tűnhetett 1980-ban az államszocializmus konszolidált hétköznapjai között. Érdekes, hogy voltaképpen a sztrájkot is a szabotázs részének tekinti, ami aligha véletlen, hiszen ha a munkásosztály van hatalmon, akkor értelmetlennek tűnt az érdekképviseleti küzdelem e formája. Talán a szócikk írója is érezte, hogy ebben az időszakban már messze áll a mindennapoktól ez a fogalom, ezért szúrta be a „rendkívüli viszonyok” és a „különösen veszélyes” kifejezéseket. Az egyre inkább kiépülőben lévő termelőszövetkezeti melléküzemágak és a megerősödött háztáji gazdaságok viszonyai között a szabotázs fogalma lassan kiüresedett, a történeti múlt rekvizitumává vált.

A szemlélet csaknem teljes átalakulásáról tanúskodik egy, a korszak legvégén született kandidátusi értekezés, amely kifejezetten a mezőgazdasági termelőszövetkezetek sérelmére elkövetett bűncselekményeket vizsgálta.¹⁵ Ebben az 1988-ban kiadott munkában kriminológiai nézőpontból vizsgálódott a szerző. A tévesek elleni bűncselekményeket a társadalmi tulajdon védelmének problémájaként fogta fel, az értekezésben egyszer sem bukkan fel a szabotázs kifejezés. Sőt arra is rámutatott, hogy miért nehéz a mezőgazdaság területén bármiféle gazdasági bűncselekmény szándékos elkövetését bizonyítani: „A fejlődés elemzésekor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a mezőgazdaságban folytatott termelő tevékenységnek egy sor olyan *sajátossága* van, amely megkülönbözteti a népgazdaság összes többi ágától. Így: *a legszorosabb kapcsolatban áll a természettel*, annak jelenségeivel, törvényszerűségeivel. Az időjárás, a csapadék mennyisége és megoszlása, esetleges természeti csapások stb. – bár a korábbiakhoz képest csökkenő mértékben – még napjainkban is egyik döntő meghatározói az előállított termék mennyiségének és minőségének”¹⁶ Vagyis lényegében kimondta azt a nyilvánvaló igazságot, hogy a mezőgazdasági termelésben az emberi akarat és szándék csak korlátozott mértékben érvényesül.

A szabotázssal foglalkozó állambiztonsági segédkönyveket áttekintve megállapíthatjuk, hogy a szovjet jogszabályok közvetlen alkalmazásától indulva az 1960-as években már differenciálta a politikai rendőrség a szabotázs jellegű bűncselekményeket. A fogalom a hagyományos szocialista gazdasági rendszer változásával, a magánvállalkozások, a második gazdaság erősödésével egyre inkább idejétmúlttá vált. Végül a korszak legvégén – ha nem is mondták ki nyíltan, de – a mezőgazdaság vonatkozásában felismerték, hogy a szabotázs, sőt még az enyhébb gazdasági bűncselekmények egyértelmű meghatározása is komoly nehézségekbe ütközhet.¹⁷

A mezőgazdasági elhárítás 1957–1958-ban

A mezőgazdasági elhárító osztály sorsát a forradalom leverését követő időszakban az határozta meg, hogy változik-e és milyen mértékben a hazai agrárpolitika az 1956 előtti évekhez képest.¹⁸ Mivel Kádár János és kormánya számára a megtorlással

párhuzamosan a konszolidáció megteremtése is az elsőrendű célok közé tartozott, ezért az egész rendszer egyik alapvető értékének tekintett életszínvonal-politika kiművelése hamar megkezdődött. Ehhez le kellett csendesíteni az '50-es évek téveszesítési hullámai és az egyéni gazdálkodók kizsigerelése miatt felajzott állapotban lévő parasztságot. Első lépésként a Kádár-kormány 1956 novemberében a forradalom alatt született intézkedések közül ritka kivételként megerősítette a mezőgazdasági terménybeszolgáltatás eltörlését. Ezt követően már decemberben elkezdődött egy új agrárpolitikai program kidolgozása. Ennek többek között arra a kérdésre kellett felelnie, hogy az egyéni gazdálkodás vagy a termelőszövetkezetekre és állami gazdaságokra alapozott nagyüzemi termelés útjára lép-e a magyar mezőgazdaság. Ha az utóbbit választják, fontos kérdésnek látszott, hogy milyen gyorsan és milyen eszközökkel megy végbe a téveszervezés, illetve milyen engedményekkel kívánják megnyerni a parasztságot.

Néhány hónapos előkészítő munkát követően 1957 júliusának első napjaiban jelent meg *A Magyar Szocialista Munkáspárt Agrárpolitikai Tézisei* címet viselő program.¹⁹ Ezt a szöveget a pártközpont Mezőgazdasági/Falusi Osztályát vezető Fehér Lajos és agrárszakértői, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének élére visszavonuló Erdei Ferenc²⁰ és munkatársai dolgozták ki. A dokumentumban éles szavakkal elítélték a Rákosi-korszak parasztpolitikáját, és a mezőgazdasági beruházások növelése mellett foglaltak állást. Az ágazat jövőjét a nagyüzemi kereteken belül képzelték el, ám a termelőszövetkezetek létrehozását hosszabb távon, önkéntes alapon, a termelési biztonság veszélyeztetése nélkül kívánták megvalósítani.

Az Agrárpolitikai Tézisek kiadása azonban csupán köztes állomásnak bizonyult a keményvonalas, a szovjet kolhozmodellhez ragaszkodó, a középparasztság anyagi ellehetetlenítését kívánó agrárpolitika hívei és az előbb vázolt reformpolitika védelmezői között. Az előbbi csoportot Dögei Imre földművelésügyi miniszter, az utóbbit Fehér Lajos neve fémjelzte.²¹ E két irányzat között a Tézisek megjelenését követően is tovább folytak a csatározások, míg 1958 őszén Kádár János a szovjet intenciókat és a szocialista tömb legtöbb országának példáját követve a téveszervezés újbóli megindítását látta szükségesnek.²²

Az 1956-os forradalom eseményei a politikai rendőrség többi részlegéhez hasonlóan a mezőgazdasági szabotázselhárító osztály életében is mély nyomot hagytak. Az osztály rendkívüli lassúsággal kezdte meg újbóli működését, s csupán 1958 júniusára jutottak el oda, hogy értékeljék a megelőző másfél év eredményét, pontosabban szólva eredménytelenségét. Az ekkor készített összefoglaló jelentés adja a legtöbb információt arra vonatkozóan, hogy milyen körülmények között szerveződött újjá a mezőgazdasági elhárítás 1956/1957 fordulóján.²³ A forradalom előtti őszi hónapokban az osztály budapesti központjában 40, a megyei alosztályokon pedig 8–10 fő dolgozott. A központ létszáma 1956 novemberére 6 (!) főre csökkent, majd 1957 májusára 24-re növekedett. Ebben az időszakban a Belügyminisztérium ORFK II. Főosztályának Ipari, Közlekedési és Mezőgazdasági Szabotázselhárító Osztályán belül működött az önálló mezőgazdasági szabotázselhárító alosztály. A három területet átfogó szabotázselhárítás élére 1956. december 1-jével Szőke Béla őrnagyot nevezték ki.²⁴ Ő az átlag belügyi tiszthez képest kiemelkedő iskolai háttérrel rendelkezett, mivel 1946-ban abszolutóriumig jutott a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Állatorvostudományi Karán. 1948-ban a Honvédelmi Minisztérium Katonai Elhárító Főcsoportfőnökségének szolgálatába lépett. Innét hamarosan az Államvédelmi Hatóság hírszerző osztályára került, majd 1956 júliusában az Ipari Szabotázselhárító Főosztály főosztályvezető-helyettesi székét foglalhatta el. Az ő személye a forradalom előtti állománnyal való személyi folytonosságot testesítette meg, bár önéletrajza szerint eleve ideiglenes jelleggel vállalta a három területet összefogó osztály vezetését 1956 végén. 1957 májusától a II/6., vagyis az Ipari Szabotázselhárító Osztály osztályvezető-helyetteseként munkálkodott 1960 áprilisáig.²⁵

A Politikai Nyomozó Főosztály végleges struktúrájának kialakításakor került sor a mezőgazdasági elhárítás helyzetének rendezésére is. Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy az osztály elnevezésében egészen a megszűnésig bizonytalanság

tapasztalható: az iratokban hol a mezőgazdasági, hol a mezőgazdasági elhárító, hol pedig a mezőgazdasági szabotázselhárító osztály elnevezés bukkan fel. Hivatalosan a Politikai Nyomozó Főosztály VII. (más jelölés szerint II/7.) Osztályaként működött 1962 májusáig. Vezetőnek a többi osztályvezetővel megegyező időpontban, 1957. május 3-án Dáni János alezredest nevezték ki.²⁶ A géplakatos végzettségű Dáni 1948-ban került a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságához, és különböző megyei parancsnokságokon szolgált. 1956. január 27-én léptették elő a Belügyminisztérium I. (Államvédelmi) Főcsoportfőnökségének vezető helyettesévé, ebben a minőségében érte a forradalom kitörése. Dáni elődjével, Szőke Bélával ellentétben sem szakirányú végzettséggel, sem általában a szabotázselhárító munka tapasztalataival nem rendelkezett.²⁷ Kinevezése, bár régi államvédelmi tisztnek számított, mégis tükrözhetett valamiféle változást, hiszen nem vett részt az 1956 előtti mezőgazdasági elhárításban. Itt érdemes megjegyezni, hogy az ORFK II/7. központi állományában más osztályokhoz képest egészen nagymértékű volt a régi állomány cseréje, hiszen a 17 munkatársból csupán 4-en szolgáltak korábban is ezen a területen.²⁸ Mindenképpen további kutatásokat igényel, hogy ez valóban komoly megújulási szándékot tükröz, vagy netán a pártvezetés új mezőgazdasági politikát hirdető szárnyának hatására történt.

Hamarosan sor került az ORFK II/7. Osztály más vezetőinek a kinevezésére is: Sin Sándor őrnagyot alosztályvezetővé, majd e beosztása meghagyása mellett a II/7. Osztály osztályvezető-helyettesévé nevezték ki.²⁹ Sin 1948-ban az Államvédelmi Hatóság szegedi csoportjánál kezdte pályafutását feletteséhez, Dáni Jánoshoz hasonlóan. Gyorsan ívelt felfelé a karrierje: 1950 és 1952 között Péter Gábor titkárságát vezette, majd 1954 áprilisától az egyesített Belügyminisztérium XI., államtitok-védelemmel foglalkozó osztályának helyettes vezetőjeként szolgált.³⁰ Sin ugyancsak a régi politikai rendőrségi állományt erősítette, de ő is más területről, szabotázselhárító tapasztalat/kompromittált múlt hiányában került a mezőgazdasági elhárításhoz.

Az 1956 előtti mezőgazdasági szabotázselhárító állománnyal való személyi folytonosságot a Sin Sándorral egy időben alosztályvezetővé kinevezett Vincze János százados jelentette meg.³¹ A parasztcsaládból származó Vincze 1948 őszén került a miskolci városi pártbizottság apparátusába, ahol szövetkezeti ügyekkel foglalkozott. 1949 áprilisában Mosonmagyaróváron – feltehetően a nagy hírű gazdasági akadémia szervezésében – mezőgazdászok iskolába került, ahol egy év múlva végzett. Ezt követően a Földművelésügyi Minisztérium szakoktatási osztályán helyezkedett el mint politikai előadó. 1950 szeptemberében nevezték ki a Zala megyében található Lengyeli Mezőgazdasági Technikum és Tangazdaság igazgató-helyettesévé. 1951 júniusában került az Államvédelmi Hatóság mezőgazdasági szabotázselhárító osztályára, és belügyi iskolai tanulmányait leszámítva a forradalom kitöréséig folyamatosan itt szolgált. Egy időben megbízott alosztályvezetőként is részt vett az ÁVH munkájában.³² Bár Vincze az eddig megismert vezetőtársaitól eltérően szakmai végzettséggel és vezetői gyakorlattal egyaránt bírt, a padláslesőprések és az erőszakos téeszervezések időszakában is az osztályhoz tartozott. Így bár rendelkezett bizonyos ismeretekkel a korabeli agráriumról, ezzel együtt mégis a rossz emlékéű államvédelmi testületet képviselte a BM II/7. Osztályon.

A központi állomány kinevezését követően 1957 nyarán létrejöttek a megyei kapitányságok VII-es alosztályai, ahol 3–6 fő foglalkozott mezőgazdasági elhárítással. Ezek azonban számos esetben inkább csak papíron léteztek, s ez a tény eleve lehetetlenné tette, hogy az elsősorban vidéken tevékenykedő osztály érdemi munkát végezhesen. A már többször idézett 1958-as jelentésben az alábbiakat fogalmazták meg: „A megyei VII. alosztályok munkája az ellenforradalom után kínos lassúsággal szerveződött újjá.” Az alacsony létszám csupán a megyeszékhely és a központi járás ellenőrzését tette lehetővé, ráadásul az állomány szakmai képzettségét a leggyengébbnek tartották a vidéki politikai rendőrségen belül. Mindehhez hozzájárult, hogy a „régis hálózat vidéken általában alig használható dekonspiráció, munkára való alkalmatlanság miatt.”³³

Úgy tűnik, hogy a II/7. Osztály munkáját nem csupán az előbb ismertetett tényezők korlátozták, hanem az is, hogy az MSZMP Mezőgazdasági Osztályát 1957 februárjától vezető Fehér Lajos, aki a Politikai Bizottságnak is tagja volt, aktívan

figyelemmel kísérte a politikai rendőrség tevékenységét. Alighanem el akarta kerülni a parasztságot ért súlyos törvénytörések megismétlődését, ezért többször is interveniált az osztály vezetőinél. Az időben legkorábbi, a II/7. tevékenységéről tanúskodó dokumentum³⁴ egy példányát Fehér számára is elküldték, s a továbbiakban is többször találkoztak a felek. Egy 1958 közepén keletkezett szövegben pedig arról esik szó, hogy az elmúlt időszakban három ízben is találkoztak Fehér Lajossal: „Ilyen alkalmakkor a jelentéseinkben előforduló kisebb hibákat korigáltuk, a bizonyításra szoruló állításainkat pedig elfogadhatóan dokumentáltuk.”³⁵ Ez a viszony aligha lehetett konfliktusoktól mentes, ahogyan az előbbi megállításból is sejthető. Egy néhány héttel későbbi, az osztályértekezlet tapasztalatait összegző anyagban már az olvasható: „A pártközpontnak adott tájékoztató jelentéseinkre helyes volna, ha a lehetőségeinkhez képest választ kapnánk. Szorosabb személyes kapcsolatot kell tartani a pártközpont mezőgazdasági osztályával.”³⁶ Mivel Fehér Lajos többek között az Agrárpolitikai Tézisekben kifejezett fordulat miatt erőteljesen szakítani kívánt a Rákosi-korszak parasztpolitikájával, így a mezőgazdasági elhárító osztály kissé légyeres térbe került. Hiszen elsősorban a pártközpont mezőgazdasági osztálya számára kellett volna információkat szállítania, ám ott minderre kevésbé volt fogadókészség. Ebben feltehetően az is szerepet játszott, hogy ebben az időben nem dőlt még el, hogy milyen ütemben és eszközökkel megy végbe a falusi gazdálkodók termelőszövetkezetekbe kényszerítése.

Az osztály munkájának további leépülését fokozta, hogy 1958. június 30-án Dáni Jánost felmentették az osztályvezetői tisztségből, és kinevezték a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság élére.³⁷ Utódjáról hónapokon keresztül nem gondoskodtak, addig Sin Sándor osztályvezető-helyettes vitte az ügyeket. Ráadásul ekkor már Vincze János alosztályvezető sem volt a helyén,³⁸ így két vezetői poszt is betöltetlenül maradt. Az 1958. július 8-án összehívott osztályértekezleten a vezetési problémák mellett kárhoztatták az objektumi elvet, amely miatt egész járások maradtak „ellenőrizetlenül.” Az ülés résztvevői legalább 30–40 fős létszámemelés, a hálózati munka erőteljes javítása és a más osztályokkal való együttműködés fontosságát hangsúlyozták.³⁹

A hatékonyabb munkavégzés felé tett első lépésként 1958. október 3-án betöltötték a hónapok óta üresen lévő osztályvezetői posztot: Rác Sándor őrnagyot nevezték ki a II/7. Osztály élére.⁴⁰ Az új vezető személye a mezőgazdasági elhárítás területén határozott szakítást jelentett a korábbi állambiztonsági múlttal: Rác a pártapparátusban töltött hét esztendő követően került a Belügyminisztérium kötelékébe. Pályafutása 1945 után a kommunista párthoz közel álló ifjúsági szervezetekben (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, Magyar Ifjúság Népi Szövetsége) indult, majd rövid ideig a barcsi járás pártszervezetének titkári teendőit látta el. Korabeli frazeológiával élve innét emelték ki, és 1951-ben végzett a Pártfőiskolán. Ekkor az MDP Központi Vezetőségének Szervezési Osztályára került, s egyúttal elkezdte tanulmányait a Gödöllőn székelő Agrártudományi Egyetem agrárközgazdasági szakán. Diplomáját néhány hónappal kinevezése előtt kapta kézhez.⁴¹ A szűkszavú életrajzok természetesen jó néhány, témánk szempontjából fontos ténytet homályban hagynak. Vajon ismerte-e közelebbről Baracson az ország egyik legkorábban alapított és már az ötvenes évek elején sikeresen működő termelőszövetkezetének elnökét, Losonczy Pált? Aki nota bene, éppen Rác Sándor hivatali működésének idején került a földművelésügyi miniszteri székbe. Azt sem tudjuk, hallgatta-e Rác egyetemi tanulmányai idején Nagy Imrét vagy valamelyik aspiránsát? Vajon mit gondolt az új szakasz legnagyobb hozadékának tekinthető megváltozott parasztpolitikáról?

Rác Sándor hivatalba lépését követően áttekintette a mezőgazdasági elhárítás addigi tevékenységét, és az erről szóló feljegyzést alig néhány nappal a termelőszövetkezeti mozgalom jövőjéről határozó, hatalmas vitákkal tarkított központi bizottsági ülés előtt terjesztette a politikai vezetés elé. A szövegben „a tsz-ek elleni ellenséges tevékenységet” bemutató, részletező fejezetek – amelyek az „osztályidegenek”, így a kulákok, volt csendőrök, volt jegyzők, volt horthysta katonatisztek szándékos károkozásait taglalják – teljesen szokványosnak tekinthetők a korabeli politikai rendőrség szóhasználatában. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy több helyen reálisan elemezte a tsz-mozgalom gazdasági nehézségeit. Például felhívta a figyelmet arra, hogy „azokban a tsz-ekben van kilépési vagy feloszlási hangulat, ahol a

tsz-elnök szakmailag képzetlen, a gazdasági irányításhoz nem rendelkezik megfelelő képzettséggel és szervezőképességgel, vagy jellembeli fogyatékosai miatt nem alkalmas a vezetésre.” Sőt még agrárgazdasági szakkérdések is felbukkannak a dokumentumban: „A vezetés gyengeségéből adódóan a tsz-ek egy részében kevés az ötlet, a kezdeményezés a gazdálkodásban, és igen sok lehetőséget – amelyeket az egyéni gazdák látnak és lehetőséghez képest kihasználnak – nem hasznosítanak. Pl. Pest megyében, Budapest közelségének kihasználása jövedelmező termékek – málna, földieper, primóráruk – termelése útján.”

A szövegben a termelőszövetkezeti fejlesztés legfőbb akadályának ezzel együtt „a falvakban élő ellenséges elemeket” tekintették, akik rágalommal és rémhírterjesztéssel igyekeznek bajt okozni. Ugyanakkor a tézesek sem használják ki a propagandában rejlő lehetőségeket – vélte Rácz –, a tanácsi vezetők is ingadoznak az egyéni és a közös gazdaság között, ráadásul a Földművelésügyi Minisztérium Termelőszövetkezeti Főosztályán személyi rivalizálás nehezíti az érdemi munkát. A szabotázs kifejezés egyetlen alkalommal sem bukkant fel a jelentésben. Végezetül Rácz kérte a mezőgazdasági elhárítás személyi állományának megerősítését: „Jelenleg ugyanis vannak területek, járások, sőt egész termelési vonalak is, ahol nem rendelkezünk az ellenséges tevékenység felderítéséhez szükséges operatív eszközökkel.”⁴²

A kolhozosítás harmadik hullámának gyors megindításáról szóló végső döntést az MSZMP Központi Bizottságának 1958. december 5–7-én tartott ülésén hozták meg. A határozat értelmében néhány év alatt, politikai kampány kíséretében kellett az egyéni gazdálkodókat a termelőszövetkezetekbe terelni/kényszeríteni/édesgetni.⁴³ E terv valóra váltása nyilvánvalóan nem ígérkezett könnyűnek, éppen ezért nem meglepő, hogy a két évig jóformán csak vegetáló mezőgazdasági elhárítás újból erőre kapott.

A mezőgazdasági elhárítás a harmadik kollektivizálási hullám idején: 1959–1961

A kollektivizálás erőteljes politikai propagandaakció, lelki hatást és bizonyos esetekben a fizikai erőszakot sem nélkülöző heves agitáció kíséretében néhány héttel a nevezetes központi bizottsági ülést követően indult el, elsőként az észak-dunántúli megyékben. Ezzel párhuzamosan a II/7. Osztálynál is szervezeti és személyi változásokra került sor. Egy 1959 márciusában papírra vetett javaslatban a „mezőgazdaság szocialista átszervezése gyorsuló üteme” miatt 17 főt kívántak átcsoportosítani az osztályra. Szükségesnek tartották a II/7-a alosztály függetlenített alosztályvezetői státusának betöltését, valamint a megyei VII-es alosztályokkal foglalkozó vidéki alosztály felállítását is. Emellett az osztály hatáskörét bővíteni kívánták az agrár jellegű főiskolák, az Élelmezésügyi Minisztérium és terményfelvásárló szervek ellenőrzésével is.⁴⁴ A javaslatokra Biszku Béla belügyminiszter is rábólintott, így hamarosan megindult a mezőgazdasági elhárító osztály létszámbővítése és szervezeti átalakulása.

A személyi változások már Rácz Sándor osztályvezetői kinevezése előtt elkezdődtek. 1958. július 24-én Puskás Lajos századost a II/7-b alosztály vezetőjévé nevezték ki.⁴⁵ Puskás 1947-ben a Békés megyei politikai nyomozó osztályon kezdte pályafutását, ám 1950-ben – a személyi anyagban nem részletezett – koholt vádak alapján börtönbüntetésre ítélték, s csak három év múlva szabadult. Ezt követően egy évig Gyulán, a Kőrös-völgyi Vízügyi Igazgatóságon helyezkedett el, és innét nevezték ki 1955. június 1-jei hatállyal a Belügyminisztérium VI., (Mezőgazdasági Szabotázselhárító) Osztályának állományába. A forradalom leverését követően főoperatív beosztottként szolgált tovább.⁴⁶ Puskás sajátos életutat mondhatott magáénak: régi államvédelmisként a jogfolytonosságot erősítette, ugyanakkor a törvénysértések áldozatának is mondhatta magát, aki ráadásul az elhárítási területnek számító vízügynél is megfordult. Személye más szempontból is fontos: ő volt a II/7. Osztály első olyan felső szintű vezetője, akinél tudjuk, hogy melyik alosztály, jelen esetben a *b*, vezetésével bízták meg. Ez támpontot kínál arra, hogy a többi alosztályvezetőt is konkrét alosztályhoz kössük. Mivel ebben az időszakban a II/7. Osztály még csupán két alosztállyal működött, a *c* alosztályt még nem hozták létre, így Sin Sándor alosztályvezető csupán az *a* alosztályt vezethette. Őt egy napon nevezték ki a korábban már bemutatott Vincze Jánossal, aki – személyi

fogyatéknak tanúsága szerint – 1958-ban már a Politikai Nyomozó Főosztály Felügyeleti Osztályának referenseként szerepelt, így csak az ő helyére kerülhetett Puskás. Vagyis ebből adódóan Vincze János szintén a II/7-b alosztály munkáját irányíthatta.

1959 tavaszán további fontos személyi változásokra került sor a BM II/7. Osztály életében. Március 3-án Havasi László őrnagyot osztályvezető-helyettesé neveztek ki,⁴⁷ ám elődjét, Sin Sándort papíron csak május 29-én mentették fel és helyezték át a X. kerületi rendőrkapitányság élére.⁴⁸ A dátumok közötti ellentmondásból nyilvánvaló, hogy a tényleges személyi mozgások nem estek egybe a formális parancsokkal. Havasi régi, tapasztalt munkása volt az államvédelmi gárdának, aki 1945-ben a Vidéki Főkapitányság miskolci politikai osztályáról indult, irányította a Heves és a Veszprém megyei politikai osztály tevékenységét is, egy évig belügyi tanulmányokat folytatott a Szovjetunióban. 1956 novemberétől a Pest megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályát vezette, innét 1958 januárjában helyezték át a Politikai Nyomozó Főosztály II/5., vagyis a Belső Reakció Elhárító Osztályra főoperatív beosztottnak.⁴⁹ Vagyis a szépen ívelő pálya megtört, hiszen az egyik legfontosabb megyei kapitányság kiemelt osztályvezetésétől kellett búcsúznia. Meg is fenyítették, figyelmeztetésben részesült, amelyet 1960-ban végül töröltek.⁵⁰ Felettesei alighanem a visszafogadás első lépcsőfokának szánták a II/7. Osztály helyettes vezetői beosztását, amit azonban Havasi nem fogadott kitörő örömmel. Erről a személyi anyagában lévő, Rácz Sándor osztályvezető által 1960-ban papírra vetett feljegyzés árulkodik: „Az osztályra való kerülése első időszakában tapasztalható volt nála bizonytalanság. Ez abból adódott, hogy nem szívesen jött ide, helyét átmenetinek tekintette, *nem látta a mezőgazdasági elhárítás perspektíváját* (kiemelés tőlem – P.I.), és benne a saját helyét.” Ezen megjegyzés alapján is okkal feltételezhetjük, hogy a mezőgazdasági elhárítás mellékvágánynak számított a korabeli állambiztonsági karrierben, legalábbis a tisztek felfogása szerint. Mivel erre az alacsony létszámú, jobbra látszattervékenységet végző osztályra került Havasi, véleménye nem tűnhetett túlzónak.

Az eddigieken túl még egy személyi változásra került sor: az újonnan létrehozott II/7-c alosztály élére Szép László százados állt.⁵¹ Ő még 1945-ben kezdte próbarendőrként belügyi szolgálatát a mátyásföldi kapitányságon, később az egyesített Belügyminisztérium V. (Ipari Szabotázselhárító) Osztályára került századosi rangban. A forradalmat követő megtorlás során a II/8., Vizsgálati Osztály fővizsgálója.⁵² Innét helyezték át a II/7-c alosztályra, amit vidéki vagy instruktori alosztálynak is neveztek a korabeli iratokban. Szép László kinevezésével lezárult a személycserék korszaka, s az osztály 1962 májusáig tartó további életében is csupán a meglévő vezetők váltották egymást: a helyettes lépett az éppen távozó vezető helyére. A vezetői beosztások szétválasztásáról szóló korábbi javaslatban megfogalmazott óhaj⁵³ viszont nem vált valósággá, mivel Havasi László az osztályvezető-helyettesi teendők ellátása mellett a II/7-a alosztály működését is felügyelte.

A II/7. Osztály 1956 és 1962 közötti osztályvezetői, osztályvezetői-helyettesei és alosztályvezetői közül tanulmányaik vagy munkakörük révén többen is rendelkeztek a mezőgazdaságra vonatkozó ismeretekkel; volt, aki már 1956 előtt is a politikai rendőrségnél szolgált; volt, aki a pártapparátusból érkezett. Akadt olyan vezető, aki maga is a törvénysértések áldozatává vált, de ez sem tántorította el a testületbe való visszatérésből. Más esetben egy szépen ívelő politikai rendőrségi karrier átmenetileg kisiklott szereplője került a mezőgazdasági elhárításhoz. Némi túlzással élve, éppen olyan esetleges volt az osztály vezetői állománya, mint ahogyan maga a szervezet, főként az 1956 végétől az 1959 tavaszáig tartó korszakban. Aligha véletlen, hogy a személyi és a szervezeti stabilizálódás egyszerre ment végbe.

A mezőgazdasági elhárító osztály bizonytalan, lebegő állapotát érzékelteti, hogy éveken át működött anélkül, hogy pontos feladatkörét, szervezeti felépítését, más társozttal való viszonyát szabályozták volna. A régóta esedékes döntést végül a belügyminiszter 1959. június 9-én kibocsátott 12. számú parancsa hozta meg. A parancs kiadását a termelőszövetkezetek gyors ütemben történő megszervezésével indokolták, amely értelemszerűen a magántulajdonhoz ragaszkodó falusi társadalom széles csoportjainak tiltakozását, ellenállását váltotta ki. Az állambiztonság szemében ők jelentették a leküzdendő ellenséget. A parancs szerint ide tartozott „a kulákság,⁵⁴ a falusi

klérus és a paraszti formát öltött deklasszált elemek”. A különböző tiltakozási formákat két típusba sorolták: az elsőt a téeszellenes izgatás és rémhírterjesztés, míg a másikat a kártevés, szabotázs jelentette. A mezőgazdasági elhárítás 1956 óta eltelt munkáját igen kritikus szavakkal illették a parancsban, egyenesen úgy fogalmaztak, hogy „nem alakultak ki megfelelően – a központi osztálytól az alsó szervekig – a mezőgazdasági elhárító szervek”. A jövőben legfőbb feladatként a mezőgazdaság átszervezését akadályozó külső és belső ellenséges erők leleplezését, vagyis a paraszti ellenállás letörését írták elő.

A parancsot kiadó belügyminiszter szükségesnek tartotta az osztály létszámának növelését, a megyei VII-es alosztályok munkáját segítő, ellenőrző, értékelő instruktori alosztály felállítását, a hálózati személyek beszerzésének gyorsítását. Az elhárító munkát elsősorban a társadalmi tulajdon védelmére kívánták összpontosítani. Stratégiaváltásra is sor került, mivel az addigi vonalas elv, tehát a mezőgazdaság egészének: a Földművelésügyi Minisztérium és intézményei, a téeszek, termelő szakcsoportok, állami gazdaságok ellenőrzése helyett objektumi elv alapján kellett folytatni a hálózati munkát. Vagyis nem a mezőgazdaság teljes területén, hanem az állambiztonsági szempontból különösen fontos intézményekben, községekben, politikai rendőrségi zsargonnal élve objektumokban kellett ügynököket foglalkoztatni. Elsősorban azokat a községeket kezelték kiemelten, ahol a már meglévő vagy éppen kiépülőben lévő termelőszövetkezetekbe „nagy számban kerültek be kulákok vagy egyéb ellenséges elemek.”⁵⁵

1959 szeptemberében újabb belügyminiszteri parancs látott napvilágot, amely részletesen szabályozta, hogyan kell eljárni azokkal szemben, akik termelőszövetkezetek elleni bűncselekmények miatt kerültek a hatóságok kezére. Ketté kellett választani a vádlottak körét aszerint, hogy osztályidegen személlyel vagy dolgozó paraszttal van dolguk a politikai nyomozóknak. Az előbbi kategóriába soroltaknál eleve abból indultak ki, hogy politikai megfontolásból, tudatosan léptek fel a téeszmozgalommal szemben vagy követtek el szabotázszt a szövetkezeti tulajdon ellen. Ha dolgozó parasztnak nyilvánítottak valakit, a megtévesztést, a félrevezetést hangsúlyozták, hiszen úgymond osztályhelyzete miatt nem lehet a téeszrendszer tudatos ellensége. Ezért az ő esetükben nem a vádhatóságnak való átadásra, hanem az ügy rendőrhatalósági figyelmeztetéssel való lezárására törekedtek, az indoklás szerint „nevelő célzattal”.⁵⁶

Arról, hogy milyen szervezeti felépítésben, az agrárgazdasági intézményrendszer mely elemeit átfogva működött a II/7. Osztály egy, a Belügyminisztérium Szervezési Osztálya által lefolytatott vizsgálatból nyerhetjük a legrészletesebb képet.⁵⁷ Ebből kiderül, hogy 1959 szeptemberére a mezőgazdasági elhárítás újból elérte 1956 előtti létszámát, azaz 41 főt. Ugyanakkor feladatköre bővült, mivel a „mezőgazdasági jellegű főiskolákkal” és a Vízügyi Főigazgatósággal is foglalkoznia kellett. Az osztályvezető és helyettese környezetében egy titkárságvezető, két tájékoztató és értékelő előadó, egy-egy tanulmányi, illetve államtitok-védelmi előadó, valamint két gépíró biztosította a háttérrel a három alosztály zökkenőmentes munkavégzéséhez.

A II/7-a alosztály összesen 38 objektum ellenőrzését végezte, ahol 4648-an dolgoztak és közülük 233-an szerepeltek az állambiztonság operatív nyilvánlantartásában. Ezeknek a személyeknek az ellenőrzését 40 ügynök vagy informátor segítségével végezte az alosztály 8 operatív tisztje, vagyis az esetek döntő többségében egyetlen hálózati személy jutott az egész objektumra. A valóságban ennél rosszabb volt a helyzet, mivel számos esetben senki sem végzett a szerveknek titkos információgyűjtést. Vagy például a Földművelésügyi Minisztérium (FM) Anyagellátó Vállalatánál a 447 munkatársra egy ügynök és egy informátor jutott. A II/7-a alosztály által tartott objektumok sorában találjuk a Földművelésügyi Minisztérium részlegeit és háttérintézményeit. Így például a Növénytermelési és az Állattenyésztési Főigazgatóságokat, a Talajjavító Vállalatot, továbbá az FM Növényvédelmi Szolgálatát. A minisztérium főosztályai közül a termelőszövetkezeti, a földbirtok-politikai és a pénzügyi tartozott a mezőgazdasági elhárítás ezen részlegéhez, de itt kísérték figyelemmel az FM Titkárság és a Gazdasági Hivatal tevékenységét is. Politikai jelentősége miatt⁵⁸ fontos objektumnak számított a Mezőgazdasági Gépállomások Főigazgatósága, valamint a vidéki beruházásoknál kulcsszerepet játszó, így a korrupció melegágyának bizonyuló FM Anyagellátó Vállalat. A

többi intézményhez képest több nyilvántartásban lévőket találunk az Országos Mezőgazdasági Könyvtárban, a Mezőgazdasági Múzeumban, a Mezőgazdasági Kiállítási Irodánál és az FM Tervező Vállalatnál. Ezt a tényt két tényezővel magyarázhatjuk. Egyrészt ezeken a helyen számos egykori ötvenhatos vagy más ellenzéki személy kapott védelmet jelentő állást, másrészt pedig nem tudták nélkülözni a kommunista rendszerrel szemben álló régi szakembereket. Ez utóbbi állítás lehet érvényes az Országos Növényfajta Kísérleti Intézet és az Országos Mezőgazdasági Minőségvizsgáló Intézet esetén is.

A II/7-b alosztály 43 objektumot felügyelt, amelyekben 6 277 fő dolgozott, akik közül 579-et tartott számon ellenséges személyként a politikai rendőrség. Őket 41 ügynök, informátor és rezidens segítségével próbálta meg figyelemmel kísérni az alosztály 9 operatív tisztje. Ebben az esetben érdemes hangsúlyozni a „próbálta” kifejezést, mivel a hálózati személyek száma nem érte el az objektumok számát. Az előző alosztállyal összevetve, amíg ott 116 fő jutott egyetlen ügynökre, itt 153. Ha csak a nyilvántartásban lévőket nézzük, vagyis azokat, akiket múltjuk alapján tartott ellenséges személynek az állambiztonság, akkor is sokkal rosszabb arányokat kapunk a II/7-b alosztálynál. Itt 14 ellenséges személy jutott egy ügynökre, míg az alosztálynál nem egészen 6. Egyébként a II/7-b alosztály elhárítási területéhez tartoztak az állami erdészet szervei, az agrárkereskedelmi vállalatok, a vízügy és az állami gazdaságok intézményei. Külön érdemes kiemelni a Szövetkezetek Országos Szövetségének Központját, az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalt, a Kartográfiai és a Geodéziai Vállalatot.

Az 1959 tavaszán életre hívott II/7-c alosztályt instruktori vagy felügyeleti alosztálynak is nevezték, ahol 9 operatív tiszt foglalkozott a megyékben folytatott mezőgazdasági elhárító munka ellenőrzésével. Ennek során segítettek a beszerzési jelöltek kiválasztásában, tanulmányozásában, a beszerzések végrehajtásában, a rezidentúrák, a K- és a T-lakások szervezésében. Tanácsokat adtak az ügyek feldolgozásához, az ügynökök foglalkoztatási tervének kialakításához.

A mezőgazdasági elhárítás központi szerveinek viszonylagos rendbetételét követően a megyei osztályok munkájának javítására tevődött át a hangsúly. Először is az egyes alosztályoknak az éppen folyamatban lévő kollektivizálás állambiztonsági hátterének biztosítása céljából ún. operatív terveket kellett készíteniük.⁵⁹ „A tervek lényege, hogy a fejlesztés előtt álló községeket, illetve azokat, ahol most kezdik meg a közös munkát súlyponti objektumokként kell kezelni” – fogalmazott a jelentést előterjesztő Rác Sándor osztályvezető. Mindez a gyakorlatban a következőképpen nézett ki: az adott községben megnézték hányan szerepnek az ún. ellenséges személyeket tömörítő operatív nyilvántartásban. Számba vették, hogy történt-e tévesz ellenes izgatás, illetve sikerült-e az elkövetők személyét felfedni. A politikai rendőrség más osztályaival együttműködve meg kellett állapítani hány hálózati személy működik a faluban. Könnyen előfordulhatott, hogy a helyi református lelkész vagy a volt csendőroket már figyelte valaki, s az illető egyúttal figyelemmel kísérhette a tévesz szervezéssel kapcsolatos megnyilvánulásokat is. El kellett végezni a meglévő ügynökök szűrését is és erőteljesen szorgalmazták, hogy szervezzenek be egy-egy járás több településén is megforduló utazó ügynököket. Például a járási mezőgazdasági osztályon dolgozók alkalmasak lehettek erre a munkára, hiszen feltűnés nélkül megjelenhettek 8-10 községben is. Végezetül Rác felhívta a figyelmet a hivatalos és a társadalmi kapcsolatok fontosságára is. A megyei mezőgazdasági elhárító osztályok munkatársainak a megyei pártbizottság és tanács vezetőjével, a falusi tanácselnökökkel, párttitkárokkal és munkásörökkel kellett felvenni a kapcsolatot.

A központi alosztályok, mint láttuk, kutatóintézetek, egyetemek, főiskolák, hivatalok ellenőrzésével voltak elfoglalva. Ez a típusú állambiztonsági munka jellegében eléggé hasonlított a belső reakció elhárítás tevékenységéhez: ellenséges kijelentéseket, politikai állásfoglalásokat, netán szervezkedéseket, pénzügyi visszaéléseket, a nyugati kapcsolatok meglétét kellett vizsgálniuk. A vidéki mezőgazdasági elhárító osztályok munkája alapvetően eltért ettől. Az ún. izgatásos bűncselekmények során azt próbálták kideríteni, hogy kik azok a személyek, akik falfirkák, röplapok, gúnyversek terjesztésével, gyűlések szervezésével, a kilépés propagálásával úgymond bomlasztják a

termelőszövetkezeti mozgalmat.⁶⁰ Ezeket a cselekményeket „kedvelte” a mezőgazdasági elhárítás, mivel hamar láthatóvá váltak, hiszen éppen a figyelemfelhívás volt a cél és számos esetben sikerült egy-egy falun belül az egyéni gazdálkodás híveinek, hangadóinak azonosítása.

A másik bűncselekmény-típus, amellyel a II/7-nek foglalkoznia kellett, az ún. szabotázs típusú cselekmények. Hogy milyen tettek tartoztak ebbe a körbe, azt plasztikusan szemlélteti az alábbi idézet: „Egyre inkább tapasztalható, hogy a falvakban élő ellenséges elemek is áttértek a gazdasági kártevésre. A félév során a megyékben előforduló 193 rendkívüli eseményből 70 volt az olyan esemény, amely diverzió, gyújtogatás, gondatlan tűzokozás, kártevés, szabotázs cselekményre utal. Pl.: Tolna megyében őrizetbe vett Szulimán István, a Béke tsz. kárára két alkalommal követett el gyújtogatást. Kihallgatásán beismerte, hogy már az előző évben is követett el két alkalommal gyújtogatást. Az év elején az egyik Pest megyei tsz. gyümölcsösében ismeretlen tettes 41 db termőgyümölcsfát elfűrészelt. Tolna megyében a Rákóczi tsz.-ben 140 db állatot mérgezték meg, vagy pl. Baranya megyében az állatokkal szeget etettek.”⁶¹ Ezen cselekmények elkövetőinek felderítése gyakran hosszadalmas eljárást, a helyi közösség alapos ismeretét és a mezőgazdaságban való jártasságot kívánta meg. Ráadásul nagyon nehéz volt bizonyítani azt, hogy egy szénaboglya aszály idején egy harmatcseppen megtörő napsugártól kapott lángra vagy valaki kártevő szándékkal gyújtotta fel. Mint ahogy az sem volt egyértelmű, hogy a rosszul etetett és emiatt felfúvódott sertés levágására az állatgondozó tapasztalatlansága, a takarmány minősége vagy valamilyen körmönfont szándék miatt került sor.

A megyei VII-es alosztályok számára elsősorban a hatékony ügynöki hálózat tette (volna) lehetővé az előbbieken leírt cselekmények felderítését. A többször is hangoztatott szándék a hálózati személyek létszámának növelésére, legalábbis papíron, valósággá vált. 1959. január 1-jén a vidéki alosztályok 567 ügynököt, 465 informátort, 13 rezidens és 115 találkozási lakásgazdát foglalkoztattak. 1960. január 1-jén az ügynökök száma 714-re, az informátoroké 600-ra, a rezidenseké 25-re, a találkozási lakásgazdáké 196-ra növekedett. Mindez úgy, hogy 264 főt kizártak a hálózatból. A számbeli erősödés ugyanakkor nem járt minőségi javulással. A megyei alosztályok munkáját értékelő jelentés szerzője, Rácz Sándor osztályvezető megjegyezte, hogy sokszor azért nem zártak ki ügynököket, hogy ne rontsák a statisztikát. Ráadásul számos esetben operatív szempontból értéktelen jelentéseket adtak, s maguk a tisztek sem nagyon tudták, hogyan vezessék az ügynököt. A szabadban tartott találkozások aránya az egyes megyék esetén 63 és 80% között mozgott, s ez finoman szólva sem teremtett megfelelő légkört a hálózati munkához.⁶²

Bár az évek során szép számmal születtek munkaanyagok, jelentések, vélemények a II/7. Osztály különböző rangú vezetőinek előterjesztésében, a helyzet nem sokat változott. Közben gőzerővel haladt előre a kollektivizálás folyamata, egyre nőtt a közös gazdaságok területe, s ezzel párhuzamosan egyre zsugorodott az egyéni parasztgazdák által művelt föld. Mintha mindez a mezőgazdasági elhárítás hatókörén kívül esett volna. Erről árulkodik egy 1961 májusában papírra vetett jelentés, melynek szerzője, a II/7-b alosztályt vezető Puskás Lajos őrnagy az alábbi megjegyzéseket tette: „Nem vagyunk képesek a felvetődött személyekre információkat összegyűjteni. Nem tudjuk a jelzésekben foglalkoztatott hálózatot úgy irányítani, hogy a célszemélyekre nap mint nap híryananyagot kapjunk. [...] Még mindig nem értették meg az elvtársak, hogy eredményes hálózati munkát végezni alapos gondolkodó, elemző munka nélkül nem lehet.” Majd így folytatta: „Valahogy úgy néz ki, hogy az elvtársak örülnek, ha egy-egy felszínes izgatásos tevékenységre bukkannak és ezzel lényegileg meg is elégednek.” Végezetül megállapította, hogy az ügynökségnél „kicsit úgy látszik, mintha ők vezetnének minket és nem mi őket”.⁶³

E lesújtó kritika ellenére a mezőgazdasági elhárító osztály életében az 1959-ben bekövetkezett személyi és szervezeti változások nem maradtak következmények nélkül. Erről árulkodik a II/7. alosztályai által vizsgált ügyek számának ugrásszerű növekedése.⁶⁴ Míg 1958-ban 219, 1959-ben pedig 218 ügyben folytattak vizsgálatot, addig 1960-ra ez a szám 727-re nőtt. Mindez látszólag ellentmondásban van az előbbi bekezdésben ismertetett kijelentésekkel, ám ha picit a számok mögé nézünk, nem látunk minőségi

változást. 1958-ban az összes ügy 6,4%-a tartozott a diverzió, szabotázs, gyújtogatás, társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény, vagyis a klasszikus szabotázs-bűncselekmények közé, addig 1959-ben ez a szám 11%, míg 1960-ban mindössze 4,7%. Vagyis 1960-ban a megnövelt létszámú mezőgazdasági elhárítás több röplapot talált, több falfirkát vett észre, több téeszellenes tüntetésről, téesz-elnököket fenyegető levélről szerzett tudomást, de bonyolultabb/rejtettebb ügyek felderítésében nem lépett előre.

A mezőgazdasági elhárítás átalakulása: 1961–1962

1961 februárjára lényegében lezárult a kollektivizálás utolsó hulláma, ekkor már a földterület 90%-a a szövetkezetek kezelésében volt.⁶⁵ Ezzel több évtizedre kialakultak azok a keretek, amelyek között a magyar agrárpolitikát művelték. Az, hogy az 1959–61-ben lezajlott téeszésítés a várakozásokhoz képest kisebb gazdasági visszaeséssel járt, egy, a magyar agrárium történetével foglalkozó angol történész szerint három tényezővel magyarázható: a mezőgazdaságnak juttatott nagyobb állami forrásokkal, a középparasztságnak tett engedményekkel és a háztáji szerepének újragondolásával.⁶⁶ Ám a menet közben tett korrekciós lépések is csupán arra voltak elegendőek, hogy kezelhető szinten tartsák a mezőgazdaságban, a paraszti társadalomban felgyülemlett feszültségeket. Egy gazdaságilag is működőképes és a felbomlóban lévő hagyományos paraszti társadalom válságjelenségeit is kezelni képes új agrárprogram megvalósítása elengedhetetlenül szükségesnek látszott.

Az új program kialakítása törvényszerűen együtt járt a mezőgazdasági elhárítás szerepének újragondolásával is. Hiszen a nagyüzemi mezőgazdaság létrejöttével a II/7. Osztály végrehajtotta azt a feladatot, amely létezését szükségessé tette: a termelőszövetkezetek megszervezése előtti akadályok leküzdését. A paraszti társadalom többsége beletörődött a megváltoztathatatlanba, és 1964/65-re az egyre gyengülő tiltakozás utolsó hullámai is elültek. A vidéki társadalom nyugalomra, konszolidált életviszonyokra vágyott, a felnövekvő generáció számos tagja az iparban, a városokban keresett és talált munkát. A termelőszövetkezeti rendszer számos szervezeti, érdekeltségi, pénzügyi problémával küszködött, de egyre inkább uralkodóvá vált a politikai vezetésben az a meggyőződés, hogy ezeket a nehézségeket gazdaság- és társadalmopolitikai eszközökkel kell megoldani. Ebből adódóan egyre inkább okafogyottá vált a hagyományos szemléletű mezőgazdasági (szabotázs-) elhárítás.

Pontosan nem tudni, milyen okból, de 1961 tavaszán a II/7. Osztály élén is személyi váltásra került sor: Rácz Sándort helyettese, Havasi László követte az osztály élén.⁶⁷ Rácz munkájával alighanem elégedettek voltak felettesei, hiszen a Politikai Nyomozó Főosztály főosztályvezető-helyettesi posztjára lépett előre, s 1962 augusztusától immár az újjászervezett belsőreakció-elhárítás, a III/III. főcsoportfőnöki teendőit látta el.⁶⁸

Az újonnan hivatalba lépett osztályvezetőnek, Havasi Lászlónak végső soron egyetlen feladata maradt: ki kellett dolgoznia a mezőgazdasági elhárítás új szervezeti formáját, amely megfelel az 1959-es állapotokhoz képest csaknem alapjaiban megváltozott agrárvilágnak. Erre vonatkozó első javaslatát 1961 novemberében fogalmazta meg. A közelmúlt áttekintését követően megállapította: „A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése új helyzetet teremtett a mezőgazdaságban, ahol általában a termelés, illetve a téeszek megszilárdításának feladatai kerültek előtérbe. Ezt a változást azonban a megyei mezőgazdasági elhárító szervek munkája nem követte. Ez annak tulajdonítható, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején kialakított szervezeti felépítésük és munkamódszereik nem változtak, és ma már nem felelnek meg a követelményeknek.”

Havasi ebből adódóan javasolta az önálló megyei VII-es alosztályok megszüntetését és a II/6., vagyis az addigi ipari szabotázselhárításon belül a mezőgazdasági szabotázselhárítási csoportok létrehozását. Ahol pedig nem működött külön II/6-os alosztály, ott egységes szabotázselhárító szerv létrehozását látta szükségesnek. Úgy vélte, hogy az ellenőrizendő mezőgazdasági objektumokat három csoportba kellene osztani: az elsőbe azok a téeszek, állami gazdaságok, erdőgazdaságok, vízügyi szervek és kutatóintézetek kerülnének, amelyekben szükséges az ügynöki hálózat

fenntartása. A második csoport esetén csak hivatalos és társadalmi kapcsolatok révén biztosítanak a szabotázselhárítást, míg a harmadiknál csak bűncselekményre utaló bejelentés alapján járnának el. Havasi szerint mindennek együtt kell járnia az ügynöki hálózat alapos átrostálásával és az objektumok döntő hányadának a társadalmi tulajdon védelmével foglalkozó rendőri szerveknek történő átadásával.⁶⁹

A megyei alosztályok helyzetének rendezését követően a központi alosztályok sorsát próbálta Havasi László osztályvezető elrendezni. Ezzel foglalkozó előterjesztésében a II/7. Osztály megszüntetését, pontosabban a II/6. Osztályon belül alosztályként való megszervezését javasolta. Az alosztály a korábbi 41 fő helyett 27 emberrel látta volna el feladatait. A megyei szervekhez hasonlóan a központi objektumoknál is három kategóriát állított fel, hasonló elvek alapján. 1961 decemberében 70, a Földművelésügyi Minisztériumhoz tartozó, országos hatáskörű szerv állt a politikai rendőrség ellenőrzése alatt. Ezek közül 22 esetében javasolta Havasi, hogy folytassák az ügynökök segítségével végzett elhárító munkát. 20 intézménynél csak a hivatalos és a társadalmi kapcsolatokra támaszkodnának, míg 28-nál csupán bejelentés vagy rendkívüli esemény esetén lépnének fel.⁷⁰

A mezőgazdasági (szabotázs-) elhárító osztály megszűnésének pontos dátumát nem ismerjük, az utolsó, az osztályvezető kéjegyével ellátott, a központi apparátus tevékenységéről árulkodó dokumentum 1962. március 29-én keletkezett.⁷¹ A személyi állományparancsok tanúságai szerint 1962. május 11-én Havasi Lászlót felmentették a II/7. Osztály osztályvezetői beosztásából, és II/9., vagyis a környezettanulmányozással és figyellel foglalkozó osztály helyettes vezetőjévé tették meg. Ugyanezzel a paranccsal került sor Szép Lászlónak, a II/7-c alosztály vezetőjének a II/6., vagyis a szabotázselhárító osztály mezőgazdasági alosztályának élére történő kinevezésére is.⁷² Ezzel megszűnt a mezőgazdasági elhárítás szervezeti önállósága, s a néhány hónap múlva történt átszervezéssel megkezdődött a sztálini mintákat követő mezőgazdasági szabotázselhárítás alkonya.

Összegzés

A mezőgazdasági elhárítás 1956 és 1962 közötti története jól illusztrálja a Kádár-korszak állambiztonsága történetének egyik alaptételét, mely szerint a „szervek” érzékenyen reagáltak a politikai változásokra. A forradalom leverését követően 1956 és 1958 között bizonytalan átmeneti állapot jellemezte az agráriumot, nem lehetett tudni, hogy a pártvezetés milyen ütemben és formában kívánja megvalósítani az egyéni gazdaságok felszámolását, a parasztság termelőszövetkezetekbe kényszerítését. Az 1957 nyarán kibocsátott *Agrárpolitikai Tézisek* részben a Rákosi-korszak parasztpolitikájának hibáit orvosolták, részben nyitva hagyták a kaput az egyéni gazdálkodás lehetősége előtt is. Csupán az 1958 decemberében hozott központi bizottsági döntés tette véglegessé, hogy néhány év alatt, erőltetett ütemben, a politikai kívánalmak és nem a gazdasági ésszerűség alapján fog végbemenni a nagyüzemi gazdálkodás magyarországi meghonosítása. A folyamat 1961 februárjára le is zárult, ezt követően nagyon hamar a termelőszövetkezeti rendszer korrekciója került napirendre.

A mezőgazdasági elhárítás ugyancsak gyenge lábakon állt a forradalom leverését követő időszakban, személyi és szervezeti értelemben egyaránt. 1958/59 fordulójára sikerült az összes főosztályvezetői és osztályvezetői posztot betölteni és ekkor jött létre a megyei szervek munkáját ellenőrző instruktori osztály is. A kollektivizálás befejeződésével megkezdődött a II/7. Osztály lassú eróziója, amely már 1962 tavaszán, az állambiztonság nagy átszervezését követően végére ért. Ezt követően nemhogy mezőgazdasági szabotázs-, de még mezőgazdasági elhárításról sem beszélhetünk. A termelőszövetkezetek védelmét ezután a társadalmi tulajdon védelmeként fogták fel és egyre inkább közrendvédelmi feladatnak tartották a belügyi szervek.

Nagyon tanulságos az is, hogy a II/7. Osztály központi szerveihez képest a megyei alosztály, amelyek mégis az elhárítás első számú eszközei lehettek volna, mennyire nem találták helyüket és minden jel szerint nagyon nehezen boldogultak a rájuk bízott feladatokkal. Az osztály munkáját az is korlátozta, hogy Fehér Lajos, aki a Politikai Bizottságon belül a mezőgazdaságot felügyelte, több alkalommal is erőteljesen

igyekezett visszafogni az állambiztonság aktivitását. A sorozatos papírra vetett vezetői jelentésekből olyan kép rajzolódik ki, mely alapján az 1956 és 1962 közötti mezőgazdasági elhárítás nem számított az állambiztonság sikerágazatának. Természetesen egyetlen forráscsoport alapján mindez nem tekinthető teljesen megalapozott kijelentésnek, éppen ezért fontos feladat a falusi ügynökhálózat szerepének vizsgálata az adott időszakban.

- ¹ Varga Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.
- ² A téesszervezéssel szemben kibontakozó ellenállásról legújabban lásd Ö. Kovács József: „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most.” Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektivizálás szervező hatalmáról. (*Századvég*, 2008. 1. sz. 37–69.) című tanulmányát.
- ³ Lásd Varga Zsuzsanna: „Földindulás” A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. (*Történelmi Szemle*, 2009. 2. sz. 232–234.) című tanulmányát.
- ⁴ Kajári Erzsébet: Az egyesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal, 2000. 167.
- ⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 4.1. A-3036. Állambiztonsági Értelmező Kézisztár. Összeáll. Gergely Attila Budapest, BM Könyvkiadó, 1980.
- ⁶ ÁBTL 4.1. A-3721. Dr. Koltai Sándor – Dr. Sepsei György – Dr. Bodor Endre: A társadalmi tulajdon, a terv és devizagazdálkodás rendje elleni bűncselekmények. Budapest, 1958.
- ⁷ ÁBTL 2.8.1. 7970. Sepsei György személyi anyaga.
- ⁸ ÁBTL 4.1. A-3721. 3.
- ⁹ A sztálini Szovjetunió társadalmának történetét elemző munkák igen gyakran foglalkoznak a szabotázsra való hivatkozással mint a termelésbe történő politikai rendőrségi beavatkozás eszközének a bemutatásával. Lásd Hoffmann, David L.: *Peasant metropolis. Social identities in Moscow, 1929–1941*. (Ithaca – London, Cornell University Press, 1994. 101–106.); Kotkin, Stephen K.: *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. (Berkeley – Los Angeles – Oxford, University of California Press, 1997. 316–332.) című művét.
- ¹⁰ ÁBTL 4.1. A-3721. 27.
- ¹¹ ÁBTL 4.1. A-2110. Dr. Benedek Endre – Dr. Horváth István – Ács Ferenc: A szervezkedés, a kémkedés és a szabotázs büntetőjogi megítélésének rövid történelmi áttekintése. Jogi segédlet. Budapest, 1970.
- ¹² ÁBTL 4.1. A-2110. 12.
- ¹³ ÁBTL 4.1. A-2110. 17.
- ¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3036. 174.
- ¹⁵ ÁBTL 4.1. A-4187/1988/1. Dr. Márton József: A hálózati operatív munka helyzete és tovább fejlesztésének lehetőségei a mezőgazdasági termelőszövetkezetek területén. BM Könyvkiadó, 1988.
- ¹⁶ ÁBTL 4.1. A-4187/1988/1. 9.
- ¹⁷ A mezőgazdasági szabotázs fogalmának igen gyakran önkényes módon, eléggé ellentmondásosan, következetlenül történő használatát érdemes párhuzamba állítani a kulák fogalmával, melytől szintén sokat szenvedett a magyar parasztság. Kulák sok esetben szintén a helyi rendőrök, tanácsi tisztviselők vagy az államvédelem/állambiztonság által önkényesen használt kategóriának bizonyult, s éppen tisztázatlansága miatt az egyéni bosszú vagy a hivatali packázás eszközeként is szolgálhatott. Lásd Bolgár Dániel: A kulák érthető arca In *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. (Szerk. Horváth Sándor. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. 50–93.) című tanulmányát.
- ¹⁸ A korszak agrárpolitikájának jellemzéséhez lásd Nigel, Swain: *Collective farms. Which work?* (Cambridge University Press, Cambridge, 1985. 25–50.); Romány Pál: Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig. (In *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 347–378.) című művét.
- ¹⁹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. S. a. r. Vass Henrik – Ságvári Ágnes 2., bőv. kiad., Budapest, Kossuth Kiadó, 1973. 102–122.
- ²⁰ Erdei számos alkalommal érvelt az agrárpolitikai reformok szükségessége mellett. Ezen szövegeit lásd Erdei Ferenc *Politikai írások*. (2. kötet. Szerk. Tamasi Mihály, a válogatásban közreműk. Gyarmati György. Bába és Társai Kiadó, Szeged, 2003. 333–445.) című művét.
- ²¹ Sipos Levente: Kolhozosítás vagy szövetkezetesítés? Dögei Imre és Fehér Lajos vitái 1957-ben. In *Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. Szerk. Buza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna. Budapest, Corvinus Egyetem, 2006. 443–457.
- ²² Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1956. november – 1989. június*. Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Könyvkiadó, 2003. 128–140.
- ²³ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a BM II/7. osztály munkájáról, 1958. június 6. (12. d.)
- ²⁴ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Fegyveres Erők Minisztere I. helyettesének 26./1956. számú parancsa. (577. d.)
- ²⁵ ÁBTL 2.8.1. 5508. Szőke Béla személyi anyaga.
- ²⁶ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 13/1./1957. számú parancsa. (576. d.)
- ²⁷ Dáni János életrajzi adatainak forrása Fekete Editnek az 1945 és 1990 közötti politikai rendőrségi vezetőkre vonatkozó archontológiai gyűjteménye.
- ²⁸ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a BM II/7. Osztály munkájáról. 1958. június 6. (12. d.)
- ²⁹ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 1091/1957. számú parancsa, 1957. május 24.; ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 1762/1957. számú parancsa, 1957. július 9. (578. d.)
- ³⁰ Sin Sándor életrajzi adatainak forrása Fekete Edit 1953 és 1956 közötti időszakra vonatkozó archontológiai gyűjteménye

- ³¹ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 1090/1957. számú parancsa, 1957. május 24. (578. d.)
- ³² ÁBTL 2.8.1. 8867. Vincze János személyi anyaga.
- ³³ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a BM II/7. Osztály munkájáról. 1958. június 6. (12. d.)
- ³⁴ ÁBTL 1.6. 67-1130/1957. Összefoglaló jelentés a tsz-ek helyzetéről, 1957. november 26. (12. d.)
- ³⁵ ÁBTL 1.6. 67-1009/58. Jelentés az osztály által adott tájékoztató jelentésekről és az ezek alapján tett intézkedésekről, 1958. június 20. (12. d.)
- ³⁶ ÁBTL 1.6. 67-1129/58. Osztályértekezlet értékelése a II/7. Osztályon. 1958. július 15. (12. d.)
- ³⁷ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 87./1958. számú parancsa. (579. d.)
- ³⁸ Távozásának pontos időpontját nem tudjuk megmondani, mivel erre vonatkozó állományparancsot nem találtunk. Az 1958. július 8-án tartott osztályértekezleten már hiányzóként esik szó róla, és fogyatéki anyagának tanúsága szerint is 1958-ban hagyta el II/7. Osztályt.
- ³⁹ ÁBTL 1.6. 67-1129/58. Osztályértekezlet értékelése a II/7. Osztályon. 1958. július 15. (12. d.)
- ⁴⁰ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 118./1958. számú parancsa. (579. d.)
- ⁴¹ ÁBTL 2.8.1. 15585. Rácz Sándor személyi anyaga.
- ⁴² ÁBTL 1.6. 77-3/1800./58 Összefoglaló jelentés a tsz-ek és tszcs-k helyzetéről. 1958. december 1. (12. d.)
- ⁴³ Szövegét lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai*: i.m. 286–295.
- ⁴⁴ ÁBTL Dok. Gyűjt. Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-B-1-au 16-18/1/1959. Javaslat a BM II/7. Osztály létszámának emelésére. 1959. március 24.
- ⁴⁵ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 2160./1958. számú parancsa. 580. doboz.
- ⁴⁶ ÁBTL 2.8.1. 4577. Puskás Lajos személyi anyaga.
- ⁴⁷ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 59./1959. számú parancsa. (581. d.)
- ⁴⁸ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 907./1959. számú parancsa. (581. d.)
- ⁴⁹ ÁBTL 2.8.1. 10448. Havasi László személyi anyaga.
- ⁵⁰ ÁBTL 2.8.1. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének 158/1960. számú parancsa. 1960. április 4. (584. d.)
- ⁵¹ ÁBTL 2.8.1. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének 6/1959. számú parancsa. 1959. április 22. Maga a kinevezés 1959. április 15-i hatállyal lépett életbe. (582. d.)
- ⁵² ÁBTL 2.8.1. 10793. Szép László személyi anyaga.
- ⁵³ ÁBTL 1.6. 77-3/1800./58 Összefoglaló jelentés a tsz-ek és tszcs-k helyzetéről. 1958. december 1. (12. d.)
- ⁵⁴ A hivatalos agrárpolitikában a kulák mint ellenséges kategória elvileg eltűnt. Most már nem kívánták a kuláknak minősített gazdálkodókat kirekeszteni a termelőszövetkezetekből, sőt bizonyos várakozási időt követően vezető tisztségekre is megválaszthatták őket. Ez a belügyminiszteri parancs nyilvánvalóvá teszi a pártvezetés különböző erőcsoportjai közötti nézetkülönbségeket is. Mindez kifejeződött a Belügyminisztériumot vezető ortodox kommunista Biszku Béla, valamint az agrárreformok legfőbb támogatójának számító, az adott időszakban a pártközpont mezőgazdasági osztályát irányító Fehér Lajos személyi ellentétében is. A kulákság fogalmának hivatalos átértékeléséről lásd Fehér Lajos: *A szocialista mezőgazdaságért*. (Budapest, Kossuth Kiadó, 1963. 6–188.) című művét.
- ⁵⁵ ÁBTL 4.2. 10-21/12/1959. A mezőgazdasági elhárítás megjavításáról szóló 12/1959. (VI.9.) számú belügyminiszteri parancs
- ⁵⁶ ÁBTL 4.2. 10-21/20/1959. Termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről szóló 20/1959. (IX.26.) számú belügyminiszteri parancs.
- ⁵⁷ ÁBTL Dok. Gyűjt. MOL XIX-B-1-au 16-101/1961. Jelentés a BM II/7. Osztály munkájának helyszíni tanulmányozásáról. 1959. szeptember 28.
- ⁵⁸ A gépállomások ideológiai-politikai jelentőségéről lásd Honvári János: *A magyar mezőgazdaság gépesítése az 50-es években (1948–1957)*. (*Agrártörténeti Szemle*, 1988. 1–2. sz. 93–127.), Uő: *A mezőgazdasági nagygépek állami monopóliumának kialakulása*. (*Századok* 2004/1. 39–88.) című tanulmányát.
- ⁵⁹ ÁBTL 1.6. 67-2837/59. Jelentés a tsz. fejlesztéssel kapcsolatos állambiztonsági intézkedésekről. 1959. november 27. (12. d.)
- ⁶⁰ Lásd a tévesz-szervezés elleni tiltakozásról szóló esettanulmányt Farkas Gyöngyi: *Hatalom és falusi társadalom az 1950-es években. Tüntetések a kollektivizálás ellen*. (PhD-értekezés, Budapest, 2010., kézirat. 119–158.) című művét.
- ⁶¹ ÁBTL 1.6. 67-1721/1961. A mezőgazdaság területén 1961 első fél évében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai. 1961. augusztus 2. (12. d.)
- ⁶² ÁBTL 1.6. sz.n. Összefoglaló jelentés a megyei 7-es alosztályok 1959. évi munkájáról. 1960. március 10. (12. d.)
- ⁶³ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a BM II/7-b. alosztály feldolgozó és az operatív hálózati munkájáról. 1961. május 18. (12. d.)
- ⁶⁴ ÁBTL 1.6. 67-1041/61. Jelentés a mezőgazdasági elhárítás területén 1958-1959 és 1960-as évben tapasztalt ellenséges tevékenység értékeléséről. 1961. április 28. (12. d.)
- ⁶⁵ A változás tényét az MSZMP Központi Bizottságának 1961. február 17-én közzé tett, sokat idézett közleménye deklarálta: *A mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok* Lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai*: i.m. 497–501.
- ⁶⁶ Nigel, Swain: i.m. 26.
- ⁶⁷ A Rácz Sándor felmentéséről szóló állományparancs nem maradt fenn, csupán annyit tudunk, hogy 1961. március 15-i hatállyal alezredessé léptették elő. ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 250/1961. számú parancsa, 1961. március 22. Havasi László kinevezéséről ugyancsak 1961. március 15-i hatállyal döntöttek. ÁBTL

2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 278/1961. számú parancsa. 1961. március 29. (585. d.)

⁶⁸ ÁBTL 2.8.1. 15585. Rác Sándor személyi anyaga.

⁶⁹ ÁBTL 1.6. 67-2793/61. Javaslát a mezőgazdasági elhárító szervek átszervezésére. 1961. november 5. (12. d.).

⁷⁰ ÁBTL 1.6. 67-2793/61. Javaslát a II/7. Osztály átszervezésére. 1961. december 4. (12. d.).

⁷¹ ÁBTL 1.6. 67-466/62. Jelentés a termelőszövetkezetek 1961. évi zárszámadásai alkalmával előfordult ellenséges tevékenység tapasztalatairól. (12. d.).

⁷² ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 526./1962. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag. (587. d.)

Krauhulcsán Zsolt

Pártszervezetek a politikai rendőrségen, 1956–1962

Dolgozatomban a politikai rendőrség MSZMP- (Magyar Szocialista Munkáspárt) szervezeteinek felépítését, strukturális átalakulásait elemzem, s azt mutatom be, hogy a korai Kádár-korszakban hogyan változott a forradalom leverését követően az újra kiépített, reorganizált állampárt belügyminisztériumi szervezete. Az állambiztonsági szervek és a párt sajátos kapcsolatában a belügyi pártszervezeteknek jelentős szerep jutott, ők továbbították a mindenkori pártakaratot a beosztottak felé, akik természetesen túlnyomórészt maguk is párttagok voltak, így biztosítva a pártirányítást és -ellenőrzést a politikai rendőrség felett.

A politikai rendőrség pártszervezetei az MSZMP Belügyminisztériumi (BM) Bizottsága szervezeti keretei között működtek, így a BM pártbizottságát, annak struktúráját is bemutatom, de a fő hangsúlyt a BM II (Politikai) Nyomozó Főosztály pártszervezeteinek és annak vezető testületének, az ún. közbeeső állambiztonsági pártbizottság szervezeti változásainak elemzésére fektetem.¹

Az 1956-os forradalom leverését követően a Belügyminisztériumban is újjá kellett szervezni a pártot. 1957. február közepén – a politikai rendőrség kivételével – a BM egyéb területein (rendőri, légoltalmi, büntetés-végrehajtási, határőrség) kialakultak a struktúrák, és ezeken belül a pártszervezeteket is felállították.² A BM MSZMP Ideiglenes Intézőbizottsága 1957. február 27-i ülésén megtárgyalta a Belügyminisztérium pártellenőrzésének kérdését, és javasolta a minisztérium vezetésének, hogy kérje a Központi Bizottság (KB) Ideiglenes Intézőbizottságát, hogy a BM pártellenőrzésére vonatkozó határozatát minél hamarabb rendezze.³

Egy hónappal később az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya javasolta, hogy – függetlenített elnökkel – közbeeső pártbizottságokat hozzanak létre a minisztérium pártszervezeteiben. A Belügyminisztérium pártbizottságát a budapesti kerületi pártbizottságokkal azonos hatáskörrel kívánták megbízni, és munkájukat a budapesti pártbizottságnak, illetve a KB Adminisztratív Osztályának kellett koordinálnia.⁴ Minderre azért volt szükség, mert ekkor az alapszervezetek irányítását a BM pártbizottsága nem tudta ellátni. Kezdetben a minisztériumban a 20–25 pártszervezetnek kb. 1200–1500 tagja volt, ezeket a BM pártbizottsága közvetlenül irányította. Az intézőbizottság függetlenített titkárral és egy politikai munkatárssal dolgozott. A párttagok és alapszervezetek számának növekedése szükségessé tette a szervezeti rend módosítását. A közbeeső pártbizottságok megszervezésekor mintegy 60 alapszervezet jött létre, körülbelül 2 700 párttaggal. Létrejött a BM KISZ-szervezete, valamint a minisztériumhoz tartozó polgári alkalmazottak szakszervezete is. 1957. március közepén 90–100 alapszervezet, és mintegy 4 000–5 000 párttag tartozott a BM-pártbizottsághoz.

1956. október 23-ig a Belügyminisztérium államvédelmi főosztályain és osztályain Magyar Dolgozók Pártja (MDP)-alapszervezetek működtek, amelyek irányítását a BM pártbizottsága közvetlenül végezte. Önálló, ún. közbeeső (állambiztonsági) pártbizottság ekkor még nem volt. A forradalom alatt szétesett pártszervezeteket csak 1957 márciusára sikerült valamelyest újjászervezni. A kezdeti teljes szervezeti anarchia és ideológiai bizonytalanság ellenére – tudósít egy jelentés – december elején a politikai rendőrségen is megalakult az öttagú Ideiglenes Intéző Bizottság.⁵

1957 márciusának elejére a BM valamennyi alapszervezetében megválasztották, illetve kiegészítették az intézőbizottságokat, és javasolták, hogy két hónapon belül meg kell vizsgálni azok munkáját, irányító tevékenységét. Erre „társadalmi munkatársakat” jelöltek ki, a politikai rendőrség területéről Virág Ferencet és Bekő Istvánt. A BM Intéző Bizottságának (IB) a tagjai voltak felelősek azért, hogy a saját szakmai területükön dolgozó pártbizottsági tagokat rendszeresen tájékoztassák az aktuális feladatokról. Az állambiztonsági szervek tekintetében erre Kincs István kapott megbízást. Határozat született arról is, hogy a március 15-ei „fokozott szolgálat” ideje alatt a párttitkárok „valóságos politikai helyettesek” legyenek, de hogy ez pontosan mit is jelentett, arról

sajnos nem állnak rendelkezésre bővebb információk.⁶ A pártszervezetek megalakításában, a pártépítési munkában végzett kiemelkedő munkája elismeréseként május elején heten kaptak különböző elismerést, az állambiztonsági pártbizottságtól Tóth Endrét felszabadulási serleggel jutalmazták.⁷

A politikai rendőrség KISZ-szervezetét az 1957 májusában megtartott alakuló nagygyűlés után szervezték meg. A főosztály hat osztályáról mintegy 70-en léptek be az új szervezetbe. Akadtak olyan osztályok, ahol kezdetben egy KISZ-tag sem volt, pedig a megalakuláskor célul tűzték ki, hogy valamennyi – a politikai nyomozó osztályon dolgozó – fiatal bevonják a KISZ munkájába. Ezen a hat osztályon ún. sejteket hoztak létre, bizalmi választottak, és ideiglenesen egy héttagú vezetőségről is döntöttek. Ekkor a mintegy 70 tag 80%-a volt MSZMP-tag.⁸ 1957 nyarának végére szervezetének tagsága 60–80 fő körül mozgott, 90%-uk tagja volt az MSZMP-nek, és az alapszervezetek munkája főleg a külső kapcsolatok megszervezése volt. Kapcsolatban álltak az Orion gyári KISZ-esekkel, akikkel közös klubnapokat és egyéb kulturális rendezvényeket, táncmulatságokat tartottak, kirándulásokat szerveztek és a politikai oktatás beindításában segítettek.⁹ A II. Főosztály területén 1959 végére már öt ifjúsági alapszervezet működött.¹⁰ 1960 őszén a vezetőségválasztások nyomán a főosztályon lévő nyolc alapszervezet összefogására ún. KISZ-csúcsbizottságot hoztak létre.¹¹ A II. Főosztályon 1961-ben összesen 283 ifjúkommunista dolgozott, a politikai rendőrség hét KISZ-alapszervezetében 25 csoport működött.¹²

Az MSZMP KB 1957. júniusi országos pártértekezletére a BM alapszervezeteiben is választottak küldötteket. A minisztérium küldöttértekezlete előbb a budapesti pártbizottság pártértekezletére választotta meg delegáltjait, összesen 38-at, de a fenti testület ezeken kívül még hat elvtársat is meghívhatott. Valamennyi alapszervezet 15 fő után választott egy küldöttet, így az 1456 fős (és ezzel a minisztériumban a legnagyobb) állambiztonsági pártbizottság 14 küldöttel képviseltette magát. Ezeken felül a budapesti pártbizottság által meghívottak között két helyet kapott az állambiztonsági terület.¹³

Az összesen 46 fős belügyminisztériumi pártbizottság 1957. június közepéig úgy épült fel, hogy egy-egy tagot adott a BM-Titkárság, valamint a Kormányőrség, négy-négy fővel képviseltette magát a Légoltalmi Parancsnokság, valamint a Büntetés-végrehajtás Parancsnoksága, három személyt adott a Tűzrendészeti Parancsnokság, tíz elvtárs az Anyagi területet képviselte, 12-en vettek részt a BM PB (Politikai Bizottság) munkájában az ORFK (Országos Rendőr-főkapitányság) állományából, és a politikai rendőrség 11 kommunista beosztottja tette teljessé a grémiumot. Ez utóbbiak a következők voltak: Temesi Gábor, Szabó Lajos, Deák Zsigmond, Kincs István, Komornik Vilmos, Ladányi Mihály, Zalai Emil, Szák János, Csiki István, Szalma József, Barkóczy Pál.¹⁴

Az MSZMP BM Intéző Bizottsága június végén a belügyminisztériumi pártbizottság létszámát 51 főre egészítette ki, míg az IB létszámát 11 főre csökkentette. A javaslat szerint a minisztériumi pártbizottság elnöke Móró István, a többi tag pedig Horváth Gyula, a II. Főosztály vezetője, Biszku Béla belügyminiszter, Fekete Károly és Kurimszky Sándor belügyminiszter-helyettesek, Székler Ernő az Anyagi terület IB-elnöke volt. Ezeken felül Toldi József az ORFK IB, Illés Sándor a Kormányőrség Intéző Bizottságának elnökei, Kerekes Pál a BM KISZ-elnöke, Katona Román agitációs és propagandatitkár, Orbán Miklós, valamint Markó Imre egészítette ki a testületet.¹⁵ A 11 tagú IB közül ekkor csak 9 tag lépett funkcióba, mert a politikai rendőrség kommunistái számára fenntartott két helyet nem tudták betölteni, ugyanis senki sem volt hajlandó függetlenített pártmunkát vállalni, olyannyira, hogy az állambiztonsági pártbizottság titkári funkciója is betöltetlen maradt.¹⁶ Az IB határozatának egyik pontja értelmében a II. Főosztály Intéző Bizottsága következő ülésén meg kellett vizsgálni, hogy mi volt az oka annak, hogy az állambiztonság területéről miért nem volt senki sem hajlandó pártmunkát vállalni.¹⁷ Ez a helyzet az év végére sem változott meg, és Kardos Gyula, a BM-pártbizottság titkára is elismerte, hogy: „A szakmai vezetéssel együtt közös hibánk, hogy nincs meg a pártfunkció kellő megbecsülése. Az elvtársak szívesebben vállalnak szakmai funkciót. Ennek egyik következménye pl., hogy 10 hónap óta nem tudtuk megoldani a Politikai Nyomozó Főosztály Pártbizottsága függetlenített titkári funkcióját.”¹⁸ Mindez azért alakulhatott így, mert „gyengék” voltak a pártszervezetek, nagy volt a bizonytalanság, nem volt perspektíva.¹⁹ A beosztási illetménytáblázat alapján következtethetünk a

politikai munkatársak státushelyzetére. A belügyminisztériumi pártbizottság politikai munkatársa a 14. illetménycsoportba – a szervező titkár a 7., míg az agitációs- és propagandatitkár a 8.-ba – tartozott, tehát az anyagi megbecsülése rendkívül alacsony volt.²⁰

1957 decemberére alakult ki és stabilizálódott a BM-pártbizottság szervezeti felépítése. Irányítása alatt hat közbeeső pártbizottság (II. Főosztály, ORFK, Kormányórság, Légó Parancsnokság, Anyagi terület, Személyzeti Főosztály), 94 alapszervezet, a KISZ-bizottság és a Közalkalmazottak Szakszervezete működött. A központi szervek állományában 8 044 fő teljesített szolgálatot, ebből 5 533 fő volt párttag, tehát az állomány 69%-a.²¹

A II. Főosztályon 1957. szeptember végére az állambiztonsági pártbizottságnak 1800 tagja volt, akik 25 alapszervezetben tevékenykedtek.²² Decemberre az alapszervezetek száma 27-re módosult, ahol a 2 587 fős állományból 2 039 volt párttag (80%).²³

A Belügyminisztérium pártbizottságát 1958 elején emelték a kerületi pártbizottságok szintjére, és közvetlenül a budapesti pártbizottsághoz csatolták, titkára pedig függetlenített titkárként dolgozott. Ekkor váltották le Kardos Gyulát a Belügyminisztérium párttitkári tisztségéről, s neveztek ki helyére Kovács Jánost.²⁴

Az állambiztonsági pártvégrehajtó bizottság 1958. március 3-i ülésén szervezeti kérdésekben döntött, Móró Istvánt visszahívták a párttitkári funkcióból, s helyére Kerekes Pál került.²⁵ (Móró István osztályvezető, a BM és az állambiztonsági szervek végrehajtó bizottságainak a tagja, az állambiztonsági pártbizottság titkára is volt.) Ezen az ülésen további szervezeti változásokat is megtárgyaltak, s visszaállították a kilenctagú vezetőséget. 1958. március elejéig 11 tag – Galambos, Kerekes, Komornyik, B. Kiss, Szák, Barkóczi, Radványi, Kardos, Derzsi, Szilágyi, Móró, Tóth Endre (póttag) – alkotta a politikai rendőrség végrehajtó bizottságát, ezután Móró, Szilágyi és Tóth elvtársak kikerültek a testületből.²⁶

1958 júniusában jelentős szervezeti változások zajlottak le, a Kormányórság mint önálló főosztály megszűnt működni, és bekerült a II. Főosztály szervezetébe: a 14-es sorszámmal ellátott osztály lett. A Kormányórság pártbizottságát feloszlatták, mert nem lehetett egy szervezeten belül két pártbizottság, pártszervezetei pedig a politikai rendőrség pártbizottsága alá kerültek, így a pártvégrehajtó bizottság tagjainak a száma 31-ről (27 tag + 4 póttag) 41-re (35 tag + 6 póttag) módosult. Három személy visszahívása mellett a Kormányórságtól az alábbiak kooptálására került sor: Sebestyén Ferenc parancsnok, Lantos Mihály alapszervi titkár, Illés Sándor volt PB-titkár, Miljanovics Pál, Kiss Jenő, Justyák Ferenc, Mazula Károly volt végrehajtó bizottsági tagok és Szirmai Károly, valamint Sztópka Ferenc póttagok.²⁷

*A II. Főosztály pártcsoportbizalmijainak száma alapszervezetenként 1958 júniusában*²⁸

alapszerv	pártcsoportbizalmi:
II/1.	5
II/2.	13
II/3.	8
II/4.	7
II/5.	7
II/6.	7
II/7.	1
II/8-a.	6
II/8-b.	6
II/9-a.	4
II/9-b.	3
II/9-c.	6
II/9-d.	5
II/9-e.	3

II/9-f.	-
II/9-g.	2
II/10-a.	10
II/10-b.	11
II/10-c.	3
II/10-d.	4
II/10-e.	2
II/11.	10
II/12-a.	3
II/12-b.	4
II/13-a.	7
II/13-b.	5
II/14.	9
II/15.	2
Összesen	153 pártcsoporthizalmi ²⁹

A II. Főosztály alapszervezetei és titkárai 1958 szeptemberében³⁰

alapszervezet:	titkár neve:
II/1.	Mészáros András
II/2.	Molnár András
II/3.	Tarnava Rudolf
II/4.	Jármer Ferenc
II/5.	Tengl Károly
II/6.	Kukk István
II/7.	Kovács Istvánné
II/8-a.	Medvegy Mihály
II/8-b.	Molnár Ferenc
II/9-a.	Hosták László
II/9-c.	Mazsa László
II/9-d.	Pogány József
II/9-e.	Kurucz Lajos
II/9-f.	Juhász János
II/9-g.	Puskás István
II/10-a.	Nemes Lászlóné
II/10-b.	Rusz Sándor
II/10-c.	Berecz János
II/10-d.	Nagy Antal
II/10-e.	Rácz János
II/11.	Kozmér László
II/12-a.	Szele Miklós
II/12-b.	Orbán Károly
II/13-a.	Kórusz Gyula
II/13-b.	Rajki Mátyás
II/14-1.	Lantos Mihály
II/14-2.	Takács Gyula
II/14-3.	Farkas József
II/14-4.	Tóth János
II/14-5.	Dezső János
II/14-6.	Hornyák Lajos
II/14-7.	Kecskédi István
II/14-8.	Kocsis Lajos
II/14-9.	Szeifert István
II/14-10.	Korer István

II/15.	Mészáros János
II/16.	Kékes Pál

Az MSZMP PB 1959. május 12-ei határozata értelmében a párt valamennyi alapszervezeti vezetőségét, a választott pártszerveket, továbbá a revíziós bizottságokat 1959 őszén újjá kellett választani.³¹ Az állambiztonsági pártbizottság küldöttértekezletére október 13-án került sor. Korábban ezen a területen 38 alapszervezet működött, és az állomány több mint 85%-a párttag volt. Néhány nagy létszámú alapszervezetet szétbontottak, így 43 alapszervezet jött létre, melyek közül 27-et osztály-pártvezetőségek fogtak össze. A vezetőség 61%-a „munkásszármazású” volt, eredeti foglalkozásuk szerint pedig 70%-uk a „dolgozó osztályok” soraiból került ki. A vezetőségi tagok 30%-a rendelkezett 1945 előtti munkásmozgalmi múlttal, ebből 12%-uk 1945 előtti párttagsággal. A vezetésben alosztályvezetőtől felfelé a vezetői állomány több mint 50%-a, a pártbizottsági tagok 30%-a, a végrehajtó bizottsági tagok 40%-a „régimozgalmi ember” volt.³²

Az alapszervezeti titkárok a pártbizottság állományába tartoztak, de munkájuk egy jelentős részét nem az alapszervezetben végezték, hanem a fenti testület által megszabott feladatokat látták el. Így viszont sokat voltak távol, és ahogyan a pártszervezetekben többször megfogalmazták: „Az irányítást fentről kapjuk, de a munkát végül mégis lent végzik.” Ezért a politikai rendőrség pártbizottsága függetlenített párttitkárok beállítását javasolta, akik munkaidejük nagy részét – legalább 70%-át – az adott osztályon kellett hogy töltsék. A hírszerzésnél a 3-as, az 5-ös, a 8-as, a 9-es és a 10-es alapszervezetekben végül függetlenített státusú párttitkárok beállítása vált lehetővé.³³ Erre a PB 1959. június 30-i határozata³⁴ nyomán az 1959-es vezetőségválasztások alkalmával – a BM pártbizottsága mellett – létrejött ún. osztály-pártvezetőségek (OPV) keretében kerülhetett sor.³⁵ Osztály-pártvezetőség jött létre a kémelhárítás (4 alapszerv), a hírszerzés (4 alapszerv), a belsőreakció-elhárítás (3 alapszerv), a vizsgálati (5 alapszerv), a figyelő és környezettanulmányt készítő (8 alapszerv) és az operatív technikai feladatokat ellátó (5 alapszerv) osztályoknál. Összesen a hat OPV-hez 29 alapszervezet tartozott. Ezzel egy időben a szakmai egységeknek megfelelően alakultak meg a pártalapszervezetek, így – a korabeli értékelés szerint – a decentralizálásnak köszönhetően a szakmai munka eredményesebbé, a párt irányító, ellenőrző feladata pedig könnyebbé vált. Ahogyan egy jelentés megfogalmazta: „Az OPV-k kiviszik a területre az irányítást és a feladatokat, behozzák a problémáikat az alapszervezetekből.” Az osztály-pártvezetőségek voltak felelősek az alapszervezetekben folyó pártpolitikai munkáért, felülvizsgálhatták, beszámoltathatták a pártalapszervezetek vezetőségeit, határozatokat hozhattak. Amennyiben azt tapasztalták, hogy valamely intézkedés a párt politikájával ellentétes volt, vagy észrevételeiket a szakmai vezetők, parancsnokok nem vették figyelembe, felsőbb pártszervezethez, illetve felsőbb parancsnokhoz fordulhattak. Az OPV-k féléves munkatervvel és ütemtervekkel dolgoztak, havonta egy alkalommal tartottak ülést. Az osztálypártszervezet legmagasabb fóruma az összehívott taggyűlés volt, amely legalább évente egyszer ült össze. Az OPV-k munkáját közvetlenül a felettes pártbizottság irányította és ellenőrizte,³⁶ de működésükre vonatkozó részletes szabályozás 1961 nyaráig nem készült, a gyakorlatban a végrehajtó bizottság segítségével alakították ki tevékenységüket. Nemcsak a párthatározatok végrehajtásáért feleltek, de a pártelet szervezését és koordinálását is ellátták. Az alapszervezetek esetében az irányítás egyik legnagyobb és legáltalánosabb hibája az volt, mely több alkalommal is megfogalmazódott, hogy a munka zömét a titkár végezte el, a tagságot kevésbé lehetett bevonni, és a pártcsoportok – mint a legkisebb pártszervek – sem tudták közelebb vinni a tagsághoz a párthatározatok elméleti irányelveinek gyakorlati megvalósítását.³⁷

A fent már hivatkozott 1959. június 30-ai MSZMP PB-határozat megszüntette a BM rendőrségi, büntetés-végrehajtási, légoltalmi és tűzrendészeti szerveinél működő politikai apparátust, így ezek funkciói a pártszervek feladatkörébe kerültek. Az apparátus tagjainak nagy részét beválasztották a belügyi pártszervek vezetőségébe, illetve sokan közülük függetlenített titkárok lettek. A PB-határozatot augusztus elején követte a belügyminiszteri parancs, melynek értelmében a BM pártbizottságát 45 fő alkotta, melyből 33 fő volt a politikai munkatárs és a titkár, valamint 12 fő volt az irodai

beosztott. A közbeeső pártbizottságok közül a legnagyobb létszámú az állambiztonsági pártbizottság volt, s figyelemre méltó, hogy ide egy politikai munkatársat sem helyeztek. Egy-egy függetlenített pártfunkcionáriust osztottak be a Baranya, Bács-Kiskun, Borsod, Győr-Sopron és Vas megyei főkapitányságokhoz, a többi megyei rendőrséghez viszont ekkor egy politikai munkatárs sem került.³⁸

1959. október végén a pártalapszervezetek vezetőségválasztása, majd a közbeeső pártbizottságok küldöttértekezlete után megtartották a BM-pártbizottság küldöttértekezletét is. A korábbi 97 alapszervezet és 471 vezetőségi tag helyett az újonnan megválasztott 119 alapszervezetben a vezetőségi tagok száma 592 lett. Az alapszervezetekben 29 titkárt nem választottak újjá, az összegzés szerint az esetek többségében azért, mert nem jól látták el a feladatukat. A függetlenített apparátus létszáma a Belügyminisztérium területén ekkor összesen 44 fő volt.³⁹

1960. június elején felmerült annak a lehetősége, hogy a budapesti pártbizottságon működő Adminisztratív Osztályt megszüntetik, s a hozzá tartozó szervek pártellenőrzése (a BM pártbizottsága és a BRFK pártbizottsága) a jövőben a Párt és Tömegszervezetek Osztályához (PTO) tartozna. Az Adminisztratív Osztály vezetője, Kaszás Ferenc nem értett egyet a fenti átszervezéssel, mert véleménye szerint a pártellenőrzés széttagolása titkárok és osztályok között lehetetlenné tenné a bűnüldöző és igazságszolgáltató szervek szakmai tevékenységének együttes, egymással összefüggésben történő ellenőrzését, így a javaslat le is került a napirendről.⁴⁰

A BM-pártbizottság alárendeltségében, 1960 decemberében – csakúgy, mint 1957 végén – hat, úgynevezett közbeeső pártbizottság tevékenykedett. A Belügyminisztérium pártbizottsága 53 tagú volt, amely egy 11 fős végrehajtó bizottságból, a revíziós bizottságból (7 fő), a fegyelmi bizottságból (9 fő), a munkásmozgalmi bizottságból (5 fő), a KISZ-bizottságból (35 fő), a KISZ-végrehajtó bizottságból (11 fő) állt, összesen 48 alapszervezetből, melynek 1 865 tagja volt. Ekkor a központi állományban dolgozók közül 6 087 párttag és 177 tagjelölt volt, ami az összlétszám 65,4%-a, a hivatásos állomány 75,4%-a volt. A hat közbeeső pártbizottság az alábbiak voltak:

1. személyzeti szervek pártbizottsága (1170 párttag, 24 tagjelölt, 29 alapszervezet);
2. Politikai Nyomozó Főosztály pártbizottsága (2 377 párttag, 63 tagjelölt, 46 alapszervezet);
3. ORFK pártbizottsága (383 párttag, 3 tagjelölt, 10 alapszervezet);
4. Kormányország pártbizottsága (455 párttag, 32 tagjelölt, 11 alapszervezet);
5. Országos parancsnokságok pártbizottsága (398 párttag, 11 tagjelölt, 7 alapszervezet);
6. Anyagi terület pártbizottsága (1304 párttag, 44 tagjelölt, 24 alapszervezet).⁴¹

Ugyan a fenti közbeeső pártbizottságokat az „ellenforradalom” után szervezték meg, azonban a politikai nevelő osztályok megszüntetése és több osztályon az osztály-pártvezetőségek létrehozása – egy jelentés szerint – 1960 végére megnehezítette a BM-pártbizottság irányító, ellenőrző tevékenységét. Egy jelentés szerint ezeken a szinteken az alapszervezetek problémái „elakadtak”, illetve a felsőbb pártszervek határozatai késve „jutottak le” a párttagsághoz. A közbeeső pártbizottságok és az osztály-pártvezetőségek közvetítő szerepe megnehezítette a közvetlen kapcsolat kialakítását a párttagság és a pártbizottságok között. A KB Adminisztratív Osztálya és a budapesti pártbizottság Adminisztratív Osztálya közel fél évig vizsgálta a Belügyminisztérium pártbizottsága működését, és arra a következtetésre jutottak, hogy a közbeeső pártbizottságokat, elsősorban a súlyponti területeken, így például a politikai rendőrségnél is, meg kell szüntetni, hogy a BM pártbizottsága közvetlenebb kapcsolatot tudjon kialakítani a pártszervezetekkel, illetve a tagsággal. A jelentés készítői ehhez a ponthoz azt a megjegyzést fűzték, hogy sem a BM pártbizottságát, sem a végrehajtó bizottságát a tervezett megszüntetésekről nem informálják, ezt csak a fenti jelentésben szerepeltetik. A közbeeső állambiztonsági pártbizottságot természetesen nem szüntették meg,⁴² azonban 1962 júniusára ezeket a pártbizottságokat az ún. instruktori rendszer váltotta fel.⁴³

Sajnos kutatásaim során csak 1959 és 1961 közötti állambiztonsági pártbizottsági listákat találtam, így a korszakra vonatkozó személyi mozgásokat nem tudtam teljes mértékben végigkövetni, de bizonyos következtetések levonására egy lentebbi táblázatban összefoglalt névsorok is alkalmasak. Az egyértelműen kiderül, hogy ebben a

három évben nem történtek lényeges személyi változások, 1959 októbere és 1961 januárja között mindössze négy személy került ki véglegesen a pártbizottságból (Derzsi Sándor, Kardos Géza, Kovács György, Korom Mihály), míg Kerekes Pál 1961-ben már ismét tagja a politikai rendőrség pártbizottságának. A pontos létszám és a póttagok meghatározása körül lehetnek ellentmondások, eltérő adatok, de az megállapítható, hogy alapvetően a stabilitás és az állandóság jellemezte ezt a testületet. Természetesen a korai (1957–1958) szakaszban, illetve a politikai rendőrség átszervezése (1962–1963) során lehettek nagyobb mozgások.

A II. Főosztály PB-tagjai 1959 októbere és 1961 januárja között

A II. Főosztály PB-tagjai 1959 októberében⁴⁴	A II. Főosztály PB-tagjai 1960 novemberében⁴⁵	A II. Főosztály PB-tagjai 1961 januárjában⁴⁶
Galambos József	Galambos József	Galambos József
Kerekes Pál	Komornik Vilmos	Kerekes Pál
Komornik Vilmos	Kovács Istvánné	Komornik Vilmos
Kovács Istvánné	Vértés János	Kovács Istvánné
Vértés János	Turcsán József	Vértés János
Turcsán József	Szóke Béla	Turcsán József
Derzsi Sándor	Ózdi Béla	Szóke Béla
Szóke Béla	Barkóczi Pál	Barkóczi Pál
Kardos Géza	Szilágyi János	Szilágyi János
Barkóczi Pál	Dömény József	Dömény József
Szilágyi János	Kovács Tibor	Oláh Erzsébet
Dömény József	Oláh Erzsébet	Novák Sándor
Kovács György	Novák Sándor	Tóth József
Oláh Erzsébet	Tóth József	Ózdi Béla
Novák Sándor	Peredi Rezső	Peredi Rezső
Tóth József	Markó Imre	Markó Imre
Ózdi Béla	B. Kiss István	B. Kiss István
Korom Mihály	Rácz Sándor	Rácz Sándor
Peredi Rezső	Lantos Mihály	Lantos Mihály
Markó Imre	Dobróka János	Dobróka János
B. Kiss István	Németh Hugó	Németh Hugó
Rácz Sándor	Dr. Selmeczi György	Dr. Selmeczi György
Lantos Mihály	Mátyus Zoltán	Mátyus Zoltán
Dobróka János	Hazai Jenő	Hazai Jenő
Németh Hugó	Mérő Károly	Mérő Károly
Dr. Selmeczi György	Makádi János	Makádi János
Mátyus Zoltán	Tatai József	Tatai József
Hazai Jenő	Rácz János	Rácz János
Mérő Károly	Birkás Antal	Birkás Antal
Makádi János	Nagy Rudolf	Nagy Rudolf
Tatai József	Tóth Erzsébet	Tóth Erzsébet
Rácz János (póttag)	Ollé Ernőné	Ollé Ernőné
Birkás Antal (póttag)	Fejes István	Fejes István
Nagy Rudolf (póttag)	Nagy Ferencné	Nagy Ferencné
Tóth Erzsébet (póttag)	Vámos László	Vámos László
Ollé Ernőné (póttag)		Kovács Tibor (póttag)
Fejes István (póttag)		Dr. Szabó Lajos (póttag)
Nagy Ferencné (póttag)		Tihanyi ? (póttag)
Vámos László (póttag)		Kurta János (póttag)
Összesen: 31+8 fő	Összesen: 35 fő	Összesen: 35+4 fő

Az állambiztonsági pártbizottság 44 alapszervezetében 1961 nyarán⁴⁷ 2 360 párttag és 58 tagjelölt dolgozott. A vezetőségi tagok 60%-a munkás- és paraszti származású volt, 28%-uk volt „rég” mozgalmi elvtárs. A pártbizottság tagjainak 50%-a, a végrehajtó bizottság tagjai 55%-ának volt 1945 előtti illegális munkásmozgalmi tapasztalata. A fluktuáció a pártbizottságon belül nem volt jelentős, csupán 1,3% volt, hárman iskolára, egy fő pedig más területre került. A pártvégrehajtó bizottságban három esetben történt változás, szintén iskolába küldés és áthelyezés miatt. A vezetőségi tagok között a fluktuáció 35,5%-os volt, szintén a fenti okok miatt. Az alapszervezetek irányítása a felső pártszervek határozatai, valamint az állambiztonsági pártbizottság elvi határozatai alapján elsősorban a havonta megtartott titkári értekezleteken keresztül történt. A fontos kérdések megtárgyalását kibővített titkári értekezleten folytatták le. A végrehajtó bizottság tevékenységét a „társadalmi munkát” végző instruktorok hattagú csoportja segítette.

*A BM II. Főosztály alapszervezeteinek és osztály-pártvezetőségeinek taglétszáma 1962 júliusában*⁴⁸

alapszervezet/osztály pártvezetőség	taglétszám
II/1. alapszervezet	46
II/2. osztály-pártvezetőség	261
II/3. osztály-pártvezetőség	229
II/5. osztály-pártvezetőség	169
II/6. osztály-pártvezetőség	186
II/8. osztály-pártvezetőség	232
II/9. osztály-pártvezetőség	491
II/10. osztály-pártvezetőség	356
II/11. alapszervezet	86
II/12-a. alapszervezet	46
II/12-b. alapszervezet	36
II/13-a. alapszervezet	119
II/13-b. alapszervezet	33
Útlevel Osztály	79
II/16-a. alapszervezet	35
II/16-b. alapszervezet	25
II/16-c. alapszervezet	50
II/16-d. alapszervezet	14
II/15. alapszervezet	84
Összesen:	2577

1962 őszén a BM pártbizottsága – az MSZMP VIII. kongresszusára készülve – pártértekezlet összehívását tervezte, ezért küldöttválasztó taggyűlések megtartására utasította valamennyi vezetőségét. A BM-pártbizottság küldöttértekezletén 41 tagú pártbizottságot (12 póttag), 11 tagú végrehajtó bizottságot, 9 tagú revíziós bizottságot, 7–9 tagú fegyelmi bizottságot kellett választani. A küldöttértekezlet résztvevőinek száma 310 fő (250 szavazati és 60 tanácskozási jogú) lehetett. A budapesti pártértekezletre a BM 19 szavazati jogú (2 tanácskozási jogú) küldöttet küldhetett.⁴⁹ Az október 19-én megtartott belügyminisztériumi pártértekezlet újjáválasztotta a pártbizottságot és a budapesti pártértekezlet küldötteit.

A Belügyminisztérium és a politikai rendőrség pártbizottsága és végrehajtó bizottsága hatáskörébe tartozó pártfunkciók elosztását szabályozó hatásköri lista csupán 1961 augusztusából maradt fenn. E szerint a BM-pártbizottság hatáskörébe tartozott – többek között – a minisztérium politikai munkatársai és függetlenített dolgozói, a területi pártbizottságok, a fegyelmi bizottság, a KISZ-bizottság tagjai, a szakszervezeti bizottság elnöke⁵⁰, a Személyügyi Főosztály vezetőjének helyettese, a Kormányőrség Parancsnokának helyettese, valamint – a politikai rendőrség vezetője kivételével – a

központi osztályok parancsnokai, a II. Főosztály osztályvezető helyettesei (31 fő). A pártbizottság járt el az olyan ügyekben is, mint a központi önálló osztályok vezetőinek kinevezése, elbocsátása, a leváltás, az áthelyezés, a vezénylés, a nyugállományba helyezés, a visszatartás, a kitüntetés, a soron kívüli előléptetés, a fenyítés, a pártiskolára, valamint a kétéves Akadémiára és a Nyelvfőiskolára való küldés, a pártbizottsági tagok és az alapszervi titkárok esetében pedig a jutalmazás és a dicséret is. A BM-pártbizottság hatáskörébe ekkor összesen funkció szerint 411 fő, személy szerint 338 fő tartozott.⁵¹

Az állambiztonsági pártbizottság illetékességébe tartozott a fegyelmi bizottság, az osztálpártszervek vezetőségének tagjai, az alapszervezetek titkárai, az alapszervezetek vezetőségi tagjai, a KISZ-csúcsbizottság, a KISZ-alapszervezetek titkárai, a központi osztályok alosztályvezetői, a II. Főosztály Titkárság és a titkos ügykezelés (TÜK) vezetője személyi ügyeiben való döntés, valamint a BM pártbizottsága által nyilvántartott ún. régi párttagok esetei is. A fenti hatásköri lista belügyminisztériumi pártvégrehajtó bizottsági vitája során Kincses István annak mielőbbi kiadása mellett érvelt, mert szerinte a választott pártszervek titkárait ez a fenti szabályozás „megvédi” attól, hogy egyes parancsok esetleg csak úgy áthelyezgessenek alapszervezeti titkárokat, s ezáltal a választott funkció és a pártszervezet vezető nélkül maradna. Ez a nómenklatúra-szabályozás kétségkívül a pártirányítás és a pártellenőrzés egyik legfontosabb biztosítéka volt, a szakmai vezetők esetleges túlkapásai ellen jelenthetett biztosítékot. Ugyanakkor a hatásköri lista összeállítói megjegyezték, hogy a pártszervezetek véleményének kikérése – a már korábban kialakult gyakorlatnak megfelelően – mellőzhető volt azért, hogy ne húzódjának el bizonyos káderkérdések. Ilyenkor a pártbizottságok titkárainak véleménye is elegendő volt. Ezzel a megjegyzéssel Kincses elvtárs valószínűleg nem értett egyet, de a vita jegyzőkönyvében ennek nyomát nem találtam.⁵²

A korai Kádár-korszak politikai rendőrségének pártirányításához és ellenőrzéséhez nélkülözhetetlen volt, hogy a párt az állambiztonsági szervek minden egységénél jelen legyen. A belügyi pártszervek a minisztérium felépítéséhez igazodva az osztályokkal és főosztályokkal párhuzamosan épültek ki, és működésük a vizsgált korszakban lényegében nem módosult. A változás 1962-ben következett, amikor a politikai rendőrség pártszerveit az új, ún. csoportfőnökségi struktúrához igazították, de ennek bemutatása már egy másik tanulmány feladata.

- ¹ A politikai rendőrség pártszervezetei által keletkeztetett iratok történeti értékére hívta fel a figyelmet Tabajdi Gábor: „A szakmai munka segítése pártpolitikai eszközökkel.” Az állambiztonsági szervek pártiratai 1956–1990. *Betekintő*, 2008/4. szám <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=99> (Utolsó letöltés: 2010. szeptember 2.) című tanulmánya.
- ² Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXXV (29) 1957/a/1. ö. e. Az MSZMP Belügyminisztériumi Szervezetének 1957. február 22-i határozata. A belügyminisztériumi MSZMP-szervezetek megalakulásáról, valamint a BM és szervei pártirányításáról számol be az MSZMP BM Bizottság első titkára, Kovács György, egy az MSZMP BM Bizottsága által 1982-ben szervezett konferencián. ÁBTL 4.1. A-3245. Az MSZMP létrehozása a Belügyminisztérium központi szerveinél és harca a párt politikájának következetes megvalósításáért. In *Történeti hűséggel, politikai felelősséggel*. Budapest, BM Könyvkiadó, 1985. 50–77.
- ³ Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 288. f. 30/2. ö. e. BM MSZMP Ideiglenes Intézőbizottsága. 1957. február 27.
- ⁴ MOL M-KS 288. f. 30/2. ö. e. Javaslat a Belügyminisztérium pártbizottságának szervezeti felépítésére, hatáskörére. 1957. március 19.
- ⁵ BFL XXXV (29) 1957/a/3. ö. e. Jelentés a II. Főosztály pártszervezeteinek munkájáról. 1957. szeptember 24.
- ⁶ BFL XXXV (29) 1957/a/2. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Belügyminisztériumi Szervezete Intézőbizottságának 1957. március 8-i üléséről.
- ⁷ BFL XXXV (29) 1957/a/2. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP BM IB 1957. május 10-i üléséről.
- ⁸ BFL XXXV (29) 1958/c/2. ö. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottsága 1958. január 10-i üléséről.
- ⁹ BFL XXXV (29) 1957/a/2. ö. e. Jelentés a II. Főosztály KISZ szervezetének munkájáról. 1957. augusztus 6.
- ¹⁰ MOL M-KS 288. f. 21/52. ö. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-i küldöttértekezletéről.
- ¹¹ BFL XXXV (29) 1961/c/23. ö. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1961. június 4-i üléséről.
- ¹² BFL XXXV (29) 1962/a/2. ö. e. Jelentés a tömegszervezetek munkájáról és a tömegszervezetek pártirányításáról. 1962. július 28. A BM KISZ Bizottság közvetlen irányítását a BM pártbizottság végezte. A BM KISZ Bizottságához 65 KISZ alapszervezet tartozott, melynek 1962 nyarán 2195 tagja volt.
- ¹³ BFL XXXV (29) 1957/a/1. ö. e. Javaslat a BM küldöttválasztó értekezletének előkészítésére. d. n.
- ¹⁴ BFL XXXV (29) 1957/a/2. ö. e. Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1957. június 20-i üléséről.
- ¹⁵ BFL XXXV (29) 1957/a/1. ö. e. Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1957. június 26-i üléséről.
- ¹⁶ Pontosabban Móró István szakmai vezetőként állt ezen a posztion, de az osztályvezetői beosztás alól a minisztérium vezetése nem kívánta felmenteni, ezért a pártmegbízatását kellett megszüntetni.
- ¹⁷ BFL XXXV (29) 1957/a/2. ö. e. Jegyzőkönyv az MSZMP BM IB 1957. június 20-i üléséről.
- ¹⁸ MOL M-KS 288. f. 7/19. ö. e. Jelentés a BM pártszervezetének munkájáról. 1957. december 12.
- ¹⁹ MOL M-KS 288. f. 30/1. ö. e. Néhány szempont a volt államvédelmi apparátus helyzetéről és politikai állásfoglalásáról készíthető jelentés vázlatához. 1957. december 5.
- ²⁰ MOL XIX-B-1-az. A belügyminiszter 19. sz. parancsa a politikai nevelő apparátus megszüntetésével kapcsolatban. 1959. augusztus 8. (39. d.)
- ²¹ MOL M-KS 288. f. 7/19. ö. e. Jelentés a BM pártszervezetének munkájáról. 1957. december 12.
- ²² BFL XXXV (29) 1957/a/3. ö. e. Jelentés a II. Főosztály pártszervezeteinek munkájáról. 1957. szeptember 24. Ekkor, 1957 őszén került az Útleveél Osztály a II. Főosztály szervezetébe, és így annak pártszervezete is az állambiztonsági pártbizottsághoz. BFL XXXV (29) 1957/a/3. ö. e. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1957. szeptember 27-i üléséről.
- ²³ MOL M-KS 288. f. 7/19. ö. e. Jelentés a BM pártszervezetének munkájáról. 1957. december 12.
- ²⁴ MOL M-KS 288. f. 30/3. ö. e. Jelentés Marosán elvtárs részére a január 16-án megtartott kibővített pártbizottsági ülés visszhangjáról. 1958. január 27.
- ²⁵ BFL XXXV (29) 1958/c/2. ö. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1958. március 3-i üléséről.
- ²⁶ BFL XXXV (29) 1958/c/2. ö. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottság 1958. március 6-i üléséről.
- ²⁷ BFL XXXV (29) 1958/c/2. ö. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottsága 1958. július 21-i üléséről.
- ²⁸ BFL XXXV (29) 1958/c/2. ö. e. Jelentés a pártcsoportok munkamódszereiről. 1958. június 13.
- ²⁹ Egy 1958. májusi jelentés szerint a II. Főosztály pártbizottságához tartozó alapszervezetekben összesen 167 pártcsoport működött, így értelemszerűen egy pártcsoportbizalmi adott esetben több pártcsoportot is irányíthatott. BFL XXXV (29) 1958/c/2. ö. e. Jelentés a pártcsoportok munkájáról. 1958. május 10.
- ³⁰ MOL M-KS 288. f. 21/27. ö. e. Feljegyzés a BM Politikai Nyomozó Főosztály szerveinél lefolytatott néhány taggyűlés tapasztalatairól. 1958. szeptember 20.
- ³¹ BFL XXXV (29) 1959/a/1. ö. e. Jegyzőkönyv a BM pártbizottság 1959. június 24-i üléséről.
- ³² MOL M-KS 288. f. 21/52. ö. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-i küldöttértekezletéről.
- ³³ MOL M-KS 288. f. 21/52. ö. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-i küldöttértekezletéről.
- ³⁴ MOL M-KS 288. f. 5/137. ö. e. Jegyzőkönyv a PB 1959. június 30-i üléséről. A Politikai Bizottság 1959. június 30-i határozata a Belügyminisztériumban működő MSZMP-szervezetek munkája hatékonyságának további növelésére és a politikai nevelő apparátusok átszervezésére.
- ³⁵ Az ilyen típusú pártvezetőségek megalakítására utal az MSZMP Szervezeti Szabályzata is, amely szerint: „Azokban az üzemekben, hivatalokban és intézményekben, amelyekben 300-nál kevesebb párttag van, és legalább három alapszervezet működik, összevont taggyűlésen 5–11 tagú pártvezetőséget választanak. A pártvezetőség köteles évenként legalább egyszer beszámolni az összevont párttaggyűlésnek.” Az MSZMP Szervezeti Szabályzata. In *A Magyar*

Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusának Jegyzőkönyve, 1959. november 30–december 5. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1960. 628.

³⁶ BFL XXXV (29) 1961/c/23. ő. e. Jelentés a II. Főosztály pártbizottsága területén működő osztály-pártvezetőségek munkájáról és szerepéről. 1961. szeptember 11., valamint Uo. Útmutató az osztály-pártvezetőségek munkájához. 1961. szeptember 14.

³⁷ BFL XXXV (29) 1961/c/23. ő. e. Jelentés a II. Főosztály pártszervezeteinek a küldöttértekezlet óta végzett munkájának tapasztalatairól. d. n., BFL XXXV (29) 1961/c/23. ő. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1961. június 4-i üléséről.

³⁸ MOL XIX-B-1-az. A belügyminiszter 19. sz. parancsa a politikai nevelő apparátus megszüntetésével kapcsolatban. 1959. augusztus 8. (39. d.)

³⁹ BFL XXXV (29) 1959/a/1. ő. e. Jegyzőkönyv a BM-pártbizottság 1959. november 17-i üléséről. Pártbizottsági titkár 7 fő, egyesített osztály-párttitkár 9 fő, politikai munkatárs 10 fő, adminisztratív munkatárs 10 fő, és az Esti Egyetem, a KISZ és a Szakszervezet függetlenített munkatársai összesen 8-an adták össze a végleges létszámot, mely 44 fő.

⁴⁰ MOL M-KS 288. f. 30/1. ő. e. Feljegyzés Marosán elvtárs részére a Budapesti pártbizottságon működő Adminisztratív Osztály megszüntetésével kapcsolatban. 1960. június 3.

⁴¹ MOL M-KS 288. f. 30/3. ő. e. Jelentés a Belügyminisztériumban működő pártbizottság tevékenységéről. 1960. december 1.

⁴² MOL M-KS 288. f. 30/3. ő. e. Jelentés a Belügyminisztériumban működő pártbizottság tevékenységéről. 1960. december 1.

⁴³ BFL XXXV (29) 1962/a/3. ő. e. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1962. június 1-i üléséről.

⁴⁴ MOL 288. f. 21/52. ő. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártbizottsága 1959. október 13-i küldöttértekezletéről.

⁴⁵ BFL XXXV (29) 1960/c/2. ő. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottsága 1960. december 29-i üléséről.

⁴⁶ BFL XXXV (29) 1961/c/21. ő. e. Jegyzőkönyv a II. Főosztály pártvégrehajtó bizottsága 1961. január 17-i üléséről.

⁴⁷ MOL M-KS 288. f. 30/16. ő. e. 1961 nyarán, pontosan nem megállapítható időpontban, létrehoztak egy testületet, a Politikai Nyomozó Bizottságot (PNYB), amely elvi-politikai döntéshozatal mellett koordináló és ellenőrző munkát végzett. Sajnos a fenti testület működéséről, összetételéről, a szervezeti rendben elfoglalt helyéről nincsenek adataim. Jelentés a II. Főosztály vezetéséről szerzett tapasztalatokról. 1961. július 20.

⁴⁸ BFL XXXV (29) 1962/a/2. ő. e. Javaslat az MSZMP BM-pártbizottság küldöttértekezletének szervezeti előkészítésére. 1962. július 28.

⁴⁹ BFL XXXV (29) 1962/a/2. ő. e. Javaslat az MSZMP BM-pártbizottság küldöttértekezletének szervezeti előkészítésére. 1962. július 28.

⁵⁰ BFL XXXV (29) 1962/a/2. ő. e. A BM Szakszervezeti Bizottságához 1962 nyarán 3 065 szakszervezeti tag tartozott, akiknek a munkáját 21 osztálybizottság és 23 önálló szakszervezeti csoport irányította. Jelentés a tömegszervezetek munkájáról és a tömegszervezetek pártirányításáról. 1962. július 28.

⁵¹ BFL XXXV (29) 1961/a/3. ő. e. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1961. augusztus 18-i üléséről.

⁵² BFL XXXV (29) 1961/a/3. ő. e. Jegyzőkönyv a BM pártvégrehajtó bizottság 1961. augusztus 18-i üléséről.

Müller Rolf

A fotótechnika alkalmazása a politikai rendőrségen (Szervezettörténeti vázlat)

A második világháború után létrehozott politikai rendőrség folyamatosan gyűjtötte, készítette „a bizonyító és vádló” erejű fényképeket.¹ A képdokumentumok a nyomozati iratok, megfigyelési anyagok, beszervezési dossziék mellékletei lettek. A mai képolvasó számára olyan fotográfiák ezek, amelyeknek értékét az általuk elmesélt történetek adják. E történetek megértéséhez nyújt segítséget az érintett államvédelmi/állambiztonsági szervek struktúrájának, működésének rövid ismertetése.

A fotótechnika felhasználására vonatkozóan a politikai rendőrség első tíz éve csak kevés írott fogódzkodóval szolgált. 1945 májusában az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletben hirdette ki a Magyar Államrendőrség megalakulását. A szervezeten belül helyet kaptak a – valójában már az év elejétől működő – politikai rendészeti tevékenységet folytató szervek, amelyeket területileg választottak szét, azaz egymás mellett működött a Nagy-Budapestért felelős Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, Péter Gábor vezetésével, valamint az előbbi területen kívüli, országos hatáskörrel bíró Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya, Tömpe András irányításával. Az utóbbinál folytatott fényképészeti tevékenységre nincsenek adatok, Péter Gábor szervezetéről viszont tudható, hogy 1945 decemberében a Rátonyi Pál vezette Politikai Bűnügyi Nyilvántartó Irodához egy kiértékelő és egy személyazonosító részleget csatoltak, és ez utóbbiban a daktiloszkóposok mellett fényképészek is dolgoztak.²

1946 októberében a két szervezet összevonásával jött létre a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO), amelynek IX. alosztálya volt megbízva a technikai feladatok ellátásával. A szervezet vezetője Száberszki József, helyettese Kajli József volt. Az alosztály fő tevékenysége a telefonlehallgatásra és a levélcenzúrára terjedt ki, valamint itt készítették a nyomozati munkához szükséges fedőokmányokat, mindezt úgy, hogy a különböző állami hivataloktól, vállalatoktól üres munkahelyi igazolványokat szereztek be, amelyekbe aztán a szükséges fényképeket és aláírásokat helyezték el. Ehhez a részleghez – az alosztály egyik beosztottjának, majd későbbi vezetőjének, Farkas Vladimírnak a visszaemlékezése szerint – egy fotólaboratórium tartozott.³

A titkos feladatokat ellátó laboránsokon túl az ÁVO-nak hagyományos fényképészeti munkákra is szüksége volt. Péter Gábor 1947 augusztusában határozott az új fényképes igazolványok kiállításáról, ezért utasította az állományt, hogy jelenjenek meg a Fényképészműteremben.⁴ Az államvédelem főállású fotósára utal továbbá az is, hogy amikor 1948 februárjában a belügyminiszter elrendelte a rendőri alkalmazottak számára a 9x12 cm nagyságú fényképek készítését. („A fényképek az egyenruházott személyt rendfokozatának megfelelő egyenruhában, az egyéb személyeket polgári ruhában, főveg nélkül, teljes alakban, »tetőtől talpig«, szemben nézve »on face« kell ábrázolni” – szöveg a miniszteri direktíva.) Péter az alosztályok összes beosztottját kötelezte, hogy a „rendeletben előírt öltözetben az osztály fényképésznél fegyelmi felelősség terhe mellett jelenjen meg.”⁵ A külső osztályok vezetőit utasította, hogy a fényképek elkészítéséről a számlákat a legközelebbi futárpostával terjesszék fel,⁶ sőt augusztusban az államvédelem csúcsvezetője újra felhívta figyelmüket, hogy a jövőben csak a szabályszerűen, azaz „szembeni helyzetben, kabátban, kötött nyakkendővel” készült képeket fogadja el.⁷

Ebben az időszakban hozták létre a politikai rendőrségen a helyszínelő-részleget. A nyomozások eredményességét nagyban befolyásolta ugyanis, hogy legtöbb esetben azok csak a gyanúsítottak és a tanúk kihallgatásaira voltak felépítve. A vallomások visszavonása, megmásítása pedig hátráltatta az ügy vizsgálatát. Fontos volt tehát, hogy mindjárt a nyomozás elején megtörténjen a tárgyi bizonyítékok begyűjtése. Az ÁVO ezért „kiképzett bajtársakat és biztosította a szükséges felszerelést” – olvashatjuk Péter 1947. augusztus 2-i utasításában, amelyben elrendelte a helyszínelők igénybevételét.⁸

1948. szeptember 10-től az államvédelem a rendőrség berkeiből kiemelve, a belügyminiszter közvetlen felügyelete alatt folytatta tevékenységét. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságára átkeresztelt szervezet operatív technikai ügyeinek felelőse, Szaberszki József év végén távozott a politikai rendőrségtől (a Pénzügyminisztérium Nemzetközi Főosztályának lett a vezetője), székébe az október óta már helyettesi pozíciót betöltő Farkas Vladimír került. Az ügyosztály – újdonsült vezetőjének emlékei alapján – ez idő tájt kibővült egy híradástechnikai fejlesztő és gyártó apparátussal, saját nyomdatechnikai bázissal, valamint egy rádiós iskolával.⁹ A fotótechnika felértékelődését jelezte, hogy 1949-ben az Andrássy út 60. közelében, az Izabella utca 66.-ban lévő 16 mm-es keskeny filmlaboratóriumot kb. 10 millió forintos költséggel külföldről behozott gépekkel rendezték be,¹⁰ valamint ugyanebben az évben megkezdődött a szakirányú képzés, amelynek keretében 23 fő vett részt fényképész-tanfolyamon.¹¹

Minden bizonnyal ez a szakembergárda végezte 1950 után, a Belügyminisztériumtól függetlenített Államvédelmi Hatóságon a fényképek készítésével, laborálásával kapcsolatos feladatokat. 1951 októberéről az „operatív fényképészetet” (ami adott esetben a labormunkákat jelentette) a Titkársághoz csatolták, annak F-csoportjaként működött. Ide kellett megküldeni, Csizik József századosnak címezve, az akciók során készített tekerceket, az igényelt példányszám és méret megadásával.¹²

A titkos követések ekkortól már egyre többször együtt jártak a megfigyeltek mozgásának képi dokumentálásával. A használt technika kezdetlegességét azonban jól jelzi, hogy a fotográfiák sokszor elmosódtak, ezért pont az elsődleges céljukra, az azonosításra (bizonyításra) voltak alkalmatlanok.

A külső figyeléseket a Farkas Vladimír, majd 1951. szeptember 28-tól Zsidi Gyula, 1953. március 4-e után pedig Jamrich József által irányított III. Főosztályon belül az 1. Osztály látta el. A szervezet vezetője a megalakuláskor Jávor Miklós, majd 1950. november 1-jével Köteles Henrik lett. Az államvédelmi fotósok számát gyarapíthatta az is, hogy az új ÁVH-ba beolvasztották a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályát, amely szinte biztosan hozta magával az operatív személyzetét, vagy legalábbis annak egy részét. Ez a csoport adhatta az újonnan felállított II. (Katonai Elhárító) Főosztályon folyó katonai személyfigyelések fényképészeit. Továbbá ugyancsak foglalkoztathatott fotográfusi képzettséggel rendelkezőket az 1951. szeptember 28-án felállított, és a hatóság vezetőjének közvetlen alárendeltségében működő X/3. (Operatív Technikai) Osztály is.¹³

Idősebb Antall József, kisgazda képviselő 1952-ben megfigyelés alatt állt, ennek során az alábbi fényképek készültek róla. A kép hátoldalán felirat: „»Józsi« kapcsolata »István«. Személyazonosságuk megállapítása nem áll módunkban.”

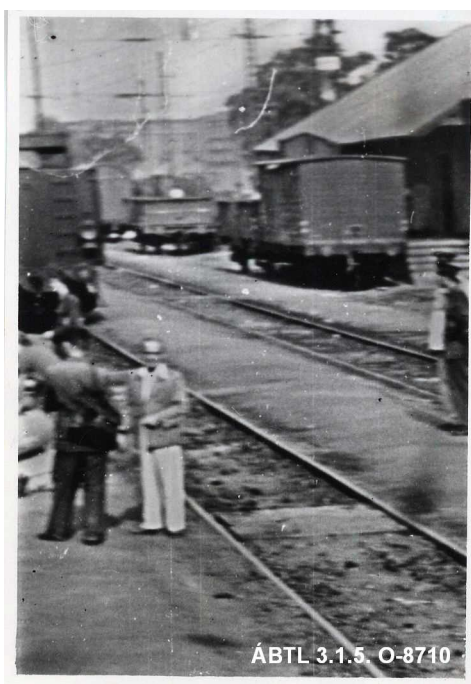
1953 júliusától az államvédelmi szervek újra a Belügyminisztérium keretein belül folytatták tevékenységüket. Az ÁVH és a BM egyesülése után a VIII. Osztály lett megbízva a figyelési és környezettanulmányozási feladatokkal, ahol működött egy operatív technikai alosztály is. Az osztály irányítására kezdetben Dobróka János kapott megbízást, de novemberben már Köteles Henrik lépett a helyére, aki egészen 1956. október 3-ig látta el feladatát, amikor is az osztályt főosztállyá szervezték, amelynek újra Dobróka lett a vezetője. A rejtett fényképezésekben még érintett volt a technikai háttér biztosító, Tárnoki János által irányított IX. (Operatív Technikai) Osztály, amelynek 10. alosztálya iratfotó- és vegyészeti munkálatokkal volt megbízva,¹⁴ valamint ebben az időszakban az I. (Kémelhárító) Főosztály és a IV. (Belső reakció ellen harcoló) Főosztály is foglalkoztatott ún. nem operatív állományú fényképezőket. Munkájuk nem a titkos akciókkal állt kapcsolatban, számuk sem volt túl magas, egy dokumentum szerint 1956 júniusában kémelhárításnál kettő, a belsőreakció-elhárításnál öt ilyen beosztott dolgozott.¹⁵

*Egy szervezkedéssel és hírszerzéssel gyanúsított mozgópostás 1954. szeptember 10-i követése során készített felvételek, illetve részletek a figyelésről szóló jelentésből:*¹⁶

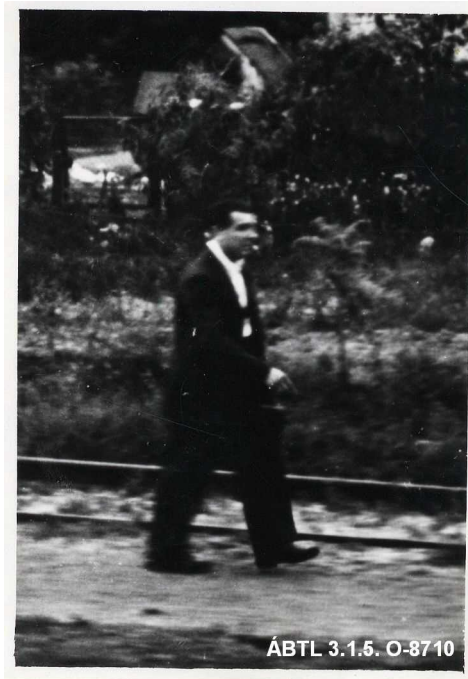
„Vértesszöllős álomáson egy 24-év körüli bősoknyában öltözött nőnek, aki valószínű a falusi póstás egy boríték nélküli levelet adot át Jakab, akit egyébként leis fényképeztünk.”

„Almásfüzitő állomáson egy négycsillagos postás egyenruhás kb. 40, 50 év körüli 156 centiméter magas őszes hajú személynek 2 zárt borítékot adott át, amíg a vonat ált kb. 2 percet, adig beszélgettek, és utána kezet fogtak, ez a személy is leván fényképezve.”

„Győr állomáson a szerelvény kb. 35 percet ált, ahol sok csomagot és szákot leadtak, felvetek, a posta kocsi ajtajának bezárása után, indulás előtt kb. 4 percel a kocsihoz ment egy magas postás szürke munkás köpenyben lévő személy, aki egy levelet adot be Jakabnak, kb. fél percig beszélgettek, és a póstakocsiból egy kb. 5-ször összehajtot egy ív nagyságú papírt kapott vissza, az elválásuk után Jakab a posta kocsiából sokáig szemel tartota a fenti személyt nevezett is nagyon körül tekintően viselkedett, és utána az állomáson a kocsik között elment. Ez a személy is lelett fényképezve.”

1956 elején az időközben (1955. október 1-jével) főosztállyá alakított¹⁷ IX-es részleg a következőkről számolt be: „Konspiratív fotóakciók terén 1954-hez képest mutatkozik fejlődés az elkészített eszközök mennyiségében és minőségében egyaránt. A külső lefigyelés munkájához a korábnál üzembiztosabb, jobban álcázott eszközöket adtunk elsősorban a VIII. Osztálynak, azonkívül az I., IV., V. [Ipari szabotázselhárító], VII. [Közlekedés- és Postaelhárító] és a Borsod megyei Főosztálynak. A konspirált lakásban végzendő fényképezéshez is több esetben készítettünk és építettünk be eszközöket, melyek felhasználása esetenként eredményes volt. A VIII. Osztály részére átadtunk kiváló minőségű filmfelvevőt (Ariflex) és állítható gyújtótávolságú objektívet.” Ezek az eredmények azonban nem feleltették a komoly fejlesztési hiányosságokat. Az átalakított, kereskedelmi forgalomban kapható fotóberendezések zajosak és nagyméretűek voltak, és hiába álltak rendelkezésre külföldről beszerzett jó minőségű filmfelvevők és objektívek, ha azok álcázott elhelyezését (tárgyakba építését) nem tudták megoldani. Sürgető feladat volt tehát a rejtett célra használt fényképező-/filmezőgépek tökéletesítése, az eszközök „miniatürizálása”, amiben számítottak egy külön ilyen célra alkalmazott szakemberre, a külső figyelők filmeseire, valamint a kommunista táboron belüli társszervek szakmai segítségére.¹⁸

A Belügyminisztérium Államvédelmi Kollégiuma 1956 márciusában foglalkozott a külső figyelés helyzetével, és a területen mutatkozó komoly hibákért részben az alacsony színvonalú technikai ellátottságot tette fellelőssé. Piros László belügyminiszter utasította a IX. Főosztályt, hogy gondoskodjon megfelelő titkos képrögzítésre alkalmas eszközökről, azaz, hogy „a konspiratív fényképezés gyökeres megjavítása céljából az eddigiektől eltérően könnyen rejthető, miniatűr fotó- és filmmapparátot készítsen el. A prototípusokat legalább három különböző tárgyban rejtve 1956. október 15-ig a VIII. Osztálynak kíséreltetés céljából adja át.”¹⁹

1955 áprilisában egy Magyarországon tartózkodó diplomata tevékenységét, kapcsolatait nemcsak a szabadban, de belső, zárt helyen is figyelték, cél az „erkölcsileg kompromittáló” helyzetek dokumentálása volt.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt feloszlatott államvédelem újjászervezését a harcok elcsendesedése után azonnal megkezdték. A bizonytalan politikai helyzet közepette a politikai rendőri szerveket először az Országos Rendőr-főkapitányság keretében állították fel, Politikai Nyomozó Főosztály elnevezéssel. A figyelés (és az előállítás) az 5. Osztály, a technikai munka a 7. Osztály feladata lett.²⁰ 1957-ben a belügyi szervezet megszilárdulásával egyidejűleg a politikai nyomozó szervek a BM II. Főosztályaként nyertek besorolást, amelyen belül a külső figyelésért és a környezettanulmányozásért a II/9., az operatív technikáért a II/10. Osztály volt a felelős.

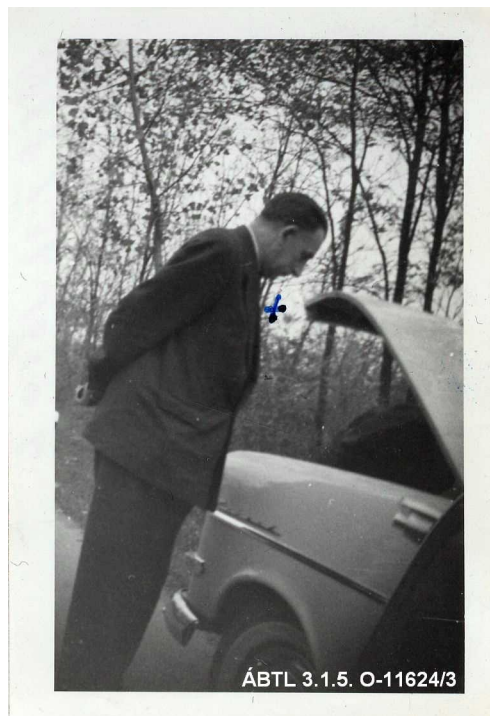
Az 1956-ot követő megtorlásokban az újjászerveződő politikai rendőrség központi szerepet kapott, így a főosztály fotótechnikában érintett szervei is. A forradalmi napokban készült, külföldi újságokban megjelent fotókból, a hazai filmfelvételek kikockázott jeleneteiből reprodukciókat készítettek, amatőr, műtermi fényképezők, fotóriporterek (MTI) képanyagát foglalták le, amelyeket aztán a nyomozások folyamán személyazonosításra, a megkezdett vizsgálatokban az „ellenforradalmi” cselekedetet rögzítő, terhelő bizonyítékként használtak fel. Sőt a Belügyminisztériumban összeállított, az „ellenforradalom” pusztítását bemutató albumok, tablók később az ideológiai propagandában is meghatározó szerepet játszottak.²¹

A politikai nyomozó szervek által lefoglalt, személyazonosításra felhasznált 1956-os felvétel.

A II/9. Osztályt 1961-ig Dobróka János, majd Beszédes Károly, 1962-től pedig Jámbor József vezette. Az '56-os események során a figyelők titkos („fedett”) objektumai lelepleződtek, illetve felszámolták azokat (november 10-e után a központi, Roosevelt téri/Nádor utcai épületblokkban dolgoztak), ennek ellenére – amint azt egy év végi munkabeszámoló tudatja – megkezdték a fontosabb nyugati követségek munkatársainak, hírszerző tisztjeinek követését.²²

A budapesti osztrák követ megfigyelésekor készített felvétel. A fénykép hátoldalán kézírással: „1958. X. 31. 16.20 h. »Rózi« [célszemélyi fedőnéven megfigyelt személy] a bécsi országúton a hálózati oszt[ály]. által ismert nő g[ép]k[ocsi]-ját figyeli.”

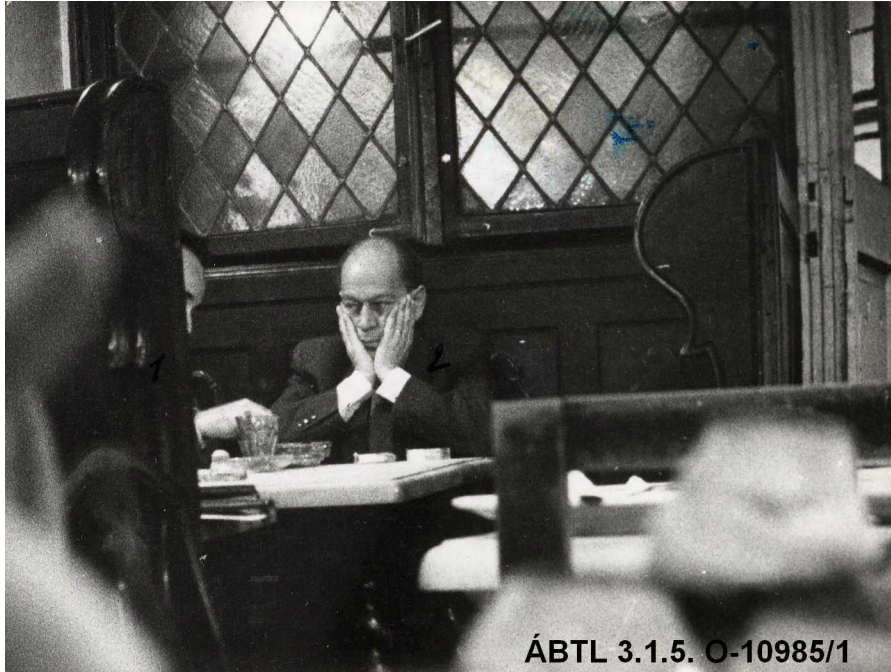
Igaz, az osztály hamar munkába állt, de még sokáig létszámihiánnyal küzdött, amely érintette a fényképész-személyzetet is.²³ Ugyancsak problémát jelentett, hogy nem álltak rendelkezésre a szükséges technikai eszközök, aminek orvoslása a II/10-es állományra várt. A Markó Imre irányítása alatt álló technikai részleg (fő objektuma a Nádor u. 2–4. számú épületben volt)²⁴ fotósainak helyzetét nehezítette, hogy az Izabella úti laboratóriumot – egy dokumentum szerint – október 23. után kifosztották, csak a nehezen mozdítható, amúgy nagy értékű laborgépek maradtak meg.²⁵

A 1956/57-es időszakban a nyomozó osztályok fényképezéssel kapcsolatos teendőiket saját, vagy egymástól kölcsönzött fotóssal oldották meg, és több helyen kisebb fotólaborat is működtettek. Ezt a helyzetet akarták megszüntetni 1957 áprilisában, amikor javaslat született egy központi fotólabor felállítására, amelynek állománya a különböző osztályok által igényelt külső-belső felvételek elkészítésén túl a szükséges gépek megkonstruálását is feladatul kapta. Az operatív beosztottakból és fotóműszerészekből álló laboratóriumot – az igényelt 29 helyett – kilenc fővel állították fel. Igény mutatkozott a vidéki politikai nyomozó osztályok fényképészeti fejlesztésére is, hiszen mind a felszereltséget, mind az alkalmazott módszereket tekintve egyaránt lemaradásban voltak a fővárosiakhoz képest.²⁶ Helyzetüket jól érzékelteti, hogy 1957-ben csak Bács-Kiskun, Győr, Hajdú-Bihar és Vas megyében voltak rendszeresítve figyelőtisztek,²⁷ illetve sokatmondó egy ez évben készült jelentés megállapítása, miszerint több megyei osztály „általában még egy fényképezőgéppel sem rendelkezik”.²⁸

A fotók felhasználásában rejlő lehetőségek és a nyugati titkosszolgálatok technikai fölénye egyszerre igényelte a hazai fejlesztéseket. 1957-ben Biszku Béla belügyminiszter elrendelte a hírszerző ügynökök és a kapcsolattartó tisztek számára a mikrofényképezés oktatását, amellyel az II/10. Osztály beosztottait bízta meg.²⁹ A Politikai Nyomozó Főosztály 1958. évre szóló munkatervében szerepelt egy „terv (kutató) alosztály” felállítása, amelynek feladata, hogy megteremtse az állandó kapcsolatot a népi demokratikus országokkal, illetve, hogy (a hírszerzéssel közösen) felderítse a kapitalista országokban használt, legfejlettebb operatív technikát.³⁰ 1960. november 25-én a magyar államvédelmi küldöttség (Beszédes Károllyal és Markó Imrével a soraiban) tanulmányútra utazott a Szovjetunióba, hogy a figyelő, az operatív technikai, a nyilvántartó és a levéllenőrző munkáról tapasztalatokat szerezzen. A kéthetes kinttartózkodásuk alatt egyebek mellett megismerkedhettek az Ajax-12 nagy fényerejű, különböző eszközökbe beépíthető speciális fényképezőgéppel, a személyi igazolvány, az útlevélfotó készítésére alkalmas, zsebben hordozható reprókészülékkel, valamint a fotózásban érintett szervek belső struktúrájával és működésével. A szovjet partner pedig – mint a delegáció úti beszámolójában olvasható – nagy érdeklődést mutatott a magyar politikai nyomozó szerveknek az ún. mikropontok (postai küldeményeken elhelyezett milliméter nagyságú negatívok) felderítése terén elért sikereiről.³¹

A hatvanas évek elejétől egészen a rendszer bukásáig számos nemzetközi egyezmény született a magyar állambiztonság és a szocialista tábor más szolgálatainak között, amelyekben rendszeresen helyet kaptak a különböző fotótechnikai fejlesztések, ismeretcserek. Így például 1962 májusában a szovjetek felé tett magyar vállalások között szerepelt a konspirált lakásokban, gyenge megvilágítás mellett történő fényképezési módszer tökéletesítése, az információ továbbítása a mikropontok felfedési gyakorlatáról, a spektrumlámpák felhasználásának tapasztalatai, továbbá minták átadása a Forte gyár termékeiből.³²

*Örkény István követése során készült titkos felvétel 1958. október 9-én a Százéves Étteremben.*³³

1962-ben a szovjet minták alapján alakították át a magyar állambiztonság szervezetét. A új struktúrában a Belügyminisztérium III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségének III/V. Csoportfőnöksége lett megbízva az operatív technikai teendőkkal, amelynek irányítója továbbra is Markó Imre volt. Utóda 1973-tól Peták Pál lett, akit 1978-ban Pallagi Ferenc követett. A szervezet utolsó vezetője 1985 és 1990 között Ágoston Tibor volt. A csoportfőnökség III/V-1. Osztálya foglalkoztatta a figyelő és környezettanulmányozó állományt (soraikban fotó-csoportvezetőt, fényképészeket, laboránst, műszerészt), a III/V-2. Osztály pedig a lehallgatások, okmánykészítések, híradástechnikai kérdések mellett az operatív fotózásért felelt. 1964-ben felállították a III/V-4. Osztály fotótechnikai D-alosztályát (1967 után elnevezése III/V-7. Osztály B-alosztályra változott), a megfigyelési és környezettanulmányozói munkát ugyanakkor kiszervezték a csoportfőnökségről. Az ilyen jellegű feladatokat a Földesi Jenő vezette III/6., majd 1971-től átszámozva a III/2. önálló Osztály látta el. Utóbbi élén 1974-ben történt változás, amikor Kovács Andrászt nevezték ki a posztra, őt 1977-ben Baranyai Béla váltotta, aki aztán egészen a rendszerváltozásig megőrizte osztályvezetői székét. 1971 után az operatív technikai csoportfőnökség szervezete is módosult; ami témánk szempontjából lényeges, hogy a fényképészetet és a fotótechnikát a III/V-1-hez rendelték, a fotóeszközökkel kapcsolatos fejlesztést, kutatómunkát pedig a III/V-2. Osztályhoz.³⁴

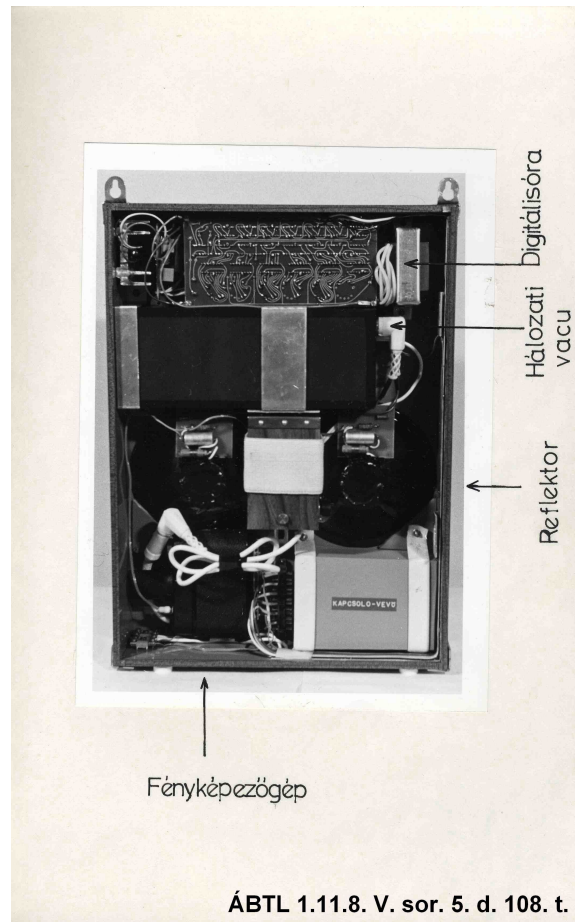
Az 1962-es átalakítás után egyre több megyében foglalkoztattak külső figyelőket,³⁵ ám legtöbb esetben a központi osztály folytatta le a vidéki akciókat. A III/6-os figyelők Baranyában, Borsodban és Győr-Sopron megyében képviseltették magukat alosztályi szinten,³⁶ majd később az utóbbi kivételével ezeket megszüntették. A talpon maradt Győr-Sopron megyei III/2. alosztály azonban nemcsak saját területén, hanem más megyékben is végrehajtott megfigyeléseket (az ottani főkapitányok és állambiztonsági helyettesek kérésére).

Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspökről és fiatalokról 1965. június 6-án, bérnyomás után készített felvétel. A megfigyelést a Fejér megyei állambiztonsági szerv kérésére a BM III/6. Osztály végezte.

A hatvanas évek közepétől a fotótechnikai eszközök alkalmazása a belügyi munkában egyre általánosabb lett, olyannyira, hogy szükség volt a minisztérium fényképezéssel kapcsolatos teendőinek összehangolására. 1966-ban a koordinációs feladatokat a III/V. Csoportfőnökséghez utalták, a III/V-4. Osztályon önálló szakszolgálatként (négyfős) Fotótechnikai alosztályt állítottak fel.³⁷ A fényképek állambiztonsági felhasználása is ugrásszerűen megnőtt, ám ez leginkább a központi szervekre volt jellemző. A budapesti és a megyei rendőr-főkapitányságok még mindig komoly eszköz- és szakemberhiánnyal küszködtek, ezért is állapították meg 1968-ban, hogy esetükben „a fotónak mint a bizonyítás eszközének szerepe nem jut kellően kifejezésre.” A problémát úgy próbálták feloldani, hogy a rendőr-főkapitányságokon önálló fotótechnikusi munkakört rendszeresítettek.³⁸ A terület felértékelődése az elméleti segédanyagok, gyakorlati útmutatók összeállítását is megkívánta. Most csak két ilyen említve: 1972-ben a BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökségének kiadásában megjelent *A konspiratív fényképezés (Módszerek, eszközök és alkalmazási lehetőségek)* című tanulmány, amely részletesen ismertette a személyfigyelések képi dokumentálásának két speciális szakágát: a mozgó követéses, valamint a konkrét helyekre beépített fotóeszközzel történő rejtett fényképezést (utóbbit 3/r rendszabálynak nevezték).³⁹ Ugyanebben az évben készült el egy másik szigorúan titkos dolgozat *Fotográfia eszközök, fényérzékeny anyagok, és ezek alkalmazása az operatív technikában* címmel.⁴⁰

Az 1979-es Alkotó Ifjúság pályázatra a III/V-2. Osztály beosztottja által tervezett, digitális fali órának álcázott, Montreal '76 elnevezésű fényképező berendezés.

Az operatív technika fontosságát mutatták az egyre részletesebb belügyi szabályzatok. A belügyminiszter 0019/1970. számú parancsában külön foglalkozott a rejtett fotózás kérdéseivel, majd 1982-ben kiadta az Operatív-Technikai Rendszabályok és Módszerek Alkalmazásának Szabályzatát, amely a 3/r rendszabály mellett a 3/f módszerre, a titkos behatolások alkalmával folytatott dokumentáló fényképezésre tartalmazott útmutatást.⁴¹

A titkos képrögzítést egészen a rendszer végnapjaiig folytatta az állambiztonság. A rendszerkritika direkt és látványos formái folyamatosan, a nyolcvanas években mind gyakrabban látták el munkával a vizuális dokumentálást végző apparátust. 1989-ben pedig, mikor az utca újra a szabad társadalmi cselekvés színterévé vált, tüntetések, pártgyűlések, az állampárti rendszert, annak vezetőit minősítő falfeliratok vártak megörökítésre.

- ¹ A fényképek bizonyító és vádló funkciójáról lásd Susan Sontag: *A fényképezésről* (Budapest, Európa Könyvkiadó, 1981. 12.) című művét. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) az egykori politikai rendőrség által gyűjtött, vagy készített képdokumentumnak csak egy része található, nagy mennyiségű képanyag eltűnt, vagy a mai napig lappang valahol. A megfigyelések során készített filmfelvételek például egyáltalán nem kerültek a levéltár őrzésébe.
- ² ÁBTL 1.1. 56/1945. A Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának körözüvénye. 1945. december 18. (1. d.)
- ³ Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió, 1990. 115. Farkas Vladimir visszaemlékezésében az áll, hogy 1946. október 1-jén lépett a Belügyminisztérium szolgálatába. Lásd Uo. 103. Péter Gábor 1947. február 13-án helyezte a IX. alosztályhoz mint rendőrnagy alhadnagyot. Lásd ÁBTL 1.2. 34/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének napiparancsa. 1947. február 13. (3. d.)
- ⁴ ÁBTL 1.2. 178/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének napiparancsa. 1947. augusztus 11. (3. d.), ÁBTL 1.2. 180/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének napiparancsa. 1947. augusztus 13. (3. d.)
- ⁵ ÁBTL 1.2. 30/1948. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének napiparancsa. 1948. február 6. (4. d.)
- ⁶ ÁBTL 1.2. 2/1948. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének központi utasítása. 1948. február 21. (2. d.)
- ⁷ ÁBTL 1.2. 34/1948. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének központi utasítása. 1948. augusztus 21. (2. d.)
- ⁸ A helyszínelő részleg igénybevételenek szabályozását lásd ÁBTL 1.2. 28/1947. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya vezetőjének központi utasítás 1. pontja. 1947. augusztus 2. (1. d.). Fél évvel később Péter helyettese, Timár István újra utasította az alosztályvezetőket a helyszínelő részleg bevonására a nyomozásokba. ÁBTL 1.2. – 2/1948. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya körözüvénye. 1948. február 18. (1. d.)
- ⁹ Farkas: i. m. 163.
- ¹⁰ ÁBTL 1.6. sz. n. Szolgálati jegy. 1956. január 31. (1. d.)
- ¹¹ ÁBTL Dokumentációs Gyűjtemény (D. Gy.) Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-B-1-au sz. n. Feljegyzés Szendi György államvédelmi őrnagy bajtárs részére. 1950. december 9. (26. d. 1. cs.)
- ¹² ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-az TC-1074/1951. ÁVH Titkárság körlevele. 1951. október 8.
- ¹³ A szervezetekre vonatkozóan lásd Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: *Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953)*. (*Betekintő*, 2009/2. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkid=112> Utolsó letöltés: 2010. szeptember 6.) című tanulmányát.
- ¹⁴ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-1479/1954. A Belügyminisztérium IX. Osztályának rendszeresített létszáma. 1954. október 12. (65. d.)
- ¹⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 33-401/4/1956. Kimutatás a BM központi hálózati operatív szervek rendszeresített létszámáról operatív és nem operatív beosztottak szerinti megoszlásban. 1956. június 21. (26. d. 1. cs.)
- ¹⁶ Az eredetiben gépelt szövegrészleteket a helyesírás hibák meghagyásával közlöm.
- ¹⁷ Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: *Az egységesített Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956*. (kézirat).
- ¹⁸ Jelentés az operatív eszközök felhasználásáról, fejlesztéséről az államvédelmi operatív munkában. 1956. január 31. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések*. Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György – S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006. 195–202. Lásd még a BM Államvédelmi Kollégium 1953. február 2-i ülésén a jelentéssel kapcsolatos hozzászólásokat. Uo. 203–206.
- ¹⁹ ÁBTL 1.5. 2-15/5/1956. A VIII. Osztály külső figyelési és környezetanalízis operatív munkájáról szóló 5/1956. (III.14.) számú belügyminiszteri utasítás. Négy nap múlva Dékán István, a miniszter első, államvédelmi helyettes által jegyzett utasítás elrendelte, hogy „hathatós intézkedéseket kell tenni a konspirált fotóberendezések terén mutatkozó lemaradások sürgős felszámolására” Lásd ÁBTL 1.5. 2-15/7/1956. Az Operatív Technikai Főosztály munkájáról szóló 7/1956. (III.19.) számú belügyminiszteri utasítás.
- ²⁰ ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről. 1956. december 17. (115. d.)
- ²¹ Lásd erről részletesebben Sümei György: *Az 1956-os fotók használatáról*. (*Fotóművészet*, 2003/1–2. sz. 137–141.) és Müller Rolf: *A megtorlás fényképei*. (In *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956*. Szerk. Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007. 193–221.) című tanulmányát.
- ²² ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről. 1956. december 17. (115. d.)
- ²³ ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Összefoglaló. 1956. december 30. (115. d.)
- ²⁴ ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről. 1956. december 17. (115. d.)
- ²⁵ ÁBTL 1.6. sz. n. Szolgálati jegy. 1957. január 31. (1. d.)
- ²⁶ ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés. 1957. április 2. (115. d.) Uo. Javaslat központi fotólaboratórium felállítására. 1957. ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-1515/1970. Kimutatás az állambiztonsági szervek létszámának változásairól 1945-től 1969. december 31-ig. 1970.

március 25. (26. d. 1. cs.)

²⁷ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-5/1965. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség létszámhelyzetének értékeléséről. 1963. április 9. (26. d. 1. cs.)

²⁸ ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. 60-1310/57. Jelentés. 1957. augusztus 22. (116. d.)

²⁹ ÁBTL 4.2. 6-200/44/1957. Az összeköttetési módszerek kidolgozásáról és felhasználásáról szóló 44/1957. (X.30.) számú belügyminiszteri parancs.

³⁰ ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. G-2361/57. A Politikai Nyomozó Főosztály 1958. évi munkaterve. 1957. december 14. (116. d.)

³¹ ÁBTL 1.11.8. IV. sorozat 1. d. 3. t. A Szovjetunióban járt operatív delegáció összesített jelentése. 1960. december 13.

³² ÁBTL 1.11.8. IV. sorozat 1. d. 4. t. Jegyzőkönyv a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma és a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság operatív technikai szolgálatai vezetőinek értekezletéről. 1962. május 14.

³³ Lásd Markó György: Százéves groteszk. A politikai rendőrség fényképfelvételei Örkény Istvánról 1958-ban. (*Népszabadság*, 1999. szeptember 4. 26.) című cikkét.

³⁴ A vezetők életrajzát lásd az ÁBTL honlapján elérhető archontológiában (www.abtl.hu/archontologia).

³⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. 26. d. 1. cs. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség létszámhelyzetének értékeléséről. 1963. április 9. A szervezetre vonatkozóan lásd a Belügyminisztérium III/V. Csoportfőnökségének 1962, 1964, 1967 és 1971. évi állománytábláit: ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. (64. d.)

³⁶ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au sz. n. A BM Állambiztonsági Szakbizottság javaslata a megyei állambiztonsági szervek feladatai-, működési rendje- és struktúrájának kialakítására. 1971. február 11. (26. d. 2. cs.)

³⁷ ÁBTL 4.2. 10-21/41/1966. A fotótechnikai eszközökről, valamint ügyeinek központi irányításáról, a III/V. Csoportfőnökség hatáskörébe utalásáról szóló 041/1966. (XII.2.) számú belügyminiszteri parancs. Lásd még ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 16-9/1966. Szívós Péter rendőr ezredes Rác Sándor miniszter-helyettesnek státus kérdésekben írt levelét. 1966. szeptember 13. (26. d. 1. cs.)

³⁸ ÁBTL 4.2. 10-23/2/1968. A rendőrkapitányságokon lévő fotótechnikai eszközök, fotólaboratóriumok együttes felhasználásáról, a fotótechnikai feladatok ellátásának biztosításáról az állambiztonsági munkában szóló 02/1968. (X.7.) számú belügyminiszter-helyettesi parancs.

³⁹ ÁBTL 4.1. A-3017/13. Balogh Árpád – Szacski János: *A konspiratív fényképezés (Módszerek, eszközök és alkalmazási lehetőségek). Állambiztonsági tanulmány.* 1972/5. Kiadja a BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség.

⁴⁰ ÁBTL 1.11.8. V. sorozat. 5. d. 107. t. Balogh Árpád: *Fotográfia eszközök, fényérzékeny anyagok, és ezek alkalmazása az operatív technikában. Tanulmány (kézirat).*

⁴¹ ÁBTL 4.2. 10-21/17/1971. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. sz. parancsa a titkos operatív rendszabályok alkalmazásáról. 1971. december 8.; Uo. 10-22/35/1982. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 35/1982. sz. parancsa az Operatív-Technikai Rendszabályok és Módszerek Alkalmazásának Szabályzata kiadásáról. 1982. december 23. A két szabályzatot ismerteti Bikki István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között (Rövid áttekintés). *Betekintő*, 2010/1. sz. <http://www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=138> (Utolsó letöltés: 2010. szeptember 10.)

Orgoványi István

A politikai rendőrség hálózati munkájának szabályozása 1954 és 1989 között

Az államvédelmi/állambiztonsági szervek hálózati működésével kapcsolatos összes korabeli szabályzat megállapította, hogy a hálózat az operatív munka legfontosabb eszköze, jelentősége miatt kiemelkedik a többi titkos operatív eszköz közül. Kiemelt szerepét annak köszönhetette, hogy az állambiztonsági szervek a hálózat segítségével szándékoztak információt szerezni a külföldi titkosszolgálati szervek szándékairól, illetve az úgynevezett belső reakció konspirált ellenséges tevékenységéről. Az is fokozta a jelentőségét, hogy a hálózat felhasználásával igyekeztek megteremteni a többi titkos operatív eszköz alkalmazásának a feltételeit is.

A hálózati munka a második világháború magyarországi befejeződése után a politikai rendőrség megszervezésével lényegében egy időben kezdődött, és magától értetődően a szovjet állambiztonsági szervek is fejtettek ki ilyen tevékenységet az általuk elfoglalt területeken. A politikai nyomozó szervek szervezeti kiépüléséhez és megerősítéséhez nagyban hozzájárultak a szovjet hadsereg egységeivel hazánkba érkező állambiztonsági tisztek és tanácsadók. Kezdetben az operatív munka szabályozatlan, a hálózati tevékenység alapelvei, eszközei és módszerei pedig tisztázatlanok voltak. Ennek ellenére a kommunista vezetés nagy szerepet szánt az államvédelmi szerveknek és az általa működtetett hálózatnak a kizárólagos hatalom megszerzése, az egyeduralom megszilárdítása, később pedig a társadalom ellenőrzése területén. A hálózat mellett a politikai hatalom a nagyszámú feljelentésekre is támaszkodott. 1945-ben a budapesti politikai rendészeti osztály az ügyek hatvan százalékát a lakosság közreműködése, vagyis feljelentések és besúgások eredményeként tárt fel.¹ Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az alkalmi feljelentés és a besúgás nem azonos a szervezetszerű együttműködéssel.

Egy 1956 végén készült feljegyzés három fő időszakra osztotta fel a háború utáni államvédelmi operatív és hálózati munkát.² Az első időszak 1945-től körülbelül 1950-ig, a tervszerű operatív elvek és az operatív nyilvántartás megteremtéséig tartott. A második időszak az 1950-től 1953 júliusáig terjedő néhány évet ölelte fel, amit a mindent átfogó operatív munka jellemezett. Az egyeduralom megszerzése és a Sztálin halála közötti időszakra a hálózat létszámának erőteljes növekedése, tömegessé válása volt a jellemző. A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. szeptember 8-ai ülésére készült jelentés szerint az ötvenes évek elején „komoly mértékben növekedett az ügynökség létszáma, és bizonyos fokig javult az ügynökség minősége is”. 1951-ben 34 526 fő, 1952-ben 40 842 fő, 1953-ban pedig 45 521 fő volt az ügynökség létszáma. 1951-ben a politikai okokból őrizetbe vettek 4,5 százaléka, 1952-ben 9 százaléka, 1953-ban pedig már 12 százaléka ügynöki tevékenység következtében került börtönbe. Az 1953. augusztus 1-jén fennálló állapot szerint 45 521 fő alkotta a hálózat teljes létszámát, és a hálózat 51 százaléka párttag volt. Ebből 24 888 fő, vagyis a teljes létszám 56 százaléka a katonai elhárítás területén dolgozott.³ Ez az időszak a társadalom megfélemlítésének, a totális elhárítás⁴ és a tömeghálózat kiépítésének az időszaka volt. A hálózati létszám tekintélyes növekedése ellenére a vezetők elégedetlenek voltak az államvédelmi szervek munkájával, azon belül pedig a hálózat létszámával és összetételével is. A Történelmi Levéltárban az operatív (hálózati) nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai között található összesített hálózati statisztikák adatai szerint 1952-ben 15 727, 1953-ban pedig 12 425 főt szerveztek be az államvédelmi szervek, és 11 101 személyt zártak ki. 1945. és 1954. január 1-je között 81 520 személyt szerveztek be, és 46 271 főt zártak ki a hálózatból. 1954. január 1-jén 36 004 főt számlált a hálózat, ebben az évben beszerveztek további 10 279 főt, és kizártak 9 089 hálózati személyt, így 1954. december 31-én 37 174 fő volt a hálózat tagja. Negyvenhat százalékuk, azaz 16 125 fő volt a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) a tagja. Ugyanakkor az operatív nyilvántartás

500 000 ellenséges kategóriához tartozó személyt tartalmazott, közülük 4 606 személy állt ügynöki bizalmas nyomozás alatt. Az 1955-ös évre vonatkozó statisztikák szerint az év utolsó napján 35 793 fő volt a hálózat létszáma, és negyvenkét százalékuk, azaz 14 904 fő volt párttag. Ebben az évben 8 344 személyt szerveztek be az államvédelmi szervek, és összesen 10 146 főt zártak ki. Az 1956-os év statisztikái csak az első fél évre vonatkozóan, azaz július 1-jéig tartalmazzák az adatokat, ekkor a hálózat létszáma 30 855 fő volt. 1956 első felében 3 238 embert szerveztek be, és 7 396 főt zártak ki a hálózatból. Ugyanekkor a Határőrség Felderítő Osztályának a hálózati létszáma 3 393 fő volt, azonban nem derül ki az iratokból, hogy az összesítésbe ezt beleszámolták-e.⁵ A harmadik periódus 1953 közepétől 1956 augusztusáig terjedt, amikor a „hibák és hiányosságok” kiküszöbölése, az új operatív elvek megteremtése és korabeli kifejezéssel élve, a szocialista törvényesség helyreállítása került a középpontba.⁶ Ennek ellenére az államvédelmi szervek az 1956-ig terjedő időszakban az összes elhárítási terület teljes átfogására törekedtek, vagyis fokozott és nagymérvű hálózatépítés zajlott minden területen és minden irányban.⁷ A belügyi vezetés hosszú ideig a számszerűséget tekintette a legfontosabbnak, az operatív osztályok munkáját azon keresztül mérték, hány személyt szerveztek be. A beszerzések viszont nem voltak elég alaposak, előkészítettek és céltudatosak. 1956-ra több mint százezer ember került kapcsolatba az államvédelmi szervekkel, mintegy hetven százalékuk azonban ekkorra már leépített hálózati személy volt, akik lelepleződtek, és alkalmatlanná váltak az ügynöki munkára, esetleg árulókká váltak, vagy pihentették őket.⁸ A beszerzés megtörténteig általában igen aktívan foglalkoztak a hálózati jelölttel, utána viszont nem törődtek vele az operatív tisztek. Tovább rontotta a helyzetet, hogy a hálózat nem felelt meg a követelményeknek sem a színvonal, sem az összetétel vonatkozásában. Az ellenséges kategóriákhoz a hálózat mindössze 25–30 százaléka tartozott, a párttagok aránya pedig majdnem 50 százalék volt. Ennek következtében a hálózat által szerzett értesülések nagy része, a jelentések és a jelzések többsége is a párttagokra, a népi demokráciához hű és a lojális személyekre és rétegekre vonatkozott. Ez a probléma végigkísérte az államvédelmi szerveket a Rákosi-korszakban, és sokáig nagy fejtörést okozott 1956 után is, ugyanis pont abban a társadalmi rétegben volt felülreprezentálva a hálózat, amelyik a rendszer leghívebb támaszának számított. Ennek az volt az egyik oka, hogy előszeretettel szerveztek be informátornak és ügynöknek megbízható, a rendszerrel azonosuló embereket, ami azzal járt, hogy elsősorban a párttagok között dolgoztak ezek a hálózati tagok, befolyásolva a párton belüli hatalmi harcokat, a pártonkívüliek szemében pedig a párttag és az ügynök azonosnak tűnt. Különösen fájónak találta a jelentés összeállítója, hogy a párttagok felét kompromittáló adatok alapján szervezték be, de az illetékes pártszerveket nem tájékoztatták erről. Általános jelenség volt a korszakban, hogy a beszerzést rendőrségen, tanácsépületben, párthelyiségben, kiegészítő parancsnokságon vagy más hivatalos helyen hajtották végre. Gyakran előfordult, hogy az ügynökök csak informatív feladatokat, vagy éppen ellenkezőleg, provokációs feladatokat kaptak. Mivel kevés volt a találkozási lakás, a hálózat tagjai gyakran dekonspirálódtak a nyilvános találkozóik miatt. Súlyos hiányosságokat állapított meg a jelentés az operatív nyilvántartás területén is, amely sok valótlán adatot tartalmazott.⁹

A hiányosságok megszüntetése érdekében a kollégium természetesen több határozatot is hozott, de a végső szót a szovjet tanácsadó, Iscsenko és Gerő Ernő mondta ki. Egy bizottságot hoztak létre, amelynek az volt a feladata, hogy dolgozza ki az operatív hálózati munka átfogó és részletes szabályozását, ugyanis korábban az nem volt kellően szabályozva. A bizottság vezetője Dékán István államvédelmi ezredes lett, a tagok közé pedig Kucsera László, Selmeczi György, Jamrich József államvédelmi ezredes, valamint Balácsi Béla, Rajnai Sándor és Nagy József államvédelmi őrnagy került. A kidolgozott szabályrendszer alapján belügyminiszteri parancsot szándékoztak összeállítani.¹⁰ Az első egységes szabályzat azonban végül csak 1955. január 15-én készült el,¹¹ néhány héttel később pedig a hozzá tartozó parancsot is kiadták Piros László belügyminiszter aláírásával.¹²

Az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei címet viselő első szabályzat, hasonlóan minden későbbi, azonos témájú belügyminiszteri normához, a pártirányítás és a pártellenőrzés fontosságának hangsúlyozásával kezdődött, és definiálta

az ügynökség fogalmát is. Ebben az időszakban a források az ügynökség kifejezést kettős értelemben használták, hol a teljes hálózatot, hol pedig csak az ügynöki minősítéssel, besorolással rendelkező hálózati kategóriát értették alatta. A meghatározás szerint az ügynökség a Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek titkos apparátusa, az ügynök pedig a legkvalifikáltabb titkos munkatárs volt. Személyi tulajdonsága és hírszerző lehetősége tette alkalmassá arra, hogy bejusson az ellenség körébe, és megnyerje az ellenséges kontingensek, vagyis az imperialista hírszerzőszervek és a „belső reakció” szervezeteinek a bizalmát. A felderített ellenséges tevékenységről értesítette a Belügyminisztérium szerveit, ha pedig erre nem volt lehetősége, akkor megakadályozta azt anélkül, hogy felfedte volna magát. A szabályzat feladatuk szerint osztályozta az ügynökök típusait, és adta meg az egyes fogalmak magyarázatát. Érdeemes idézni ezeket, ugyanis a későbbi szabályzatokban is visszaköszönnek az itt használt minősítések, amelyeket végül csak az 1972-es szabályzat újított meg. Összesen nyolc kategóriát határoztak meg.¹³

1. A belső ügynök az ellenséges körből került beszerzésre, korábban gyakran ellenséges tevékenységet fejtett ki, de beszerzése során őszinte beismerő vallomást tett. Helyzetéből következően módjában állt rendszeresen jelenteni a feldolgozás alatt álló személyek terveit és célkitűzéseit. Belső ügynököt operatív kombináció eredményeként is be lehetett vezetni az ellenséges szervezetbe.
2. Az utazó ügynököt az „ellenséges elemek” helyének felderítésére használták. Az ország különböző területein lévő kapcsolatait, és a természetes vagy mesterségesen kialakított operatív helyzet segítségével hatolt be az ellenséges körbe.
3. A beszerző ügynök feladata a beszerzési jelöltek tanulmányozása volt. Tényleges beszerzést azonban csak rendkívüli esetben, konspiratív okokból hajthatott végre.
4. A kutató vagy felismerő ügynök feladata a rejtőző kémekek, illegalitásban lévő összeesküvők, szervezetek és egyéb államellenes tevékenységet végző személyek felkutatása, megtalálása, felismerése volt. Erre az ellenséges hírszerzőszervek teljesen leleplezett ügynökei, összeesküvő csoportok tagjai, illegalitásban élő személyek kapcsolatai voltak a legalkalmasabbak. A kutató ügynök konspirált megfigyelés mellett dolgozott.
5. Az összekötő ügynök feladata az volt, hogy más ügynökkel kapcsolatot teremtsen és tartson fenn, ha az operatív beosztott azt nem tudta közvetlenül megtenni. Az összekötő ügynök vette át a jelentést a másik ügynöktől, és adta át az operatív beosztott utasítását. Önálló eligazításhoz nem volt joga. Összekötő ügynökként főként a másik ügynök rokonait, közeli ismerőseit, bizalmasait szervezték be.
6. Az informátorokat az ellenséges személyek felderítésére használták főként saját kapcsolatait és környezete körében. Őket elsősorban a megbízható, a népi demokratikus rendszerhez közel álló, lojális személyek közül szervezték be, ezért volt sok közöttük a párttag, bár a szabályzat ezt csak kivételesen engedte volna meg. Pártvezetőt viszont nem lehetett informátornak beszervezni. Az informátorokat rezidentúrába lehetett szervezni, ekkor az irányításukat az operatív beosztott a rezidensen keresztül látta el.
7. A rezidens a Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek a titkos munkatársa volt, az operatív beosztott utasításainak megfelelően irányította a kapcsolattartásra átadott informátorokat. Feladatokat adott nekik, és átvette a jelentéseiket. Rezidensként főleg olyan MDP- (Magyar Dolgozók Pártja) és DISZ-tagokat foglalkoztattak, akik nem voltak közvetlen feletteseik vagy alárendeltjeik a hozzájuk kapcsolt informátoroknak. Tilos volt viszont olyan párttagot rezidensnek beszervezni, akinek az állami beosztásával ez összeegyeztethetetlen volt, például egy személyzeti vagy ellenőrzési szerv vezetőjét.
8. A hálózat tagjai voltak azok a lakástulajdonosok is, akiknek az ingatlanát konspirált (K-lakás) vagy találkozási lakásnak (T-lakás) használta fel az

államvédelem. Az előbbi a politikai rendőrség tulajdonát képező önálló lakás volt, melyet konspirációs célból fiktív személy nevére utaltak ki. Rendszerint egy-két operatív tiszt használta, itt fogadta az ügynökök egy bizonyos csoportját. Hasonló célokat szolgált a találkozási lakás is, de ez politikailag megbízható polgári személy tulajdonát képezte, akivel titoktartási nyilatkozatot írtak alá. Ilyen célra a lakásnak csak egy-két helyiségét használták, és a tulajdonos előtt is konspirálták a találkozókat. Az ügynököket és rezidenseket inkább konspirált, az informátorokat pedig találkozási lakásban fogadták. A tulajdonosok általában szintén MDP- vagy DISZ-tagok voltak, de megbízható pártonkívüliek is szóba jöhettek.

A szabályzat részletesen tartalmazta az ügynökség kiválasztásának, tanulmányozásának és beszerzésének elveit is. Alapos ellenőrzés után döntöttek el, hogy milyen alapot választanak a beszerzés végrehajtására. Hazafias meggyőződés alapján a népi demokráciához hű, politikailag megbízható személyeket szerveztek be, akik meggyőződésük miatt is segítették az államvédelmi szervek munkáját. Kompromittáló adatok alapján általában az ellenséges kontingensből származó személyeket választottak ki. Leggyakrabban az ügynököket szervezték be ezzel a módszerrel, ha a beszerzés előtt őszinte beismerő vallomást tettek saját és társaik ellenséges cselekményeiről. Ez a szabályzat az anyagi alapon történő beszerzést és a gyors beszerzési módszert nem említette. A fokozatos bevonás módszerét akkor alkalmazták, ha az együttműködés nyílt felvetése visszautasításra talált volna. Ebben az esetben a jelöltet először csak kisebb feladatokkal bízták meg, és később tértek rá a konkrét formában végzett munkára.

1955. szeptember 14-én országos államvédelmi értekezletre került sor, amelyen az operatív hálózati munka a helyzetével és az elkövetkező feladatokkal foglalkoztak a belügyi vezetők. Az utána kiadott miniszteri parancs megállapításai nagyon hasonlóak a korábbi kollégiumi ülés határozati javaslataihoz, és az ülés jegyzőkönyvének megállapításaihoz is.¹⁴ A parancs szerint javult az ügynökök arányszáma és minősége, a felülvizsgálat és a kizárások ellenére a hálózat létszáma is növekedett némileg. Ugyanakkor továbbra is alacsony színvonalú volt a beszerzési jelöltek tanulmányozása, és súlyos hibák fordultak elő a hálózat vezetése és nevelése terén is. Sokszor törvénytelen eszközökkel igyekeztek együttműködésre kényszeríteni a jelöltet. Az operatív tisztek képzetlenek, gyakorlatlanok és járatlanok voltak a hálózattartásban.

A hibák kijavítása érdekében 1956. július 11-én adták ki a belügyminiszter 57. számú parancsát, amellyel elrendelte az ügynökség felülvizsgálatát, regisztrálását és minősítését.¹⁵ A parancs megállapította, hogy az utóbbi években értek el eredményeket az ügynökség összetétele és a munka megjavítása terén, azonban a hálózat még mindig nem felelt meg a követelményeknek, továbbra is túlzottan érvényesült a mennyiségre való törekvés. A belügyminiszter ezért elrendelte, hogy 1956. július 15-e és december 31-e között felül kell vizsgálni, regisztrálni és minősíteni kell a hálózatot. Ennek az volt a célja, hogy a nyilvántartáson keresztül világos képet kapjanak az államvédelmi és a pártvezetők a hálózat létszámáról és összetételéről, vagyis az ügynökök, informátorok, rezidensek és lakásgazdák pontos számáról és arányáról. A hálózat ismételt felduzzadása ellenszereként a járási osztályvezetőktől megvonták a beszerzés engedélyezésének jogát, a megyei főosztályokon pedig a főosztályvezetővel kellett engedélyeztetni azokat. Annak érdekében, hogy csökkenjen az arányuk, kihagyták a hálózatból a párttagokat, kivéve a konkrét ügyekben felhasznált MDP-tagokat. 1956. július 15-e után párttagot beszervezni csak miniszteri vagy miniszterhelyettesi engedéllyel lehetett.

A Belügyminisztérium (BM) Kollégiuma 1956. augusztus 12-én tűzte napirendre ismét a hálózati munka kérdését. A jelentés, amelyet Dékán István miniszterhelyettes készített, megállapította, hogy a parancs hatályba lépése óta javult az államvédelmi szervek ügynöki munkája, de az eredmények még csak kezdetiek és korántsem kielégítőek.¹⁶ Eredményként értékelte, hogy a hálózat létszáma és a párttagok aránya is csökkent.¹⁷ Kevesellte viszont a kompromittáló adatok alapján történő beszerzést, és helytelenítette azt a gyakorlatot, amit kompromisszumos beszerzésnek nevezett. Ez azt jelentette, hogy amennyiben a jelölt beismerő vallomást tett önmagára, akkor

kompromittáló adatok alapján szervezték be, ellenkező esetben viszont a hazafias alapot nevezték meg beszervezési alapnak. Az operatív beosztottak szakmai, politikai és műveltségi szempontból meglehetősen alacsony képzettséggel rendelkeztek. Összességében tehát sem az ügynöki munka minőségében, sem a hálózat összetételében nem következett be alapvető változás, ezt egy újabb átfogó parancs kiadásával igyekezett elérni a belügyi vezetés.

Az új szabályzat 1956. október 8-án jelent meg a belügyminiszter 94. számú parancsa mellékleteként.¹⁸ A Piros László belügyminiszter által aláírt norma leszögezte, hogy értek el eredményeket a szocialista törvényesség megszilárdítása és az ellenség elleni harc területén, az eredmények azonban még nem kielégítőek, ez tette szükségessé az új intézkedés kibocsátását. Az első pont a Szovjetunió és a népi demokratikus országok érdekeinek a védelmét is a feladatok közé emelte. Az ügynökség definíciója megegyezett az előző parancsban leírtakkal, és az ügynökök feladat szerinti osztályozása is ugyanazokat a kategóriákat tartalmazta, mint korábban. A hálózatépítést viszont szigorúan a célszerűségnek rendelték alá, és a beszervezések engedélyezését a felsőbb szintű belügyi vezetők hatáskörébe utalták. A beszervezési alapok közé bekerült az anyagi alapon történő beszervezés, és szerepet kaphatott azok kombinálása is. Anyagi alapon általában olyan osztályidegennek számító embereket szerveztek be, akik anyagi ellenszolgáltatás fejében vállalták a titkos együttműködést az állambiztonsági szervekkel. MDP-tagot szigorúan tilos volt ügynöknek beszervezni. Ennek ellenére a különböző beszámolók visszatérő elemeként állandó teherként merült fel a párttagok túlzott száma a hálózatban.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc kirobbanása miatt ez a szabályzat nem sokáig volt érvényben, illetve alkalmazására nem került sor.¹⁹ A forradalom alatt az államvédelmi szervezet feloszlatták, és a hálózat is szétesett, jelentős része dekonspirálódott. A hálózati és az operatív iratok megsemmisítésére 1956. október 30-án adtak ki központi intézkedést, ekkorra azonban már sok helyen a tüntetők és a felkelők kezébe kerültek az iratok,²⁰ amelyek másik részét október 29-én és 30-án az operatív tisztek semmisítették meg, mielőtt elhagyták volna a Belügyminisztérium épületét.²¹ A Központi Nyilvántartó Osztály anyagának túlnyomó többsége azonban megmaradt. Az operatív iratanyagok és módszerek dekonspirálódása a disszidáló államvédelmi tisztek árulása miatt is bekövetkezhetett. A forradalom és szabadságharc leverése után sem volt határozott központi intézkedés az államvédelmi iratokkal kapcsolatban, néhol megkezdték a károk felmérését és az iratok rendezését, de néhol a forradalom után is semmisítették meg ilyen iratokat.²² Ezért nehéz volt megállapítani a hálózat létszámát az államvédelmi szervek újjászervezésekor.²³ A fentiek ellenére a politikai rendőrség és az ügynöki hálózat is meglepően gyorsan regenerálódott, működőképessé vált a forradalom után.²⁴ A Kádár-kormány hatalmának megszilárdítása, az ellenállás letörése és a megtorlás megindítása megkövetelte az egész társadalmat átfogó hálózat mielőbbi helyreállítását.²⁵ Az operatív hálózati munka erőteljesebb beindítása 1957 januárjától következett be, az elsődleges feladatnak a volt államvédelmi szervek által foglalkoztatott ügynökség számbavételét, felvételének és foglalkoztatásának megkezdését tekintették.²⁶ 1957 első hónapjában a belső reakció elleni elhárítás területén már a korábbi ügynökség hatvan százalékát, az ipari és a közlekedési szabotázselhárítás területén a harminckét százalékát vették fel újra, a megyei politikai osztályok viszont csak a korábbi hálózat tizennyolc-huszonkét százalékával teremtettek kapcsolatot. A kapcsolatok döntő többsége ügynök volt, az informátorok és a rezidensek csak az öt százalékukat tették ki. Januárban a munkástanácsok elleni fellépés jegyében harminc új ügynököt és tizennygy informátort szerveztek be erre a területre, a megyei politikai nyomozó osztályok viszont többnyire csak egy-két új beszervezést hajtottak végre. A megyei operatív szervek állománya teljesen kicserélődött, mivel az állambiztonsági szervek újjászervezésénél kezdetben általános gyakorlattá vált, hogy a volt államvédelmi alkalmazottakat tömegesen helyezték át egy másik megyébe. Ez kezdetben jelentősen megnehezítette a hálózat újjászervezését, ugyanis az operatív tisztek nem tudták a kapcsolatok nevét és címét. A hálózat jelentős része dekonspirálódott a forradalom alatt, sokan megtagadták a munkát, és sokan elhagyták az országot.²⁷ Az újjászervezett állambiztonsági szervek a hálózat gyors felélesztése, a Kádár-rendszer megszilárdítása és a tömeges megtorlás

lefolytatása érdekében visszatértek a hálózatépítésben a mennyiségi szemlélethez, a tömeghálózat és a totális elhárítás elvéhez. Erre viszont nem volt alkalmas az 1956-os parancs, mert túlságosan szigorúan szabályozta az operatív szervek tevékenységét, túl magasra telepítette az engedélyezési hatásköröket, ezzel megkötötte az állambiztonsági tisztek kezét, ezért ismét módosítani kellett a hálózati munka alapelveit rögzítő szabályzatot.²⁸

A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztálya vezetői értekezletén, 1957. augusztus 26-án tárgyaltak az 1956. évi 85. sz. parancs módosításáról, a részletek azonban források hiányában nem derülnek ki.²⁹ Az új, átfogó szabályozást végül csak 1958. december 5-én adta ki Biszku Béla belügyminiszter.³⁰ Ez a parancs is a pártirányítás hangoztatásával kezdődött, de a Szovjetunió érdekeinek védelme ezúttal kimaradt a felsorolásból. Két fő feladatot jelölt meg a szabályzat: egyrészt az imperialista államok ellenséges tevékenységének megakadályozását, másrészt pedig a belsőreakcióserők ellenséges tevékenységének felszámolását. Az állambiztonsági szervek fő eszközének az ügynökséget nevezte meg, a hálózati kategóriákat viszont jelentősen leegyszerűsítette a korábbiakhoz képest, mindössze négy hálózati típust ismert: ügynök, informátor, rezidens, valamint K- és T-lakás-tulajdonos. Az ügynök definíciója is módosult: ebbe a kategóriába tartozott a titkos együttműködésbe bevont minden olyan személy, aki tulajdonságai és hírszerző lehetőségei alapján alkalmas volt az ellenséges kör bizalmának megnyerésére, az imperialista ügynökség és népellenes elemek felderítésére, tevékenységük dokumentálására és megakadályozására. Különleges esetekben köteles volt megakadályozni az ellenséges bűncselekmény végrehajtását akár az élete árán is. Az ügynököt képessége, tulajdonsága, feladata és felhasználása alapján további hat kategóriába sorolták, ezek nagyban hasonlítottak a korábbi szabályzatokból már ismert típusokra: belső ügynök, utazó ügynök, beszerző ügynök, összekötő ügynök, kutató vagy felismerő ügynök, és a szabályzat szerint külön kategóriát képviselt a fogdaügynök, aki a letartóztatásban lévő és elítélt ellenséges személyek körében végzett operatív felderítő munkát. Maga is büntetését töltötte, de szükség esetén szabadlábban lévő hálózati személyt is fel lehetett használni erre a feladatra. Ügynöknek gyakorlatilag bárkit be lehetett szervezni, ha az operatív érdek úgy kívánta. A szabályzat megengedte az MSZMP (Magyar Szocialista Munkáspárt) tagjainak a bevonását is az együttműködésbe, de a kompromittáló adatokról tájékoztatni kellett a felsőbb pártszervek első titkárát, és közölni kellett, hogy az illetőt az állambiztonsági szervek operatív érdekből felhasználják.

A következő hálózati kategória az informátor volt, aki a Belügyminisztérium állambiztonsági szerveivel titkos együttműködésbe bevont olyan egyén lehetett, aki személyi tulajdonságainál és hírszerző lehetőségeinél fogva alkalmas volt arra, hogy ellenséges cselekményekkel gyanúsítható személyek vagy csoportok tevékenységének felderítésében és megfigyelésében részt vegyen, és tájékoztassa azokról az állambiztonsági szerveket, valamint az operatív feldolgozó munka részfeladatait végrehajtsa. Informátort főleg megbízható, a népi demokratikus rendszerhez hű állampolgárok köréből szerveztek be, szükség esetén MSZMP-tagot is. Beszervezhettek olyan ellenséges kategóriába tartozó személyeket is, akik ellenséges tevékenységet nem folytattak, de korábbi tevékenységük, szociális helyzetük alkalmassá tette őket az ellenség bizalmának megnyerésére. Tilos volt viszont informátornak beszervezni az MSZMP és a KISZ országos, fővárosi, megyei és járási vezetőit, a kormány tagjait és a szakszervezetek országos függetlenített vezetőit.

A hálózati tagok harmadik típusa a rezidens volt, aki az állambiztonsági szervek titkos munkatársának számított. Képességei alkalmassá tették arra, hogy az operatív tiszti irányítása és ellenőrzése mellett az informátorok egy csoportját vezesse és nevelje. Politikailag szilárd és kellő élettapasztalattal rendelkező MSZMP-tag vagy hazafias érzésű párton kívüli személy lehetett, aki felkészültségénél fogva képes volt a hozzákapcsolt informátorok munkáját irányítani. Erre a feladatra nem lehetett olyan személyt beszervezni, akinek párt- és állami beosztásával összeegyeztethetetlen volt a megbízatás: ilyen személy volt például egy párttitkár.

A hálózat tagjának számítottak a K- és T-lakás tulajdonosok is. Az előző időszak definícióihoz képest lényeges különbség, hogy ez a szabályzat nem fiktív személy

tulajdonának, hanem az állambiztonsági szervek birtokában lévő lakásnak nevezi a K-lakást.

Az ügynök beszervezését meghatározó alapok és módszerek azonosak voltak a korábbiakkal, de újdonságként jelent meg, hogy az operatív tisztnek az ügynökkel emberségesen kellett bánnia, azonban tilos volt baráti kapcsolatot teremteni vele, vagy személyes céljaira felhasználni.

Az állambiztonsági szervek az 1958-as szabályzat alapján végezték a hetvenes évek elejéig a hálózati munkát, amelynek az ismételt szabályozására 1972-ben került sor a 005/1972. számú belügyminiszteri parancs és szabályzat kiadásával.³¹ Ez a norma már a „fejlett szocializmus” kívánalmainak felelt meg, az indoklás szerint „az utóbbi évek társadalmpolitikai változásai és az operatív helyzet módosulásai” tették szükségessé a hálózati munka továbbfejlesztését. Ennek jegyében jelölte ki a főbb alapelveket, vagyis a forradalom előtti időszakhoz hasonlóan a mennyiségi szemlélet helyett nagyobb figyelmet kívántak fordítani a meglévő hálózat vezetésére és nevelésére, valamint a hírszerző lehetőségek növelésére. Az aktív ellenségre kívánták összpontosítani az operatív erőket, és el kellett kerülni az ellenőrző és elhárító tevékenység indokolatlan kiszélesítését, ugyanakkor a hálózat minőségi fejlesztését tartották kívánatosnak. Ezzel párhuzamosan a társadalmi erők segítségét is nagyobb mértékben kívánták igénybe venni.

Ez a szabályzat is az állambiztonsági szervek feletti pártirányítás rögzítésével kezdődött, feladatként pedig a szocialista társadalmi rend külső és belső ellenséggel szembeni védelmezését jelölte meg. A hálózatot az állambiztonsági szervek szervezetszerű titkos együttműködést vállaló segítőtársainak összességékként definiálta. Fő eszközként nevezte, mert olyan mélyreható felderítési lehetőséget biztosított, amire más operatív eszköz nem volt képes. A hálózat funkciói: titkos információk szerzése, felderítése, operatív kombinációk végrehajtása, ellenséges tevékenységet folytató személyek felismerése és felkutatása, fogdai felderítés és börtönelhárítás, preventív védelem és operatív ellenőrzés, a hálózati munka egyes részfeladatainak teljesítése, rezidensi teendők ellátása, egyéb operatív megbízatások teljesítése. Ebben a felsorolásban felismerhetők a korábbi szabályzatok ügynöki kategóriái, viszont újszerű fogalmakat alkalmazott a hálózati személyekre, akiket három csoportba sorolt, úgy mint titkos munkatárs, titkos megbízott és ügynök.

A titkos munkatárs az állambiztonsági hálózat kipróbálta tagja volt, aki elvi és hazafias meggyőződésből fakadó hivatástudattal, magas fokú áldozat- és kezdeményezőkézséggel vett részt a titkos együttműködésben, és képességeinél fogva a legbonyolultabb hálózati feladatok teljesítésére is alkalmas volt. Minden hálózati funkciót betölthetett, beleértve a rezidensit is. A hálózat legkvalifikáltabb tagjának számított, a vele szemben támasztott legfontosabb követelmény az alkalmasság és a hírszerző lehetőség mellett a tartós együttműködés során bizonyított hivatástudat és áldozatkészség, az átlagosnál nagyobb rátermettség és a sokoldalúság, ezenfelül pedig a képzettség és a tapasztaltság volt.

Az együttműködés következő módoszata, a titkos megbízott is elvi és hazafias meggyőződésből vállalta a szervezetszerű titkos együttműködést. Rezidensi megbízatással nem lehetett felruházni, de minden más hálózati funkciót betölthetett. A titkos megbízott a magasabb követelményeknek még nem felelt meg személyi körülményei, más irányú intenzív érdeklődése vagy elfoglaltsága, esetleg a kezdeményező- és a kombinációskészségének hiányosságai vagy valamilyen kötöttsége miatt. Tevékenységi köre és aktivizálhatósága korlátozottabb volt, mint a titkos munkatársé. A titkos megbízottak közül kellett kiválasztani a titkos munkatársnak alkalmas személyeket, ezért képezték őket, igyekeztek operatív ismereteiket és lehetőségeiket szélesíteni. Ez a csoport a definíció szerint a legtehetségesebb és leghűségesebb segítőtársak előiskolája is volt egyben.

A harmadik kategória, vagyis az ügynök, terhelő vagy kompromittáló adatok, esetleg anyagi érdekeltség alapján vett részt a titkos együttműködésben, és személyi tulajdonságainál, illetve operatív lehetőségeinél fogva alkalmas volt valamilyen hálózati funkció célirányos és folyamatos betöltésére. Hálózattartó munkával összefüggő feladatokat csak kivételes esetekben kaphatott, és rezidens sem lehetett. Titkos együttműködésre a beszerzési alap által meghatározott egyéni érdekei készítették,

amelyek őszinteségét és megbízhatóságát is meghatározták. A foglalkoztatás során az átnevelésére törekedtek, hogy a későbbiekben hazafias meggyőződéssel hajtsa végre a feladatait. Az elért eredményektől függően lehetett átminősíteni titkos megbízottnak, illetve titkos munkatársnak.

Valamennyi hálózati személynél azonos követelmény volt az ellenséges tevékenység felderítésére való alkalmasság. Ennek megítélésakor elsősorban a képességek, a képzettség, a jellemvonások, az egészségi állapot és a személyi körülmények számbavételéből és értékeléséből indultak ki. Az alkalmasságot a hálózati funkciók valamelyikének a betöltése szempontjából is vizsgálták. A beszerzés történhetett hazafias (eszmei, politikai) alapon, terhelő vagy kompromittáló adatok alapján, anyagi érdekeltség alapján, de megvalósulhatott ezek kombinációjával is.

A hazafias beszerzési alap azt jelentette, hogy a jelölt olyan mértékben azonosult a rendszerrel, hogy annak védelme érdekében vállalta az állambiztonsági munkával járó nagyobb leterheltséget, valamint a felelősséget és a kockázatot is. A hazafias alap az állampolgári kötelességtudat átlagos színvonalánál magasabb erkölcsiséget feltételezett az állambiztonsági szervek szerint. A terhelő vagy kompromittáló adatok alapján történő beszerzés esetén kellően dokumentált, büntetőeljárás indítására alkalmas tényállásra volt szükség, vagy olyan adatokra, amelyek a jelölt anyagi és erkölcsi érdekeit súlyosan veszélyeztették. Az anyagi érdekeltség alapja azt jelentette, hogy a jelöltet azzal az ígérettel ösztönözték vagy készítették a titkos együttműködés vállalására, hogy részben vagy egészben teljesítik az anyagi vagy egzisztenciális szükségleteit, igényeit. Az alapok kombinációjakor a terhelő adatok alapján beszerzendő személy esetén hivatkoztak hazafias érzelmeire vagy politikai meggyőződésére, esetleg anyagilag is igyekeztek érdekeltté tenni az együttműködés vállalásában. A hazafias alapot is lehetett az anyagi érdekeltséggel kombinálni.

A beszerzés módszere lehetett gyors módszer vagy fokozatos bevonás. Az első esetben az operatív tiszt az alkalmasságra és a beszervezhetőségre határozottan utaló adatokra és érdekekre támaszkodva egyetlen beszélgetés során győzte meg a jelöltet a titkos együttműködés szükségességéről. A másik eljárás során az operatív tiszt személyes kapcsolatot teremtett a jelölttel, és különféle részmegegyeztetések teljesítése után vetette fel a jelöltnek a szervezetszerű titkos együttműködés gondolatát. Ezt a módszert olyan személyek beszerzésekor használták, akik idegenkedtek az állambiztonsági szervekkel való együttműködéstől, de bevonásukhoz fontos érdek fűződött.

Párttagot beszerzeni és foglalkoztatni csak indokolt esetben lehetett, és az illetékes csoportfőnök, a III. főcsoportfőnök vagy a belügyminiszter engedélyére volt szükség. Tilos volt megakadályozni vagy késleltetni, ha a hálózati személy be akart lépni a pártba, de ha korábban terhelő vagy kompromittáló adatok alapján már beszervezték, akkor tájékoztatni kellett az illetékes pártszervet. Párttagot viszont szigorúan tilos volt terhelő adatok alapján beszerzeni, és tiltották azt is, hogy a hálózatot párt-, állami- és társadalmi funkcionáriusok ellenőrzésére használják.

Újdonság volt, hogy a szabályzat foglalkozott a hálózati személyek jogi helyzetével is. Az állambiztonsági szerv felelősséget vállalt a hálózati személy utasításra végrehajtott cselekedetért, aki kártérítési igénnyel léphetett fel, ha operatív feladatainak előírás szerinti végrehajtása következtében anyagi kár vagy egyéb hátrány érte. A kártérítést az állambiztonsági szervnek kellett kezdeményeznie és biztosítania, ha a hálózati személy a feladat teljesítése következtében elhalálozott, vagy személyes szabadságában akadályozva, illetve korlátozva volt. Ez azért volt fontos, mert a szabályzat előírta a hálózati személynek, hogy különleges esetekben (terror, diverzió, hazaárulás) öntevékenyen akadályozza meg a tudomására jutott bűncselekményt, akár élete kockáztatása árán is. Viszont ha a hálózati személy csak bűncselekmény elkövetésével tudta megoldani a feladatát, ahhoz magasabb parancsnok írásbeli engedélyre kellett. A huzamosabb ideje eredményesen dolgozó titkos munkatársnak joga volt ahhoz, hogy egzisztenciális problémáinak megoldásában igénybe vegye az állambiztonsági szervek segítségét. A terhelő alapon beszerveztetett ügynök őszinte együttműködés esetén igényt tarthatott arra, hogy eltekintsenek a beszerzés alapját

képező bűncselekmény miatti eljárástól. Legkésőbb a cselekményért kiszabható büntetés elévülési idejének lejárta előtt az illetékes operatív szerv köteles volt az együttműködés alapját felülvizsgálni, és beszervezését hazafias alapon meg kellett erősíteni. Ha az ügynök ezt nem volt hajlandó vállalni, akkor az elévülési idő lejártakor ki kellett zárni a hálózattól.

A hálózatot 1973. július 31-éig felülvizsgálták, amit ellenőrzéssel és értékeléssel kötöttek össze.³² Pontosították a hálózati feladatokat, a hangsúlyt a preventív hálózati tennivalókra helyezték. A III. Főcsoportfőnökség vezetőjének 1973. december 31-ére jelentést kellett felterjesztenie Benkei András belügyminiszterhez a szabályzat alkalmazásának tapasztalatairól. Ebben Harangozó Szilveszter rendőr vezérőrnagy, a főcsoportfőnök-helyettes leírta, hogy az operatív állomány a szakmai továbbképzés keretében a parancs és a szabályzat tartalmát megismerte, feldolgozta és elsajátította. Utána a hálózat felülvizsgálata és minősítése is lezajlott. A jelentés felsorolta a felülvizsgálat eredményeit, a tapasztalt hibákat, és javaslatokat is tett a hálózati munka továbbfejlesztésére. 1972 végén a hálózat létszáma 9 412 fő volt, a felülvizsgálat során 3 495 főt zártak ki. A kizárások következtében az állambiztonsági szervek megszabadultak a kevésbé használható hálózati személyektől, ugyanakkor a jelentés szerint a követségi vonalak, az idegenforgalom, az ifjúságvédelem és a kulturális élet területén a minőségi hiányosságok mellett számszerűen sem állt elegendő hálózati személy az állambiztonsági szervek rendelkezésére. A hálózat minőségi fejlődését jelezte azonban, hogy 34,4 százalék rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Ez ismét kiemelte a régóta meglévő problémát, hogy a hálózattartó operatív tisztek jelentős részének képzettsége és műveltsége messze elmaradt a hálózati személyekétől. A jelentés érzékeltette, hogy az operatív szervek vezetői túlzottan érezték a hálózat leépítésének mértékét, a javaslatokból pedig az látszott, hogy a normatív szabályozást is túl szorosnak érezte az operatív állomány: a javaslatok egy része kifejezetten arra irányult, hogy a kötöttségeket lazítsa.³³ 1974. március 12-én csoportfőnöki értekezleten is napirendre tűzték a parancs feldolgozásának és alkalmazásának tapasztalatairól készült összeállítást.³⁴

1977. december 12-én az állambiztonsági szervek vezetői ismét áttekintették a 005/1972. számú belügyminiszteri parancs alapján végzett hálózati munkát, és megállapították, hogy a hálózati operatív munkában alapvető minőségi változás következett be, javult a munka tervszerűsége, és emelkedett az operatív értékű információk száma. Ugyanakkor a hiányosságokat nem hangsúlyozta kellőképpen a jelentés szerzője, ezért a jelentés második része javításra szorult. A javított jelentés alapján a főkapitányoknak és az állambiztonsági helyetteseiknek eligazítást tartottak, majd vezetői és szakmai értekezleteken beszéltek meg a központi és a megyei állambiztonsági szerveknél a kérdést. Az emlékeztető leszögezte, hogy a parancs és a szabályzat kiállta az idő próbáját, azok előírásait maradéktalanul be kell tartani.³⁵ A miniszteri értekezleten megtárgyalt jelentést egyébként Vagyóczky Béla rendőr alezredes állította össze. A dokumentum az 1973. január 1-je és az 1977. június 30-a közötti időszak tapasztalatait összegezte, és felhasználta az állambiztonsági szervek idevágó jelentéseit, a III/7. Osztály tizenkét megyei rendőrkapitányságnál végzett ellenőrzésének tapasztalatait, és a BM Adatfeldolgozó Csoportfőnökség illetékes osztályának a jelentését. Összegzésként a jelentés megállapította, hogy a parancs és a szabályzat kedvező hatása a hálózati munka minden területén jelentkezett, az állambiztonsági szervek hálózati munkája tervszerűen és egyenletes ütemben fejlődött. A vizsgált időszak alatt az operatív állomány mintegy ötven százaléka kicserélődött, az újonnan kinevezettek többsége egyetemest és rendőrtiszti főiskolát végzett tehetséges fiatal volt. A vezetői állomány is fiatalodott. Ennek azonban hátránya is volt: az operatív állomány jelentős része a gyakorlati munkában járatlannak bizonyult. A hálózat felülvizsgálata és átminősítése során a hálózat negyven százalékát kizárták, mert nem feleltek meg a szabályzat által előírt magasabb követelményeknek. Ez tehermentesítette valamennyire az operatív állományt, ugyanakkor a hálózat minősítés szerinti összetételében kedvezőtlen arányok alakultak ki, ugyanis a titkos munkatársak aránya csak 9,1 százalék volt, amit a jelentés alacsonynak nevezett. A növekedés leginkább a nemzetközi érintkezés, a népgazdaság és a társadalmi tulajdon védelme területén működő hálózattal

volt a legnagyobb, de a tudomány, a kultúra és az ifjúságvédelem területén is növekedett a beszervezések száma. A hálózati személyek 30,3 százaléka MSZMP- és KISZ-tag volt, jelentős részüket a III/IV. Csoportfőnökség alkalmazta. A jelentés igazolva látta, hogy a 005/1972. BM-számú parancs és a szabályzat jól szolgálta az állambiztonsági feladatok megoldását, a hálózati munka területén jelentős előrelépés történt a hetvenes évek derekán. Az előírásai időszerűek voltak, és még hosszú időre biztosítani fogják a fokozódó operatív igények színvonalas kielégítését. Megállapította, hogy az állambiztonsági szervek a szabályok következetes betartásával jelentős tartalékokat tudnak mozgósítani a hálózati munka tartalmi jegyeinek erősítésének érdekében. Ehhez többek között növelni akarták a terhelő és kompromittáló alapon beszervezett hálózati személyek és a titkos munkatársak, azaz a kvalifikált hálózati személyek számát.³⁶

1978. március 3-án főkapitányi értekezleten dolgozták fel az állambiztonsági szervek vezetői a hálózati munkával kapcsolatos vizsgálat tapasztalatait.³⁷ Az itt elhangzott értékelést Karasz Lajos rendőr vezérőrnagy, állambiztonsági miniszterhelyettes adta elő. Ennek lényege az volt, hogy a parancs a hálózati munka szinte minden területén pozitív eredményeket hozott, minden csoportfőnökség előrelépett a célszerűség és a szakszerűség területén, ugyanakkor az operatív állomány jelentős mértékű kicserélődése és megfiatalodása miatt a vezetőmunka színvonala elmaradt a kívánatostól, nagy részük egyszerűen tapasztalatlan volt. A hálózat minősége és összetétele is javult a vizsgált időszakban, azonban a titkos munkatársak száma és a terhelő és kompromittáló adatok alapján beszervezettek aránya elmaradt az operatív igények követelményeitől. A hibák kijavítására ezúttal is pontokba szedett javaslatokat fogalmazott meg az értekezlet, eszközként pedig a parancs és a szabályzat előírásainak a maradéktalan betartását jelölték meg.³⁸ Az értekezleten Benkei András belügyminiszter is felszólalt, és az ellenséges tevékenység fő irányaként a nacionalista megnyilvánulásokat, a szamizdat irodalom készítését, illetve az illegális külföldi ügynöki tevékenységet nevezte meg. A fiatalítást egészséges folyamatnak tartotta, az idősebb vezetők feladata, hogy segítsék a fiatalokat: „Mi vagyunk a felelősek azért, hogy mi lesz itt a Belügyminisztériumban és a munkával 2000-ben.” A hálózati munka hatékonyságának növelésében és megjavításában is a parancsnoki felelősségre hívta fel a figyelmet.³⁹

A 005/1972. számú parancs és az ahhoz kapcsolódó szabályzat újabb áttekintésére⁴⁰ csak a nyolcvanas évek közepén került sor az állambiztonsági miniszterhelyettesi értekezlet 1986. szeptember 23-i ülésén.⁴¹ A Vagyóczky Béla rendőr alezredes, a miniszterhelyettes titkárságának a vezetője által készített vázlatban megállapították, hogy a kiadása óta eltelt tizennégy évben a parancs és a szabályzat eredményesen szolgálta a hálózat rendeltetésszerű működtetését. Az eltelt viszonylag hosszú idő alatt a gazdasági, a politikai és a társadalmi fejlődés, valamint az ellenséges törekvések módosulása indokoltá tette, hogy az eredmények számbavétele, a hálózati tevékenység elemzése és a tapasztalatok összegzése után a III. Főcsoportfőnökség kezdeményezze a hálózati szabályzat módosítását. A középvezetőkől álló bizottságok által készítendő jelentéseknek az 1980. január 1-je és az 1986. június 30-a közötti időszakot kellett vizsgálniuk, és a tapasztalatok alapján javaslatokat állítottak össze a szabályzat megváltoztatására. Ezek főcsoportfőnökségi szintű összegzése után 1988 közepén kerülhetett volna a tervezet a miniszterhelyettesi értekezlet elé. A hálózati szabályzat megújításával kapcsolatos koordinációt az állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárságnak 1988. szeptember 30-áig kellett elvégeznie. A miniszterhelyettesi értekezlet 1986. szeptember 23-án megvitatta, és Harangozó Szilveszter állambiztonsági miniszterhelyettes jóváhagyta a vázlatban megfogalmazott intézkedési tervet. Az átfogó vizsgálat eredményéről és az esetlegesen megfogalmazott javaslatokról forrás hiányában azonban nem tudunk semmit.

Bő két évvel később, az 1988. október 18-i miniszterhelyettesi értekezleten ugyan megtárgyalták az elkészült jelentést és a szabályzattervezetet, de ezt csak az értekezlet emlékeztetőjéből tudhatjuk, az előterjesztések hiányoznak az iratok közül.⁴² Az emlékeztető megfogalmazása szerint az 1972-es parancs már nem volt alkalmas arra, hogy hosszabb távon betöltse a szerepét, ezért ki kellett dolgozni azokat az elveket, amelyek az új szabályozás keretét képezték. A feladat végrehajtására munkabizottság

létrehozását rendelte el a miniszterhelyettes, ebben a hálózati operatív szervek osztályvezetői, az Állambiztonsági Miniszterhelyettes Titkárságának helyettes vezetője, a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének állambiztonsági vizsgálati szerve, vagyis a III/1. Osztály helyettes vezetője, a Budapesti Rendőr-főkapitányság állambiztonsági szervének egyik osztályvezetője és egy megyei állambiztonsági helyettes vett részt. A bizottság tagjai: a III/I. Csoportfőnökségtől Györki Rudolf rendőr alezredes, a III/II. Csoportfőnökségtől Nagy Imre rendőr ezredes, a III/IV. Csoportfőnökségtől Kovács Károly alezredes, a III/1. Osztálytól dr. Pajcsics József, az ÁB Miniszterhelyettes Titkárságától Szita János, a BRFK-tól Zengő Zoltán rendőr ezredes, Győr-Sopron megyéből Lakatos Imre és Baranya megyéből Dolmány László. A munkabizottság vezetőjének Esvégh Miklós rendőr ezredes, a BM III/III. Csoportfőnökség helyettes vezetőjét jelölték ki, akinek 1989. június 1-jéig kellett elkészítenie a parancs és a szabályzat módosítását. Az ehhez készített tervezet végül 1989. július 31-ére készült el,⁴³ és az 1989. szeptember 12-i operatív vezetői értekezleten tárgyaltak róla.⁴⁴ A dokumentum azokat az operatív alapelveket tartalmazta, amelyekre az új szabályzat rendelkezéseit akarták építeni. A vitát Pallagi Ferenc rendőr vezérőrnagy, állambiztonsági miniszterhelyettes foglalta össze, és kijelentette, hogy a hálózati munkát szabályozó új intézkedés a jogállamiság irányába kibontakozó reformfolyamat egyik sarkalatos eleme lesz. A titkosszolgálati tevékenység megújítása érdekében ideiglenes miniszterhelyettesi szabályzat kidolgozását javasolta, amihez bizottságot alakítottak a csoportfőnökségek képviselőiből. A munka elvégzésének felelőse Horváth József rendőr vezérőrnagy, a határideje pedig 1989. október 10-e lett.

A tervezetben leírt alapelveket felhasználó új, ideiglenes parancs és szabályzat 1989. október 4-ére készült el.⁴⁵ Készítője a társadalmi változásokkal és az operatív helyzet módosulásával, valamint az operatív munka korszerűsítésével indokolta a 005/1972. számú parancs és szabályzat átdolgozását. A szabályzat definíciója szerint az állambiztonsági szolgálat feladata a demokratikus jogállam alkotmányos rendjének, érdekeinek és titkainak a védelme. A hálózat tagja állampolgárságra, politikai meggyőződésre és társadalmi funkcióra tekintet nélkül bárki lehetett. A hálózat a titkosszolgálati tevékenység alapvető operatív eszköze, a bármilyen alapon és módszerrel beszervezett, és a meghatározott hálózati funkciók közül legalább egynek az eredményes ellátására alkalmas önkéntes segítők összessége volt. Tagjai szervezetszerű, folyamatos és titkos együttműködés keretében vettek részt a meghatározott feladatok végrehajtásában. A hálózat tagjait a szolgálattal való együttműködés alapja és a munkakapcsolat tartalma szerint három kategóriába sorolta a szabályzat, ezek megegyeztek az 1972-es parancs csoportjaival. A korábbi szabályzatokhoz képest egészen újszerű volt a beszervezés és a beszervezési alap definiálása. A beszervezés olyan interakció volt, amely a jelölttel történő titkos együttműködés létesítésére irányult. A beszervezési alap pedig mindazon motivációk és garanciák összessége, amelyek önkéntesen vagy különböző fokozatú készítő vagy kényszerítő körülmények hatására elfogadhatóvá tették a titkos együttműködést mind a beszervezési jelölt, mind az állambiztonsági szolgálat részére. Négy beszerzési alapot nevezett meg a szabályzat: a nemzeti-hazafiast, a lojális, az anyagi érdekeltségen alapulót és végül a terhelő vagy kompromittáló adatok alapján történőt. A hálózatszervezés és -tartás pénzügyi kereteivel is meglehetősen részletesen foglalkozott a szabályzattervezet. Ebből kiderül, hogy az anyagi motivációt gondolták a legfontosabbnak ekkor, a beszervezett személy juttatását a beszerzési szerződésnek vagy a megállapodásnak kellett tartalmaznia, és fel kellett tüntetni az ezért vállalt feladatok körét is. A korábbi szabályzatokban nagyon hangsúlyos volt az ideológiai elkötelezettség, ami az utolsó rendelkezésből teljesen hiányzott.

Az ideiglenes szabályzat további ismertetése nem célja ennek a munkának, mert túlmutatna a dolgozat keretein, de érdekességként még azt lehet megemlíteni, hogy a korábbi felülvizsgálatokhoz hasonlóan 1990. december 31-éig el kellett végezni valamennyi hálózati személy felülvizsgálatát, és értékelni az operatív lehetőségeiket, valamint a konspirációs helyzetüket. 1989. június 30-án egyébként 7 940 fő volt a hálózat létszáma. Ebben a félévben a hálózat növekménye 452 fő volt, amiből 229 volt az új beszerzés. Ugyanakkor 665 fővel csökkent a hálózat, ebből 470 volt a kizárás. A III/III. Csoportfőnökség 611 fős hálózatot működtetett ebben az időszakban, és 12 új

beszervezést hajtott végre.⁴⁶ A felülvizsgálat eredménye nem ismert, pedig igen tanulságos lenne a rendszerváltás kutatói számára.

- ¹ Palasik Mária: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal. 2000. 36. Bővebben lásd *Dokumentumok a politikai rendőrség történetéből I. A politikai rendészeti osztályok 1945-1946*. (Szerk. és a bev. tan. írta Krahlucsán Zsolt és Müller Rolf. Főszerk. Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2009.) című művet.
- ² ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Feljegyzés a Belügyminisztérium államvédelmi operatív helyzetéről és az abban lévő főbb hibákról és hiányosságokról. 1956. november 29. (115. d.)
- ³ Jelentés az Államvédelmi szervek hálózati munkájáról. Budapest, 1953. augusztus 31. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953-1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések*. Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György és S. Varga Katalin. 148–165. A jelentést Dékán István miniszterhelyettes készítette.
- ⁴ Totális elhárítás: gyanakvásból táplálkozó szemlélet – mindenről tudni kell – és az ezt szolgáló tömeghálózat, amely az élet minden területét átfogja. ÁBTL 4.1. A-3036. Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Összeáll. Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó, 1980. 189. Alkalmazására az osztályharc éleződése idején került sor. Kiepipítése szemléletbeli torzuláshoz vezetett.
- ⁵ ÁBTL 1.11.10. II. sorozat. nytsz. 341. Az 1954–1956. évi féléves, éves összesített operatív és hálózati statisztikák. – Az 1956-os év összesített hálózati statisztikája. (27. d.)
- ⁶ Erről az időszakról bővebben lásd Kajári Erzsébet: *Az egységesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956*. (In *Államvédelem a Rákosi-korszakban, 1945-1956*. i. m. 157–185.) című tanulmányát.
- ⁷ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Feljegyzés a Belügyminisztérium államvédelmi operatív helyzetéről és az abban lévő főbb hibákról és hiányosságokról. 1956. november 29. (115. d.)
- ⁸ A források szerint 1956 júliusában országosan 33 000 fő volt a hálózat létszáma, tényleges munkát azonban csak húsz százalékuk végzett. Az éves hálózatépítés országos viszonylatban hét-nyolc ezer főt tett ki, de körülbelül ugyanennyi volt a leépítés is. A 33 000 személyből ügynök 6 000, rezidens 2 000 és informátor 25 000 fő volt. ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz. n. Feljegyzés a Belügyminisztérium államvédelmi operatív helyzetéről és az abban lévő főbb hibákról és hiányosságokról. 1956. november 29. (115. d.)
- ⁹ A jelentés adatai szerint az államvédelmi szervek 1954-ig mintegy egymillió-kétszázezer embert vettek operatív nyilvántartásba, többségük azonban szintén nem az ellenséges kategóriákból került ki. Az első felülvizsgálat lezajlása után, amely 1955 nyarán ért véget, már csak körülbelül négyszázezer ember maradt nyilvántartásban, de becslések szerint ennek is csak a fele lett volna indokolt. Nagyjából negyven-ötvenezer személyt tartottak aktív vagy gyorsan aktivizálódó ellenséges személynek, akiknek az ellenőrzését elengedhetetlennek tartották az ötvenes évek közepén. Az operatív nyilvántartás legnagyobb hiányosságának nevezte a jelentés, hogy ezeket a személyeket nem mutatta ki külön. 1956 májusáig 150 908 főt ítéltek el hazánkban politikai bűncselekmény miatt, a kimutatás 507 halálos ítéletet tüntet fel. ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgyűlés háttéranyaga. sz.n. Feljegyzés a Belügyminisztérium államvédelmi operatív helyzetéről és az abban lévő főbb hibákról és hiányosságokról. 1956. november 29. (115. d.)
- ¹⁰ Jelentés az államvédelmi szervek hálózati munkájáról. Budapest, 1953. augusztus 31. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953-1956. Első kötet*. i. m. 148–165. A jelentést Dékán István miniszterhelyettes készítette.
- ¹¹ ÁBTL 1.5. 3-1471/1954. Az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelveiről szóló sz. n. (1955.I.15.) belügyminiszteri parancs. A parancs és a szabályzat teljes terjedelemben olvasható a *Betekintő* honlapján, az Állambiztonsági kézikönyvben.
- ¹² ÁBTL 1.5. 2-3/6/1955. A Belügyminisztérium államvédelmi operatív szervei számára kiadott „Az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei” című instrukcióval kapcsolatos feladatokról szóló 6/1955. (II.9.) számú belügyminiszteri parancs.
- ¹³ Ugyanígy osztályozza a hálózat tagjait egy 1955-ben Moszkvában kiadott állambiztonsági oktató anyag, amelyet E. E. Csugujevec őrnagy állított össze. ÁBTL 4.1. A-3082. Az államvédelmi szervek ügynöksége. 7–8. Valószínű tehát, hogy itt is szovjet minta átvételéről volt szó.
- ¹⁴ ÁBTL 1.5. 2-3/56/1955. Az államvédelmi szervek hálózati operatív munkájának helyzetéről szóló 56/1955. (IX.21.) számú belügyminiszteri parancs.
- ¹⁵ ÁBTL 1.5. 2-10/57/1956. A BM államvédelmi szervei ügynökségének felülvizsgálása, regisztrálása, valamint az ügynökök és rezidensek minősítéséről szóló 57/1956. (VII.11.) számú belügyminiszteri parancs.
- ¹⁶ Jelentés az operatív hálózati munka alapelveiről szóló instrukcióban foglaltak gyakorlati végrehajtásáról, az államvédelmi szervek ügynökségének helyzetéről a BM Kollégiumának 1955. augusztus 12-i ülésére. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953-1956. II/2. kötet. Az 1955. április 13. és az 1955. december 9. közötti ülések*. Összeállította: Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György és S. Varga Katalin. 748–761. A jelentést Dékán István miniszterhelyettes készítette.
- ¹⁷ A hálózatban foglalkoztatott MDP-tagok aránya 45,7 százalékról 41,8 százalékra mérséklődött.
- ¹⁸ ÁBTL 1.5. 2-10/94/1956. „Az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei”, az alapelvek elsajátítása és gyakorlatban való alkalmazásáról szóló 94/1956. (X.8.) számú belügyminiszteri parancs.
- ¹⁹ ÁBTL 4.1. A-3846. Kukk István – Ocskay Zsolt: Az állambiztonsági szervek hálózata. Kiadta a Rendőrtiszti Főiskola, 1973. 7.

- ²⁰ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. sz. n. Feljegyzés a Belügyminisztérium államvédelmi operatív helyzetéről és az abban lévő főbb hibákról és hiányosságokról. 1956. november 29. (115. d.)
- ²¹ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. sz. n. A Belügyminisztérium II/11. Osztályának jelentése. Budapest, 1957. december 12. (116. d.) A hálózati és az operatív iratok sorsáról írt összefoglalót Ács Ferenc ezredes, az osztály vezetője készítette.
- ²² Az iratok sorsáról bővebben lásd Cseh Gergő Bendegúz: Az állambiztonsági iratok pusztulása 1956-ban. (*Levéltári Szemle*, 2006. 3. sz. 3–15.) és Baráth Magdolna: Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése. (In *Az átmenet évkönyve. Trezor* 3. Szerk. Gyarmati György. Budapest, ÁBTL, 2004. 255–279.) című tanulmányát.
- ²³ Az egyik adat szerint 1956. szeptember 1-jén 27 560 fő volt a létszám, de a jelentés idején csak 18 881 korábbi hálózati személyről tudtak az operatív szervek, és mindössze 2 255 fő anyaga maradt meg. 14 386 hálózati személy anyaga a forradalom alatt semmisült meg, 219 dossziét a forradalom után semmisítettek meg, 363 pedig eltűnt. A megmaradt dossziék közül 2 252 dekonspirálódott, 3 hálózati személy anyagát pedig Nyugatra vitték. ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. sz. n. A Belügyminisztérium II/11. Osztályának jelentése. Budapest, 1957. december 12. (116. d.)
- ²⁴ ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. sz. n. A Belügyminisztérium II/11. Osztályának jelentése. Budapest, 1957. december 12. (116. d.)
- ²⁵ Egy 1956. december 17-ei jelentés szerint a Politikai Nyomozó Főosztály Kémelhárító Osztálya ekkor már 125 korábbi hálózati személlyel vette fel a kapcsolatot, akik közül hét személyt már külföldre is telepítettek. A hírszerző osztálynak viszont az összes külföldi rezidentúrája dekonspirálódott, a hírszerzők kihelyezésének korábbi gyakorlata lehetetlenné vált, a hírszerző hálózat újjáépítése később évekig is eltartott. A belső reakció elleni osztály a korábbi konspirált lakásokba kitelepülve kezdte meg a tevékenységét, mintegy hatvan korábbi ügynökkel vette fel a kapcsolatot, és további százötven ügynök reaktiválását tervezték. Az Ipari- és a Közlekedési Szabotázs Elhárító Osztály százhatvan ügynökkel vette fel a kapcsolatot, és ezek jelentései alapján ekkor már hatvan személyt vettek őrizetbe, akik zömmel a munkástanácsok tagjai voltak. A Figyelő- és Előállító Osztály létszáma ekkor már körülbelül háromszáz fő volt, akik titkos állományban voltak, és a nyugati hírszerzők és követségek figyelését is megkezdték. A Vizsgáló Osztály ugyanekkor nagyjából ezer személy ellen folytatott vizsgálatot, azonban a hálózati operatív munka elégtelensége miatt jelentős részüket szabaddá is kellett helyezniük. A Technikai Osztály is megkezdte a munkát, azonban a tönkrement technikai eszközök pótlása, a levél- és telefonellenőrzés a posta munkástanácsainak az ellenállása miatt nagyon kezdetleges állapotban volt.. ÁBTL 1.11.1. 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. sz. n. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről. Budapest, 1956. december hó 17. (115. d.)
- ²⁶ ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. G-1519/57. Az ORFK II. Főosztálya jelentése a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól. Budapest, 1957. január 26. (115. d.)
- ²⁷ Az 1957-es év folyamán aztán gyorsan újra kiépült és működőképpé vált az állambiztonsági szervek hálózata, ugyanis az év végén már 10 958 fő volt a hálózat létszáma, mégpedig úgy, hogy a hálózat növekedése ebben az évben 13 116 főt tett ki, ugyanakkor 2 158 főt kizártak az év során. Ekkor már sokkal kevesebb volt a párttag a hálózatban, mint korábban, az év végi létszámból 1699 ember volt az MSZMP tagja, és 94 fő a KISZ-be tartozott. ÁBTL 1.11.10. II. sorozat. Nytsz. 342. Az (1956)-1957. évi féléves, éves összesített operatív és hálózati statisztikák. Az 1957. évi összesített hálózati statisztika. (27. d.) Az emelkedő tendencia az 1958-as év folyamán is kitartott, 1958. december 31-én már 14 960 fő volt a hálózat létszáma. Ebben az évben 7 468 fő volt a növekmény, ebből 5 098 az új beszerzés. Ugyanakkor 3 407 fős volt a csökkenés, ebből 2 372 főt tett ki a kizárt hálózati tagok száma. Ismét növekedésnek indult a párttagok száma, 1958-ban 2 761 fő volt MSZMP-tag a hálózatból, 161 pedig KISZ-tag volt. ÁBTL 1.11.10. II. sorozat. Nytsz. 343. Az 1958. évi féléves, éves összesített operatív és hálózati statisztikák. – Az 1958. évi összesített hálózati statisztika. (27. d.)
- ²⁸ ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. G-1519/57. Az ORFK II. Főosztálya jelentése a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. január 25-ig végzett munkájáról és feladatairól. Budapest, 1957. január 26. (115. d.)
- ²⁹ ÁBTL 1.11.1. Az 1982-ben megrendezett 1956-os tudományos emlékgűlés háttéranyaga. 60-1294/57. A Politikai Nyomozó Főosztály vezetői értekezletének 1957. második félévi munkaterve. (116. d.) Sem az értekezlet emlékeztetője, sem az előterjesztés nem maradt fenn.
- ³⁰ ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. Az állambiztonsági szervek ügynöki munkája alapelveinek módosításáról szóló 33/1958. (XII.05.) számú belügyminiszteri parancs. A parancs és a szabályzat teljes terjedelemben olvasható a *Betekintő* honlapján, az Állambiztonsági kézikönyvben.
- ³¹ ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. Az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat kiadásáról szóló 005/1972. (IV.5.) számú belügyminiszteri parancs.
- ³² A parancsban elrendelt felülvizsgálat határidejéig, vagyis 1973. július 31-éig csak a hálózat 95,5 százalékát tudták megvizsgálni. A kimutatás készítője szerint a felülvizsgálat és átminősítés eredményeként számszerűen csökkent a hálózat, minőségi összetétele viszont jelentősen javult. ÁBTL 1.11.10. II. sorozat. Nytsz. 654. 7. t. 64-144/5/1973. BM Nyilvántartó Központ 1. Osztály jelentése a BM III. Főcsoportfőnökség szervei hálózatának felülvizsgálásáról, a 005/1972. számú belügyminiszteri parancs végrehajtásáról. A hálózat számában, minőségében bekövetkezett változásokról. Az 1973. augusztus 31-én foglalkoztatott hálózat számáról, összetételéről. (57. d.)

- ³³ ÁBTL 1.11.1. 45-13-15/1973. Jelentés az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó 005/1972. sz. BM-parancs feldolgozásának és alkalmazásának tapasztalatairól. Budapest, 1973. november 27. A jelentés teljes terjedelemben olvasható a *Betekintő* honlapján, az Állambiztonsági Kézikönyvben.
- ³⁴ ÁBTL 1.11.1. 45-13-1/1974. A csoportfőnöki értekezlet munkaterve az 1974. évre. (16. d.)
- ³⁵ ÁBTL 1.11.1. 45-20/16/1977. 14. számú emlékeztető az 1977. december 12-én megtartott miniszteri értekezletről.
- ³⁶ ÁBTL 1.11.1. 45-161/3/1977. Jelentés a 005/1972. BM-számú parancs és szabályzat végrehajtásáról, az állambiztonsági szervek hálózati munkájának helyzetéről. Budapest, 1977. december 3. A jelentés teljes terjedelemben olvasható a *Betekintő* honlapján, az Állambiztonsági Kézikönyvben.
- ³⁷ ÁBTL 1.11.1. 45-20/6/1978. Jegyzőkönyv az 1978. március 3-án a Budapest V., Néphadsereg u. 9. VII. emeleti tanácssteremben tartott főkapitányi értekezletről. (8. d.)
- ³⁸ ÁBTL 1.11.1. 45-20/4-5/1978. Értékelés a 005/1972. számú BM-parancs és szabályzat végrehajtásáról és a soron lévő feladatok, valamint a miniszter elvtárs felszólalása. Budapest, 1978. március 16. (8. d.)
- ³⁹ ÁBTL 1.11.1. 45-20/6/1978. Jegyzőkönyv az 1978. március 3-án a Budapest V., Néphadsereg u. 9. VII. emeleti tanácssteremben tartott főkapitányi értekezletről. (8. d.)
- ⁴⁰ ÁBTL 1.11.1. 45-13/15/1986. Vázlat az állambiztonsági szervek 005/1972. BM-számú paranccsal kiadott hálózati szabályzat előírásai szerint végzett tevékenysége elemzéséhez, s a szabályzat módosítását célzó javaslatok kidolgozásához. (24.d.)
- ⁴¹ ÁBTL 1.11.1. 45-13/14-a/1986. Emlékeztető az 1986. szeptember 23-i miniszterhelyettesi értekezletről. Budapest, 1986. szeptember 25. (24. d.)
- ⁴² ÁBTL 1.11.1 45-13/15-a/1988. Emlékeztető az 1988. október 18-i miniszterhelyettesi értekezletről. Budapest, 1988. október 20. (27. d.) A jelentést és a szabályzat tervezetét november 10-én kiemelték az irattárból, és megküldték Esvég Miklós rendőr ezredesnek.
- ⁴³ ÁBTL 1.11.1. 45-13/6/1989. Tájékoztató az állambiztonsági szervek hálózati munkáját szabályozó 005/1972. számú BM-parancs és szabályzat módosításáról, illetve az alapelvek tervezetéről. Budapest, 1989. július 31-én. (28. d.)
- ⁴⁴ ÁBTL 1.11.1. 45-13/7-a/1989. Emlékeztető az 1989. szeptember 12-i operatív vezetői értekezletről. Budapest, 1989. szeptember 13. (28. d.)
- ⁴⁵ ÁBTL 1.11.1. 11-3895/1989. A levéltár által őrzött irat nem kapott számot, illetve aláírva és dátumozva sincsen. (71. d.)
- ⁴⁶ ÁBTL 1.11.10. II. sorozat. Jelentés a Belügyminisztérium országos hálózatának létszámában 1989. január 1. napjától 1989. június 30. napjáig történt változásokról. sz.n. irat. Jelentés a Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökség hálózatának létszámában 1989. január 1. napjától 1989. június 30. napjáig történt változásokról. Budapest, 1989. július 3. (46.d.)

Pál Zoltán

Lutter Tibor államvédelmi megfigyelése

Írásomban a „régí” Eötvös József Collegium utolsó igazgatója, az idén száz esztendeje született Lutter Tibor és a magyarországi sztálinizmus politikai rendőrségének kapcsolatát szeretném megvizsgálni.¹

Véleményem szerint ez bővítheti az ország egyik legfontosabb elitképző intézményének felszámolásáról meglévő tudásunkat,² valamint segítheti egy Lutter Tibor biográfia megírását is.

A kutatás azokon az iratokon alapul, amelyeket Lutter Tibornak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött „személyi dossziéja”³ tartalmaz. A 1950-tól vezetett személyi dossziékat azokra a személyekre nyitották, akik bizalmas nyomozás alatt álltak, mert kém, kártevő demokráciaellenes bűncselekménnyel; valamint azokra, akik diverziós és terrorista szándékkal voltak gyanúsíthatók.⁴ Az itt lévő iratok alapján képet alkothatunk arról, hogy miként gondolkodott a pártállam politikai rendőrsége egyes személyekről, csoportokról, intézményekről. A kutatás az Eötvös József Collegium történetét feltáró program keretébe illeszkedik, melyet az intézménynek ma is helyet adó Ménesi úti épület centenáriuma emlékező konferencia hívott életre.

Lutter Tibor irodalomtörténész, az irodalomtudományok doktora (1954) 1910. augusztus 15-én született Budapesten római katolikus értelmiségi családban Lutter Nándor királyi járásbíró és Szabó Mária fiaként. Középiskolai tanulmányait a kalocsai jezsuita gimnáziumban kezdte meg, majd a budapesti II. kerületi Királyi Egyetemi Katolikus Reálgimnáziumba járt, ahol jeles eredménnyel érettségizett 1928-ban.⁵ Az olvasott, angolul és franciául is jól beszélő tehetséges diákot még abban az évben felvették a Pázmány Péter Tudományegyetemre, valamint az Eötvös József Collegiumba, amelynek 1932-ig volt tagja. 1932-ben részt vett a Collegium kommunista szervezkedésében, de nem játszott vezető szerepet. Miután a tagok lebuktak, saját bevallása szerint, elszakadt egy időre a munkásmozgalomtól.⁶ Az egyetemen tanári (1933), majd bölcsészdoktori diplomát szerzett (1936). Alapvetően az angol irodalom kérdéseivel foglalkozott, disszertációját James Joyce-ról írta. 1933 szeptemberétől 1946-ig a IX. kerületi kereskedelmi iskolában tanított. 1943 decemberétől a Külügyminisztérium sajtóosztálya számára angol híryananyagot gyűjtött és fordított, ezt a későbbi jelentésekben is megemlítik. A háború után Lutter is érezhette, hogy ez az esemény „fekete folt” lehet életrajzában, ezért 1950. október 17-ei keltezésű autobiográfiájában azzal védekezett, hogy a „fasiszta” Külügyminisztériumban végzett munkája során gyűjtött információkat az illegális kommunista sejtek felé továbbította (közelebbről Losonczy Géának és Haraszi Sándornak).⁷ Abból viszont nem tudta kimagyarázni magát, hogy 1943 márciusától 1944 márciusáig a birodalmi német gimnázium (Deutsche Reichschule) tanára volt.⁸

A háború után Luttert meghívták a Szegedi Tudományegyetem angol tanszékére megbízott előadónak, ahol 1948 elejéig tanított, közben Debrecenben habilitált „a felvilágosodás kori angol irodalom” tárgyköréből, illetve 1946–1947-ben ösztöndíjasként kutatta a XVII. századi angol irodalmat a leedszi egyetemen. 1948. február 1-jén kinevezték egykori otthonának és iskolájának, az Eötvös Collegiumnak a tanárává, ahol angol irodalomra oktatta hallgatóit. 1948 júniusában lemondatták az intézmény hagyományait védelmező, nemzeti parasztpárti igazgatót, a volt kultuszminiszter Keresztury Dezsőt, és az elődjével ellentétben az egyeduralomra törő Magyar Dolgozók Pártja (MDP) irányában sokkal lojálisabb Luttert tették meg az Eötvös Collegium vezetőjének.⁹

Lutter már szegedi tartózkodása idején a politikai rendőrség figyelmébe került. Az Angol Tanszéken tanító Lutter ugyanis tagja volt egy baráti társaságnak, melyet az Egyetem akkori gazdasági igazgatója, a Polgári Demokrata Párt elnöki bizottságának volt tagja, Gönczi Pál szervezett. 1947 decemberében a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) letartóztatta dr. Szentgyörgyi Károly kollégiumi igazgatót, aki többek

között „bevallotta” azt is, hogy kapcsolatban állt a Gönczi-féle társasággal. Vallomása szerint ennek tagjai (Lutteren kívül Kanyó Béla, Purjesz Béla, Berecz Péter és Bruckner György orvosok, Tóth László rektor és Mester Miklós tanár, Gönczi Pál és leánya, Gönczi Éva egyetemi könyvtáros) „rendszeresen összejöttek Gönczy Pál lakásán, és az összejövetelek során egymás közt felosztva, rendszeres politikai beszámolót tartottak a maguk testületéről. A személyek ugyanis úgy voltak megválasztva, hogy e társaságban képviselve voltak mind a politikai pártok, mind pedig a szegedi egyház is. E beszámolóba az egyes tagok előadták a két összejövetel közt eltelt időszakban történő, munkaterületeken ismeretes komolyabb, lényeges eseményeket.”¹⁰ Szentgyörgyi szerint Göncziék angolszász hírszerző tisztekkel álltak kapcsolatban, akiknek a politikai beszámoló alapján összegyűjtött anyagokat Gönczi Éván keresztül juttatták el.

Gönczi Pál mindemellett azért volt gyanús az ÁVO-nak, mert jó kapcsolatban állt Michael Halstedt angol lektorral, aki 1947 áprilisában érkezett Szegedre. Gönczi az Egyetemen szállásolta el egy hónapig (Lutter tanári lakása mellett). A külföldi állampolgár előírás szerűen jelentkezett a helyi szovjet katonai parancsnokságnál, ám alig tette ki onnan a lábát, egy szovjet tiszt máris gyanúsnak találta, és felhívta a magyar rendőrök figyelmét arra, hogy az NKVD szerint Halstedt angol kém. Az 1948. október 5-i jelentés nem tér ki arra, hogy miből gondolja ezt az orosz tiszt, viszont megemlíti, hogy szegedi tartózkodása alatt Halstedt „legmeghittebb tolmácsa” Lutter Tibor volt.¹¹

Lutter személyi dossziéjában mindössze néhány jelentés található az angol hírszerzőkkel feltételezett kapcsolatáról. Egy későbbi (1950. augusztus 30-ai) beszámoló azonban már tényként rögzíti, hogy Lutter „mint a szegedi egyetem tanára hírszerzők által rendezett összejöveteleken vett részt”¹², és ez a megállapítás vissza-visszatér a később keletkezett iratokban is. Mindenesetre Luttert nem tartóztatták le emiatt (és más miatt sem), ellenben Szenczi Miklós, egy másik egykori Eötvös-kollégista, a budapesti egyetem angol tanszékének vezetője börtönbe került az angoloknak való kémkedés gyanújával.¹³ A megüresedő tanszék élére 1949-ben Luttert nevezték ki.

Lutter életének fontos eseménye, hogy 1948 nyarán az Eötvös Collegium igazgatója lett.¹⁴ 1948 májusában ugyanis a Collegium kommunista frakciója kierőszakolta, hogy a titkosan megválasztott Vekerdy József helyett Nagy András nevezék ki ifjúsági elnökké. Ezután Révai József követelte tizenegy kollégista kizárását, akiket felelőssé tett Nagy András első alkalommal történt vereségéért. Ez adta meg a végső lökést Keresztury Dezső igazgató távozásához. Lutter nekiállt átalakítani az elit intézményt „progresszív” irányban. Az addigra már egyeduralkodó MDP vezetőségének Lutter tökéletes igazgatónak bizonyult: párthű kommunista, akit bármikor lehetett a múltjával zsarolni (háború előtti tevékenysége a Reischule-ban, illetve az angoloknak való feltételezett kémkedés miatt). Lutter nyári kinevezése után azonnal munkához látott: a kommunista frakció tagjaival¹⁵ igen jó kapcsolatot alakított ki, és kívánságuknak megfelelően áldását adta egy ifjúsági felvételi bizottság megalakítására, melyben a Collegium kommunista hallgatói vizsgáztatták az intézménybe jelentkezőket (erre korábban nem volt példa).¹⁶ Lutter különösen jó viszonyt alakított ki ezek egyikével, bizonyos Lakatos Imrével.

Lakatos Imre (1922–1974) – eredetileg Lipschitz (vagy Lipsitz) Imre – 1922-ben született Debrecenben, zsidó polgári családban. 1940-től a debreceni egyetemen folytatott előbb jogi, majd matematikai, fizikai és filozófiai tanulmányokat. 1943-tól illegális marxista szemináriumot vezetett. Az 1944. márciusi német megszállás után Lakatos szerelme, a szintén zsidó származású Révész Évával (akit rövid időre 1947-ben feleségül is vett) és néhány barátjával hamis papírokkal Nagyváradra menekült, ahol csatlakozott hozzájuk egy Izsák Éva nevű 19 éves ellenálló. Lakatos tartott attól, hogy a lány lebukik, ezért rávette, hogy kövessen el öngyilkosságot. A szovjetek bevonulása után Lakatos visszatért Debrecenbe, ahol befejezte tanulmányait (matematika–fizika szakos tanári oklevelet szerzett), és annak ellenére, hogy kikerült az egyetemről, jelentkezett az Eötvös Collegiumba, ahová Keresztury Dezső külön engedélyével vették fel. Belépett a Magyar Kommunista Pártba (MKP), melynek lelkes agitátora lett. 1947-től a Népművelési Minisztérium Kultúrpolitikai Osztályán dolgozott. 1950-ben letartóztatták, majd több évre internálták (előbb Kistarcsára, aztán Recskre). 1953-ban szabadult, az 1956-os forradalom után elhagyta az országot, és Angliában telepedett le, ahol világhírű

matematika- és tudományfilozófus lett Karl Popper asszisztenseként. 1969-től tanszékvezető egyetemi tanár volt a London School of Economicsban, emellett több amerikai egyetemen is oktatott meghívott előadóként. Agyvérzésben hunyt el 1974-ben, Londonban.¹⁷

Lakatos (aki 1947-ben a *Valóság* hasábjain marxista szemszögből intézett támadást a Collegium ellen¹⁸, amit a legtöbb kollégista sosem bocsátott meg neki) volt a háború utáni Eötvös Collegium egyik legrejtélyesebb figurája. Az intézmény „Mefisztójaként” is emlegetett Lakatos¹⁹ szenvedélyes vitázó volt, sokak szerint lángész, mások szerint démoni figura, aki makacsul kitartott érvei mellett, és nem volt tekintettel senkire karrierista törekvései során. Kétségkívül megosztó személyiség volt, akit Lutter kedvelt. Bizonyos források szerint Lutter 1945 előtti antiszemitizmusát azzal próbálta leplezni, hogy 1947-es kiköltözése után visszafogadta Lakatost a Collegiumba, sőt saját szolgálati lakásán biztosított neki szállást²⁰ (ahol aztán Lakatos elcsábította Lutter akkor még kiskorú lányát, Évát²¹). Egy 1950 tavaszán keletkezett iratban (melyen Heller Ágnes aláírása szerepel) azt olvashatjuk, hogy az egyetemen Lutterről azt látják, hogy antiszemita, „amit konkrétan nem lehet ugyan sehol sem megfogni, csak annyiban nyilvánul meg, hogy zsidó kinézésű embereket következetesen rosszabbul osztályozza.” Az angol szakosok tudták, hogy 1945 előtt Lutter tanított a birodalmi német gimnáziumban, és úgy vélték, hogy „igazán máig sem számolta fel a fasizmust magában.”²² Ám meglehet, hogy Lakatos befogadásával nemcsak az antiszemitizmus vádját akarta magáról lemosni Lutter: elképzelhető, hogy valamiképpen szimpatikus volt neki a „Collegium Mefisztója”. Talán azért, mert az elit intézménnyel kapcsolatos terveik nagyon hasonlóak voltak: egy 1997. májusi interjúban Lutter Éva azt mondta, hogy apja „ugyanúgy képzelte el az Eötvös jövőjét, ahogyan azt Lakatos látta: egyszerre testesíti meg az oktatási tökélyt és a népi demokrácia céljait.”²³

Lakatosnak azonban számos ellensége is volt. Az egyik legjelentősebb Szigeti József filozófus²⁴, akinek sikerült elcsábítania Lakatos feleségét, valamint gyermekkori szerelmét, Révész Évát. Szigeti gyűlölte Lakatost, és úgy vélte, hogy Révész Évát egy szörnyeteg karmai közül mentette meg.²⁵ Másik ok, amiért Szigeti ki nem állhatta Lakatost, az volt, hogy ő folyamatosan bírálta mentorát, az elismert marxista filozófus Lukács Györgyöt (később az opportunista Szigeti is beállt az egykori mesterét támadók csoportjába). Szigeti ezért több jelentést is írt Lakatos és hívei ellen. Lutter személyi dossziéjában olvasható az egyik ilyen írása „Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.” címmel. Szigeti kifejtette, hogy a Collegium „kifejezetten ellenséges ideológiai befolyás” alatt áll, mert a trockizmushoz közel álló „buzszoá karrierista” Lakatos Imre az igazgató háta mögötti „szürke eminenciásként” megfertőzte a kollégiumi kommunista sejtet káros gondolataival. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy lebeszéltek arról a kollégistákat (különösen a friss munkáskadereket), hogy a Lukács György vezette Esztétikai Intézetben dolgozzanak, illetve akik már ott voltak, azok ellen hajszát indítottak (különösen Kardos Pál és Miklós Pál jeleskedett ebben). Lutter (Lakatos hatására) többeket azért nem vett fel a Collegiumba, mert Szigeti ajánlotta őket (pl. 1948 őszén az Esztétikai Intézet egyik munkatársát, Zoltai Dénest).²⁶ Szigeti szerint részben Lakatosnak köszönhető, hogy 1948 nyarán kinevezték Luttert igazgatóvá, valamint az Országos Ösztöndíj Tanács elnökévé (ez nem elképzelhetetlen, hiszen Lakatos 1947-től a Népművelési Minisztérium Kultúrpolitikai Osztályán dolgozott, 1948 elején pedig tett is javaslatot a Párt értelmiségi osztályán Lutter kollégiumi igazgatóvá történő kinevezésére).²⁷ Szigeti Lakatos mellett még Mérei Ferenc pszichológust is felelőssé tette a Collegium „elrontásáért” (ő volt abban az időben a lélektan tanára az intézményben). Szerinte Lakatos mellett Mérei is közreműködött abban, hogy kinevezték Luttert az Ösztöndíj Tanács elnökévé, illetve az Eötvös Collegium igazgatójává.²⁸ Mérei véleményét rendszeresen kikérte Lutter a Collegium pedagógiai vezetésére vonatkozóan, sőt miután egy oktatásügyi határozat elítélte Méreit, Lutter védelmébe vette. Cserébe Mérei a Collegiumból szerezhetette be „munkáskáder-szükségletét.”²⁹ Szigeti szerint miután a *Társadalmi Szemlében* megjelent egy cikk Mérei ellen, Lakatos és Lutter az Esztétikai Intézet elleni támadást azért kezdeményezték, hogy elvonják a figyelmet a Méreihez fűződő viszonyukról.³⁰ Egy másik

jelentés szerint a Méreit támadó cikk szerzőjéről, Lázár Györgyről azt híresztelte Lutter, hogy szélhámos és sikkasztó.³¹

Lakatos Imrét 1950. április 20-án őrizetbe vették: Lutter lakásából hurcolta el az Államvédelmi Hatóság (ÁVH).³² Kistarcsára, majd Recskre internálták. Nem tudni pontosan, hogy miért tartóztatta le a politikai rendőrség. Lehetséges, hogy egy Révai József elleni koncepciók perben szántak neki szerepet, ám miután elvetették a per ötletét, a fölöslegessé és kellemetlenné váló Lakatost inkább internálták. Elképzelhető, hogy rossz viszonya Gerő Ernővel vagy emigrált rokonainak a léte járult hozzá elhurcolásához.³³ Elképzelhető, hogy Izsák Éva öngyilkossága volt az egyik ok.³⁴ Lutter azt gondolta, hogy barátját kémkedés miatt csukták le,³⁵ ez azonban valószínűleg nem igaz, az viszont igen, hogy az államvédelmiek „trockistának” tartották Lakatost.

A politikai rendőrség „Vladimir” fedőnevű ügynöke³⁶ 1950. július 4-én beszélgetést folytatott Szigetivel, aki szerint Luttert idegileg rendkívül megviselte a letartóztatás, és foglalkozott azzal a gondolattal, hogy lemond igazgatói posztjáról (mivel a Collegiumnak ekkor már csak hetei voltak hátra, erre nem került sor). Szigeti azt is említette, hogy a Lutter által vezetett angol szakon az Eötvös-kollégistáknak privilégiumaik vannak, és csak kollégista lehet szemináriumi vezető, ráadásul az angol szakon elnyomják a munkás-paraszt diákokat a polgári származású, jobboldali hallgatók javára.³⁷ Mondta ezt Szigeti arról a Lutterről, aki 1949 szeptemberében sorra vette fel azokat a szegényparaszt- és munkásszármazású kádereket, akiknek java része rendkívül gyengén szerepelt a felvételin, ellenben politikai szempontból tökéletesen megfelelt az MDP elvárásainak.

A hatalomnak nem volt szüksége az Eötvös Collegiumra, még jelentősen átalakított „progresszív” formájában sem, így 1950 nyarán teljesen felszámolták, és egyszerű, zsúfolt diákszállót alakítottak ki benne. Nehéz időszak volt ez Lutter Tibor életében: egykori iskoláját (amit valamelyest a szívéen viselt, és próbált megmenteni) megszüntették, ráadásul az MDP-ből is kizárták (úgy gondolta, azért, mert jó kapcsolatban volt Lakatossal). Biztosan megfordult a fejében, hogy a következő lépés az ő letartóztatása lesz. Nem csoda, hogy egy beszélgetés során azt mondta: a párt a nyilas időköt idéző terrorisztikus módszerekkel él, és el fogja veszíteni híveit.³⁸

A Collegium megszüntetése után Lutter fő foglalkozása az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) angol tanszékének vezetése lett (emellett az Idegen Nyelvek Főiskoláján is tanszékvezetői állást kapott). A megfigyelésén dolgozó Rák Vilmos **áv.** alhadnagy úgy vélte, hogy Lutter igyekezett az Eötvösben „olyan nyugati, polgári szellemet megvalósítani, amely az ő beállítottságának megfelelt”, ahol „klikket alakított maga köré, a munkáskádereket elnyomták, s több alkalommal helytelenítette Pártunk oktatási politikáját, melynek az volt a célja, hogy a fenti kollégiumban uralkodó régi szellemet megszüntesse.”³⁹ Ez természetesen nem igaz, viszont a megfogalmazás gyanúsán emlékeztet Szigeti vádjaira. Az tény, hogy Lutter olykor – finoman – hangot adott annak, hogy nem kellene teljesen felszámolni a Collegiumot, sőt még egy javaslatot is készített a vallás- és közoktatásügyi miniszternek abból a célból, hogy a Collegiumot alakítsák át a szovjet mintájú felsőoktatásban az aspirantúra-képzés központjává.⁴⁰ Levelére nem érkezett válasz, mivel a levélpapíron lévő megjegyzés szerint: „Nem ment el!”⁴¹

Szigeti József, az akkor már egyetemen tanító filozófus 1950. november 27-én bejelentést tett az ÁVH-nál Lutter „pártellenes” tevékenységére vonatkozóan. Ebben ismételtén felhívta a szervek figyelmét, hogy Lutter 1945 előtt a „náci ideológia egyik legfontosabb magyarországi fellegvárában”, a Deutsche Reichschule-ban tanított, továbbá jó kapcsolatban volt a Rajk-ügy során letartóztatott Mód Péterrel és az Angliába disszidált Schöpflin Gyulával (mindketten részt vettek az 1932-es kollégiumi kommunista szervezkedésben, Lutter még akkor ismerkedett meg velük). Azt is tudni vélte Szigeti, hogy Lakatost Lutter főiskolai tanárnak akarta kinevezni „minden jogalap nélkül”. Ráadásul az Ösztöndíj Tanácsba Lutter a Lakatos által javasolt embereket vitte be (pl. a kiváló ókortörténész Szabó Árpádot), akik aztán nem körültekintően határoztak az ösztöndíjak odaítéléséről (egy szakkáderezésen derült ki, hogy a jelöltek között vannak „ellenséges elemek” is).⁴²

1950. december 12-én egy másik férfit hallgattak ki a Hatóságnál: a Lukács-tanítványt, az 1956-ban Nyugatra távozó marxista filozófus Mészáros Istvánt. Mészáros 1949-ben vették fel a Collegiumba. Ő úgy vélte, hogy „Lutternek nem volt önálló véleménye, és ezért káros volt az, hogy Lakatossal együtt lakott, mert Lakatos mindenben befolyásolta Luttert.” Az igazgató önállótlanágáról akkor győződött meg, amikor felvételizett, és szakmai beszélgetést folytatott vele. Mészáros minden bizonnyal befolyásolta Szigeti véleménye, mert arra a kérdésre, hogy milyen viszonyban volt az igazgató Mérei Ferencsel, így válaszolt: „Szigeti József egy[etemi] intézeti tanártól hallottam, hogy 1948-ban Lutter lakásán Mérei, Lakatos és többen megbeszélést tartottak arról, hogy a kultúrpolitikai vezetőhelyeket kikkel töltsék be. Természetesen elsősorban saját személyük jött számításba.”⁴³

Egy héttel később az ÁVH kihallgatott egy másik Szigeti-patronáltat, Zoltai Dénes egyetemi gyakornokot is, aki 1949-ben, másodszori nekifutásra lett kollégista (Szigeti szerint 1948-ban azért nem vették fel a Collegiumba, mert ő javasolta). Talán nem meglepő, hogy Zoltai is ugyanazokat a vádakot ismételte, amit mesterétől hallott: azzal vádolta Luttert, hogy egy polgári elemekből álló klikket szervezett a Collegiumban, mely „helytelen módon irányította” a diákokat. Emellett megemlítette azt is, hogy „Lutter magatartását munkáshallgatókkal szemben egy látszólagos hízelgő, képmutató irányzat jellemezte. A hallgatókkal nem foglalkozott, irányítást a tanulásukhoz nem adott.”⁴⁴ Eme jelentések minden bizonnyal elegendőnek bizonyultak arra, hogy továbbra is megfigyelés alatt tartsák Luttert.

Az ÁVH ügynökei már a lakóhelyén is figyelték Lutter Tibort és családját. Egy 1951. március 19-ei jelentés megállapítja, hogy a szovjet megszállás előtt Lutter „közismert volt jobboldali gondolkozásmódjáról”, ám „megnyilatkozásaiban (...) rendkívül óvatos volt.” A Hatóság embere megtudta, hogy Lutter Éva 1945 előtt a családban „mást nem hallott a szovjet katonákról, csak azt, hogy embertelenek, borzalmasak stb.” A jelentés szerzője arról írt, hogy Lutter nacionalista szellemben nevelte családját, gyermekei előtt „mindenkit szidott, aki nem magyar, vagy nem német.”⁴⁵ Kiderül az is, hogy Lutter lakhelyén⁴⁶ a házfelügyelőn kívül nem beszél senkivel, de vele is csak jelentéktelen dolgokról szokott társalogni a liftben. A ház közösségének megmozdulásain ritkán vesz részt, lakógyűlésen sosem szólal fel – mindig elfoglaltságaira hivatkozik. Viszont kiderül az is, hogy Lutter felesége (születési nevén Selybi Sarolta) tisztviselőnként politikai megnyilatkozásaiban már nem annyira óvatos: elszólásai elárulják, hogy Nyugatra vágyik. Amikor a munkaközösség könyvjutalomban részesítette, kikotyogta, hogy nem örül az ajándéknak, Anton Makarenko szovjet író és pedagógus könyvének, szívesebben olvasna nyugati írótól valamit, mert „a keleti irodalom és neveléstudomány még nem annyira fejlett, mint a nyugati.”⁴⁷ A jelentésből azt is megtudhatjuk, hogy Luttert „jó szakembernek tartják, aki munkaterületén szakmai szempontból nem esik kifogás alá, azonban igen befolyásolható, gyenge akaratú ember, amit az a tény is bizonyít, hogy Lakatos Imre és Mérei Ferenc fel tudták használni – az Eötvös kollégiumban és az egyetemen egyaránt – trockista politikájuk szócsövét.”⁴⁸

Lutter későbbi megfigyelése alapján képet alkothatunk az ötvenes évek elején zajló egyetemi belső harcokról. Nagy Péter irodalomtörténész, kritikus, aki „Borisz” fedőnéven jelentett az ÁVH-nak, és bejáratos volt Lutterék otthonába⁴⁹ 1952. július 1-jén írott jelentéséből kiderül, hogy Lutter a kiváló klasszika-filológus tudóst, Harmatta Jánost nem tartja tiszta jellemű embernek, mert saját karrierje érdekében ügyesen lavírozott Trencsényi Waldapfel Imre rektor és Szabó Árpád, a Latin Intézet vezetője között. Szidta a „két Waldapfel”⁵⁰ általa „elvtelennek” és „koalíciósna” tartott politikáját, úgy gondolta, hogy egy éven belül ebbe bele fognak bukni. Felháborodott azon is, hogy Trencsényi rektor a kari ülésen a felszólalását nem úgy szokta kezdeni, hogy „kedves elvtársak”, hanem úgy, hogy „amint a professzor urak tudni méltóztatnak.”⁵¹ „Borisz” 1952. november 7-ei jelentése szerint az Eötvös Collegium volt igazgatója ismét szidta a Waldapfeleket „dinasztikus politikáját”. Megemlítette azt is, hogy megvédte egyik hallgatóját, akit azért támadtak, mert férjével 1947-ben kint járt Amerikában. A hölgy kérésére Lutter – mint az Ösztöndíj Tanács volt elnöke – igazolta, hogy ösztöndíjjal volt kint a házaspár az Egyesült Államokban, ami nem volt igaz; Lutter határozottan

emlékezett, hogy a hölgynek nem adtak ösztöndíjat, de mégis megvédte, mert nem akarta, hogy tönkretegyék.⁵²

A „Gyöngyi” fedőnevű informátor 1952. október 28-án azt jelentette, hogy Székács Györgyné, Lutter tanársegédje az Idegen Nyelvek Főiskoláján azt nyilatkozta, hogy Lutter keveset tartózkodik munkahelyén, helyette inkább fordításokat készít, vagy a Rádióknak dolgozik. Emellett segített egy tanársegédnek, Hajdú Józsefnek elhelyezkedni a főiskolán, akit azért nem vettek fel tanítani az ELTE bölcsészkarára, mert tszcs-ben dolgozó apját internálták.⁵³

Rendkívül érdekes „Borisz” 1953. augusztus 1-jei jelentése Lutterről, amit egy június 29-ei beszélgetés alapján készített. Ez már hónapokkal Sztálin márciusi halála és majdnem egy hónappal Nagy Imre miniszterelnök híres parlamenti beszéde után volt, vagyis az enyhülés, az „új szakasz” elején. Lutter ennyire nyíltan még nem nyilatkozott meg.⁵⁴ „Borisz” szerint Lutter (kissé ittasan) szidta az elmúlt évek politikáját, panaszkodott a nemzetközi helyzetre, és a szocialista rendszer tarthatatlanságáról beszélt. Azt mondta, hogy Nagy Imre beszédét az internálótáborok feloszlásáról és az amnesztiáról, az életszínvonal emeléséről, valamint a gazdaságpolitika módosításáról véletlenül hallgatta meg a Lutter család. Utána kimentek a ház gangjára, „ahol teljesen meglepő kép fogadta őket: mindenki a folyóson, az emberek ölelkeztek, csókolóztak: egész éjjel olyan volt Budapest, mint Szilveszterkor, éneklés, kurjongatás hallatszott reggelig.” Lutter szerint a kiszabaduló internáltak aránylag kis problémát jelentenek, „az igazi problémát azok a tízezrek jelentik, akik a tervek átállítása folytán most a nehéziparból az utcára kerülnek, vagy akiket vissza fognak irányítani a mezőgazdaságba.” Úgy vélte, hogy Nagy Imre beszéde lényegében egy döntő elvi problémát vetett fel, „azt, hogy a polgári demokrácia vívmányait nem eltörölni kell és visszamenni a feudális önkény korába, hanem azt fel kell használni, tovább kell fejleszteni.”⁵⁵ Már csak azért is, mert ezekért a vívmányokért évszázadokig harcoltak, ezeket nem lehet egyik napról a másikra eltörölni. Lutter kijelentette, hogy a cél nem szentesíti az eszközt, „ő a célokkal teljesen egyetért, de a fasiszta eszközök a látszólag jó cél érdekében is negatív tartalommal töltődnek meg, amelyek azután a jó célok zátonyra juttatásában fejeződnek ki.” Úgy gondolta, ha a hatalom nem változtat sürgősen eddigi politikáján, „akkor itt előbb-utóbb krach lesz, mert ezt egy nép sem képes elviselni.” Azt is mondta, hogy „Sztálin tervszerű, gondos munkával kiirtotta mindazokat a zseniális embereket, akik Lenin koporsója körül állottak, s bevezette újra más szín alatt a cárizmus 300 éve jól bevált formáit [...]. Most, a halála után megpróbálják mindezt visszacsinálni, de nem fog nekik sikerülni, mert már hiányzanak azok a zsenik, akikkel más menetet lehetett volna adni az eseményeknek.” A Szovjetunióban lévő helyzet jellemzésére idézett egy 22 éves ösztöndíjast, aki leningrádi útjáról hazajöve csak annyit mondott a tanszékvezetőnek, hogy „Tibor bácsi, ne is kérdezzen, mert úgysem felelek semmit. Én most tíz évig hallgatok, s azalatt úgyis rendbe jönnek a dolgok.” Ellenben Lutter nagyon dicsérte az angol diplomáciát és Winston Churchillt. A nemzetközi helyzetről meglehetősen pesszimistán nyilatkozott: egyáltalán nem bízott a koreai fegyverszünetben, és úgy vélte, hogy a következő háború a klasszikus hadszíntereken fog zajlani, vagyis Európában. Többször visszatért az ÁVH-ra, azt mondta, hogy az emberek csak nevetnek azon, hogy az ÁVH megszűnik és beolvad a Belügyminisztériumba, a valóságos helyzet az, hogy inkább az ÁVH nyeli be a minisztériumot. Hozzátette, hogy szerinte azért is elvinné a Hatóság, ha kérné a Munkásmozgalmi Intézetben a Szabad Nép első legális számát. Viszont pozitívan nyilatkozott Rákosi Mátyás enyhülő személyi kultuszáról. Említette, hogy a „bölcsh vezér” egykor „gyakran járt a csarnokba, üzemekben beszélgetett az emberekkel, igaz, hogy akkor koalíciós idők voltak, de soha akkora nem volt a népszerűsége, mint akkor”, viszont manapság a Párt aligai üdülőtelepén külön vasrács őrzi Rákosi elvtárs részlegét még az ÁVH-s őrség területén belül is, ezért a főtítkártól sokan félnek, ám kevesen szeretik.⁵⁶

Lutternek a változásokkal kapcsolatos szkepticizmusára utal azonban, hogy az idézett június 29-i beszélgetésen azt mondta, hogy szerinte Lakatost nem fogják elengedni, mert politikai fogoly, ezért az internálás után inkább lecsukják. Nem így történt. „Kovács Gábor” fedőnevű ügynök arról tájékoztatta az ÁVH-t 1953. november 4-

én, hogy az amnesztia miatt kiszabadult Lakatos Imre 1953. szeptember 2-án elsőnek Lutteréket kereste fel. „Előzetesen telefonált neki, amikor Lutter hallhatóan megjegyzi, majd amikor felment hozzá, értésére adta, hogy csak aznap éjszakára ad neki szállást, és megkérte, hogy ne szóljon senkinek arról, hogy nála aludt.” Az állástalan, otthon nélküli filozófus az elkövetkező hetekben még felkereste néhányszor a Lutter családot, akik némi pénzen kívül mással nem tudták segíteni. Végül talált egy olcsó szobát, és megkezdte életének rendbehozatalát (melyben Szabó Árpád és Mérei Ferenc is segítette).⁵⁷ Szabadulása után Lakatos többször beszélgetett az ország akkori helyzetéről egykori mentorával és barátjával. Lutter még szeptember 2-án este tájékoztatta Lakatosot a politikai helyzetről, Nagy Imre beszédéről és hatásáról. Szeptember 24-én Lutter elmondta Lakatosnak, hogy szerinte kétféle ember van az egyetem professzorai között: a „reakciós”, aki fecseg és kimondja, amit gondol, és a „vonalas”, aki ugyanazt gondolja, mint a másik csoport, de elhallgatja. Lutter szerint emiatt van az, hogy a „politikai kinyírások” alapja a személyi ellentét, hiszen elvi ellentétek nincsenek az emberek között. Ehhez még hozzátette, hogy ha egy külföldi „teljesen szabadon járhatna itt 1-2 hétig, semmit nem venne észre az uralkodó terrorból, annyira álszentek az emberek és úgy meg tanultak hazudni.”⁵⁸ Emellett panaszkodott az elégtelen betegbiztosítási rendszerre és a nyugdíjúgyekre. („Ma egy betegség koldusbotra juttat. Ha az ember már nem aktív, szemétdombra kerül. A létbizonytalanságnak ez fontos eleme.”)⁵⁹ Szeptember 28-án azt mondta Lakatosnak, hogy a „Párt vonala lehet, hogy jó, de az emberek kezelése jezsuita-pravoszláv módon történik. A tekintélyeket égbé emelik, a vélemény szabadságot képmutató módon eltörlik. A Nagy Imre-programot nem hajtják végre, nem engedi a „moszkovita pravoszlávia”, de még félnek is a tényleges és konkrét önkritikától.”⁶⁰ Október elején már arról panaszkodott Lakatosnak, hogy képtelen nevelni az akkor már egyetemista Éva lányát, teljesen elidegenedett tőle, és attól fél, hogy a lány egyszer „kipakol a Párt vonalát illető kételyeivel, és akkor őt hozza igen kényelmetlen helyzetbe”. Lutter Éva egyébként ekkor azon a véleményen volt, hogy szülei „szilárd meggyőződés nélküli kispolgárok, akik egyszer elkötelezték magukat a rendszernek, és azóta nincs más útjuk, mint kitartani mellette.”⁶¹

A következő évben folytatódott Lutter megfigyelése. 1954. június 2-án például azt mondta „Kovács Gábornak”, hogy „Átvettük a cári rezsim 300 éves örökségét, és ezzel a szocializmus ügyét 200 esztendővel vetettük vissza.”⁶² Július 22-én pedig úgy vélte, hogy a nyugati és keleti tábor között megegyezés nem jöhet létre, 3-4 év múlva kitör az atomháború, az ötmillióra felduzzasztott német hadsereg pedig ezúttal eljut Moszkváig. A háborúban a magyarok úgymint elpusztulnak, ezért kár néhány évnél tovább tervezni.⁶³

Október 6-án „Kovács Gábor” ismét meglátogatta Lutteréket. Lutter továbbra is úgy gondolta, hogy a harmadik világháború elkerülhetetlen, és a nyugatiak győzelmével fog végződni, mert nagy atomfőlényük van, a szovjet blokk meg le fog maradni a termelés minőségében, megszervezésében stb. Hangot adott annak a nézetének, hogy a világtörténelem egyetlen kiútja az angol demokrácia, és hogy „ökö” volt, amiért 1946-ban nem maradt kint Angliában. Az ügynök azon kérdésére, hogy a szovjet kísérlet halálra van-e ítélve, Lutter azt mondta, hogy egy fordulat még megmentheti, de ezt az oroszok kívül más nyelven nem beszélő Georgij Malenkov⁶⁴ képtelen végrehajtani. Lutter szerint ehhez egy Trockij kellene, aki mert detektívregényt olvasni unalmas központi bizottsági üléseken. Az ügynök kérdésére, hogy Lutter teljesen „burzsoá-liberális” lett-e, azt felelte, hogy igen, és még hozzátette, hogy bízott Nagy Imre kormányprogramjában, de szerinte az megbukott, nem sikerült az életnívót növelni, sőt az tovább süllyedt.⁶⁵

Luttert ugyan 1953 tavaszán visszavették az MDP-be, de a fenti jelentések alapján úgy tűnik, rendszerellenes érzései megmaradtak. Bár kiadott néhány könyvet ezekben az években,⁶⁶ alapvetően nem találta a helyét. Bejárt az egyetemre órákat tartani, de munkatársait, kollégáit lenézte, és „hülyének” tartotta. A hallgatók sem szerették, arisztokratikus tanártípusnak tartották, s nem tudtak vele jól együtt dolgozni. Egyik hallgatója, Bartók Lászlóné például a következőképpen beszélt róla: „Lutter professzor rohan, azt hiszi, hogy mi már nagyon tudunk angolul, hadar, nem hajlandó ismételni,

pedig nem tudjuk lejegyzetelni az előadását, ő pedig nem tudom, miért, talán lustaságból, nem ír jegyzetet. Minden tanár ír, csak ő nem. Akinek nyelvtudásuk gyengébb, azok nem tudják Lutter professzort egyáltalán követni.”⁶⁷ Az Idegen Nyelvek Főiskoláján is az volt kollégáinak véleménye, hogy Lutter „megbízhatatlan, nem őszinte, kétszínű ember”.⁶⁸

A „kémgyanús”, „trockista”, „arisztokratikus” és egyéb kellemetlen jelzőkkel illetett Lutter személyi dosszióját végül 1956. július 25-én lezárták, és irattárba helyezték az államvédelem emberei, mert „konkrét ellenséges tevékenységet” részéről nem tapasztaltak. A dosszié lezárására vonatkozó javaslatban azt írták, hogy a British Council által rendezett előadásokon Lutter hivatalosan vett részt mint angol tolmács, és „nem merült fel olyan adat, hogy tudott volna arról, hogy Göncziék hírszerzéssel foglalkoznak.”⁶⁹ 1960. június 9-ei haláláig nem is került újra az államvédelmi szervek látókörébe.

Lutter Tibor, a „rég” Eötvös Collegium utolsó igazgatója hiába volt az MDP tagja, hiába alakított ki jó kapcsolatot a rá bízott intézmény kommunista tagjaival, a politikai rendőrség mégis megfigyelte. A Collegium felszámolása után sem került ki az ÁVH látóköréből, sőt még az „új szakasz” alatt sem. Esete rámutat a totális rendszerek egyéniséget elnyomó működésére: még azokat az embereket is igyekeztek minél jobban ellenőrizni, akik az állampárt tagjai voltak, és többször is hitet tettek az uralkodó ideológia mellett.

- ¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Papp Istvánnak kutatásaim során nyújtott segítségéért és tanácsaiért.
- ² Az Eötvös Collegium történetéhez lásd *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. (Eötvös-füzetek új folyam, X. Szerk. Nagy József Zsigmond – Szijjártó István. Budapest, Eötvös József Kollégium, 1989.), *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. (Szerk. Kósa László. Budapest, Eötvös Collegium – GIFT Kft., 1995.) című műveket. Az 1945 és 1950 közötti időszak történetéhez pedig lásd Papp István: *Az Eötvös Collegium helykeresése 1945 és 1950 között*. (In *Keresztury Dezső, az Eötvös Collegium igazgatója (1945–1948)*. Tanulmányok. Szerk. Paksa Rudolf. Budapest, Argumentum Kiadó – Eötvös József Collegium, 2004. 49–65.) című tanulmányát.
- ³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.5. O-8528. Dr. Lutter Tibor.
- ⁴ Petrikné Vámos Ida: *Iratok a Történeti Hivatalban*. Vázlat a volt állambiztonsági szervek iratanyagának irattani feltárásához. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 1999. 29–60. 56.
- ⁵ ELTE Levéltár, Eötvös József Collegium Levéltár 35. doboz, 12. dosszié.
- ⁶ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 5. Dr. Lutter Tibor önéletrajza, Tombor András: *Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban*. In *Szabadon szolgál a szellem*. i. m. 127–137. A szervezkedésben csak néhány diák vett részt, akik kommunista röpiratokat és hírleveleket terjesztettek, valamint igyekeztek kapcsolatot tartani más kommunista sejtekkel. A lebukás után a diáksejt vezetőit kirúgták a Collegiumból, és kizárták őket az összes magyarországi egyetemről.
- ⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 43. Lutter Tibor önéletrajza.
- ⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 5. Dr. Lutter Tibor önéletrajza.
- ⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 5–6. Dr. Lutter Tibor önéletrajza.
- ¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 15. Jelentés. 1948. január 14.
- ¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 17. Jelentés. 1948. október 5.
- ¹² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 33. Jelentés. 1950. augusztus 30.
- ¹³ Ungvári Tamás: *Elytárs és spicli jár a csöndben*. Részlet egy önéletrajzi esszéjéből. *Beszélő*, VIII. évf. (2003) 11. sz. 70. Köszönöm Nagy Jánosnak, hogy felhívta figyelmemet erre az írásra.
- ¹⁴ Papp István: i.m. 60.
- ¹⁵ Köztük a hangadók az alábbi személyek voltak: Lakatos Imre, Frankl (Falus) Róbert latin–görög szakos „kitűnő kommunista”, Mihályi Gábor francia–angol szakos, Kardos (Pándi) Pál magyar–angol szakos „igen jó kollégiumi elvtárs”, valamint a „fejlődőképes” magyar–angol szakos Bodnár György, későbbi kollégiumi párttitkár. A kollégiumi MDP-szervezet tagjairól és tagjelöltjeiről készült jellemzések. In *Szabadon szolgál a szellem*. i.m. 224–227.
- ¹⁶ Lekli Béla: *Szemelvények a régi Eötvös Kollégium utolsó éveinek történetéhez (1945–1950)*. *Levéltári Szemle*, XLV. évf. (1995), 3. sz. 52.
- ¹⁷ Életéhez lásd Long, Jancis: *Lakatos Imre Magyarországon*. (*Magyar Filozófiai Szemle*, XLIII. évf. (1999), 4. sz. 251–308.) című tanulmányát és Bandy, Alex: *Chocolate and Chess (Unlocking Lakatos)*. (Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.) című művét.
- ¹⁸ Lakatos Imre: *Eötvös Collegium – Györfly Kollégium (Az Eötvös Collegium a mérlegen)*. *Valóság*, 1947. február. 107–124.
- ¹⁹ Fodor András: *A Kollégium. Napló, 1947–1950*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1991. 186.
- ²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 28. Jelentés. 1950. július 4.
- ²¹ Ungvári Tamás: i. m. 72.
- ²² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/1–2. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében I.
- ²³ Long, Jancis: i. m. 276.
- ²⁴ Szigeti József (1921) marxista filozófus és esztéta. 1939 és 1944 között volt az Eötvös Collegium tagja.
- ²⁵ Long, Jancis: i. m. 278.
- ²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/3–11. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.
- ²⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 49. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1950. november 27.
- ²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/4. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.
- ²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/4–5. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.
- ³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 9/10. Feljegyzés az Eötvös Kollégium klikkszerű irányítása ügyében II.
- ³¹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 26. Jelentés. 1950. május 9.
- ³² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 27. Jelentés. 1950. június 22.
- ³³ Long, Jancis: i. m. 282., 289–290.
- ³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 33. Jelentés. 1950. augusztus 30.
- ³⁵ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 27. Jelentés. 1950. június 22.
- ³⁶ Makai Mária Mariann, az Oktatási Minisztérium tisztviselője, akit „hazafias” alapon szerveztek be ügynöknek. ÁBTL 2.2.2. 6-os karton. „Vladimir”
- ³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 28. Jelentés. 1950. július 4.
- ³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 35–36. Jelentés. 1950. szeptember 7. A jelentés végén az informátort utasította Rák Vilmos államvédelmi (áv.) alhadnagy, hogy „más alkalommal is keresse fel Luttert és a beszélgetés során szerezen értesülést jelenlegi magatartására vonatkozóan”.
- ³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 39. Operatív összefoglaló. 1950. szeptember 28.
- ⁴⁰ Vagyis olyan intézménnyé, ahol olyan tehetséges ifjak laktak és dolgoztak volna, akik már lediplomáltak és doktori munkájukat készítették.

- ⁴¹ Papp István: i. m. 63.
- ⁴² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 49–50. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1950. november 27.
- ⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 52–53. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1950. december 12.
- ⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 55–56. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. 1950. december 19.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 58. Jelentés. 1951. március 19.
- ⁴⁶ A család (Lutter és felesége, valamint két gyermekük: Éva és az 1940-es születésű Tibor) a jelentés keletkezésekor a Mártírok útján (XI. kerület) lakott az 54. IV. 2/a szám alatt. 1945 áprilisától 1948 októberéig a Fő utca 42. I. 1. szám alatt, utána az Eötvös Collegiumban (XI., Nagyboldogasszony útja 11–13. sz.) éltek 1950 júliusáig.
- ⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 58–59. Jelentés. 1951. március 19.
- ⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 60. Jelentés. 1951. március 19.
- ⁴⁹ Kartonja szerint Nagy Pétert „terhelő adatok” miatt szervezte be az államvédelem. ÁBTL. 2.2.2. 6-os karton. „Borisz”.
- ⁵⁰ Trencsényi Waldapfel Imrére és testvérére, Józsefre gondolt Lutter. Waldapfel József (1904–1968) irodalomtörténész 1949-től haláláig az ELTE I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetője és a Magyar Irodalomtörténeti Intézet igazgatója volt.
- ⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 63–65. Jelentés. 1952. július 1.
- ⁵² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 68–69. Jelentés. 1952. november 7.
- ⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 66–67. Jelentés. 1952. október 29.
- ⁵⁴ Ezt a jelentést vevő Zsiga Ferenc áv. hadnagy is így értékelte.
- ⁵⁵ Lutter szerint ennek három nagy vívmánya van: a személyes szabadsághoz és védekezéshez való jog („Habeas Corpus Act”); a kidolgozott tételes jog, amit független bírói kar véd; és a nép képviselőit a népet érintő ügyekben meg kell hallgatni, s szavuk döntő.
- ⁵⁶ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 73–77. Jelentés. 1953. augusztus 1.
- ⁵⁷ Long, Jancis: i. m. 291.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 78–79. Jelentés. 1953. november 4.
- ⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 79. Jelentés. 1953. november 4.
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 80. Jelentés. 1953. november 4.
- ⁶² ÁBTL 3.1.5. O-8528. 94. Jelentés. 1954. június 7.
- ⁶³ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 86. Jelentés. Dátum nélkül.
- ⁶⁴ 1953. március 6. és 1955. február 8. között a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 87. Jelentés. 1954. október 9.
- ⁶⁶ Lutter Tibor: *Johathan Swift*. Budapest, Művelt Nép, 1954., üő: *John Milton, az angol polgári forradalom költője*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956.
- ⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 94–95. Jelentés. 1954. június 7.
- ⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 98. Jelentés. 1955. szeptember 22.
- ⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8528. 101. Javaslat. 1956. július 25.

Soós Mihály

„Z”: egy megfigyelés története**Előkészületek az MHBK vezetőjének, Zákó Andrásnak erőszakos hazahozatalára**

Egy hónappal a forradalom leverését követően, 1956. december 2. és 5. között a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága (MSZMP IKB) folytatólagos ülést tartott, ahol értékelte október eseményeit és az azokhoz vezető utat is. Az MSZMP IKB határozatában megnevezte a belföldi és külföldi erőknél azon csoportjait, amelyeket felelősnek tartott az „ellenforradalom” kirombantásában és az azt követő eseményekben. Ezek a következők voltak: az úgynevezett „Rákosi–Gerő klikk”, a pártellenzék Nagy Imre által vezetett szárnya, a „Horthy-fasiszta és a magyar kapitalista-földesúri ellenforradalom” hazai, illetve Nyugat-Németországban gyülekező erői és a „nemzetközi imperializmus”.¹ A párthatározat egyértelmű iránymutatást és értékelési sémát jelentett nemcsak a párt és a kormányzervek, hanem a társadalom számára is. Az állambiztonsági szervek mindennapos munkáját ugyancsak alapvetően befolyásolta a fenti határozat, hiszen megjelölte azokat a társadalmi csoportokat, amelyekkel szemben az állam és a rendszer védelmét el kellett látniuk. Témánk szempontjából kiemelten fontos az állambiztonsági szerveknek a „nemzetközi imperializmus” nyugaton élő magyar szövetségeseivel, a volt katonatisztekkel, csendőrökkel és „Horthy-fasisztákkal” szembeni fellépése. Már az 1956. decemberi irányvonal érhető tetten Mészáros Józsefnek, a Belügyminisztérium (BM) Politikai Nyomozó Főosztály II. Osztály őrnagyának 1957. január 31-én keletkezett javaslatában, melyben arról ír, hogy az állambiztonsági szervek rendelkezésére álló adatok alapján, az „1956. október 23-án kitört ellenforradalmi fegyveres felkelés előkészítésében és kirombantásában vezető szerepet játszottak az imperialista erők által irányított, fasiszta emigrációs szervezetek.”² Mindebből pedig következik, hogy talán még az addigiaknál is határozottabban kívántak fellépni az emigrációs szervezetekkel, különösen a szerintük a forradalom előkészítésében kiemelkedő szerepet betöltött és a nyugat-európai országokban igen aktívan működő Magyar Harcosok Bajtársi Közösségével (MHBK) szemben. Az MHBK szervezése az 1946-ban megalakult, Kisbarnaki Farkas Ferenc volt vezérezredes által vezetett Magyar Szabadság Mozgalom keretén belül indult meg és meghatározó szerepük volt benne az egykori Kopjás Mozgalom nyugatra menekült tagjainak. Kezdetben Korponay Miklós volt vezérkari százados tevékenysége volt a legfontosabb, mert ő kezdte el az agitációs munkát a volt vezérkari tisztek között egy, a különböző emigráns csoportokat egyesítő katonai szervezet megteremtéséért. Kétéves szervezőmunka után, 1948 végére, 1949 elejére létrejött az MHBK, melynek tényleges vezetését, Kisbarnaki Farkas Ferencet is háttérbe szorítva, Korponaytól fokozatosan Zákó András vette át. Az MHBK Magyar Népköztársasággal szembeni ellenséges tevékenysége – a fenti javaslatban megfogalmazottak szerint – a forradalom ideje alatt és az azt követő időszakban is folytatódott, hiszen „az októberi események időszakában nagy számban dobott át Hazánk területére fegyveres terroristákat” illetve „jelenleg is nagyszámú fasiszta emigráns diverziós kiképzését végzi Hazánkba való bevetésük érdekében.”³

Az MHBK elleni akciók egyik legfontosabbika az a kísérlet volt, amely Zákó Andrásnak, a szervezet vezetőjének erőszakos hazahozatalára irányult. Ennek konkrét előkészítése közvetlenül az 1956-os forradalom bukása után kezdődött, de az ismert források tanúsága szerint már jóval a forradalmat megelőzően megszületett Zákó András erőszakos hazahozatalának a terve. 1955. március 7. és 1955. március 12. között a Szovjetunió Államvédelmi Bizottságának meghívására a népi demokratikus országok állambiztonsági szerveinek képviselői közös értekezletet tartottak Moszkvában.⁴ Ezen Ivan Alekszandrovics Szerov, a Szovjet Államvédelmi Bizottság elnöke egy öt pontból álló napirendi javaslatot terjesztett elő, amelyet az értekezlet elfogadott. A napirendi pontok a következők voltak: „1. A részt vevő államok hírszerző szervei erőfeszítéseinek egyesítése a fő ellenség, az USA és Anglia ellen, valamint az állambiztonsági szervek ezzel kapcsolatos feladatai. 2. A hírszerző szervek munkájában követendő fő irányok

meghatározása minden ország számára. 3. Együttes intézkedések végrehajtásának megtárgyalása a fő agresszív államok ellen. 4. Hírszerző információk és adatok kicserélése a demokratikus tábor országai ellen irányuló ellenséges tervekről és aknamunkáról. 5. Koordinálás és kölcsönös segítségnyújtás a rádióelhárítás és az operatív technika terén.”⁵ Az első pont közös megtárgyalása után a második napirendi pontot minden delegáció külön-külön tárgyalta meg a szovjet hírszerző csoportfőnökség vezetőivel. Ennek során a magyar BM hírszerző szervének munkájára vonatkozóan többek között azt fogadták el, hogy „aktívan fel kell deríteni azokat a reakciós, fasiszta emigráns szervezeteket, amelyeket a fent említett [amerikai és angol – S. M.] hírszerző szervezetek a szocialista tábor országai ellen felhasználnak.”⁶ A harmadik napirendi pontot újra együttes értekezleten tárgyalták a delegációk, s a tennivalók között többek között felsorolták az emigráció bomlasztásának és vezetői kompromittálásának feladatát is. Végül ezt konkretizálva, a szükséges aktív intézkedések között említették, hogy „az MHBK fasiszta magyar emigrációs szervezet vezetőjének, Zákó Andrásnak kiemelésére és erőszakos úton való hazahozatalára irányuló intézkedéseket meg kell gyorsítani.”⁷ Ebből logikusan következik, hogy 1955 tavaszára a magyar államvédelem szervei már – a forrásokból pontosan nem kikövetkeztethető idő óta – foglalkoztak Zákó András hazahozatalának a tervével.

Zákó, vagy ahogy célszemélyként egyik fedőnéven hívták, „Huber”⁸ erőszakos úton történő „kiemelésére” 1956 végén, 1957 elején egy három főből álló ügynöki csoportot hoztak létre. Mészáros őrnagy az akció végrehajtása előtt két fontos feladatot látott megoldandónak. Ezek közül az első „Huber” hozzávetőlegesen pontos tartózkodási helyének a felderítése volt. A javaslatból kiderül, hogy ezzel kapcsolatban már 1956. december 10. óta tettek lépéseket. A második feladatot pedig, az első sikeres elvégzése után, „Huber mozgásának, lakáskörülményeinek és a kiemelés végrehajtása lehetőségeinek aprólékos felderítése és tanulmányozása” képezte.⁹ Ez utóbbi eléréséhez arra kért engedélyt Mészáros József őrnagy, hogy a „Rónai” fedőnevű ügynököt, a 3 fős csoport egyik tagját Ausztriába küldhesse. 1957. február 1-jén kelt újabb javaslatában Mészáros – ismertetve „Rónai” rövid életrajzát – úgy fogalmazott, hogy az ügynököt „megfelelő igazolványokkal ellátva, kb. 10–14 napi időtartamra javasolom illegálisan Ausztriába küldeni, hogy rajta keresztül a Huber-féle akció lebonyolításához szükséges adatokat beszerezzük.” Felettese, Móró István alezredes a javaslattal egyetértett, végrehajtását engedélyezte.¹⁰

Az akció célszemélye, Zákó András 1898. március 23-án született Brassóban.¹¹ Katonai tanulmányait 1912-ben kezdte a nagyváradi honvéd hadapródiskolában. Ennek elvégzése után, 1916 augusztusában tisztté avatták, zászlósi rendfokozatot kapott. Részt vett az I. világháborúban, 1917-ig a 24. brassói székely gyalogezredben, majd a 38. rohamzászlóalj kötelékében harcolt. A fronton tanúsított hősiességéért megkapta a tiszti ezüst vitézségi érmét. A háború után 1922 januárjában Romániába telepítették hírszerzői feladatokkal. 1923 elején tevékenységére felfigyelt a román elhárítás, s alig több mint egy évvel később, 1924. március 24-én a brassói vasútállomáson letartóztatták. Hat év börtönre ítélték, fogolycserével sikerült szabadulnia 1928 szeptemberében. Magyarországra való visszakerülése után századossá nevezték ki, és elvégezhette a katonai akadémiát. Katonai karrierje az 1930-as években töretlenül ívelt felfelé. 1940 októberétől 1942. május 1-ig a hadiakadémián a hadműveleti vezérkari szolgálat tantárgyat oktatta, 1942 áprilisától már ezredesi rangban. Ezt követően 1943. október 1-ig a VI. hadtest vezérkari főnöke, majd 1944. október 16-ig a 27. székely könnyű hadosztály parancsnoka volt. A nyilas puccs után a Honvéd Vezérkari Főnök 2. Osztályának és az Államvédelmi Központnak vezérőrnagyi rangú vezetője lett. 1945 májusában amerikai fogságba került, ahonnan még ez év során kiszabadult. Zákó ettől kezdve – az 1946–47-es illegális magyarországi tartózkodásának időszakától eltekintve – Ausztriában és az NSZK-ban élt. Az emigrációban az antikommunista érzelmű volt honvéd és csendőrtisztek egyik fő szervezőjeként tevékenykedett. Mint az MHBK vezetője együttműködött a francia, az angolszász és a német titkosszolgálatokkal, emigráns tisztekből egységeket állított fel, és saját szervezésben offenzív felderítést folytatott Magyarország ellen. A magyar hírszerzés kiemelten foglalkozott vele. „Weszely Péter”-t, további fedőnevein „Dunai Lajos”-t, illetve „Tiszai Miklós”-t 1950-ben építették

be Zákó közvetlen környezetébe.¹² Mint egy későbbi jelentés megállapította, „1950-től kezdve az MHBK központi hírszerző szervében, majd 1951-től az MHBK bécsi támpontjának vezetőjeként dolgozott. Dunain keresztül bonyolította le az MHBK központja a Magyarország felé történő ügynökök Magyarországra dobását [sic!], illetve visszaérkezésükkor azok kikérdezését.”¹³ Tevékenysége tömeges lebukást eredményezett az MHBK ügynökeinek körében 1951 őszeig.

„Weszely Péter” kivonása után az MHBK kémtevékenysége visszaesett, de nem szűnt meg teljesen. Miután a francia hírszerzéstől addig kapott anyagi támogatás – a lebukások, a botrányok, s az MHBK franciákkal való kapcsolatának Zákó általi leleplezése miatt – a töredékekre zsugorodott, más államok hírszerző szerveivel próbáltak meg intenzívebb viszonyt ápolni. Ám az MHBK történetének 1952. előtti, nagyon aktív felderítő tevékenységgel jellemezhető időszaka többé nem tért vissza. Zákó András az 1956-os forradalom eseményeire sem volt felkészülve. 1956 októberében ugyan Bécsbe települt, de önálló akcióra nem vállalkozott, s november 9-e után visszatért Münchenbe. 1956 után az állambiztonsági szervek Zákó ellen folytatott munkája ennek ellenére újult erővel folytatódott, mert – ahogy már arról korábban szó volt – őt és emigráns társait tartották a fő felelősök egyik csoportjának, akiknek döntő szerepük volt a forradalom megszervezésében. Ezért tervezték Zákó András „kiemelését”, azaz elrablását és Magyarországra való átcsempészését. Ez az akció azonban nem valósult meg, mivel az állambiztonsági szervek a magyar határtól messze élő „célszemély” Ausztria egész területén, titokban való keresztülzállítását túlzottan kockázatosnak tartották.

A másik főszereplő, „Rónai”¹⁴ fedőnevű ügynök, 1912-ben született Budapesten.¹⁵ Értelmiségi szülőktől származott, apja mérnök, édesanyja főkönyvelő volt. Iskolai tanulmányait két év kereskedelmi elvégzése után megszakította. Szabó tanulónak állt, de ezt a szakmát sem sajátította el, a '30-as években kereskedelmi ügynöki-tisztviselői munkákat vállalt. „Rónai” jellemrajzához szorosan hozzátartozik, hogy már 1932-től bűnözői életmódot folytatott. Ebben az évben követte el első betörését, amiért egy év börtönre ítélték. Ezt követően 1942-ig még többször követett el betöréses lopást és rablást, összesen mintegy hét év börtönbüntetést szenvedve ezekért a bűncselekményeiért. 1942-ben katonai szolgálatra vonult be, s 1944-ig szakaszvezetői rendfokozatot ért el. 1944 októberében nyugatra irányított alakulatától megszökött, így fogságba nem került. 1945 után többféle munkát végzett. Volt tisztviselő, játékkészítő kisiparos, papírkereskedő, biztosítási üzletkötő, a Pannónia Bár vezetője, végül 1955-től a Ganz Hajógyár diszpécserként dolgozott. 1956-ban magánéletének bonyodalmai és egyre erősödő anyagi gondjai miatt ismét a bűnözés útjára lépett. Közel egy év alatt tizenkét betörést követett el, amiért 1956 szeptemberében hét és fél év börtönre ítélték. A forradalom alatt kiszabadult, s noha lehetősége lett volna elhagyni az országot, a családjához tért haza.

„Rónai” 1947-től volt informátora a Budapesti Rendőr-főkapitányság bűnügyi osztályának, tevékenységével több bűnszövetkezet felszámolásához is hozzájárult. 1955 tavaszától az államvédelmi szervek foglalkoztatták, s hírszerző kiképzésben is részesítették. Egy héttel a forradalom bukása után, 1956. november 11-én már újra kapcsolatban állt a politikai rendőrséggel, s Mészáros József őrnagy véleménye szerint „szellemi és fizikai adottságai, operatív képzettsége, hazánkhoz, családjához való ragaszkodása és az államvédelmi szervekhez való jó viszonya”¹⁶ alkalmassá tették arra, hogy külföldön operatív akcióban felhasználják.

„Rónai” 1957. március 18-án kapta Zákó Andrással kapcsolatos megbízását.¹⁷ A négyoldalas, hivatalos megbízás szövegéből kiderül, hogy az állambiztonsági szervek véleménye egyértelműen pozitív volt az ügynökről, személyének megítélésében a korábban elkövetett köztörvényes bűncselekményei keveset nyomtak a latba. Miként megfogalmazták, „...eltekintve ismert cselekményeitől – haladó szellemű, bátor, népünkért minden áldozatra kész, jó hazafinak ismertük meg.”¹⁸ Ennek megfelelően hozzájárultak büntetésének megszakításához is, hogy „...hazánk védelme érdekében végzett kiemelkedő szolgálataival jóvátehesse a korábban elkövetett tetteit...”¹⁹

„Rónai” feladatát az Ausztriába való illegális átjutás, a 8–10 napos felderítő munka, majd a szintén illegális úton való hazatérés képezte. Ennek megfelelően alapos eligazításban részesült a határátlépés helyével, idejével, módjával, Ausztriában

követendő általános magatartásával kapcsolatban, majd a célszemély, a korábban „Huber” néven szereplő, itt „Z”-ként említett Zákó mozgásának, lakhelyének, környezetének tanulmányozására hívták fel a figyelmét. Kioktatták arról is, hogyan tartsa ausztriai tartózkodása alatt a kapcsolatot a megbízóival, és teljes, ún. legendát építettek fel számára arra az esetre, ha valami oknál fogva az osztrák hatóságok őrizetébe kerülne. A megbízói általános magatartási szabályokat is előírtak az ügynök számára, nyomatékosítva benne azt az elvárást, hogy a magyarországi állambiztonsági szervekkel való kapcsolatáról soha nem beszélhet. Ha külföldön valaki ezzel vádolná – a kapcsolat teljes titkossága miatt – tekintse ezt provokációnak, az ellenséges elhárító szervek taktikai fogásának. Végül a feladat elvégzéséhez szükséges anyagiakról is rendelkeztek, valamint az ügynök távollétének idejére gondoskodtak családja megélhetési költségeiről is.

„Rónai” 1957. március 21-től 1957. április 5-ig tartózkodott Ausztriában. Alapos felderítő munkát végzett, amelyről 1957. április 10-én egy hatoldalal (1. sz. dokumentum), majd 1957. április 12-én egy 23 oldalas jelentést írt. (2. sz. dokumentum). Igazolva Mészáros József őrnagynak operatív képességeiről alkotott kedvező véleményét, e terjedelmes beszámolókon kívül még néhány rövidebb jelentést, illetve javaslatot fogalmazott meg útjának tapasztalatairól. 1957. április 16-án „»Z személynek« erőszakos úton a Népköztársaságunk területére való szállítására” tesz javaslatot. (3. sz. dokumentum) Április 18-i jelentésében pedig hasznos tanácsokat ad az Ausztriában tartózkodó, ott felderítést végző ügynökök számára, valamint jellemzi Solbad Hall²⁰ és Absam településeket, illetve pár sorban Zákót is. (4. sz. dokumentum) 1957. április 19-én kiegészítette az egy héttel korábban megfogalmazottakat, röviden tájékoztatva megbízóit, miképpen derítette ki, hogy Zákó András Solbad Hall postáján fiókkal rendelkezik. Végül az 1957. május 10-én rögzített javaslatában Zákó András „mozgásának” felderítéséhez szolgáltatott az állambiztonsági szervek részére megfontolandó szempontokat. (5. sz. dokumentum)²¹

„Rónai” további sorsáról kevés információk van, azt azonban biztosan tudjuk, hogy 1957 után még hosszú évekig együttműködött a magyar állambiztonsági szervekkel, ám 1963-ban kivonta magát az addig folytatott szolgálat alól. Ezt bizonyítja, Tóth Miklósnak, a BM Budapesti Rendőr-főkapitányság VII. kerületi rendőrkapitánysága századosának a jelentése. Tóth a már disszidált „Rónai”, volt budapesti lakos ügyéről írt jelentést 1964. április 14-én. Értesülései alapján arról számolt be, hogy „Rónai” felesége és környezete 1958. és 1963. között úgy tudta, hogy a volt ügynök az „Atomkutató” dolgozójaként legálisan tartózkodott Bécsben, s emiatt kapta itthon tartózkodó családja havi rendszerességgel a fizetését „Kőrösi nevezetű elvtárs” közreműködésével. A jelentésből az is kiderül, hogy „Rónai” 1963 januárjában hazatért Magyarországra a családjához, s nekik több ízben arról panaszkodott, hogy 2500 Ft-os külföldi fizetéséhez képest itthon csupán 1600 Ft-ot kap, ami saját és családja fenntartásához kevés. 1963 őszén aztán újra külföldre távozott. Úti céljának ezúttal Csehszlovákiát jelölte meg, ám ennek ellenére még elutazásának estéjén ismét Bécsből táviratozott haza. A táviratban közölte családjával, hogy eredeti úti célját megváltoztatva megint Ausztriába ment. Ezt követően folyamatos levelezési kapcsolatban állt feleségével, akit időnként 70 dolláros pénzküldeményrel támogatott. Tóth Miklós százados, aki egy jogellenesen külföldre távozott személy ügyében volt köteles információkat gyűjteni és azokat egy jelentésben összefoglalni, természetesen nem tudhatta, hogy „Rónai” már hosszú ideje az állambiztonsági szervek ügynöke volt. Azt azonban szükségesnek látta, hogy tisztázza a disszidált személy munkahelyére és munkakörülményeire vonatkozó, kétséges valóságtartalmú állításokat. Éppen ezért a „Rónai” feleségétől kapott telefonszámon felhívta „Kőrösi elvtársat”, akiről kiderült, hogy valójában Major²² rendőr százados. Major sejtette Tóth Miklóssal, hogy akinek az ügyében eljár, az beszervezett hálózati személy volt, de egyben azt is, hogy vele a kapcsolat 1963-ban megszűnt.²³ Ezekhez képest „Rónai” 1966-ban kiállított operatív nyilvántartó kartonja már nem szolgál új információkkal, hiszen arról mindössze annyi derül ki, hogy az ott feltüntetett személy 1963-ban ismeretlen körülmények között Ausztriába távozott, s attól kezdve jogellenesen külföldön tartózkodik.²⁴ A magyar állambiztonsági szervek az akció lehetséges kockázata ellenére még az '50-es évek legvégén, sőt az 1960-as évek első felében is komoly

érdeklődést tanúsítottak Zákó személye iránt. Minden eszközzel le akarták járni, de nem mondtak le erőszakos úton való hazahozataláról sem. Ettől a tervüktől később csak azért álltak el, mert 1964-től Zákó András olyan súlyos szívbajban szenvedett, amely más szervi betegségei mellett, 1968-ban bekövetkezett halálának is okozója lett.

Dokumentumok

1. „Rónai” fedőnevű ügynök jelentése Ausztriába történt illegális kiutazásának, illetve visszatérésének a körülményeiről, 1957. április 10.

Politikai Nyomozó Főosztály
II. Osztály

Szigorúan titkos!
Tárgy: „Rónai” beszámolója

Jelentés Ausztriába történt illegális kiutazásomról és visszatérésemről

A Magyar Népköztársaság felderítő szervének megbízásából 1957. március hó 21-én éjjel 24 órakor Ágfalva térségében átléptem a határt azzal a feladattal, hogy a legrövidebb idő alatt utazzam Innsbruck mellett fekvő Absam községbe és ott „Z” személy tartózkodásáról, lakásáról, mozgási körülményeiről és környezetéről igyekezzek pontos adatokat szerezni, mely adatoknak birtokában megállapítható legyen, hogy „Z” személyt erőszakos úton, milyen módon lehet a Magyar Népköztársaság területére szállítani.

Az ágfalvi határsávnál a mattersburgi²⁵ és a wienesi²⁶ vasútállomások szemaforjait kaptam meg, mint haladási iránypontot. Az iránypontokat pontosan betartottam. Áthaladásom teljesen zavartalan volt, kivéve a terepet, amely tekintve, hogy addig előttem teljesen ismeretlen volt és úgyszintén légvonalban árkon, patakon és földeken keresztül haladtam a megadott szemafor irányába a viaduktig, majd onnan egy szélesebb patakon átgázolva a wienesi vasútállomás épületét megkerülve a vasúti töltés mellett egészen Sauerbrunn²⁷ vasútállomásig. Ezen az útvonalon erősen sáros lettem, ami reggel a viláosságban problémát jelentett, mivel minden feltűnés veszélyt jelentett számomra. A feltűnést úgy kerültem el, hogy reggel 5 órára értem Sauerbrunn vasútállomásra, ahonnan 6 óra 5 perckor indult az első vonat Bécs felé. Az 1 óra 5 perces időmet felhasználtam arra, hogy az állomásépület hátsó részén talált, vízzel telt teknőben magamat, a nadrágomat és a cipőmet a lehetőségig megtisztítottam, úgy fedezve magamat, hogy engem senki ne lásson. Nem is látott senki. 6 órakor az állomás pénztáránál jegyet váltottam Bécsig. 6 óra 5 perckor Sauerbrunnban vonatra szálltam. A vonatra felszállt kettő csendőr is, akik valószínűleg sauerbrunni lakosok és Wiener Neustadtig²⁸ utaztak, valószínűleg szolgálati helyükre. Én az állomás WC-jéből figyeltem a felszállókat, és közvetlen indulás előtt egy másik vagonba szálltam, mint a csendőrök. A 6 óra 5 perces vonat közvetlenül megy Bécsig, a többi vonatokról Wiener Neustadtban át kell szállni. Reggel 8 óra néhány perckor értem Bécsbe a Südbahnhofra. Sauerbrunnról Bécsig semmiféle ellenőrzés nem történt, a kalauz kezelte a jegyeket és Bécsig az utazás zavarmentes volt. Senki figyelmét személyemmel kapcsolatosan nem keltettem fel.

A Südbahnhofon nem tapasztaltam ellenőrzést, csak az alsó előcsarnokban láttam egyetlen rendőrt, akinek a figyelmét igyekeztem kikerülni és így kijutottam az állomás épületéből. A Südbahnhof állomással szembeni városrészben azonnal vásároltam magamnak sárkefét, cipőkefét, cipőkrémet és egy csendes háznak az emeletén igyekeztem a kabátomról, a nadrágomról és a cipőmről a még megmaradt és feltűnő sárt eltávolítani. A cipőmet egyébként alaposan megette a sár. Ezek után egy üzletben, ott közelben vásároltam magamnak egy másik pár cipőt, egy kordbársony nadrágot és egy felöltőt. Így átöltözve már egyáltalán nem látszott rajtam az éjszaka. Megebédeltem és újjáalakulva visszamentem a Südbahnhofra, ahol azt a felvilágosítást kaptam, hogy a legközelebbi vonat Innsbruck felé 15 óra körül indul, de nem a Südbahnhofról, hanem a Westbahnhofról. Tekintve, hogy a tisztálkodással, a vásárlással, ebédeléssel az idő eltelt, azonnal taxiba ültem és a Westbahnhofra vitettem magam. Ezen a pályaudvaron már

majdnem minden 20 lépésre volt egy csendőr és rendőr, de én a jegyváltás után zavartalanul jutottam fel a vonatra, előzőleg természetesen a jegyváltásnál megérdeklődtem, hogy melyik vágányon indul Innsbruck felé a vonat, hogy ne kelljen a vonatok között az érdeklődésemmel feltűnést kelteni. Egyébként vasútállomásokon, ha már érdeklődni kell, tanácsos csak vasúti alkalmazottól felvilágosítást kérni véleményem szerint. A vonat pontosan indult, és az út egészen Innsbruckig teljesen zavarmentes volt. 22-én éjjel 24 órakor érkeztem Innsbruckba.

Tekintve, hogy kerülni akartam a bejelentkezési kötelezettségeket, így nem mertem szállodába menni, vagy gasthausba, hanem egy innsbrucki állomáson a megérkezésem alkalmával taxisofőröknél érdeklődtem, nem tudnak-e egy olcsó privát szobát. Az egyik mindjárt adott egy címet, amely nem is volt messze, Land str. 12. fszt. 1., Kinl Haidacher. Odamentem, és sikerült is szobát bérelnem. A szoba szép tiszta, hideg-meleg víz, 35 sch[illing]. egy napra. A főbérő egy 45 év körüli asszony, aki 17 éves fiával él ott. A fia az Európa Szállodában, mely Innsbruck legszebb szállodája, volt pincértanuló. A férje elmondása szerint Salzburgban dolgozik, és csak kéthetenként jár haza. Állandóan foglalkozik a szoba kiadásával, laktak nála már amerikaiak, olaszok, még magyarok nem. Bejelentést nem kívánt, még a nevemet sem kérdezte, csupán azt mondtam el magamról, hogy matematikus tanár vagyok, és ez nagyon imponált neki, és a legmesszebbmenőkig udvarias és figyelmes volt. Persze azért mindent megfizettetett magának és pld. 1 ing, 1 alsónadrág, 1 pár zokni mosásáért, vasalásáért 10 schillinget kért. De a lakás jó helyen fekszik, a centrumtól kicsit kijebb, de nem messze, úgy 10 perces séta a Hauptbahnhof-tól. Itt aludtam 4 éjszakát, azaz 22-én, pénteken éjjel, 23-án, szombaton éjjel, 24-én, vasárnap éjjel, 25-én, hétfőn éjjel. Kedden délután Absamba költöztem, ott töltöttem három napot. 26-án, kedden éjjel, 27-én, szerdán éjjel, 28-án csüt., éjjel.

Pénteken délután eljöttem azzal, hogy nekem sok pihenésre van szükségem, de a templom toronyórája minden negyedórán hangosan üt, és erre mindig felébredek, így aludni nem tudok. Pénteken este már újra Innsbruckban, most az Amrasser see str.²⁹ 9. fszt. 1. sz. alatt Friedrich Kirchner nevezetű sí mesternél béreltem szobát, aki feleségével és 9 éves kisfiával lakott ott. Bejelentést itt sem kellett végezni, itt sem kérdezték még a nevemet sem. Egyáltalán nem voltak kíváncsi emberek, egyszer beszélgettem a férfival, aki egy naiv, de kellemes és közvetlen sportember, és aki csak annyit kérdezett, mivel reggel mosdás közben látott, hogy én mit sportolok. Én azt feleltem, hogy fiatalabb koromban atletizáltam. Itt is hideg-meleg vizes, nagyon tiszta és szép szobát kaptam. Ezt a címet a Hauptbahnhofon lévő virágáros pavilonban lévő idősebb nő adta meg nekem. Itt laktam: 29-én, pénteken éjjel, 30-án, szombaton éjjel.

Másnap elutaztam Innsbruckból, azaz 31-én, vasárnap reggel a szombaton már előre megváltott jeggyel kimentem az innsbrucki Hauptbahnhof pályaudvarra. A vonat Bécs felé reggel 8 óra 40 perckor indult. Amikor odaértem a Hauptbahnhofra, reggel kb. 8 óra 10 perckor, ott a megszokottnál sokkal több rendőrt tapasztaltam, és láttam, hogy az embereket igazoltatják. Az újságáros pavilonhoz álltam, újságot és képeslapot vásároltam, és közben figyeltem. Láttam, hogy újabb utasok jöttek és azok közül is többet megállítanak és igazoltatnak. Én magamat nem akartam igazoltatásnak kitenni és gondoltam arra is, hogy ha vasárnap reggel itt igazoltatás van, akkor esetleg valami komolyabb esemény, illetve cselekmény történhetett a városban, vagy keresnek valakit, ezért kijöttem az eszpresszón keresztül az állomásra, és az állomás előtt egy taxit béreltem 200 schillingért, hogy vigyen Worglbe³⁰, az Innsbrucktól 60 km-re van. A megérkezésem után 3 perccel befutott a vonatom is, és tekintve, hogy a jegyem már megvolt, azonnal felszálltam, és a vonattal elmentem egészen Zell am See-ig. Zell am See-ben leszálltam, mert sem a taxiúton, sem Worglban nem tudtam magamat megnyugtatóan ellenőrizni. A taxiút alkalmával sok autó volt még az országúton és Worglban is sok ember szállt fel a vonatra. Márpedig feltétlen a legteljesebb megnyugtatóan akartam magamat ellenőrizni, hogy nem tartanak-e esetleg minden óvszabályom ellenére is figyelés alatt. Nem tehettem ki magam annak, hogy amikor Bécsből a határ felé utaznék vissza, akkor még esetleg szem előtt legyek. Zell am See-ben kiszálltam de. 11 órakor, és sikerült teljes megnyugvással ellenőriznem magamat. 15 órakor a következő vonattal tovább utaztam Bécs felé, ahová este, azaz vasárnap

este 22 óra körül érkeztem meg a Westbahnhofra. Bécsben egy közepszerű szállodában voltam kénytelen megszállni, mert minden érdeklődésem dacára nem találtam aznap este privát szobát. A szálloda a Colombusplatzon van és itt sajnos bejelentőlapot töltöttek ki a személyemről. Bécsben vigyáztam a mozgásomra, nehogy ismerőssel találkozzam. Nem is találkoztam egyetlen ismerőssel sem.

2-án, délután 16 óra 35 perckor Bécsben újra a Südbahnhof vonatra szálltam. Retúrjegyet vettem a Bécs–Sauerbrunn közötti vonalra. Ez a vonat megint közvetlen, tehát Wiener Neustadtban nem kell átszállni. Ez a vonat Sauerbrunnbe érkezik 18 óra 40 perckor. Megérkezésem után az országúton mindjárt Sauerbrunn elhagyása után van egy sűrű bokrokkal telenőtt horhos, ezen a ponton kissé fordul az országút, sehol nincs a közelben ház, tehát ellenőrizni tudtam, hogy nem lát-e valaki és észrevétlenül a horhosba húzódtam le. Meg kellett várnom a teljes besötétedést, s a teljes besötétedés után pontosan 20 órakor útnak indultam a vasút mellett, Wiensesen keresztül a vasúti síneken mentem át a viadukton, majd Mattersburg előtt balkéz felé nekivágtam a földeknek. A magyar határ irányában, kb. Rohrbachon³¹ túl, éjjel 12 óra lehetett, amikor egy domb tetejére értem. Zuhogott az eső, körülöttem a legteljesebb sötétség. Nem láthattam, hogy a domb az egyik oldalon egy homokbánya. A domb szélére érve a talaj beomlott alattam és én kb. 8-10 métert zuhantam lefelé a homokbányába. Talajt érve éreztem, hogy a bal bokám és a bal térdem megrándult, erősen fáj, és a térdem megduzzadt. 10-15 percet pihentem és masszíroztam a lábamat. Újra nekiindultam, tudtam, nem lehetek messze a határtól, de sajnos semmi tereptárgyat nem ismertem, csak annyit tudtam, hogy a határon túl egy magányos fa áll, amely mögött Sopron fénykoszorúja látszik. A lábam rettenetesen fájt. A félcipő a bokámat nem tartotta, és a fájdalomtól kivert a verejték, a terep nehéz és sáros volt. Ilyen körülmények között kb. 1 órai haladás után tőlem kb. 1 km távolságból többszöri „Halt!” kiáltást hallottam. Azt tudtam, hogy semmi körülmények között nem nekem szólt a „Halt!” kiáltás, mert én az érkező hangtól távol voltam ahhoz, hogy engem a kiáltó láthatott volna és olyan fekete szántásterületen haladtam, hogy a sötét égboltot is figyelembe véve, még 40 méterről sem láthatott senki. Mégis úgy 10°-ot eltértem az eredeti irányomtól és ez volt a vesztem, mert egy domb mögé kerültem és a hátam mögött lévő szemaforokat elvesztettem szem elől és sehogy sem találtam meg a helyes irányt. A lábam rettenetesen sajgott, de csak mentem és feltűnt előttem egy falunak a lámpái. [sic!] Bementem a faluba megfelelő fedezés mellett és megállapítottam, hogy Sig...községhez³² kerültem, a térképemről azt is megállapítottam, hogy eltértem a határtól. Már tudtam, hogy a fájós lábammal nem tudok virradatig eljutni a határhoz, most már csak megfelelő terepet kerestem, ahol majd rejteni tudom magam, így vonszolva magamat jutottam el vissza a Wienes állomáshoz közel lévő erdőséghez. Kivilágosodott, én mélyen behúzódtam az erdőbe, sűrű bokrok közé, ott bár zuhogott az eső, lefeküdtem aludni, gondolva, hogy a lábam rendbe jön, és este visszaindulok.

Délig aludtam az erdőben, közben az eső elállt. A rajtam lévő kordnadrág és cipő teljesen tönkrement, sárosan, vizesen rám volt tapadva. Az aktatászkámban volt a másik nadrágom és az új cipőm. A kordnadrágot és a tönkrement cipőt levetettem, összehajtottam és elástam ott az erdőben. Az esőkabátomat egy közelben folyó patakban kimostam és addig hajtottam körbe, amíg megszáradt. Így tiszta cipőben, tiszta nadrágban és tiszta esőköpenyben kimentem az erdőből és a Wienes vasútállomásnál lévő gasztausba mentem. Ott összebarátkoztam a gasztausos kövér feleségével és kisleányával, és gondoltam, ott meghúzódok estig, de kiadó szobája nem volt, így ettem nála ebédet, sört ittam, az időt húztam, majd az autóbusszal visszamentem Sauerbrunnbe. Ott egy gasztausba, hogy az időt töltssem, újra meg kellett ebédelnem, kivettem egy szobát fél napra és vártam azzal, hogy a 18 óra 40 perces vonatot várom Bécs felé. A vonat indulása előtt elindultam a vasútállomásra, de onnan a másik oldal felé ki lehet jönni észrevétlenül. Elindultam az országúton vissza Wienses felé és abban az erdőben, ahol a délelőttöt töltöttem, újra meghúzódva este 8 óráig. A lábam még nagyon fájt, de tudtam, hogy itthon nagyon várnak, tudtam, hogy a „Halt!” kiáltást, akik várnak rám, azok is hallották, és biztosan azt gondolják, hogy velem van baj, ezért elhatároztam, hogy minden körülmények között nekiindulok. Sajnos túlértékeltem magamat. A nagy fájdalomtól csak lassan tudtam haladni. Számtalanszor elestem, mert

a fájós bokám egy-egy nagyobb göröngynél nem tudta tartani az egyensúlyt. Volt olyan földterület, amely széles sávban traktorral van felszántva, és a hatalmas göröngyökön rossz lábbal menni rettenetesen nehéz. Éjjel, fedezve, keresztülmentem Mattersburgon, a legteljesebb nyugalom volt az egész vonalon. De nem voltam képes tovább jutni reggelig, mint Rohrbachig. Itt rám világosodott és megint most már a váltott cipőm és a nadrágom is csupa sár. A lábam még jobban fáj, mint az előző nap.

Rohrbach már közel van a határhoz kb. 6 km. Rossz terep volt, nem volt a közelben megfelelő búvóhely, gondolkoztam, mit tehetek. Elhatároztam, hogy megsemmisítek minden nálam lévő iratot és bizonyítékot, hogy Ausztria felől jövök, és vagy biztos fellépésemmel át tudom vészelní ezt a napot, vagy ha csendőrségre kerülök, akkor mint disszidensnek állítom be a személyemet. Mindent megsemmisítettem, apró darabokra téptem és több helyen a sáros agyagban elástam. A gasthaus épp akkor nyitott. Egy nagyon kedves konyhalány és egy még kedvesebb tulajdonos fogadott. A tulajdonos elég jól beszélt magyarul is. (Mihalitsch Ferenc, Rohrbach a címe.) Mosolyogva mentem be hozzá és kértem legyen segítségemre, természetesen megfizetem. A legnagyobb készségrrel kimosatta a nadrágom és kivasaltatta a konyhalánnyal, a cipőket kipucoltatta, az esőkabátomat is kimosatta, enni adott és lefektetett azzal, hogy délben a 12 óra 15-ös vonattal el kell utaznom, mert éjjelre nem adhat szállást, mert szigorú utasításuk van, hogy minden disszidenszt jelenteniük kell a csendőrségen és a csendőrségnek a disszidenseket Eisenstadtba kell kísérniük. Bár Rohrbachban nincs csendőrség, csak a vele egybeépült Marzban³³ van a csendőrség. 11 órakor felkeltett és ebédet adott. Elindultam az állomásra azzal a szándékkal, hogy itt Rohrbachban valahol fedezéket keresek estig. De csak egy hely lett volna, az állomás épületének a raktárháza cölöpökön áll, és az alá lehetett volna behúzódni. De sok helyről oda lehetett látni házakból is, és az állomáson is olyan mozgás volt, hogy könnyen észrevehettek volna, ezért jól megnéztem az állomás minden pontját és elhatároztam, hogy most visszautazom Bécsbe, és hogy este az utolsó vonattal nem Sauerbrünnig, hanem Rohrbachig fogok leutazni. Ezt is tettem, visszautaztam Bécsbe, ott a Südbahnhofon lévő kádfürdőben megfürödtem, megborotválkoztam és a 20 órás vonattal retúrjegyet váltottam Mattersburgig. Azért csak Mattersburgig és nem Rohrbachig, mert a Mattersburg és Rohrbach közötti 4 km-es szakaszt úgy akartam megtenni, hogy engem ne lásson senki. Ez az esti utolsó vonat, mindössze két vagonból áll, ez esetben összesen velem együtt csak 5 utas volt rajta, akik viszont rendszerint ismerik egymást. Ha egészen Rohrbachig utazom velük, és ott szállok le éjjel, mert 22 óra 30 körül érkezik az a vonat Rohrbachba, az feltűnő, mert Rohrbach már a határnál van (6 km). Ezért Mattersburgnál leszálltam, kivontam magam a határkörből és ugyanezen vonat ellenőrző oldalán az utolsó kocsi első peronjának a lépcsőjén meghúzódtam. A vonat elindult, engem nem látott senki, jól számítottam ki a körülményeket, Ott a töltés mögötti bokor tövében vártam, kb. 15 perc múlva az állomásépület elsötétedett, az állomásfőnök és még egy személy – a sötétben nem tudtam kivenni, hogy vasutas-e – elindultak be a falu felé. Vártam még egy órát és éjjelkor elindultam az előző napi szerencsétlen homokbánya felé. Most az utolsó részénél haladtam el és egyenes irányba jöttem Sopronnak. Ezért vártam éjjelig, mert a többnapí tapasztalatom azt mutatta, hogy éjjel után már vagy nincs egyáltalán, vagy csak szórványos a határellenőrzés osztrák részről. Reggel 1/26 órakor értem be Sopronba, a Soproni Textilgyár épületéig, ahol jelentkeztem a határőrségen. Kapcsolattartóm még aznap délben értem jött és felhozott Budapestre. Budapest, 1957. április10.

Rónai

[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Géppel írt tisztázat „Rónai” fedőnevű ügynök aláírásával.]

2. „Rónai” fedőnevű ügynök jelentése Zákó András lakhelyének, életkörülményeinek a felderítéséről, 1957. április 12.

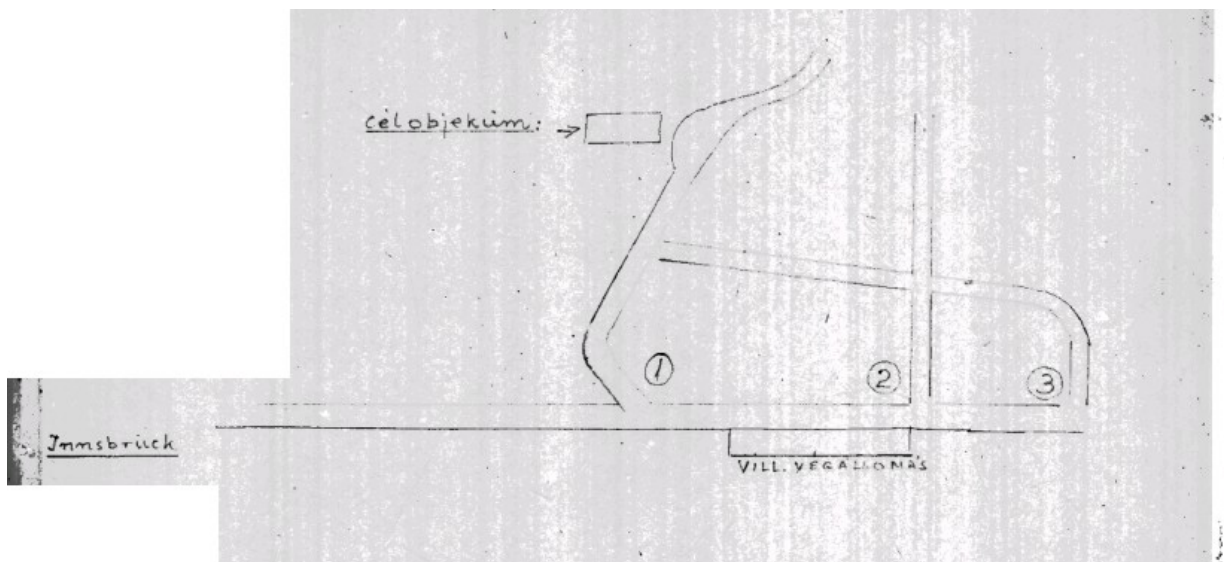
Jelentés

Absamban „Z” személye körül végzett felderítés eredményéről

A Magyar Népköztársaság felderítőszerveinek a megbízásából 1957. márc. 21-től április 5-ig illegálisan Ausztria területén tartózkodtam abból a célból, hogy az Absamban lakó „Z” nevű személyt külsődleges megfigyelés alapján felderítsem, figyelembe véve azt, hogy a későbbiek során őt erőszakos úton Népköztársaságunk területére kívánjuk hozni.

A 2-es számú jelentésemben eseményszerűen beszámoltam a határátlépésről, Ausztriában való tartózkodásomról és visszatérésemről.³⁴

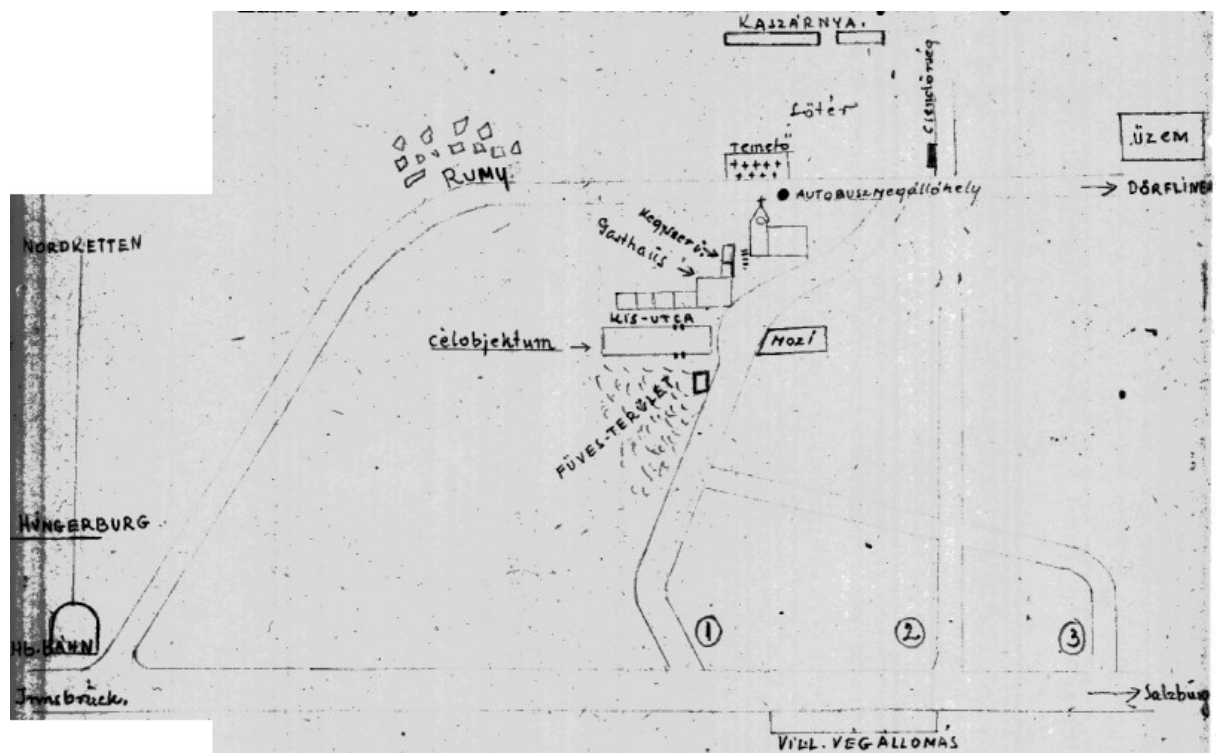
A tulajdonképpeni feladatomból az alábbiakat jelentem: 1957. III. 22-én, éjjel 24 órakor érkeztem Innsbruckba, ahol egy privát személynél biztosítottam magamnak szállást. Március 23-án, szombaton délelőtt területismeretet szereztem Innsbruckban. Megtudakoltam, Solbad-Hall és Absam milyen formában közelíthető meg. Innsbruck és környékének a térképeit megvásároltam. Megtudakoltam a környéken lévő magaslati helyek szálloda- és penzióárait. Majd felmentem Hungerburgba,³⁵ mint közismert kiránduló- és pihenőhelyre. Az volt a szándékom, hogy a legendámban, mint beteg, egy olcsó magaslati helyet keresek pihenésre. Sollbad-Hall az innsbrucki Hauptbahnhof előtt induló villamossal közelíthető meg, vagy autóval a Salzburg felé vezető országúton, mely első osztályú, széles betonút. A villamosjegy ára Hauptbahnhof – Solbad-Hall között schilling 2.50. Ezen a napon délben 13 órakor kiutaztam Solbad-Hallra. Solbad-Hallról három út vezet fel Absamba. A továbbiakban ezeket az utakat 1-es, 2-es és 3-as jelzéssel fogom meghatározni.

Az 1-es út a legcélravezetőbb, mert elsőrendű autót és pont a célobjektum előtt halad el. Az 1-es út bal oldalán a célobjektum előtt kb. 800 m-re kezdődik egy füves terület, ahonnan minden megfigyelés könnyen lehetséges. A 2-es út lejtős utcákból áll, amelyen nagy a forgalom, sok üzlet van ezekben az utcákban, ez Solbad-Hallon magán vezet keresztül. A 2-es úton haladva felérünk a célobjektumtól kb. 200 méter távolságban, alulról tekintve jobbra, a célobjektumnak közvetlen felette lévő absami templom mellett elvezető dörflineri országútra. A dörflineri országút a mi szempontunkból inkább harmadrendű, mint másodrendű országút. Bár ezen az országúton jár az Innsbruck – Hungerbahn – Romy³⁶ – Absam – Dörfliner³⁷ autóbusz járat. Ez az autóbusz, ugyanonnan, mint a villamos, szintén Innsbruck-Hauptbahnhof előtti térről indul. Napközben 1 óránként, reggel és este sűrűbben. A menetdíj Innsbruck Innsbruck – Absam: 3.60 sch. A 3-as számú út megint széles műút, de ez nem megy fel Absamig, hanem Solbad-Hall felső részén belekanyarodik az 1-es számú műútba. Solbad-Hall maga, úgy személy, mint gépkocsik és motorkerékpárok szempontjából erősen forgalmas terület. Solbad-Hallon még különösebb ellenőrzéstől tartani nem kell. Nyugodtan lehet mozogni, bár vannak rendőrök, de azok inkább a forgalom ellenőrzésével foglalkoznak.

Ezen a napon délután kb. 15 óra volt, mikor felértem Absamba. A 2-es számú úton mentem fel, és kb. 1 órai keresés után találtam rá a célobjektumra.

Absamban már mindenki megnézi az idegent. Ezért, mint indifferens kiránduló, a templom után érdeklődtem. A templom már közvetlen közelében, pontosabban felette van a célobjektumnak. A célobjektum és a templom közötti távolság kb. 30–40 méter. A templom egyik oldala a már említett autóbuszjáratú dörflineri országútra néz, ezen a területen az országút túlsó oldalán van egy kis temető. A temető felett húzódik egy széles lőtér, amelynek a felső vége már a kis Bettelwurz³⁸ hegység lába, és itt van az országúttal párhuzamos vonalban húzódó 41 nagyobb épületből álló kaszárnya. A templomnak Solbad-Hall felé eső oldalánál pár lépcső vezet lefelé. A lépcső aljánál jobb kéz felől van egy kegyeserüzet, egy ajándéktárgyakat árusító üzlet és egy gasthaus. Ezt a gasthaust már csak egy keskeny kis utca választja el a célobjektumtól, a Bürger-Gasthaustól. Ezen a ponton, ha Solbad-Hall felől jövünk, az 1-es számú műút elkanyarodik jobbra:

A délután folyamán átsétáltam az egész területet, magamnak mindent igyekeztem megjegyezni. Megállapítottam, hogy a dörflineri országútról nyílik egy kis utca fel a lőtér irányába, és ebben az utcácskában van az absami csendőrség. A célobjektumtól kb. 200 méter.

Mikor már ezen a napon a célobjektum teljes környezetét alaposan tanulmányoztam, magamnak mindent megjegyeztem, akkor az 1-es számú műúton visszasétáltam Solbad-Hallra, hogy ott várjam meg a besötétedést. Solbad-Hallon megvacsoráztam és 1/28 h-kor, azaz 19 óra 30 perckor, ugyancsak az 1-es számú úton visszatértem a célobjektumhoz. Az 1-es számú úton gyakori az autó- és a motorkerékpár-forgalom egészen éjjel 24 óráig. Ezt ugyan már csak a következő napokon állapítottam meg – de már most itt megjegyzem. Ezen az estén csak 22 óráig álltam a célobjektumnak egy jó tereprészén a fészer mögötti füves részen. A teljes besötétedés után a célobjektumot többször körbejártam. Az ivónak a fészer felé esik két ablaka. A célobjektum kőépületével egybe van építve egy kb. 13–14 méter hosszú és kb. 12 méter széles üvegezett nyári helyiség. Az ivóban egy kb. 40 éves nő ült – barna hajú, telt, kb. 165 cm magas – és kézimunkázott. Ez a nő különben, mint azt későbbi napokban megállapítottam, az öreg, kb. 70 éves Schmiendl nevű tulajdonos egyik lánya.

Ezen az estén egy asztalnál a nővel ült még egy ősz hajú, kb. 60–65 éves sovány egyszerűen öltözködő férfi. Ez a férfi különben a későbbi napokban is esténként mindig ott tartózkodott a célobjektum ivószobájában. Ezen az estén rajtuk kívül még az öreg Schmiedl nevű tulajdonos járt ki és be az ivószobába. Ezen az estén kb. 21 óráig jött még egy-egy vendég, 30-35 év körüli férfiak, leültek, ittak valamit, mindegyik ahhoz az asztalhoz ült, ahol a nő ült, majd rövid idő után eltávoztak. A vendégek kivétel nélkül Absam felé távoztak. Ezen az estén 22 órakor abbahagytam a figyelésem, mert a határátholász éjszakáján nem aludtam és az előző éjszaka is csak keveset, fáradt voltam. Éjjel 22 óráig Z személyt nem láttam és sem feleségének, sem lányának jelenlétét nem tapasztaltam. 22 órakor az 1-es számú úton mentem le Solbad-Hallra, útközben még mindig jöttek felfelé autók és motorkerékpárok. Solbad-Hallon villamosra ültem és innsbrucki lakásomra tértem.

24-én, vasárnap már korán délelőtt fent voltam Absamban. Szép idő volt, többen ültek az üvegezett nyári helyiségben is, és a nyári helyiség előtti kerti asztaloknál is. Én mielőtt a célobjektumba tértem volna be, előbb megint körbejártam egész Absamot. Bementem a templomba, hátha ott találok „Z” személyt. Nem találtam ott. Én leültem az egyik padba, az imádkozást színleltem, majd pénzt dobtam a perselybe, hogy a későbbi elképzeléseimnek megfelelően állítsam be a személyemet, mert ezen a kis helyen mindenki ismeri egymást, és nem tudtam, hogy később nem-e kerülök össze valakivel, aki a templomban látta a viselkedésem. Beteg, vallásos embernek akartam magam kijátszani, illetve szerepeltetni, akit nem érdekel más, csak a jó levegő és a templom. Ez – úgy gondoltam – kell a bemutatkozáshoz, mert Absam olyan terület, ahol nem tartózkodhat valaki nappal, anélkül, hogy észre ne vegyék, ha idegen. Amíg Innsbruckban és Solbad-Hallon a mozgás idegen számára is aránylag feltűnés nélküli lehet, addig Absamban mindenki, a templomszolgától kezdve a motorkerékpározó fiatalemberekig árgus szemmel figyelik az idegent. Hogy miért, azt pontosan megállapítani nem tudtam, inkább érezni lehetett, hogy amíg Ausztriának más területén az idegenforgalmat szeretik, mert az pénzt jelent nekik, addig itt Absamban nem szeretik az idegent. Sok apró megnyilatkozásukból érezni lehetett, hogy Absam egy sajtószerű terület Ausztriának „Z” személyétől függetlenül is. Lehet, hogy a kaszárnya miatt, de lehet, hogy ott más érzékeny pont is van. Ez nem beképzelés volt tőlem, én nem szoktam képzelődni, vagy magamat ijesztgetni, de ott minden arcról és minden feleletről érezni lehetett a bizalmatlanságot.

Ezen a napon délben bementem ebédelni a célobjektumba. Először az ivószobába mentem be, de ott akkor nem tartózkodott senki, erre kimentem az üvegezett nyári helyiségbe. Gulást rendeltem és egy üveg sört. Többen ültek ott, volt, aki ebédelt, volt, aki csak sört ivott. Alaposan megnéztem külön-külön minden vendéget, felmértem őket, és azért nem írok róluk bővebben, mert számomra érdektelenek voltak. Mikor a gulást megettem, fogtam a sörömet, és kimentem a kerti asztalokhoz. Itt ült 2 fiatal 17 év körüli magyar fiú, de nem tudtam velük beszélgetést kezdeni, mert alig ültem le, ők már éppen fizettek és távoztak, onnan vettem tudomásul, hogy magyarok, hogy az egyik, mikor már indultak, így szólt a másikhoz: „Gyere, Pacákovics!” Ült a kertben egy nagyon csinos, szőke, kitűnően öltözött kb. 25 éves nő egy rendkívül elegáns 40-45 év körüli férfivel. Németül beszélgettek, öltözködésük is tipikus osztrák elegancia volt. Én úgy tettem, mintha napoznék, és közben igyekeztem mindenre figyelni. Reménykedtem, hogy a rendkívüli eleganciával öltözködő nőhöz és férfihez le fog jönni „Z” személy is. Egy nagy, keményfedelű könyv volt előttem az asztalon kinyitva – olyan, mint nálunk egy főkönyv –, azt lapozgatták, és úgy nézett ki, hogy azzal kapcsolatosan beszélgetnek. Kb. ¾ órát voltak ott, de „Z” személy nem jelentkezett sem náluk, sem egyébként nem volt látható. A két elegáns személy Solbad-Hall felé távozott az 1-es számú műúton. Én teljes 2 órát töltöttem ekkor vasárnap délben ott a kerthelyiségben, közben kimentem WC-re, bementem magam a konyhához még egy üveg sört kérni, hogy mennél többet lássak, de „Z” személyt nem sikerült meglátnom. A vendégeket számomra indifferens személyeknek találtam. Jöttek, és rövidebb idő után eltávoztak. Akkor délben egy fiatalabb nő szolgált fel, kb. 30 éves lehetett, mint később megtudtam, szintén családtag, de nem lakik a gasthausban, csak naponta bejár, ott lakik közelben, Absamban a férjénél. Több időt ez alkalommal már nem tölthettem ott anélkül, hogy feltűnést ne keltsek, ezért eljöttem.

Ott már sokat köhögtem, és orvosságokat raktam ki az asztalra, és ha jött a nő, úgy csináltam, mintha azokkal táplálkoznék. A fizetésnél dicsértem, hogy milyen jó friss itt a levegő, az én egészségemnek egy ilyen olcsó helyen kellene egy szoba és megkérdeztem, hogy 1 hétre mibe kerülne itt a penzió. Azt felelte, hogy penziót ők nem adnak, a szoba 20 schilling naponta, de most el van mind foglalva. Mint később kislült, nem mondott igazat. Elmondtam neki, hogy április közepén utazom Bostonba, és addig itt, Tirolban szeretnék üdülni, mert beteg vagyok, de a Hungerburg nagyon drága, naponta 116 schilling a penzió. Én olyan helyet szeretnék, ahol friss a levegő és olcsó az élet. Csak annyit felelt, hogy betegnek lenni nem jó. De nem hívott, hogy lakjak a gasthausukban, és nem ajánlott más gasthaust sem. Ezután a beszélgetés után eljöttem.

Visszamentem Innsbruckba és ellenőriztem magam, nem követtem-e el hibát, és nem vagyok-e figyelés alatt. Nem voltam. Nem figyeltek. Általában minden utam alkalmával figyelmesen végeztem a feltűnés nélküli önellenőrzést. A besötétedés után este kb. 20 óra után újra visszatértem a célobjektumhoz Absamba és újrakezdtam a külsődleges figyelést éjjel 23 óra 30 percig. A célobjektummal pont szemben lévő moziban az előadás befejezése után kialudtak a lámpák, már csak autó- és motorkerékpár-forgalom volt észlelhető. Ezen az estén a célobjektum ivószobájában ült néhány férfi és az öreg Schmiedl, de 22 óra után itt minden elcsendesedett. A teljes elcsendesedés után körbementem a célobjektum épületét, majd mindkettő bejárati ajtót megpróbáltam kinyitni. Az ajtók közönséges bevéselt zárral vannak ellátva, úgyhogy álkulccsal simán nyithatók. Ez alkalommal az ajtók be voltak zárva, tehát a kilincs csendes lenyomása után nem nyíltak ki. A füves terület felé nyíló bejárati ajtónak, kb. 11 óra után, mielőtt a ház elsötétedett volna, a bezárását hallottam is, sőt ennek az ajtónak a zárásán kívül a bereteszelését is hallottam. De a kis utcában lévő bejárati ajtó nem lesz zárás után bereteszelve, mint később tapasztaltam, ezen az ajtón jár be „Z” személy, ha zárás után ér haza. A kis utca felőli bejáratnál egyébként óvatosan kell mozogni, mert ott a földszinten, ha az ajtóval szemben állunk, akkor a jobbra lévő kettő ablak az öreg Schmiedl leányának a lakószobájának ablaka, és ha ott bent le van oltva a villany és esetleg fent vannak, akkor kilátnak. Eltávozásom alkalmával ezen az éjszakán, a füves réten mentem le kb. 500 m-t, és csak ott léptem ki az 1-es számú műútra. Ekkor már hazatértem innsbrucki lakásomra. Ezen az estén sem sikerült „Z” személyt meglátnom vagy tapasztalnom a jelenlétét.

25-én, hétfőn a nappali figyelést feladtam, nem mentem fel Absamba, mert már akkor elhatároztam, hogy kedden minden körülmények között megpróbálok a célobjektumban szobát bérelni, mert már láttam, hogy „Z” személyt így, külsődleges figyellel nem tudom felderíteni. Nappal Solbad-Hallba mentem, ott további tájékozódásokat végeztem, és vásároltam Solbad-Hall-i térképeket, melyek egyikén nagyszerűen lehetett nemcsak Solbad-Hallt, hanem Absam útjait is látni, sőt az egyik térképen pontosan lehetett látni a célobjektumot, és a felette lévő kaszárnyát is, de sajnos ezeket is meg kellett semmisítenem, amikor a Bescheinigungot³⁹ is megsemmisítettem Rohrbachban.

A besötétedés után felmentem Absamba a 2-es számú úton, megnéztem a csendőrőrsöt, melynek épülete előtt nem áll poszt. Egy kis személygépkocsi állt majdnem a csendőrőrs épülete előtt. A következő napokban megállapítottam, hogy ez a kis Volkswagen személygépkocsi, a rendszáma T. 52-062 „Z” személy használatában van. A kocsi egészen sötét színű. A későbbi napokon azt is megállapítottam, hogy ez a személygépkocsi éjszakánként, ha nincs használatban, akkor rendszeresen itt áll. Valószínű, hogy a sofőr lakása is ott lehet közel, de ezt megállapítani pontosan nem tudtam. A személygépkocsi éjszakánként ezen a helyen megközelíthető, különösebb kockázat nélkül. A teljes besötétedés után újra a célobjektumhoz húzódtam, de „Z” személyt még ezen a napon sem voltam képes feltalálni. Az ivó ablakán a megszokott képet és körülbelül ugyanazokat a személyeket láttam. Változást ezen az estén annyit tapasztaltam, hogy kb. 21 óra lehetett, mikor az autóbusz beérkezett – arról a helyről, ahol én álltam, illetve szoktam állni, pontosan lehet látni az autóbusznak az érkezését is és az 1-es sz. út teljes forgalmát is – és több utas szállt le. Az utasok közül az egyik, egy majdnem koldusnak látszó, öreg, hajlott, botra támaszkodó, majdnem csoszogó személy tért be a célobjektumba, és onnan nem is távozott, mert én ott figyeltem mindaddig,

amíg ezen a napon is lezárták az egész épületet, majd később teljesen elsötétedett. A „Z” személy titkárjáról kapott személyleírásnak azonban ez a botra támaszkodó öreg nem felelt meg, mert nem féllábú volt, ha csak nem volt múltába. Ezen az estén még tapasztaltam, hogy az épület II. emeletén huzamosabb ideig volt világítás a kis utca felőli részen.

26-án, kedden, délután ¼ órakor, helyesebben, 15 óra 30 perckor bementem a célobjektumba és szobát béreltem. Az öreg kb. 70 éves Schmiedl nevezetű tulajdonos fogadott a 40 év körüli lányával, és még egy idősebb nő volt jelen. Az öreg töviről hegyire kikérdezett, és csak nagyon nehezen adott szobát. Előbb leültetett az ivóban, ott jelen volt a 40 év körüli lánya, majd kb. 10 perc múlva bejött még négy férfi. Hogy honnan kerültek hirtelen oda, azt nem tudom, leültek a nő asztalához, és németül beszéltek, nemigen értettem a beszélgetésüket, valami telefonról volt szó. Aztán láttam, hogy minden szót figyelnek, amit én az öreggel beszéltem. Az egyik férfiről már az előző nap leírásában említést tettem, ez a 60-65 év körüli, sovány, egyszerűen öltözködő, ősz férfi volt, aztán volt kettő fiatalabb férfi, 30-35 év körüli, szőkék voltak, városias öltözetben. Ezek elég testes férfiak voltak, de a mozgásukról látszott, hogy nem sportemberek és küzdelem esetén nem jelentenének komoly szerepet. A negyedik férfi egy testes, 40 év körüli férfi volt, a keze és a ruhája olajos volt, de az arca értelmes, intelligens arc. Ez a férfi végig szó nélkül ült és csak azt figyelte, hogy én mit beszélek az öreg Schmiedlrel. Beszélgetés közben sokat köhögtem, szidtam enyhén az amerikaiakat, akik nem adtak segítséget a magyar forradalomnak, és szidtam Kádárt, aki, mint mondtam, még rosszabb, mint Rákosi volt. Elmondtam még, hogy nem tudok lemondani a dohányzásról, pedig a sok nikotin a torkomnak nagyon ártalmas. Nagy szükségem van a magaslati levegőre, de Hungerburg nagyon drága nekem, ezért 1 hétre szeretnék itt szobát bérelni. Végre kb. 1½ óra múlva szólt az öreg a kis primitív szobalánynak, hogy az I. emeleten az egyik szobába vezessen fel.

Alig voltam fent a szobámban 10–15 percig, amikor megjelent újra az öreg Schmiedl, és kérte a Bescheinigungomat, és arról egy bejelentőt állított ki. Mikor a szobámba bejött, rögtön észrevette az általam már időközben az asztalra kirakott orvosságaimat, és én úgy tettem, amíg ő írta a bejelentőt, mintha bevinnék az orvosságból, és erősen köhögtem. Megkérdeztem még ez alkalommal tőle, hogy mikor van a reggeli mise a templomban. Megmondta, hogy reggel ¼ órakor. Elment. Én kimentem a WC-re, és igyekeztem a környezetet magamnak felrajzolni a fejembe. Lementem az ivóba, hogy kérjek egy üveg sört fel a szobámba. Megkaptam és felvittem, de útközben nemigen tudtam nézelődni, mert az öreg szintén feljött velem az emeletre, és ott az egyik szobába ment be. A 6-os számú szobába. Az én szobám pont sarokszoza volt, melynek az ablaka a kis utcára nyílt, majdnem a kapu felett, és volt a szobának az ablakon és a bejárati ajtón kívül egy erkélyajtaja is, mely erkélyajtó az épülettel szemben lévő mozira nézett, illetve az 1-es sz. műútra. Ezek után kb. ½ óra telt el, amikor újra kopogtak az ajtómon. Kinyitottam az ajtót, és az ajtóban az öreg Schmiedl állt egy 45 év körüli szürkeruhás csendőrrel. A csendőr udvariasan köszönt, és kérte a Bescheinigungomat, és nekem feltűnt, hogy amikor a kezébe vette, először hátul nézte meg, ahol csak a felső bal sarokban volt egy nyomtatás, majd megnézte elől a nevemet, hangosan elolvasta, megkérdezte, hogy hol az állandó lakásom, én mondtam, Wienben. Egyebet nem is kérdezett, csak annyit mondott, hogy aludjak, majd reggel visszahozza a Bescheinigungomat. Én mosolyogva mondtam, hogy „Bitte schön”. Elment! Volt bennem egy kis aggodalom, hogy nem küldenek-e egy telefont Güssingbe⁴⁰, a Bescheinigungban megjelölt kiállítási helyre, de felkészültem egy ilyen eshetőségre is, hiszen ilyen esetre vonatkozólag már itthon megkaptam az eligazításomat. Eltávozásuk után én a szobám ajtajának bal alsó részén egy kicsi lukat fúrtam, mert a szobám előtt lévő kis folyosóról nyílt úgy a női, mint a férfi WC, és kíváncsi voltam, kik fognak itt az emeleten a WC-re jönni. Reméltem, hogy végre erre a műveletre csak megjelenik „Z” személy is. Közben kezdett besötétedni. Én megmosakodtam, megborotválkoztam – pedig aznap reggel borotválkoztam – és a formai lefekvéshez készülődtem. Kb. 19 óra múlhatott pár perccel, amikor lépéseket hallottam, lehasaltam, hogy az általam fúrt kis lukon lássam, ki jön a folyosóra, de megálltak az ajtómnál és kopogtak megint. Gyorsan felálltam és az ajtót kinyitottam. Az előző csendőr volt a kis szobalánnyal. Az én Bescheinigungom volt a

csendőr kezében, be sem jött a szobámba, csak visszaadta, és megköszönte, és mondott még valamit, pár szót, de azt nem értettem meg. Inkább kedves volt a csendőr, mint hivatalos, és elment. Én hangosan köhögtem hosszabb ideig.

A szobámban volt 3 db kisebb pokrócszerű szőnyeg a padlón. Ezt a három szőnyeget az ajtóhoz közelraktam, hogy ha az ajtónál este vagy éjjel lehasalok a kis lukhoz, akkor a mozgásomat kintről ne hallja az, aki a WC-re jön. Kb. 20 órakor jött az első személy, de nem a WC-be, hanem az én szobámmal pontosan szemben lévő szobába. Ez az illető az a testes, kb. 180 cm magas, barna, telt arcú férfi volt, aki a beszállásolásonál is jelen volt, a négy férfi közül volt az egyik. Az éjjel még két esetben láttam ezt a férfit, amint kijött a szobájából a WC-re, de vele kapcsolatosan különösebbet nem tapasztaltam. Másnap reggel és a következő napon is találkoztam lent az ivóban is ezzel a férfivel, akiről az öreg tulajdonos annyit mondott, hogy motorszerelő. Aztán többször egymás után jött a kis szobalány, aki alacsony, kb. 160 cm magas, szőkés hajú, primitív arcú, udvarias, de kevés beszédű teremtes, és akinek egy kis szobácskája volt pont az én szobám mellett. 20 óra 45 perc volt, mikor egy idősebb, 60 év körüli nő jött ki a WC-re. Ez a nő is jelen volt a beszállásolásonál. Ez a nő, úgy gondolom, hogy a tulajdonos felesége, mert másnap és harmadnap is láttam a konyhában is napközben. Az öreg tulajdonos a feleségével különben szintén az emeleten lakik, a 6-os szobában. 21 órakor pontosan megjelent a WC előtti kis folyosón a már említett koldusszerű, hajlott hátú, botra támaszkodó, csoszogó, öreg férfi. Mikor a WC-ből kijött, a kis folyosón a villanyt lekapcsolta. A kis folyosóról a szobaajtót maga után becsukva kiment az átjárószobán keresztül a nagy folyosó felé. Én a sötétben a szobám ajtaját csendesen kinyitottam, és amíg ő a nagy folyosó felé haladt, én a sötétből figyeltem, hogy melyik szobába megy be. Ő a nagy folyosóra kiérve, jobb kézre a szemben lévő, azaz 3-as sz. szobába ment be. A mellettem levő 4-es szoba, mind a három napon, amíg ott laktam, üres, azaz lakatlan volt. Ezt onnan tudom, mert az én szobámból egy összekötő ajtó volt a 4-es szoba felé, így onnan behallatszott volna hozzám minden mozgás, de 3 nap alatt onnan semmi mozgást nem észleltem. A 2-es sz. szoba is, úgy gondolom, üres volt, mert az ott-tartózkodásom három napján, éjjel is, csak a motorszerelő, a tulajdonos és a felesége, a szobalány, a botra támaszkodó és „Z” személy jött ki a WC-re. Egyéb személyt a három nap alatt az emeleten, pontosabban az első emeleten, nem észleltem.

Ezen a napon, tehát 26-án, kedden éjjel, pontosan $\frac{1}{2}$ 1 órakor, hallottam, hogy egy autó áll meg a ház előtt. Azonnal kitekintettem az erkélyre nyíló ajtómon, és láttam, hogy egy kis fekete Volkswagen személygépkocsiból egy világos felöltőjű férfi száll ki. Az autó továbbment azonnal, fel Absam felé, mint később megállapítottam, az autó azonos az éjszakánként a csendőrőrs előtt álló T. 52-062 sz. autóval. A világos felöltőjű férfi a célobjektumnak a kis utcában lévő bejárati ajtajához jött, mely bejárati ajtó majdnem a szobám ablaka alatt van, és saját kulcsával az ajtót kizárta, majd hallottam, hogy belülről bezárja. Én azonnal gondoltam, bár a sötétben csak a körvonalait láthattam, hogy az illető „Z” személy. Ezért azonnal kinyitottam a sötétben, a legnagyobb csendben, a szobám bejárati ajtaját és kiléptem zokniban a kis folyosóra. Hallottam, amint „Z” feljött a lépcsőn az első emeletre és mindjárt a lépcsővel szemben lévő ajtót kizárja és abba a szobába bement. Az ajtót maga után nem hallottam bezárni. Ebből az esetből a következő két következtetést vontam le: 1. A kis utca felőli bejárati ajtó belülről nincs retesszel bezárva, tehát erről az oldalról álkulccsal be lehet jutni éjjel az épületbe. 2. Ha „Z”-nek saját kulcsa van, akkor valószínű, hogy több esetben is elő szokott fordulni, hogy ilyen későn, tehát zárás után jön haza. Ezek után figyeltem még csendben pár percig és erősen figyeltem, hogy a hátam mögött lévő kis szobalány szobájából nem hallok-e neszt, nehogy meglepetés érjen, és kinyissa a hátam mögött az ajtaját, bár ha ilyen előfordult volna, akkor a WC-re menőt játszottam volna meg. Hiába figyeltem „Z” szobája felé, ebből a távolságból nem tudtam hallani, hogy beszélget-e a szobájában valakivel, és azt, hogy az 5-ös szobán keresztül kimenjek a nagy folyosóra, kockázatosnak találtam, mert kettő ajtót kellett volna kinyitnom és az 5-ös sz. szobából nyílik a 6-os sz. szoba, az öreg tulajdonosék szobája és ennek kis függönnyel ellátott, üvegezett ajtaja van, tehát ha nem alszanak véletlenül, akkor kiláthatnak rajta. Számításba kellett vennem azt is, hogy a tulajdonosék öreg emberek, akik megszokták a ház minden neszt, és az öreg emberek nem mély alvók. Ha észrevesznek, nem tudom

megindokolni, hogy éjjel miért mentem ki az 5-ös sz. szobába. Visszahúzódtam a legnagyobb csendben az én szobámba. De még be sem tettem az én ajtómat, mikor hallottam, hogy „Z” ajtaja nyitódik, illetve csukódik. Feltételeztem, hogy az autó után most WC-re fog jönni. Az ajtómat becsuktam és lehasaltam, ebben a pillanatban már gyúlt is a villany a kis folyosón, és az általam fűrt kis lukon tisztán felismertem „Z” személyét. A kis folyosón a WC-vel szembeni falon van egy kézmosó vízvezeték. Egy törölköző volt „Z” vállán és szappan a kezében. A szappant letette a mosdóra, és ő bement a WC-re. Kb. 4-5 perc után onnan kijött, a mosdónál megmosta a kezét és az arcát, megtörölközött és visszament a szobájába. Ezen az éjjelen még egyszer jött ki WC-re „Z”, pontosan 4 órakor. Én ezen az éjjelen keveset aludtam, azt is csak úgy félálomban, de boldog voltam, hogy végre láthattam „Z” személyét. De akármilyen álmos voltam, azért, hogy a háziak előtt a szerepemet megjátsszam, már 1/6-kor, reggel lementem a templomba reggeli misére.

27-én, szerdán, reggel 1/6-kor már az öreg Schmiedl lent volt a konyhánál, és mikor mondtam neki, hogy a templomba megyek, láttam az arcán, hogy ez jó benyomást tesz nála. Titkon reméltem, hogy a templomban meg fog jelenni „Z” is, de nem jött, pedig úgy ültem be az egyik padba, hogy mindenkit lássak, aki bejön. Előző este, mikor a Bescheinigungomat elvitték, és kb. 1 óra múlva visszahozták, latolgattam a lehetőségeket, és arra megállapodásra jutottam magammal, hogy semmi esetre sem telefonálhattak Güssingbe. Ekkor gondoltam arra, hogy esetleg lefényképezték a fényképeimet a Bescheinigungról, de mikor éjjel láttam megérkezni „Z”-t, akkor már ezt a lehetőséget is labilisnak, bár nem kizártnak tartottam. Hogy miért? Mert este már csak Braun Hobbyval⁴¹ vagy magnéziummal tudnak elfogadhatóan fényképről fényképezni, viszont ha „Z” nem volt itthon és hazajövele előtt visszaadták a Bescheinigungomat, akkor talán nem valószínű, hogy lett volna ott, aki ezt megcsinálja, bár ez mondom, nincs kizárva. Gondoltam arra is, hogy csak azért vitték el a Bescheinigungot, hogy lássák, nem-e ijedek meg ettől.

Ezen a napon nappal egész nap nem tudtam „Z”-vel találkozni. Az ivóban reggeliztem templom után, majd felmentem a szobámba és az ablakon keresztül figyeltem az utcán a mozgást. Már reggel 6 órakor megindult az élet és a motorkerékpár-forgalom és 7 óra előtt az autóforgalom is. Reggel 9 óra felé kiültem a kerthelyiségbe, képes lapot olvastam, majd a napozást színleltem és igyekeztem figyelni, hogy mi történik körülöttem. Az orvosságokból megint kivettem 2 dobozkat az asztalomra magam elé, és időnként úgy tettem, mintha bevennék belőle. Kb. 1/2 11-ig pihengettem ott, majd felmentem a szobámba és kb. 11 óra felé lesétáltam Solbad-Hall felé. Lefelé menet tapasztaltam kb. már a fele úton, hogy figyelés alatt vagyok. Egy motorkerékpáros fiatalember, kb. 25 éves lehetett, amerre mentem, mindig feltűnt, majd később egy gyalogos férfi is igyekezett tisztas távolságból szemmel tartani. A gyalogos férfi, egy kb. velem egymagasságú, 32–35 év körüli, jó kondícióban lévő férfi volt. Én hagytam, hogy könnyű feladatuk legyen. Solbad-Hallban újságot és képeslapot vásároltam, elmentem Solbad-Hallon is a templomba, mikor láttam, hogy a férfi is bejön utánam a templomba, akkor én a főoltárnál letérdeltem, és mély „áhitatosságba” merültem. „Áhitatosságomat” csak a gyakori, erős köhögésem szakította meg a templomban. Majd kifelé menet több aprópénzt dobtam a perselybe. 14 órára visszasétáltam a célobjektumhoz, de előzőleg az 1-es sz. út aljánál egy vendéglőben megebédeltem. A szobámban lefeküdtem és aludtam 1/25 óráig. 5 órakor, azaz helyesen 17 órakor a Dörfliner felé vezető úton tettem egy sétát, ekkor megint elmentem a vattával tömött üzem raktárhelyisége mellett. 18 órára hazasétáltam. A kaszárnyát elkerültem, gondolva, hogy annak megközelítésével csak felesleges gyanúnak teszem ki magam. A kaszárnya felett sűrű erdők kezdődnek. Ezen az úton is figyelés alatt voltam, most ügyesen, két férfi beszélgetve sétáltak és a lőtér mellett elhúzódo kis gyalogösvényről követtek a szemükkel, majd az említett üzem túlsó oldalán haladtak velem egy irányban. Hazaérkezésem előtt megint bementem rövid időre a templomba.

Hazaérkezve bementem az ivószobába. A tulajdonos kedves volt hozzám és megkérdezte, akarok-e vacsorázni, van gulás és kávé. Én mindkettőt kértem és szépen megköszöntem. Elszólta magát az öreg, hogy informálva van az aznapi Solbad-Hall-i sétámról, mert megkérdezte: „Hogy tetszik a Sollbad-Hall-i templom? Én égre-földre

dicsértem a bécsi templomokat is, pedig Bécsben egy templomban sem voltam, de feltételeztem, hogy a fővárosban csak szép templomok lehetnek. Elkezdődött megint a beszélgetés, most tudtam, következik megint a kérdezősködés. Kérdezett életemről megint, aztán a „szegény magyar népről” beszélgettünk, és a végén a politikánál kötött ki: „Kádár rossz ember, oroszbérenc!” Nekem vezérfonalam volt ennél a beszélgetésnél, hogy akkor lenne újra jó az élet Magyarországon, ha újra Osztrák–Magyar Monarchia lenne. Szüleim mesélték, hogy Ferenc József császár idején volt jó az élet. A magyar nép tisztelettel néz a kulturált osztrák nép felé és örül az osztrák nép „szabadságának”. Dicsértem Wient, Innsbruckot, hogy milyen tisztaság van, bármerre megy az ember, és milyen gyönyörű Ausztriának a panorámája. Most, hogy a sok magyarnak „el kellett menekülnie”, itt az osztrák nép milyen megértő, jóindulatú és udvarias a magyar menekültekkel. Mondtam, hogy ezt megírtuk Budapestre is, és ez jólesik az otthon maradt magyaroknak is. Nem hinném, hogy rossz benyomást tettem volna az öregekre és a még ott lévő két férfire. Különösen a 40 éves lánya bólogatott és mosolygott. Ha köhögtem, lehetett látni, hogy sajnálnak. Úgy gondoltam, ha „referálnak” rólam „Z”-nek, nem fognak rosszat mondani. De hiába volt minden, hiába töltöttem az időmet az ivószobában, „Z” nem ereszkedett le akkor még hozzám. Nem is láttam „Z”-t egész nap. Az autóját, a T. 52-062 sz. Volkswagent ugyanekkor, este ¾7-kor a földszinti WC-ablakból láttam üresen a ház előtt, de hogy mikor jött, és kivel jött, sőt, hogy mikor távozott és kivel, azt ezen a napon sajnos nem sikerült látnom. 20 óra felé felmentem a szobámba. A lépcsőn ekkor jött lefelé a „motorszerelő”, aki ugyan mosolyogva fogadta a köszönésemet, de semmi egyéb. Képtelen voltam több időt tölteni az ivóban, mert az egész ház olyan szűk, „családszerű” volt, hogy képtelenség volt a beszélgetés elől kitérni és mindig kérdezősködtek. Már veszélyes volt számomra a kérdezősködés. A szobámban ezen az estén senki se zavart. Ezen az estén próbáltam beszélgetésbe kerülni a primitív szobalánnyal és bekopogtam hozzá azzal, hogy egy ingemet kellene kivasalni. Elvette ugyan tőlem az inget, de nem beszélgetett, azonnal lesietett azzal, hogy majd reggelre odateszi az ingemet az ajtó elé. Ott van egy kis láda, leterítve terítővel. Ezen az éjjelen kettő esetben jött megint „Z” a WC-re és rajta kívül az előző napi személyek. Egyébként egész éjszaka nem tapasztaltam semmit.

28-án, csütörtökön a reggelt megint a templomban kezdtem. Templom után visszamentem az ivóba, és kávé kaptam reggelire. Reggeli után felmentem a szobámba, és ezt látták a hazaiak is. De én mindjárt le is jöttem a gumitalpas cipőmben, csendben jártam, és kimentem a házból a kert felőli kapun. Felmentem a csendőrség utcájába megnézni, hogy ott áll-e a személygépkocsi. Nem állt ott! Visszafelé mentem, és éppen a templom ajtajánál voltam, mikor láttam, hogy a célobjektum felől jön „Z” egyedül! Még annyi időm volt, hogy belépjek a templomba. Ő nem látott engem. Gondoltam, a templomba jön. Nem jött be a templomba. Elment a templomajtó előtt, fel az országút felé. Kiléptem a templomból, gondoltam, itt a kínálkozó alkalom megfigyelni, hová megy. Ő felért az országútra, és ott megállt, ott volt már egy idősebb bácsi, azzal kezdett beszélgetni. A templom kis udvarán van egy pad és mellette egy nagyobb fa. Én leültem a padra, „Z” engem nem látott, egészen közel ültem a fához, és a szótáramat kezdtem olvasni, ez egy fekete fedelű könyv, olyan, mint egy imakönyv, ez különben mindig a zsebemben volt. Aki arra előttem eljött, azt gondolhatta, hogy az imakönyvemet olvasom. Figyeltem „Z”-t, merre fog továbbindulni. Valamire valahogy nem számítottam. Az autóbuszra! Egy pillanat, és ott volt az autóbusz, én csak az utolsó pillanatban láthattam, mert a templom takarta előlem az országútnak azt a szakaszát, amerről az autóbusz jött. „Z” felszállt rá! Innsbruck felé! Ez pontosan reggel 8 óra 20 perckor történt. Már feltűnés nélkül nem tudtam volna utána szállni, és ha észrevesz, akkor úgyis „megetet”, gondoltam, és semmi körülmények között nem fogja ő ezt véletlenül minősíteni, tehát gondoltam, a továbbiakban ez rám nézve csak hátrányos lehet, ezért inkább nyugodtan ülve maradtam. Most nem voltam figyelés alatt, nyugodtan a 2-es sz. úton lemehettem volna Solbad-Hallba és onnan be Innsbruckba, de azt is tudtam, hogy mire én leérek Solbad-Hallra, addigra az autóbusz már Innsbruckban van, és mire én villamossal beérek Innsbruckba, már semmi reményem nincs arra, hogy a városban „Z”-t valahol felleljem. Ha egy motorkerékpárom lett volna és egy motoros bőrsapkám, amiben nem lehetett volna engem felismerni, úgy ez kitűnő alkalom lett volna „Z” mozgásának a

felderítésére, de ilyesmivel nem rendelkeztem. Arra is gondoltam, ha most észrevétlenül lemegyek Innsbruckba, és fél napra kivonom magam a figyelés alól, ez a háziakban gyanút fog ébresztetni, képzelődni fognak, hogy hol járhattam, és nem akartam gyanút magam ellen, hiszen jóformán semmi reményem nem volt, hogy „Z”-t Innsbruckban fellelem. És lehet az is – gondoltam akkor –, hogy nem ment egészen Innsbruckig, lehet, hogy Rumynál leszáll. Tehát inkább visszamentem a célobjektumba és leültem az egyik kerti asztalhoz.

A fiatalabb, 30 éves nő – az egyik családtag, aki Absamban van férjnél – jött ki később a kertbe és látott meg, hogy ott ülök. Én udvariasan köszöntem, fogadta a köszönésem, de láttam rajta a meglepődést, hogy engem ott talál. Ott maradtam egy jó ideig, aztán bementem az ivóba, és bejelentettem az öregnek, hogy elmegyek kicsit sétálni. Lementem megint Solbad-Hallra. Sétáltam egyet, több üzletbe bementem, csokoládét vettem, aztán banánt, majd mandarint és simán tapasztaltam, hogy megint figyelés alatt vagyok. A figyelők, két 25 év körüli fiatalember, az egyik sovány, 170 cm magas, a másik kicsit alacsonyabb, telt alakú és mindkettő barna hajú volt. Kimondottan naiv fiatalok voltak, az ellenőrzésem legegyszerűbb trükkjének is „bedültek”. De hagytam, hadd higgyék, hogy ők ügyesek és észrevétlenek. Megint elmentem a templomba, megint letérdeltem és imádságba „mélyedtem”. Délben megint megebédeltem Solbad-Hallon, majd hazamentem. Ezen az estén, pontosan 19 óra 40 perckor megállt a ház előtt, illetve pontosan az 1-es sz. út Absam felőli fordulójában a T. 52-062 sz. Volkswagen és kiszállt belőle „Z” személy. Én az ablakomból magamat fedve néztem, ő nem láthatott engem. A kiszállás után ott pár pillanatig beszélt egy férfivel. Már sötét volt, ezért a férfit nem tudtam felismerni, hogy láttam-e már. Az autó továbbment, fel Absamnak. Ezután „Z” bejött a célobjektumba a férfivel együtt. Én az ajtóhoz húzódtam, azt kinyitottam, és vártam, hogy megint szokása szerint feljön a szobájába, de nem hallottam az ajtajának a nyitását és csukódását, ezért gondoltam, lent maradt az ivóban. Gyorsan lementem az ivóba egy üveg sörért, de „Z”-t sehol nem találtam, pedig váratlanul mentem le. Úgy csináltam, mintha a szobámba mennék vissza, de elhatározásom volt, hogy megkeresem „Z”-t, hogy hová tűnt. Először bementem a földszinti WC-re, de ott a férfi WC-ben nem találtam senkit, aztán kimentem a kertre nyíló kapun, és körbementem a házat, benézve a földszinten az eligazításomban „irodának” megjelölt helyiség ablakain, de ott teljes sötétség volt. „Z”-t nem találtam sehol, ellenben tapasztaltam, hogy a célobjektum kis utca felőli részén, a második emeleten megint világosság van. Ebből arra következtettem, hogy csak az történhetett, hogy amíg én vártam, hogy „Z” az első emeleten lévő szobájába térjen, ő addig a férfivel együtt – mert a férfit sem találtam az ivóban – a második emeletre ment fel. A második emeletre nem volt lehetőségem felmenni, mert mikor visszamentem az épületbe és felmentem az első emeletre kezemben az üveg sörrel, a kis szobalány ott mozgott, az átjárószobának az egyik szekrényében rakosgatott. Abból a szobából nyílik egy ablak pont a második emeleti lépcsőfeljáratra, tehát a kis szobalány látott volna, ha a második emeletre megyek. Általában a kis szobalány mindig ott jött-ment és lábatlankodott napközben az első emeleten. Ezen az estén 21 óra 40 perckor láttam viszont újra „Z”-t, amikor is WC-re jött, majd onnan a szobájába ment be. Ezután már nem is igen figyeltem, hogy kik jönnek a WC-re, ezen az éjszakán főleg az utcát figyeltem, a mozgást, az esetleges csendőrellenőrzést. Besötétedés után csendőrellenőrzés vagy csendőrmozgás alig-alig tapasztalható. Éjjel 24 óra után aztán minden elcsendesedik, sem gyalogközlekedést, sem autó- vagy motorkerékpár-forgalmat nem tapasztaltam.

29-én, pénteken megint templomba mentem, majd reggeliztem és újra megpróbáltam az előző napi formában észrevétlenül kijutni a házból. Ez most is sikerült. Ez alkalommal túlmentem a templomon, és az országút túlsó oldalán, pont a templommal és az autóbuzsmegállóval szemben van egy kis temető. Oda mentem be, a sírokat nézegettem, ott eléggé fedve voltam és vártam az autóbuzst, gondoltam, ha megint látom „Z”-t felszállni, úgy innen ebből a pozícióból talán én is fel tudok szállni feltűnés nélkül. Előre elkészítettem 3.60 schill. viteldíjat, hogy beszéljem se kelljen a felszállásnál, mert mindig ott kell elöl felszállni, és mindigjárt a vezetőtől kell jegyet váltani, és talán észrevétlenül le tudok ülni. Megjött a 8. 20-as autóbusz, de „Z” nem jött az autóbuszhoz, így én sem szálltam fel, hanem visszamentem a gasthausba. Egy

darabig mozogtam a házban, hátha látok valamit, amit még nem láttam, aztán kiültem a kertbe olyan pontra, ahonnan az országutat is látom, ha esetleg „Z”-ért jönnének kocsival, de egy jó órai szemlélődés után sem láttam sehol „Z”-t. Az egyéb személyeket megszoktam már, különösebben nem is érdekelték. Egyébként érdekességnek megemlítem, hogy az öreg, botra támaszkodó személyt, a 3-as szoba lakóját ugyanúgy nem láttam soha reggelenként elmenni, mint ahogy „Z”-nek a mozgását sem tudtam pontosan figyelemmel kíséreni. Ezen a reggelen az öreg Schmiedlnek bejelentettem, hogy nem bírom magam kipiheenni, mert éjjel, minden ¼ órában felébredek a toronyóra ütésére. Ezt nem tudom megszokni. Nekem pedig sok pihenés kell, ezért is jöttem el a lármás Bécsből. Megköszöntem a jóindulatát és kedvességét, megígértem, hogy Amerikából majd fogok neki írni, és bejelentettem, hogy megnézem még egyszer a Sollbad-Hall-i templomot, és délután elköltözöm. Még azt is megkérdeztem a legkomolyabb arccal, hogy be kell-e mennem a csendőrségre kijelenteni magam, de azt mondta, hogy nem kell. Kifizettem minden tartozásom, a szobalánynak is adtam 5 schilling borraivalót – pedig inkább megöltem volna – , majd elmentem fel Absam felé, a csendőrség előtt megnéztem ott áll-e a Volkswagen, de nem állt ott, hogy mikor és merre ment el, azt nem tudom, pedig ahol a kertben töltöttem az időt előzőleg, onnan minden kocsit láttam, amely az 1-es úton ment le, és láttam az Absam-Rumy felé vezető országútnak az Innsbruck felé haladó szakaszát is. Ezután a 2-es sz. úton lementem újra Solbad-Hall felé, megint séta, vásárlás, templom, újra tapasztaltam, hogy figyelés alatt vagyok, újra az első napi, velem egymagasságú, 32–35 év körüli férfi jött szorgalmasan utánam. Solbad-Hallon újra megebédeltem, majd kényelmesen sétálva visszatértem a célobjektumba. Ezen a napon du. 17 óra előtt pár perccel végleg elbúcsúztam, és elindultam az 1-es sz. műúton le Solbad-Hall felé, hogy bemegyek Innsbruckba.

Természetesen el voltam készülve, hogy most is figyelés alatt leszek, de mivel én Innsbruckban az új lakásomat úgy akartam elfoglalni, hogy senki ne tudja, hová is mentem lakni, ezért elhatároztam, hogy minden figyelést „le fogok rázni”! Figyelmesen haladtam, és az 1-es sz. út alján voltam már majdnem, mikor a T. 52-062 sz. Volkswagen elrobogott mellettem. Hogy honnan került elő, pedig a reggeli órákban már nem találtam a csendőrség előtt, és meg voltam győződve magamban, hogy a községtől távol van, és csak személyi figyelés „lerázására” készültem inkább fel. De itt volt, és gondoltam, hogy ez nem lesz véletlen.

Mikor leértem a Solbad-Hall-i villamosmegállóhoz, jól kinyitottam a szemem. Először nem tapasztaltam semmit, már felszálltam a villamosra, már a villamos el is indult, mikor kb. 500 méter után visszafelé figyeltem, és észrevettem, hogy kb. 200 m távolságból követi a villamost a kis Volkswagen. Figyeltem az utasokat is, és figyeltem a villamost egyenletesen követő Volkswagent. A Volkswagen a megállóknál mindig megközelítette a villamost, majd újra visszamaradt. Így érkeztünk el a Hungerburgbahn megállójáig. Itt leszálltam és átmentem az úttesten, a Volkswagen lassú tempóban akkor ment el mögöttem. Én kényelmesen rágyújtottam egy cigarettára és bementem a fogaskerekű épületébe, és jegyet váltottam Hungerburgig. Kb. 20–30 mp. múlva egy szőkésbarna, 28 év körüli, karcsú nő is bejött, és szintén jegyet váltott. Elindult a fogaskerekű, és én beszálltam az első nyitott kocsiba, a nő pedig az utolsó fülkébe. Hungerburgbahn állomáson fent mindketten kiszálltunk. Én láttam a nő részéről a figyelést, de „Z”-t nem láttam sehol. Én ott fent bementem a Hotel Hungerburgba, és mindjárt az ajtóban a portástól megkérdeztem, mibe kerül a napi penzió. Bár én ezt már pontosan tudtam, hiszen még Absamban való kirándulásom előtt tájékoztattam erről, de most ezt félrevezetésnek szántam a figyelőm felé. Mikor újra megmondták, hogy napi 116 schilling, azt feleltem, hogy az nekem drága, és átmentem a hotellel szembeni penzióba. Ott is érdeklődtem, és utána ott a penzió éttermében az ajtótól jobbra egy falrész mögé leültem, és kértem egy nagy eszpresszót. Alig ültem le, nyílt az ajtó és bejött a szőkésbarna, 28 év körüli, karcsú nő. Ő engem nem láthatott mindjárt, mert a falrész mögött ültem, ezért egész bejött, és körülnézett. Mikor meglátott, visszahúzódott, és az ajtó bal oldalánál lévő asztalnál leült. Ő is kért egy feketét. Mikor a felszolgáló neki a feketét kihozta, akkor ő azonnal fizetett is, és így, mikor kb. 10 perc múlva én szóltam a felszolgálónak, hogy fizetek, akkor ő már fel is állt és kiment a penzióból. Fizetés után én is kimentem, a nőt azonban nem láttam, de nem is akartam feltűnően keresni. Azt

akartam, hogy a nőnek az legyen az érzése, hogy én nem is tudok az ő létezéséről. Mentem egyenesen a fogaskerekű pénztárához. Örömmel láttam, hogy a pénztár előtt ott áll „Z” barátom is. Ő oldalt állt, közvetlen a pénztáráblak előtt félig a pénztár felé, félig pedig felém volt fordulva. Mikor én melléérttem, akkor „elszólta magát”, mert én még egy szót sem szoltam, tehát ő nem tudhatta, hogy én magyar vagyok, mégis udvariasan erőltetett német akcentussal fél lépést hátrább lépett és azt mondta nekem, hogy: „Tessék!” Én örömet színelve belementem a játékba, és sugárzó arccal, mintha most látnám életemben először, felé fordultam és megkérdeztem: „Magyar tetszik lenni?” „Nem” – felelte ő. „Csak az első háborúban 9 évig voltam Magyarországon és grammatische is megtanultam a magyar nyelvet, de már sokat felejtettem.” Jaj, de örülök!” – mondtam én. Közben odaért a nő is, és beszálltunk a lefelé induló fogaskerekűbe. Mind a hárman egy fülkébe. Én ültem „Z” mellett menetirányban, és a nő velünk szemben. Ebben a fülkében csak mi hárman ültünk. Alighogy leültünk, „Z” megszólalt és megint elszólta magát:

„Z”: „Maga tényleg tud németül?”

„R”: „Tudok egy kicsit, amit főleg már itt tanultam kint, de sokszor akadozom, ezért örülök, ha magyarul beszélhetek valakivel.”

„Z”: „Merre lakott Magyarországon?”

„R”: „Budapesten, a Dohány utcában.”

„Z”: „Milyen világ van most Magyarországon?”

„R”: „Gyilkos világ, az oroszok elhurcolják a magyar fiatalságot!”

„Z”: „A sok zsidó, mind kommunista, ugye?”

„R”: „Mind karrierista!”

„Z”: „Igen, így van!”

„R”: „És Amerika nem segítette a magyar nép forradalmát, az orosz túlerő leverte!”

„Z”: „Igen, Amerika alszik. Az a baj, hogy New York lakosai közül minden harmadik zsidó!”

„R”: „Mi magyarok sajnos szétszóródunk a világba, mert a magyar föld már nem a magyaroké!”

„Z”: „Ennek az a két csirkefogó az oka: Roosevelt és Churchill. Ők lekezelték Sztálinnal. Pedig Hitler 3 hadosztályt ajánlott fel az oroszok ellen. (Noha ez érthetetlen, de szó szerint ezt mondta:) Ezek az események már láthatóak voltak akkor!”

„R”: „Sajnos mi magyarok isszuk meg mindennek a levét!”

„Z”: Igen, így van! Hová készül?”

„R”: „Bostonba megyek, vannak ott rokonaim!”

„Z”: „Hát, ott jobb lesz!”

Ekkor leért a fogaskerekű, és mind a hárman kiszálltunk. Amíg az úttesten mentünk keresztül ketten „Z”-vel – mert a nő kiszállás után eltűnt előlem és feltűnően nem figyelhettem, hogy merre megy – azt kérdeztem „Z”-től:

„R”: „Itt tetszik lakni Innsbruckban?”

„Z”: „Igen.”

„R”: „Merre?”

„Z”: „A Hercogh Friedrich strassén⁴²!”

Ekkor értünk a villamosmegállóhoz és „Z” megszólalt, mint aki le akar rázni:

„Z”: „Na, ez a villamos nekem jó a város felé!”

„R”: „Igazán örültem, teljes tiszteletem.”

Kezet fogtunk és „Z” felszállt a villamosra. A nőt nem láttam. Én gyalog mentem sok utcán keresztül, figyelve, hogy követnek-e, de semmit nem tapasztaltam. Így jutottam be a városba, mely jó nagy séta a Hungerburgbahntól, de megérte, mert teljesen meggyőződtem, hogy nem vagyok figyelés alatt. Új lakást béreltem az Amraser see strasse 9. sz. alatt. Lefeküdtem és reggelig aludtam.

30-án, szombaton délelőtt egy hatodik érzésre hallgatva, elmentem Innsbruckban a Hercogh Friedrich strassera. Ez egy árkád utca nagy forgalommal. Pont 10 órakor a Hercogh Friedrich strasse 10. számú ház előtt a T. 52-062 sz. Volkswagent látom megállni. A kocsiból „Z” személy szállt ki, és bement a kapun. A sofőr is kiszállt: alacsony, elég erőteljes férfi, maximum 35 éves. A sofőr a házban lévő ékszerüzlet kirakatát nézegette. Én az árkádok alól a túlsó oldalról feltűnés nélkül figyelhettem a

sofórt is, a kocsit is. Kb. 15 perc elteltével kijött a házból „Z”, majd beültek az autóba, és a város felé, illetve a Mária Theresian strasse⁴³ felé elindultak. Eltávozásuk után bementem a házba. Az összes lakók neveit felírtam, de Rohrbachnál ezt a feljegyzésemet is meg kellett semmisítenem.

Ezen az estén, még a besötétedés után, újra kimentem Absamba, és este 20 órakor a T. 52-062 sz. Volkswagen már ott állt a csendőrőrs előtt. A célobjektumot most megint többször körbe jártam, még egyszer utoljára alaposan igyekeztem magamnak a sötétben is mindent megjegyezni, majd hazamentem innsbrucki lakásomra.

Másnap, vasárnap reggel elutaztam Innsbruckból a magyar határ felé, illetve először Wienbe.

Budapest, 1957. április hó 12.

Rónai

1 db melléklet: Helyszínrajz a célobjektumról⁴⁴

[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Géppel írt tisztázat „Rónai” fedőnevű ügynök aláírásával.]

3. „Rónai” fedőnevű ügynök javaslata Zákó András erőszakos hazaszállításának módjára, 1957. április 16.

Szigorúan titkos!
Tárgy: Rónai 1-es sz.
jelentéséhez javaslat

Javaslat
Budapest, 1957. április hó 16-án

Az 1-es számú jelentésemben részletesen jelentettem „Z” személynek az általam megállapított ausztriai tartózkodását, mozgását és körülményeit.⁴⁵

Jelen javaslatomban „Z” személynek erőszakos úton a Népköztársaságunk területére való szállítására teszek javaslatot:

Elsősorban alapvető figyelmet kell szentelni annak a ténynek, hogy Innsbruck és a magyar határ között kb. 700 km-es utat kell megtenni gépkocsival „Z” személy birtokunkba vétele után. Ez a 700 km a legjobb útviszonyok és körülmények között is 9-10 órát vesz igénybe. Ebből a tényből kiindulva javasolnám, hogy „Z” személyt olyan pozícióból szerezzük meg, hogy a megszerzése után csak órák múlva vegyék észre hiányát. Mert azonnali felfedezés esetén valószínű, hogy igénybe tudják venni az osztrák hatóságok ellenőrzését is.

1. Ezért javasolnám az akció közvetlen végrehajtása előtt még további „Z” személy mozgásával kapcsolatos felderítést végezni. Úgy gondolom, hogy Innsbruckba való érkezésünk után az első napokban rendszeres figyelés alatt kell tartani a Hercogh Friedrich strasse 10. sz. házat. Ha ez a figyelés azt eredményezné, hogy „Z” ebben a házban rendszeresen megjelenik, akkor az onnan való távozása alkalmával az akció végrehajtható. Ennek részleteire szabad kezét kell engedélyezni az akció résztvevőinek. Ha a fenti cím nem mutatna rendszeres vagy kivárható látogatást „Z” részéről, akkor:

2. Reggelenként Dörflinerben felszállni arra az autóbuszra, mely 8. 20 órakor érkezik Absamba, és figyelni az autóbuszról, hogy „Z” Absamnál felszáll-e az autóbuszra. Ha „Z” is felszáll, akkor a további úton figyelés alatt tartani és megállapítani a további mozgását. Ha egy ilyen figyelés azt eredményezné, hogy „Z” Innsbruckig utazik, de ott a további figyelése valamilyen előre nem látott ok miatt nem folytatható, akkor a legközelebbi napokon már nem kell Dörflinerben felszállni az autóbuszra, hanem csak az Innsbruck-Hungerburgbahn állomáson, és ott megállapítani, hogy „Z” az autóbuszon van-e. Ha „Z” az autóbuszon van, akkor a figyelését újratekinteni. Ennél a módozatnál be lehet iktatni azt a segédeszközt, hogy „Z” autóbusszal való közlekedése valószínűbb legyen, hogy az előző éjszaka a csendőrség előtt álló T. 52-062 sz. személygépkocsiját megközelítse, azon olyan – nem erőszakosnak látszó – műszaki hibát okozni, mely a

következő napra kizárta teszi annak használatát. Ha nem jó az autó, akkor feltétlen az autóbust fogja „Z” megint használni. Ha az így felderített, „Z” által látogatott innsbrucki cím területileg alkalmas az akció végrehajtására, akkor az onnan való távozása alkalmával végrehajtott akció után, úgy gondolom, hogy órákig nem fogják őt keresni. Az akció végrehajtásánál „Z”-t észrevétlenül, vagy legalábbis a legkisebb feltűnés nélkül kell a mi gépkocsinkban elhelyezni, és ilyen előzmények után, ha órák után keresni is fogják a személyét, akkor is a bizonytalanságban fognak tapogatózni, és nem lesz konkrét lehetőségük az osztrák hatóságok ellenőrzését igénybe venni. Ilyen körülmények között végrehajtott akció után a 9–10 órai autót már realisabb.

Rónai

[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Kézzel írt eredeti, „Rónai” fedőnevű ügynök aláírásával.]

4. „Rónai” fedőnevű ügynök jelentése a felderítő tevékenység körülményeiről, valamint Zákó Andrásról, 1957. április 18.

Tárgy: Ügynökhelyzet

Jelentés
Budapest, 1957. április 18.

Az alábbiakban jelentem, hogy 1957. március 21. és április 5. közötti időben ausztriai területen tartózkodásom alatt milyen tapasztalatokat észleltem Innsbruck, Solbad-Hall és Absam területét illetően, azontúl „Z” személyéről és az Ausztria általam mozgott területén az általános ügynökhelyzetről:

Innsbruck bár csak kb. 100 000 lakosú város, mégis olyan forgalommal rendelkezik, hogy az ügynökszemélyek mozgása aránylag veszélytelennek mondható. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden figyelmet vagy óvatosságot félre kell tenni. Ezt nem!

1. Ebben a városban először is jól kell megválasztani lakhelyét, mert a szállodákban és a penziókban itt is bejelentkezési kötelezettség van, és ezen keresztül már a bejelentettek bizonyos ellenőrzési lehetőséget nyújtottak maguk ellen. Ezért ajánlatos magánszemélyeknél lakást bérelni. Található sok ilyen magánlakás, mert a lakosságnak elég nagy része híz jövedelmet abból, hogy lakásának egy szobáját kiadja. Sőt szeretik is az idegent, mert az idegen rendszerint nemcsak a szobát bérlő ki napokra, vagy esetleg egy-két hétre, hanem az alatt az idő alatt kisebb szívességeket is kér az idegen – egy-egy ing, zsebkendő, vagy zokni mosása, egy-egy reggeli vagy egy vacsora – és ez mind pénz jelent ezeknek a magánszemélyeknek. Mert azt tudnunk kell, hogy ilyen magánszemélyek előtt mindig takarékos személyeknek kell mutatkoznunk, de azért mindent megfizettetnek, ezek semmit nem tesznek önzetlenül és a legkisebb szívességükért is pénzt kérnek. Ezen magánszemélyeknél nem szokás a bejelentés, és így, ha előttük jó legendával indokoljuk a városban való tartózkodásunk, akkor különösebb ellenőrzéstől erről az oldalról nemigen kell tartanunk. Ilyen magánlakáscímeket lehet szerezni általában a taxisofőröktől, vagy a pályaudvar virágáros pavilonjában, továbbá ugyancsak a pályaudvar ajándékcikket árusító pavilonjában, de rendszerint tudnak ilyet a fodrászok is. Ezek előtt helyes azzal indokolni, hogy azért keresünk privát szobát, mert a hotel drága. Bár a valóság az, hogy a privát szoba alig-alig olcsóbb, mint a szállodai, de sokszor minden pénzt megér, hogy az ügynökszemély nyugodtan alhat. Mert a megfelelő pihenésre nagy gondot kell fordítani, hogy további munkáját mindig kellően kipihenve tudja végezni. Általában ajánlatos 3-4 naponként a lakását változtatni az ügynökszemélynek, és figyelemmel arra, hogy a változtatott lakások egymástól eléggé távol legyenek. Az adott legendák mindig kielégítőek legyenek, mert bár különösebb gyanakvást nem tapasztaltam ezektől a személyektől, de vannak közöttük egyszerű kíváncsiskodók, és az osztrák nép elég intelligens.

2. A városban való mozgás mindig határozott legyen. Nem szabad a városban ténferegni. Én tapasztaltam a városban civil ruhába öltözött utcai figyelőket, akik leállnak a város egy-egy pontján és figyelik a forgalmat, az embereket. Ha a pályaudvarra megyünk, ott is ajánlatos a határozott mozgás. Ha utazunk, mindig kérdezzük meg a jegyváltó pénztárnál azt is, hogy a kívánt vonat melyik vágányról indul, így feltűnés és kérdezősködés nélkül tudunk a vonatig eljutni.

3. Ruházatunkra mindig ügyeljünk. Mindig tiszták legyünk, és rendszeresen naponta borotválkozzunk. Cipőnk, ruhánk és kabátunk feltétlenül szokványos, osztrák legyen. Ha tisztábbak és elegánsabbak vagyunk az átlagnál, az sohasem baj, de feltűnőek se legyünk. Meg kell tudnunk határozni a jó középutat. Lehetőleg tudjuk változtatni öltözetünket.

4. Nem ajánlatos utcán vagy nyilvános helyiségben nőkre megjegyzést tenni. Solbad-Hall nyaralóhely nagy forgalommal. Itt is lehet magánszemélyeknél szobát bérelni, de ez nem szükséges, mert olyan közel van Innsbruckhoz, hogy felesleges ebben a kisebb létszámú helyiségben szobát bérelni. Itt a forgalom dacára már nagyon ismerik az emberek egymást, és legfeljebb a nyári szezonban lehet teljesen gyanúmentes legendát találni. Télen, tavasszal vagy ősszel itt még azt sem mondhatjuk, hogy síelni jöttünk Tirolnak erre a részére, mert a legközelebbi síterület a Hafele Kar, és az is Innsbruck felett van, és nem Solbad-Hall felett. Tehát lakást bérelni itt ügynökhelyzetben nem tanácsos. Solbad-Hallban egyébként nappal és este a mozgás majdnem szabadnak mondható ügynöki szempontból. Vannak rendőrök, de ezek inkább a forgalmat ellenőrzik. Természetesen itt sem szabad feltűnést vagy egyéb hibát elkövetni. Solbad-Hallban már sok magyar él, de ezekkel nem tanácsos barátságba kerülni, ezeknek nagyobb része véleményem szerint komoly ellenségei Népköztársaságunknak. És vannak távolabbi feltevéseim is. Közel van a Rummy őrzőszóalj, ahol már kiképzést is kapnak magyar személyek. Általános véleményem Innsbruckról és Solbad-Hallról, hogy ügynöki szempontból a mozgás ezeken a területeken nem jelent különösebb veszélyt, hacsak komoly hibát nem követünk el. Sokszor apró hibákra is vigyáznunk kell, pl. a mozik előcsarnokában tilos a dohányzás, ha ott véletlenül rágyújtunk, az rendőri igazoltatást vonhat maga után. Absam területe, bár közel van Innsbruckhoz és majdnem egybeolvad Solbad-Hallal, mégis teljesen más. Itt már minden mozgás kockázattal jár. Az emberek minden idegent kimondottan gyanakvással és rosszindulattal figyelnek. Maga Absam területe egész kicsi is ahhoz, hogy ott bárki is a nappali időben feltűnés nélkül mozoghasson. Absamnak nincs semmi olyan nevezetessége, ami okot adna az oda való kirándulásra. A temploma kicsi, a mozija csak teljesen helyi jellegű. Az absamiak nagy része Innsbruckba jár be dolgozni. Absam maga jelentéktelen kis falu. Egyik ember pontosan ismeri a másikat, és ha egy idegen van a faluban, azt már az utcán játszó gyerekek futva mondják el az anyjuknak. Absamban kettő gasthaus van, és mindkettő olyan szűk családias jellegű, hogy ott az elszigetelődés szinte teljesen lehetetlen. Aki ott bármelyikbe bemegy, ott megnézik előlről, hátulról, mondhatom, kellemetlenül megbámulják, és ezer kíváncsi kérdést tesznek fel. Ez alól egy nap, a vasárnap csak a kivétel, amikor is van némi forgalom, és van valami lehetőség az elszigetelődésre.

„Z” személy jellemzése:

Megítélésem szerint kb. 60 éves, 180 cm magas, eléggé jó fizikai állapotban van, de nem kemény. Ruházata az általam tapasztalt időben, minden alkalommal világosszürkés drapp felöltő, kalap és térdnadrág. Inkább alattomos ravaszságot mértem fel nála, mint kiemelkedő műveltséget.

Feleségét vagy leányát egy esetben sem láttam, ezért véleményem szerint az általam tapasztalt időben ezek nem is tartózkodtak a célobjektumban.

Sofőrje kb. 165 cm magas, elég erőteljes, kb. 35-40 éves, barna hajú férfi. Erről egyebet nem tudok mondani.

Bécs, Südbahnhof, Westbahnhof, Wiener Neustadt átszállást kerülni.

[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Géppel írt tisztázat „Rónai” fedőnevű ügynök aláírásával.]

5. „Rónai” és „Acél” fedőnevű ügynökök javaslata Zákó András közlekedési szokásainak feltérképezésére, 1957. május hó 10.

Tárgy: „Z” személy
mozgásának a
felderítésére javaslat

Javaslat
Budapest, 1957. május hó 10-én

„Z” személy mozgásának pontos felderítése alkalmával elsősorban fontos, hogy a felderítő személyek a ruházatukat változtatni tudják, illetve erre módjuk legyen.

„Z” személy mozgásának a követésére egy motorkerékpár alkalmasabbnak mutatkozik, mint egy autó, mert az ő területén a motorkerékpár-forgalom olyan nagy, hogy a motorkerékpárral való mozgás, azt lehet mondani, hogy feltűnés nélküli. Ezzel szemben egy gépkocsinak mindig nagyobb jellegzetessége van, és többször ugyanazon gépkocsival követni valakit több feltűnést jelent, mint motorkerékpárral. Ha számításba vesszük azt is, hogy a gépkocsikat az akció tényleges végrehajtásáig nem kívánjuk a célszemély vagy annak környezete előtt megismertetni, hogy arról a későbbiek folyamán esetleg semmiféle felvilágosítást az osztrák hatóságok felé ne tudjanak jelenteni, akkor a közbeeső felderítési időszak alatt ésszerűen indokolt a motorkerékpár használata. A motorkerékpár használatának alkalmával több lehetőség van arra, hogy annak használója különböző motorsapkával, motoros szemüveggel és egyébekkel magát felismerhetetlenné tegye. A motorkerékpár márkáját illetőleg a „Puch” márkát javasolnám, mert ez a márka nagy számban van ott forgalomban, és így pl. ha nyílt országúton követem „Z” autóját egy zárt motorsapkával a fejemen, ha beérünk a városba, ott a zárt sapkát felcserélem egy kalappal mondjuk, ami készenlétben lenne a zsebemben, és ha autójából esetleg vissza is tekintene „Z” vagy a sofőrje, már nem valószínű, hogy a motorkerékpár alapján felismerne, mert Puch motor rengeteg szalad azon a területen.

„Z” mozgásának felderítését ezen időszakban feltétlen olyan konspiráltan kell végezni, hogy „Z” még csak sejteni se sejtessen erről semmit, mert most minden hiba veszélyeztetni magának az akciónak a végrehajtását, és minden elhamarkodott mozgásunk a figyelés alkalmával „Z” éberségét fokozná. Ezért javaslom, hogy „Z” mozgásának a felderítését ne közvetlen „Z” személynél kezdjük. Én alkalmasabbnak találok az általa használt személygépkocsinak a figyelését, függetlenül attól, hogy abban a figyelés alkalmával bent ül-e „Z”, vagy sem. Sőt számunkra kedvezőbb, ha „Z” nem ül a kocsiban, hanem figyelésünk következményeképp megállapítjuk, hogy mikor és hová megy a személygépkocsi „Z” személyért. „Z” objektumát ismerve és tudva, hogy ott különösebb hivatali tevékenységet nem folytat, ezért logikus következtetés, hogy ő a nappali órákban egy másik objektumban, esetleg a városban végez tevékenységet, és a napnak egy bizonyos órájában a személygépkocsi érte megy. Ha már a személygépkocsiján keresztül felderítettük azt az objektumot, ahol a nappali órákban „Z” tartózkodik, akkor az akció tulajdonképpen végrehajtásához sokkal közelebb jutottunk. Tekintettel arra, hogy a személygépkocsija a csendőrség előtt az utcán áll éjjel és a kora reggeli órákban is, így annak elindulását jóval könnyebb figyelemmel tartani, mint magát „Z”-t. Ha állóhelyéről elindul, akkor 250–300 méter távolságból a követése már nem jelent nagy feladatot. Valószínű, hogy így a gépkocsinak a figyelését több napra kell beütemezni, és ha mondjuk, megállapítjuk az első napon, hogy a gépkocsi melyik úton szokott a Sollbad-Hall-i vagy innsbrucki útra letérni Absamból, akkor a következő napokon már könnyebb a helyzetünk a figyelésével kapcsolatosan, mert az innsbrucki országúton már hosszabb időt tudunk minden feltűnés nélkül várakozni addig, amíg ez a gépkocsi feltűnik, és az onnan való követése szintén már csak egy kisebb és veszélytelenebb feladat. A kocsit esetleg több napon keresztül is, de addig kell figyelésünk alatt tartani, amíg nem győződünk meg arról, hogy hol veszi azt „Z” használatba visszafelé.

Ha odaérkezésünk idején esetleg előállna egy olyan helyzet, hogy személygépkocsija mondjuk javítás alatt állna és így az nem volna használatban, az ránk nézve nem volna hátrányos, mert ez esetben „Z” az autóbust használná, mint tette azt a felderítésem alkalmával is, és az utóbuszon való utazása alkalmával, pláne motorkerékpár segítségével, a figyelése feltétlen eredményes lenne.

Acél

Rónai

Budapest, 1957. április 10.

[ÁBTL 3.2.2. T-2/3. Géppel írt tisztázat „Rónai” és „Acél” fedőnevű ügynökök aláírásával]

¹ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 5-i ülésének jegyzőkönyve. In *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11– 1957. január 14.* Szerk. Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. Budapest, Intera Rt., 1993. 238-239.

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.2.2. T-2/3. 14. Javaslat, 1957. január 31.

³ ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 14. Javaslat, 1957. január 31.

⁴ ÁBTL 1.11.12. – Magyar – Szovjet kapcsolatok (1955) 1958–1962 – 1959. 01. 08. – 99-650/55 1-18. A Moszkvában 1955-ben megtartott értekezletről jelentés.

⁵ ÁBTL 1.11.12. – Magyar – Szovjet kapcsolatok (1955) 1958–1962 – 1959. 01.08. – 99-650/55 2. A Moszkvában 1955-ben megtartott értekezletről jelentés.

⁶ ÁBTL 1.11.12. – Magyar – Szovjet kapcsolatok (1955) 1958–1962 – 1959. 01. 08. – 99-650/55 7. A Moszkvában 1955-ben megtartott értekezletről jelentés.

⁷ ÁBTL 1.11.12. – Magyar – Szovjet kapcsolatok (1955) 1958–1962 – 1959.01.08. – 99-650/55 9. A Moszkvában 1955-ben megtartott értekezletről jelentés.

⁸ Zákó Andrásnak a magyar állambiztonsági szervek több fedőnevet is adtak. Ilyen volt a „Huber” mellett a „Gitta”, illetve a „Kovács István”. A hivatalos iratokban, dossziékban ezeken a neveken is szerepeltették. Az alább közölt dokumentumokban „Rónai” ügynök „Z”-ként, illetve „Z” személyként említi.

⁹ ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 15. Javaslat, 1957. január 31.

¹⁰ ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 14. Javaslat, 1957. január 31.

¹¹ Köszönetemet fejezem ki Ungváry Krisztiánnak, hogy kéziratban rendelkezésemre bocsátotta A Katonai Biztonsági Hivatal és elődszerveinek vezetői című tanulmányát. Zákó András életrajzi adatainak egy része ebből az írásból származik.

¹² „Weszely Péter” beszerzési dossziéjából (ÁBTL 3.2.1. Bt-372/4.) nem lehet pontosan megállapítani, hogy 1948 vagy 1949 elején disszidált-e Magyarországról. Az viszont biztos, hogy keresztülutazta Ausztriát, többször elfogták és elengedték, majd Innsbruckban az osztrák rendészet átadta a franciáknak. A franciák is elengedték, de be kellett állnia egy francia kiegészítő katonai alakulathoz, egy úgynevezett őrzászlóaljba. 1948. illetve 1949. év végéig itt teljesített szolgálatot. Majd egy, az MHBK közreműködésével kiprovokált verekezésbe keveredett, ami nagyon megnehezítette a helyzetét Ausztriában. Ezt követően – hogy helyzete rendeződjön – érdekből csatlakozott az MHBK-hoz, beszerzett ügynökük lett, kiképzésben részesítették. Nem sokkal később átdobták Magyarországra, ahol azonnal jelentkezett az államvédelmi szerveknél. A magyar szervek is beszervezték, és visszafordították. Ennek a több helyen is rögzített verzióknak viszont ellentmond egy 1959-ből származó információ, amely szerint „Dunai” ügynököt már 1948 óta foglalkoztatta az állambiztonság. (ÁBTL 3.2.3. Mt-655/13. 27.) A magyar államvédelem szolgálatában 1951 októberéig tartózkodott Ausztriában, amikor is egy sikertelen kiemelési akció következtében dekonspirálódott, s azonnal haza kellett térnie.

¹³ ÁBTL 3.2.3. Mt-655/13. 27. Koordináló jelentés, 1959. december 28.

¹⁴ Az ügynök fedőnevének írásmódja a különböző dokumentumokban változó. Többnyire „Rónai”-ként szerepeltetik, de többször előfordul „Rónay” néven is. A bevezető tanulmányban, illetve a közölt forrásokban egységesen a „Rónai” alakot használom.

¹⁵ „Rónai” életrajzi adatai: ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 12-13. Javaslat, 1957. február 1., illetve ÁBTL 3.1.5. O-13972. 139-142. Határozat az operatív nyilvántartásba vételről, 1966. május 13., ÁBTL 3.1.5. O-13972. Jelentés, 1964. április 14. 143-146.

¹⁶ ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 13. Javaslat, 1957. február 1.

¹⁷ ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 16-19. Megbízás, 1957. március 18.

¹⁸ ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 16. Megbízás, 1957. március 18.

¹⁹ ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 16. Megbízás, 1957. március 18.

²⁰ A település nevének írásmódja nem egyértelmű. „Rónai” a kötőjeles, Solbad-Hall alakot használta, másutt egyszerűen Solbad Hall-ként szerepel. Jelenlegi elnevezése Hall in Tirol (Tirol tartomány, Ausztria).

²¹ Az irat alján levő aláírások tanúsága szerint „Rónai” ezt a javaslatát, az „Acél” fedőnevet viselő ügynökkel közösen készítette. Köszönettel tartozom Sz. Kovács Évának, aki felhívta a figyelmemet, hogy „Acél” „Rónaival”, és az ezekben az iratokban nem szereplő „Szirom”-mal együtt volt tagja a Zákó András „kiemelésére” létrejött hármas ügynöki csoportnak.

²² A jelentés szövegéből nem derül ki Major százados keresztneve, s mivel más forrásokból sem sikerült teljes bizonyossággal megállapítanom, így azt nem közlöm.

²³ ÁBTL 3.1.5. O-13972. 145. Jelentés, 1964. április 14.

²⁴ ÁBTL 2.2.1. II/13.3./13

²⁵ Nagymarton

²⁶ Helyesen Wiesen, azaz Rétfalu.

²⁷ Helyesen Bad Sauerbrunn, azaz Savanyúkút.

²⁸ Bécsújhely

²⁹ Helyesen Amraser See strasse.

³⁰ Helyesen Wörgl.

³¹ Jobbágyújfalu

³² A település nevének további része olvashatatlan az eredeti szövegben. Talán Siget in der Wart, azaz Órisziget községről van szó.

³³ Márcfalva

³⁴ Lásd az 1. sz. dokumentumot.

³⁵ Hungerburg, vagy más néven Hoch-Innsbruck. Városrész Innsbruckban.

³⁶ Rum. Falu Innsbruck közelében.

³⁷ Dörfliner falu ma nem található a térképeken. Absam után, Salzburg irányába a következő település: Mils és Baumkirchen, illetve St. Martin és Gnadewald.

³⁸ Helyesen Bettelwurf.

³⁹ igazolvány

⁴⁰ Kisváros Ausztriában, Burgenland tartományban, magyar neve: Németújvár.

⁴¹ Helyesen Braun Hobby. Korabeli vaku márkajelzése.

⁴² Helyesen Herzog Friedrich strasse.

⁴³ Helyesen Maria Theresien strasse.

⁴⁴ A helyszínrajz megtalálható az ÁBTL 3.2.2. T-2/3. 77/2. és a 77/3. oldalán, azonban itt nem közlöm.

⁴⁵ Lásd a 2. sz. dokumentumot.

Jobst Ágnes

Az állambiztonság és a keletnémet menekültügy Dokumentumok a genfi menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozásról

Magyarország 1989. március 14-én csatlakozott az 1951-ben kihirdetett genfi menekültügyi egyezményhez.¹ A csatlakozás oka a korábban sem felhőtlen magyar-román kapcsolatoknak az 1980-as évek végén történt megromlásában keresendő. 1988. június 29-én Budapesten százezres tömeg vonult a román nagykövetség elé, tiltakozva az erdélyi magyarlakta településeket érintő szisztematikus falurombolás ellen. Válaszképpen másnap a román kormány bezáratta a kolozsvári magyar főkonzulátust. Grósz Károly, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) új főtitkára 1988. augusztus 28-án Aradon találkozott a román pártvezetővel, ám tárgyalásaik eredménytelenek maradtak. A kisebbségi magyarság érdekeit hatékonyan képviselő magyar külpolitika híján ugrásszerűen megnőtt az úti okmány és engedély nélkül Magyarországra érkező menekültek száma. A genfi konvencióhoz való csatlakozást az erdélyi menekültáradat megindulása és a menekültek helyzetének jogi rendezésére irányuló törekvés motiválta.² Horváth István belügyminiszter 1989 márciusában már 14 003 romániai menekültnek kiadott tartózkodási engedélyről számolt be, s ezzel kapcsolatban az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Menekültügyi Főbiztosságával folytatott tárgyalásokról referált.³

Az előkészületekre három hónap állt rendelkezésre, amely egyfelől a menekültügyi jogi és gyakorlati hátterének megteremtésére,⁴ másfelől a jogharmonizációra irányult.⁵ Miként a 2010/1989. számú minisztertanácsi határozat 4. pontja is utalt rá, az egyezményhez való csatlakozás előkészítő szakaszában visszatérő problémaként merült fel a Varsói Szerződés tagállamaival kötött kétoldalú szerződések kérdése, mivel a bennük vállalt kötelezettségek szöges ellentétben álltak a menekültügyi konvenció rendelkezéseivel.⁶ A határforgalmi szerződések Csehszlovákia, Románia és a Szovjetunió viszonylatában az államhatárt jogellenesen átlépett és az államhatár közelében elfogott személyek 48 órán belül történő, eljárás nélküli kiadatását írták elő, azaz nem tartalmaztak a menedékjogra vonatkozó olyan kitéletet, amelynek alapján a kiadás megtagadható lett volna.⁷ A Német Demokratikus Köztársasággal (NDK) fennálló hatályos megállapodás a fentiekén túl a büntetőeljárás felajánlását és az ügyészégi együttműködést is magában foglalta, ami lehetővé tette a tiltott határátlépés miatt elfogott NDK-állampolgárok átadását és büntetőjogi felelősségre vonásuk átengedését a keletnémet hatóságoknak. Ennek jogi alapját azok az NDK-kormányok által a keleti tömb többi országával kötött kétoldalú szerződések adták, amelyek a harmadik állam területére való átlépés kísérletét bűncselekményként kezelték, s nemcsak az elkövetőt, de annak segítőt is büntetőjogi eljárással sújtották. Az NDK és Magyarország közötti első ilyen típusú ún. jogsegély-szerződést 1957. október 30-án kötötték meg, amelyet a testvérszervekkel folytatott együttműködés évtizedei során több ízben megújítottak.⁸

Berlinben ezért nem kis aggodalommal figyelték a menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozás folyamatát. Az NDK budapesti nagykövetsége 1989. március 3-i jelentésében számolt be a csatlakozás előkészületeinek lezárulásáról. A jelentés azt az NDK szempontjából fontos kérdést is felvetette, hogy vajon milyen kihatással lesz a döntés a Varsói Szerződés másik hat országának érdekeire.⁹ A csatlakozás következményeiről a március 20-án készült keletnémet feljegyzés már egyértelműen rámutatott az egyezmény 32–33. cikkelyének és a korábban kötött magyar-keletnémet jogsegélyszerződésnek az ellentmondására.¹⁰ Az előkészítés szakaszában, a lépés konzekvenciáit mérlegelve a magyar belügyi vezetők egy része szintén ellenezte a menekültügyi egyezményhez való csatlakozást: „A Konvencióhoz történő magyar csatlakozást aggályosnak tartom. Nem lenne kívánatos, ha Magyarország a szocialista, illetőleg a fejlődő országok menekültjeinek huzamosabb ideig történő tartózkodási

helyévé vagy célszágává válna. Nemzetközi kapcsolatainkat megterhelné az is, ha menekültnek ismernénk el a szocialista országokból távozni kívánókat, illetőleg ha tőlük (a román állampolgárok kivételével) megtagadnánk a menekültként való elismerést.”– olvasható Wéber Gyula osztályvezető¹¹ január 16-án írott feljegyzésében.¹²

Az állambiztonsági együttműködés során a magyar és keletnémet hatóságok vizsgálati szerveinek kooperációja elsődlegesen a Magyarországra irányuló keletnémet idegenforgalom ellenőrzését, a tiltott határátlépések megelőzését és megakadályozását helyezte előtérbe.¹³ 1989 áprilisában a Belügyminisztérium (BM) III/1. Osztály kísérletet tett a visszas helyzetből fakadó kérdések áttekintésére. Egy feljegyzésben leszögezték, hogy a szocialista országokkal aláírt kétoldalú szerződések megkötésének idején a menekültügyi probléma még nem létezett: „A társadalmi rend azonossága, annak közös büntetőjogi védelme, a szövetségi viszony miatt elképzelhetetlen volt, hogy az egyik szocialista ország menedéket nyújtson egy másik szocialista ország állampolgárának, mert hazájában »faji, vallási, nemzetiségi, bizonyos társadalmi szervezethez tartozása vagy politikai véleménye miatt üldözik«, illetőleg »demokratikus magatartásáért, a társadalmi haladás, a népek felszabadítása, a béke védelmében kifejtett tevékenységéért üldözik« és e körülményekre a szerződő felek az egyezmények megkötésénél figyelemmel legyenek.”¹⁴ A feljegyzés azt is megállapította, hogy a menekültügyi egyezményhez való csatlakozás nemcsak a határrendészeti és bűnügyi tárgyú kétoldalú megállapodások hiányosságait hozta felszínre, de a menedékjog, a menekültek jogállására vonatkozó belső szabályozás szükségességét, az idegenrendészeti szabályok korszerűsítését és az alkotmánymódosítás kérdését is felvetette. A megalapozatlan kérelmek tömeges benyújtásának elkerülése érdekében a dokumentum összeállítója a magyar menekültpolitika elveinek jogi rendezését s egyértelművé tételét javasolta.

A BM III/1. Osztály május 30-án kelt jelentése már az 1951. évi menekültügyi egyezmény 31. és 32. cikkében foglaltakra való tekintettel vizsgálta felül a kiadatás és a felajánlás szabályozását a jogsegélyszerződésekben és az ügyészégi megállapodásokban. A jelentés szerzője immáron úgy értékelte, hogy a fennálló jogsegélyszerződések – szemben a korábbi évtizedek során követett gyakorlattal – a hazánk államhatárának sérelmére tiltott határátlépést elkövető külföldi állampolgárokra nem vonatkoznak. „Annak ellenére ugyanis, hogy mind a magyar Büntető Törvénykönyv, mind az európai szocialista országok büntető törvényei büntetni rendelik a tiltott határátlépést, a problémát az okozza, hogy minden állam a tiltott határátlépés szankcionálásával csak a saját határátlépési rendjét védelmezi. Így van ez akkor is, ha a saját határátlépési rend megsértése egyúttal a másik állam ilyen rendjének megsértését is jelenti. Például ha az NDK-állampolgár hazáját legálisan elhagyva a tiltott határátlépést hazánk területén követi el, az NDK törvényei ezt azért rendeli[k] büntetni, mert megszegte az útvonalra, ill. a külföldön tartózkodásra vonatkozó szabályokat.” – olvasható az okfejtésben.¹⁵

Jóllehet a menekültügyi egyezmény június 12-én lépett hatályba, a csatlakozás kihirdetésének elmaradása, valamint a menekültügyi törvény és a végrehajtási utasítások előkészítésének kezdeti stádiuma egyelőre nem tette lehetővé rendelkezéseinek alkalmazását. Életbe lépésének időpontjára mindössze az ütemterv készült el, amely a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos belügyminisztériumi feladatköröket elég ráérősen határozta meg. Az előterjesztés nyomán iránymutatás készült a megyei és fővárosi főügyészek tájékoztatására, amely a menekültügyi egyezményhez való csatlakozásra való tekintettel a tiltott határsértést elkövetett NDK-állampolgárokkal kapcsolatos eljárásról és a Magyarországon történő felelősségre vonásról rendelkezett. Eszerint amennyiben a határsértők nyomós ok, elsősorban családi körülmény miatt követték el tettüket, a büntetőeljárást megrovás ellenében megtagadták. Ha az elkövető a megrovást követően ismételtén megkísérelte az illegális határátlépést, vele szemben kényszerintézkedést kellett alkalmazni, és ügye bíróság elé került. Abban az esetben, ha a külföldi állampolgár a tiltott határátlépésen kívül más bűncselekményt is elkövetett, a büntető felajánlás kérdésében előzetesen a Legfőbb Ügyészség Államelleni Ügyek Osztályának véleményét kellett kikérni.¹⁶ A kétoldalú egyezmények módosításának határidejét az előterjesztés szeptember 30-ában határozta meg, ám a felgyorsult események elébe vágta a jogi szabályozásnak.¹⁷

A fejlemények a keletnémet állambiztonsági szervek előzetes aggodalmait igazolták. A magyar-osztrák határszakaszon telepített műszaki zár május 2-án megkezdett elbontása és a menekültügyi konvencióhoz való magyar csatlakozás valóban az NDK számos olyan állampolgárát hazánkba vonzotta, akik azt remélték, hogy Magyarországon és Ausztrián át továbbjuthatnak a Német Szövetségi Köztársaságba (NSZK). Az NDK Állambiztonsági Minisztérium Központi Értékelő Csoport adatai szerint az év első felében a Magyar Népköztársaság területére beutazó NDK-turisták száma 201 834 fő, az átutazóké 156 088 fő volt. Június 12-éig, vagyis az egyezmény hatályba lépéséig hazánk területéről 212 befejezett illegális határátlépés történt, és a magyar, valamint az NDK-hatóságok összesen 554 határsértést hiúsítottak meg.¹⁸ Az NDK és az NSZK között folyó eredménytelen tárgyalások folytán a menekültügy kezelésének feladata hosszú hónapokon keresztül a magyar belügyi szervek vállára nehezedett. A keletnémet menekültek további sorsa nem utolsósorban Magyarország nemzetközi megítélése és belső átalakulása szempontjából is kimagasló jelentőséggel bírt, hogy a belügyi szervek miként tudnak megbirkózni a vállukat nyomó súlyos feladattal.

A húsz évvel ezelőtt történt események kifejelete közismert. A nyár végéhez közeledve Romániából és Bulgáriából is egyre több keletnémet család tért vissza nyaralásából. Közülük sokan úgy döntöttek, hogy nem mennek haza, az események kimenetelét inkább Magyarországon várják be. Időközben az augusztus 19-én Sopronpuszta térségében megrendezett páneurópai piknik során már néhány száz fős keletnémet csoport átlépte az ideiglenesen megnyitott osztrák–magyar határt.¹⁹ Mivel a tárgyalások kézzelfogható eredményt nem hoztak, a menekültválság megoldására a határnyitáson kívül más mód nem kínálkozott. 1989. augusztus 30-án az 1989. évi 15. számú törvényerejű rendelettel kihirdették Magyarország csatlakozását a menekültügyi konvencióhoz.²⁰ Az augusztus 22-én tartott külügyminisztériumi megbeszélésen az NDK-val 1969-ben kötött szerződés egyes pontjainak hatályon kívül helyezéséről határoztak, majd a rákövetkező nap éjszakáján a budapesti nagykövetségen tartózkodó menekülteket repülőgéppel Bécsbe szállították.²¹ A nemzetközi figyelem és nem utolsósorban a magyar politikai vezetés felelős döntése nyomán végül 1989. szeptember 11-én nyitották meg a magyar-osztrák határt az itt várakozó NDK-állampolgárok előtt.

A közreadott dokumentumok az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) őrzésében található. A Belügyminisztérium Vizsgálati Osztályának 1989 nyarán készült, nemzetközi ügyekkel kapcsolatos iratanyagából összeállított válogatás a menekültügy kezelésével kapcsolatban folytatott tárgyalásokba nyújt betekintést. A Belügyminisztérium illetékes szervezeti egységei közötti egyeztetések nyomán rajtuk számos, a hivatalos ügyintézés menetére utaló bejegyzés olvasható. A dokumentumok közreadása során a források egyidejű kiemelését kurziválással jelzem, az utólagos megjegyzéseket lábjegyzetben közlöm.

Dokumentumok

1. Jelentés a menekültügyi egyezményhez való csatlakozás végrehajtására vonatkozó feladatokról, 1989. június 9.

Belügyminisztérium
III/1. Osztály
34-229/1989

Szigorúan titkos

A menekültek helyzetéről szóló 1951. évi genfi egyezményhez és annak 1967. évi kiegészítő jegyzőkönyvéhez való magyar csatlakozás kezdeményezését elsődlegesen a hátrányos nemzetiségű megkülönböztetésük, illetve az emberi jogok egyezség okmányában foglaltak megsértése miatt a Romániából átszökött magyar nemzetiségű személyek ügyének rendezésére irányuló törekvés vetette fel. A menekültüggyel kapcsolatban Jugoszláviában és Ausztriában folytatott tájékozódó felmérések²² és más előkészítő intézkedések után 1989. március 14-én a magyar fél a new yorki [sic!] Állandó ENSZ-képviselőnél letétbe helyezte a menekültekkel kapcsolatos egyezményhez és

jegyzőkönyvhöz történő csatlakozásunkat kifejező okiratot. Az egyezmény ezt követő 90. napon, 1989. június 12-én lép hatályba.

Az egyezményhez csatlakozás előkészítő szakában és azóta is visszatérő kérdésként merült fel a Romániából átszökött személyeken kívül további, főleg a velünk szoros, szerződéses (katonai, gazdasági, barátsági, jogsegélynyújtási stb.) kapcsolatban lévő szocialista államok polgáraival kapcsolatban: hogyan kerülnek alkalmazásra a szóban forgó szerződések és a menekültegyezmény egymásnak ellentmondó rendelkezései. Ezek közül a legkézenfekvőbb törvényi módosítás szükségességének felmérésére belső intézkedések történtek. (A KÜM²³ az előkészítés időszakában kilátásba helyezte, hogy a csatlakozásról és annak következményeiről a szocialista országokat diplomáciai úton értesíti; ez azonban ez ideig nem történt meg.) Nem készült el a menekültügyi törvény, és annak végrehajtási rendelkezése. Így az egyezmény hatályba lépésére vonatkozó június 12-i időben a végrehajtásban érintett szervek között az időlegesen alkalmazható eljárással egyeztetett álláspont nem alakult ki. Így több hónapon keresztül a jelenleg még hatályos, törvénybe foglalt rendelkezések, avagy a genfi egyezményhez történt csatlakozásból eredő módon kell a hazánkban menedéj jogot kérő személyek ügyét intézni. (Az első változat szerinti eljárás esetén a tömegkommunikáció és a nyugati országok, a második szerinti esetben pedig a szocialista országok „nemtetszésével” lehet számolni, amely a végrehajtó szervekre irányul.) Kívánatos lenne az adott „joghézag” helyzetben követendő gyakorlatról egységesen rendelkezni, és erről a szükséges mértékben a nyilvánosságot is tájékoztatni.

Az ügyben konzultáció folytatása végett 1989. június 12-én²⁴ Budapestre érkezik az NDK Állambiztonsági Minisztériumának delegációja. A delegáció számára a genfi egyezményhez való csatlakozásból eredően bevezetendő magyar kötelezettségekről reális tájékoztatást kívánunk adni. Ennek főbb pontjai:

1. A magyar fél az egyezmény végrehajtása során az NDK-állampolgárok ügyében továbbra is arra törekszik, hogy magyarországi utazásaik a turizmus igényeinek, a nemzetközi kapcsolatok megtartásának érdekeit szolgálják. Ugyanakkor az egyezményhez való csatlakozásunk várhatóan szükségessé teszi, hogy a tiltott határátlépési ügyekben az eddig folytatott gyakorlati intézkedéseket lényeges kérdésekben megváltoztassuk.

A hazánkban elkövetett tiltott határátlépési ügyekben az elkövetőket (cselekményüket akár útlevéllal, akár anélkül követték el) várhatóan a nyomozások megtagadásával, szabadságkorlátozó intézkedések nélkül, és tartózkodási engedélyek megvonásával kiutasítjuk az országból (a CSSZK²⁵ felé, de külön vizsgálható esetleg a repülőgépen történő kiutasítás); vizsgálati intézkedéseket velük szemben általában nem fogantatunk, kivételt képezhetnek az intézkedés során a garázda, közveszélyes magatartást tanúsító elkövetők.

A változás folytán érvénytelennek kell nyilvánítani a legfőbb ügyészek és az illetékes miniszterek közötti eddigi megállapodásokat. (Az eddigi ügyész „kvázi” felajánlás rendszere mindenképpen megszűnik.)²⁶

2. A genfi egyezményhez csatlakozás folytán a magyar hatóságoknak minden külföldi esetében (szocialista vagy bármely más állam polgáráról van is szó) folyamatba kell tenni a menekültstátus vizsgálatát, amennyiben ilyen kérelmet terjeszt elő. Ezt a kérelmet bármikor (a határon útlevéllal vagy a nélkül történő beutazáskor, avagy nyugatra szökési kísérlete és elfogása után is) (![sic!]) a Menekültügyi Hivatal álláspontja) előterjesztheti.²⁷ Ilyen esetekben meghatározott gyűjtőhelyekre kerülnek az adott külföldiek, ahol kérelmük megalapozottságát teszik vizsgálat tárgyává. (Ennek időtartama bizonytalan, állampolgárságtól függően két héttől több hónapig terjedhet.) Az NDK-állampolgárok, amennyiben menekültstátusuk iránti kérelmet terjesztenek elő, az eljárást folyamatba teszik, de az előzetes elképzelések szerint esetlegesen, nagyon kivételes esetben évi 1-2 fő kaphat menekültstátust, ha üldöztetését okmányokkal igazolja. Egyébként az NDK-n belüli viszonyokat általában hivatalos eljárásban nem tekintjük olyannak, mint ahol politikai üldözés folya. Azokat az NDK-állampolgárokat, akik nem kapnak menedéj jogot, az NDK irányában kiutasítjuk az országból. (Az NDK-állampolgárok által a menekültstátus iránti kérelmezések száma – ismerve a nyugati tömegkommunikációs tájékoztatásokat – várhatóan megszorodik.)

A legfőbb változások mellett várható az NSZK budapesti követségének bekapcsolódása, az NDK-állampolgárok ügyébe történő közvetlen vagy közvetett beavatkozásának az erősödése: a menekültkérdésnek más egyezményekben foglaltakkal (családegyesítés, letelepedési hely megválasztásának szabadsága) történő összekapcsolása: avagy a magyar törvényekben a magyar állampolgárokra vonatkozó szélesebb körű kedvezmények és engedmények külföldiekre vonatkozó kiterjesztőbb értelmezésének az elvárása stb.). Ezeket a kérdéseket részben vissza kell utasítani, részben azonban csak a jogszabályok megjelenése után lehet egyértelműen megválaszolni. Törekvéseink mindenképpen arra irányulnak, hogy az egyezmény végrehajtása az államközi kapcsolatokat ne csorbítsa.

Az új törvény és a végrehajtási rendelkezések megjelenéséig az előzőek kiegészítéseként az alábbiakat javaslom:

– A határőrség továbbra is rövid úton (48 órán belül) adja vissza azokat a személyeket, akik átszökésük után nem terjesztenek elő menedék iránti kérelmet (áttévedtek, italozás, szórakozás miatt rövid időre szöktek át stb.).

– A nyugati és a déli határon a kiszökés során elfogottakat, amennyiben faji, vallási, nemzetiségi, politikai véleménynyilvánítás, vagy bizonyos társadalmi csoportosuláshoz tartozás miatt üldöztetésre hivatkozással politikai menedékjog iránti kérelmet terjesztenek elő, és előzetes letartóztatásukat az ügyész elrendelné, a nyomozásokat lefolytatnák, de a büntetőügyet a magyar eljárási szabályok szerint (felajánlás nélkül) befejeznék. A jelentős többség esetében a nyomozásmegtagadás és kiutasítás gyakorlatát kellene alkalmazni.

Kérem a jelentésben foglaltak jóváhagyását, és a konzultációk során történő felvetését.

A konzultációról jelentést teszünk.

Dr. Wéber Gyula r. ezds.
osztályvezető

Nytsz: 790/474/89.

Készült: 2 pld-ban

K: Dr W Gy/Uné

[ÁBTL 1.11.9. 34-229/89. (26. d.) Wéber Gyula osztályvezető láttamozásával. A dokumentum fejlécén Pallagi Ferenc miniszterhelyettes²⁸ által szignált feljegyzés olvasható: „Sürgős!! Wéber Elvtárs! A tárgyalás menetében ezt a felfogást kell érvényesíteni!”]

2. A BM III/1. Osztály jelentése Pallagi Ferenc állambiztonsági miniszterhelyettesnek az NDK Állambiztonsági Minisztériumának küldöttségével folytatott tárgyalásáról, 1989. június 15.

Belügyminisztérium
III/1. Osztály

Szigorúan titkos!
(Selejtezésig!)

Tárgy: Az NDK állambiztonsági szervek képviselőivel a tiltott határátlépési ügyeiről folytatott konzultáció

Jelentés
Budapest, 1989. június 15.

1989. június 12–14. között az NDK Állambiztonsági Minisztériumának előzetes kérése alapján Budapesten tartózkodott Niebling vör. csoportfőnök²⁹ vezette delegáció, hogy konzultációt folytasson az NDK állampolgárok által elkövetett tiltott határátlépési ügyekben folytatott gyakorlat alakulásáról, illetve annak várható változásairól. A

konzultációt az MNK-nak³⁰ a genfi menekültügyi egyezményből eredően vállalt kötelezettségek teljesítése indokolta.

(A tárgyalásokra való előkészület során tájékozódó megbeszéléseket folytattunk a BM Határőrség Országos Parancsnokságával, a BM KEO³¹ megbízottjával, a BM Menekültügyi Főosztály vezetőjével, valamint a Legfőbb Ügyészség Államelleni Ügyek Osztályával. Az egyezményhez való csatlakozásunk kihirdetésének eddigi elmaradása, valamint a csatlakozó törvény és a végrehajtási utasítások előkészítésének kezdeti stádiuma, valamint a tárgyi feltételek hiánya miatt az egyezmény rendelkezéseinek az alkalmazása késik, bár annak szövege szerint június 12-én hatályba lépettnek is tekinthető lenne.)

A konzultáció során az NDK delegációjával közöltük, hogy a genfi menekültügyi egyezményhez történt csatlakozásunk alapján annak szövegéből eredően minden európai külföldi állampolgár esetében, aki legálisan vagy illegálisan hazánkba érkezve a magyar hatóságoktól menekültstátusának regisztrálását kéri, államigazgatási eljárást kell indítani, és annak során az igazolt tények alapján születik döntés a menekültstátus megadása vagy elutasítása tekintetében.³² (A genfi egyezményhez való csatlakozásunkat a magyar-román politikai kapcsolatok romlása vetette fel, és tették [sic!] indokolttá, de rendelkezéseit valamennyi szocialista ország polgárára alkalmazni kell.) Az egyezményhez való csatlakozás és jogszabályok kihirdetése előtt az NDK-állampolgárok esetében – részben az ügyek nagy száma miatt is – várható, hogy az a tiltott határátlépést megkísérlők döntő többségében nyomozás helyett idegenrendészeti intézkedésként kiutasítjuk őket az országból, és csak egészen kivételesen, csak a legsúlyosabb megítélésű esetekben kerülhet sor szabadságkorlátozásra és nyomozás elrendelésére.³³ Azonban az utóbbi esetekben is a magyar szervek az eljárást befejezik, és nem kerül sor az ügyészségi felajánlásra. A szóban forgó esetekben a magyar szervek olyan eljárást fognak szorgalmazni, melynek során a külföldi disszidensekkel szemben általában a nyomozást megtagadják, majd az elkövetőktől a KEO³⁴ a tartózkodási engedélyt megvonja, vagy kiutasítja őket az országból.³⁵

(Az egyezményhez csatlakozás a két állam legfőbb ügyészei és az illetékes miniszterek idevonatkozó egyezményeinek hatálytalanítását igényli.)

Az NDK-delegáció részéről a konzultáció során visszatérő problémát jelentett:

- milyen módon állapítja meg két társadalmilag azonos politikai alapon álló ország a másik állampolgáráról, hogy az politikailag üldözött;
- lehetséges-e, hogy a kiutasított vagy a magyarországi tartózkodástól megvont NDK-állampolgárokról értesítést kapjanak,³⁶
- számukra megfelelőbb lenne, ha a kiutasítást nem az utazási betétlapra, hanem a személyi igazolványba pecsételnék be; vizsgálat tárgyává teszik, hogy az NDK-állampolgárokat magyarországi utazáshoz útlevelel lássák el.

Felvetették annak a gondolatnak a megvizsgálását is, hogy a tartózkodási engedélyük megvonásával vagy a kiutasítással „sulytott” [sic!] NDK-állampolgárokat kb. 2 naponként közlekedő különrepülőgépekkel szállíthatnák-e vissza.³⁷

Bizonytalanságnak és esetleg problémásnak látják azt a kérdést, hogy a menekültstátus kérdése milyen összefüggésben jelentkezik a két német állam közti sajátos állampolgársági rendelkezések következtében; adhat-e a budapesti NSZK-nagykövetség útlevelet NDK-állampolgároknak?

A felvetett kérdésekre részben a jogi szabályozottság hiányában nem lehetett határozott választ adni. Arról lehetett szólni, hogy a menekültstátust csak idevonatkozóan igazolt esetekben lehet megadni; továbbá arról, hogy az MNK nem akar a szocialista országokból nyugatra áramlók csatornája lenni, és az egyezmény végrehajtásának kimunkálása során ez fogja vezérelni;³⁸ – az állampolgárságnak a két állam közti eltérő álláspontját illetően is.

Az NDK delegációja a várható változásokat illetően igényelné, hogy a későbbiekben a jogszabályi rendezés folyamatában, de különösen azt követően, további megbeszélést folytassanak a KEO szerveivel a mindkét fél számára elfogadható rendezés és gyakorlat kialakításáról.³⁹

A küldöttség 1989. június 13-án a szombathelyi határőrkerületnél tett látogatást, melynek során a kerület parancsnoka és a törzsfőnök a határőrizet kialakuló új rendjéről,

a határberendezések leszereléséről adtak tájékoztatást, illetve a helyszíneket is bemutatták.

A küldöttséget 1989. június 14-én Pallagi Ferenc r. vör. Miniszterhelyettes elvtárs fogadta.

Dr. Wéber Gyula r. ezds.
osztályvezető

K.: 3 pld-ban

K.: 1. pld. Felterj. Miniszterhelyettes elvtársnak,

2. pld. BM NKO⁴⁰

3. pld. BM III/1. Osztály

Nytsz.: 237-39/89.

[ÁBTL 1.11.9. 34-242/1989. (26. d.) Wéber Gyula osztályvezető saját kezű aláírásával. Fejlécén a BM Határőrség Országos Parancsnokságának bélyegzője. Mellette kézírással: „Ker. PS-ot⁴¹ 07.25-én tájékoztassuk a várható eljárásokat.⁴² 89. 07. 10.” és olvashatatlan szignó.]

3. BM ORFK Külföldieket Ellenőrző Osztály jelentése a keletnémet állampolgárokkal kapcsolatos problémákról, 1989. augusztus 4.

BM ORFK III-2. Osztály

Dr. Horváth István⁴³

Belügyminiszter

Titkos!
(Selejtezésig!)

Jelentés

Az NDK-állampolgárok magyarországi beutazásával és tartózkodásával összefüggő problémákról, valamint a jogsértést elkövetőkkel kapcsolatos gyakorlatunkról az alábbiakat jelentem.

A hazánkba érkező NDK-állampolgárok száma az elmúlt évben meghaladta a 1,5 milliót. 1989. első félévében a beutazók száma 305 919 volt, 15,4%-kal több, mint az előző év azonos időszakában. 1988-ban 487 NDK-állampolgár követett el bűncselekményt hazánkban. A bűncselekmények 86,7%-át a tiltott határátlépés tette ki, ezenkívül kis számban vagyon elleni és közlekedési bűncselekmények fordultak elő.

Az NDK bűnelkövetők felelősségre vonására a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság közötti polgári, családjogi és bűnügyi jogsegélyegyezmény alapján az NDK-ban került sor. Az egyezmény, illetve 1977-ben a két ország legfőbb ügyésze által aláírt megállapodás a tiltott határátlépés miatt elfogott NDK-állampolgárok büntetőjogi felelősségre vonásának átengedését, illetve az elkövetők átadását is lehetővé tette.

A büntetőeljárás feljánlását követően alkalmazott idegenrendészeti kényszerintézkedésekkel (tartózkodásiengedély-megvonás, kiutasítás) alapvetően biztosítani tudtuk a bűncselekményt elkövető NDK-állampolgároknak az országból való gyors eltávolítását. A két ország közötti 1969. évi 31. tvr.-rel kihirdetett vízummentes egyezményben előírtak szerint ezekről az intézkedésekről tájékoztattuk az illetékes NDK-szerveket, akik az érintett állampolgáraikat meghatározott időre kizárták a magyarországi beutazásból.

A menekültek helyzetéről szóló 1951. évi genfi konvencióhoz való csatlakozásunk, valamint a határvédelmi berendezés lebontásának híre új helyzetet teremtett. Az NDK-állampolgárok által elkövetett tiltott határátlépési kísérletek tömegessé váltak. Amíg korábban csak kivételes volt a csehszlovák-magyar határ illegális átlépése az NDK-állampolgárok részéről, az utóbbi időben több ilyen eset is történt. 1989. június 30-ig az összes tiltott határátlépéssel kapcsolatos jogsértések száma megközelítette a hatszázat. 453 esetben büntetőeljárás indult, 569 főnek vontuk vissza a tartózkodási engedélyét, 17 főt pedig kiutasítottunk. Becslés szerint ez ideig mintegy 170 főnek sikerült a nyugati, illetve a déli határunkat illegálisan átlépnie.

A legutóbbi időszakot a jogsértések számának további növekedése jellemzi, nem ritka, hogy naponta 60–80 elkövető kerül elfogásra.

Ismereteink szerint a tiltott határátlépést elkövető külföldi, köztük NDK-állampolgárokkal kapcsolatos eljárást a Legfőbb Ügyészség iránymutatásban kívánja szabályozni. Az iránymutatás lehetőséget biztosítana a differenciáltabb büntetőeljárásra, és megszűnne az a korábbi gyakorlat is, amely szerint az eljárás NDK-beli lefolytatása érdekében az elkövetők átadásra kerültek az NDK Állambiztonsági Minisztérium képviselőinek. (Az utolsó ilyen átadásra 1989. július 31-én került sor.)⁴⁴

Eddigi tapasztalataink szerint a nyomozás elrendelése nélkül, illetve a nyomozás megtagadása vagy megszüntetése mellett a megrovásban részesített és idegenrendészeti kényszerintézkedésekkel sújtott NDK-állampolgárok egy része az ország elhagyására vonatkozó felszólításnak nem tett eleget, újabb tiltott határátlépést kísérelt meg.

Mivel az NDK-állampolgárokkal szemben a tiltott határátlépés kísérlete miatt alkalmazott idegenrendészeti intézkedések iránt a közelmúltban mind a hazai, mind a nemzetközi sajtó érdeklődése felerősödött, az érintett megyei igazgatásrendészeti szerveket is körültekintő, differenciált eljárásra utasítottuk, indokolt esetben a tartózkodási engedély megvonására vonatkozó bélyegzőlenyomat külön lapon alkalmazását is lehetővé tettük.

A genfi konvencióhoz való csatlakozásunk következtében az NDK-állampolgárok egyre nagyobb számban fordulnak szerveinkhez menedék iránti kérelemmel, illetve az NSZK-ba történő kiutazások engedélyezése miatt. Az ilyen kérelmet előterjesztőket meghallgatjuk, felszólítjuk a bizonyítékaik bemutatására, igazolására. A meghallgatások alapján egyetlen NDK-állampolgár sem tudott olyan tényt bizonyítani vagy valószínűsíteni, hogy politikai meggyőződése – vagy a konvenció menekült fogalmába tartozó ok – miatt üldözték volna, vagy az NDK-ba történő visszatérése esetén személyes szabadsága veszélybe kerülne. (Természetesen azokon kívül, akiket a Magyarországon elkövetett bűncselekmény miatt eljárás alá vonhatnak.) Szinte valamennyien az utazási korlátozásokra, megoldatlan család egyesítési ügyekre hivatkoztak.

Mind a menedékre vonatkozó kérelmeket, mind a kiutazás engedélyezésére vonatkozó kéréseket ez ideig elhárítottuk. A menedékjog biztosításával kapcsolatban az a véleményünk, hogy arra – a vonatkozó jogi szabályozás megjelenése után is – csak a konvenció szűk értelmezése mellett kerüljön sor. Ezzel összhangban az utazással és a kivándorlással kapcsolatos problémák nem kezelhetők menekültkérdésként, azok az NDK belügyét képezik, illetve az NSZK érdekeit érintik. A konvenció nem tartalmaz olyan kötelezettséget, amely alapján bármely állam vagy menekültügyi szervezet a Magyar Népköztársaságot az egyezmény megsértésével megalapozottan vádolhatná a továbbutazás megtagadása miatt.

Figyelembe kell venni azt a tény is, hogy a vízummentes utazás tárgyában 1969-ben megkötött egyezmény értelmében a magyar hatóságok kötelesek ellenőrizni az NDK-állampolgárok úti okmányának területi érvényességét, és megakadályozni a továbbutazást az arra érvénytelen úti okmány esetén. Mindemellett vitathatatlan, hogy a hivatkozott vízummentességi egyezmény egyes rendelkezései ma már nem felelnek meg a Magyar Népköztársaság érdekeinek, és a menedékjog NDK-állampolgárnak történő megadása a megsértésével lenne lehetséges.⁴⁵

A tömeges tiltott határátlépések mellett a közvéleményt élesen foglalkoztatja azoknak az NDK-állampolgároknak az ügye is, akik az NSZK budapesti nagykövetségén tartózkodnak és az NSZK-ba kívánnak kiutazni. Álláspontunk szerint ezek a kivándorlási ügyek a korábbi gyakorlatnak megfelelően, a két érintett állam illetékeseinek megegyezésével rendezhetők. Az NDK budapesti nagykövetsége konzuli osztály vezetőjétől kapott információ szerint az NDK-állampolgárok első csoportja 1989. július 27-én visszatért az NDK-ba. Az ehhez szükséges kiutazási engedélyeket biztosítottuk. Adataink szerint így módon ez ideig 26 fő ügye megoldódott.

Tekintettel arra, hogy mind a tiltott határátlépésekkel, mind a menedék iránti kérelmekkel kapcsolatos feszültségek további erősödése várható, illetve a más szocialista országok állampolgáraival kapcsolatban jelentkező problémák hasonló megoldásához az

NDK-állampolgárok vonatkozásában kialakult gyakorlatunk precedens jellegű, eljárásunk további egységesítése érdekében a következőket javasoljuk:

– Tiltott határátlépés elkövetése miatt a jövőben ne kerüljön sor az NDK-állampolgárok átadására.

– A kiadásra kerülő legfőbb ügyészi iránymutatással összhangban az idegenrendészeti kényszerintézkedések alkalmazása legyen még differenciáltabb. Azokat az NDK-állampolgárokat, akiknél a bűncselekmény elkövetését családi vagy más méltányolható okok motiválták, figyelmeztessék az eljáró igazgatásrendészeti szervek a magyar jogszabályok betartására. Akik esetében méltányolható körülményekre nem lehet figyelemmel lenni, de valószínűsíthető a további tiltott határátlépéstől való elállás, a jogkövető további magatartás, a tartózkodási engedély visszavonását külön lapra kell jegyezni. Ezekről az esetekről az NDK budapesti nagykövetségét ne tájékoztassuk. A tiltott határátlépés ismételten elkövetőkkel, illetve az ország elhagyására vonatkozó kötelezettséget önhibájukból nem teljesítőkkel szemben viszont az eddigi gyakorlat szerint járjunk el. (A tartózkodási engedély visszavonását vagy a kiutasítást jegyezzük be az úti okmányba, illetve az intézkedésről az NDK-nagykövetséget tájékoztassuk.)

– A magyar–csehszlovák határszakaszt befelé tiltott módon átlépőket – ha nem terjesztenek elő a menedék megadására megfelelően megalapozott kérelmet – továbbra is adjuk vissza a csehszlovák határőrizeti szerveknek.

– A menedék iránti kérelmeket továbbra is a genfi konvenció szűkebb értelmezésével bíráljuk el. A nyilvánvalóan alaptalan kérelmek gyorsított eljárásban – ha szóban terjesztették elő, szóbeli közléssel – kerüljenek elutasításra.

– Az NSZK-ba történő kiutazás iránti kérelmeket általában utasítsuk el. Azokat a kérelmeket, amelyek bizonyítottan közvetlen családtagokra vonatkoznak vagy különös méltányolást érdemlő körülményeket tartalmaznak, a KEO egyeztesse az érintett szervekkel, és amennyiben nem merül fel kizáró körülmény, javaslatával együtt terjessze fel döntésre a közbiztonsági miniszterhelyetteshez. Engedélyezés esetén a KEO a BM Határőrség Felderítő Osztályával együttműködve biztosítsa az érintett személyek nyomtalan kiléptetését.

– Az NSZK budapesti nagykövetségén tartózkodók részére – ha ügyük rendezésével kapcsolatban az NDK budapesti nagykövetségével megegyezés születik – adjuk ki az utazási engedélyt, függetlenül attól, hogy eleget tettek-e az esetleges magyar hatósági kötelezésnek vagy sem.

– A menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi genfi konvencióhoz, illetve az azt kiegészítő 1967. évi New York-i jegyzőkönyvhöz történt csatlakozásunkkal kapcsolatban a vonatkozó minisztertanácsi határozat alapján mielőbb kerüljön sor a hazánk által kötött vízummentességi egyezmények felülvizsgálatára. A Külügyminisztérium a Magyar Népköztársaság által vállalt nemzetközi kötelezettségekkel összhangban kezdeményezzen konzultációkat az érintett államok külügyminisztériumainál az egyezmények érdekeinknek megfelelő módosítása érdekében.

Dr. Nagy Károly r. ezredes⁴⁶
osztályvezető

Budapest, 1989. augusztus 04.

[ÁBTL 1.11.9. 34-311/1989. (26. d.) Tisztázat Nagy Károly osztályvezető láttamozásával.]

4. Kiegészítés a BM ORFK Külföldiek Ellenőrző Osztályának a keletnémet állampolgárokkal kapcsolatos jelentéséhez, 1989. augusztus 8.

A fenti jelentésben leírtak megvitatására Pallagi Ferenc r. vezérőrnagy miniszterhelyettes elvtárs 1989. augusztus 4-én az érintett belügyi, valamint társszervek bevonásával konzultációs értekezletet hívott össze.

Az értekezlet résztvevői a jelentésben szereplő javaslatokat, amelyek az NDK-állampolgárok vonatkozásában a tiltott határátlépésekkel, valamint a menedék iránti

kérelmekkel kapcsolatos eljárások további egységesítésére, differenciáltabbá, gyorsabbá tételére irányuló intézkedéseket fogalmazza meg, az alábbi módosítással, illetve kiegészítéssel fogadták el:

1. Az értekezleteken kialakult vélemények alapján miniszterhelyettes elvtárs úgy döntött, hogy a gyorsabb, operatívabb ügyintézés céljából azokat az NDK-állampolgárokat, akik a tiltott határátlépés kísérletét családi vagy más méltányolható okok miatt első ízben követték el, az őket elfogó határőrizeti szervek részesítsék figyelmeztetésben, irányítsák vissza őket, és hívják fel a figyelmüket a magyar jogszabályok betartására.
2. A nagy nemzetközi és hazai érdeklődésre való tekintettel és a közvélemény tájékoztatására kerüljön kiadásra egy BM-közlemény, amely a menekültügyi egyezménynek megfelelő belső jogrend és gyakorlat kialakítását, valamint az átmeneti időszakban a menedéket kérők ügyének intézését foglalja össze.
3. A gyorsabb és szakszerű ügyintézés szükségessé teszi, hogy a frekvenciát több BM **HÓR** FEP-eken⁴⁷ – nyugati és déli határszakaszon – kihelyezett idegenrendészeti ügyintéző legyen. A szükséges létszám központi keretből történő biztosítására, az érintett FEP-ek megjelölésével soron kívül javaslatot kell készíteni.

Budapest, 1989. augusztus 8.

Dr. Nagy Károly r. ezredes
osztályvezető

Egyetértek:

Dr. Túrós András r. vezérőrnagy miniszterhelyettes⁴⁸

Pallagi Ferenc r. vezérőrnagy miniszterhelyettes

Földesi Jenő r. altábornagy államtitkár⁴⁹

[ÁBTL 1.11.9. sz. n. (26. d.) Nagy Károly osztályvezető, Túrós András miniszterhelyettes, Pallagi Ferenc miniszterhelyettes és Földesi Jenő államtitkár aláírásával.]

5. A Határőrség országos parancsnokának a keletnémet menekültekkel kapcsolatban tett jelentése, 1989. augusztus 15.

Belügyminisztérium Határőrség
Országos Parancsnokság
Budapest
Száma: 81-00608/1989

Szigorúan titkos
(selejtezésig)

5. számú példány

Földesi Jenő r. altábornagy elvtárs
Belügyminisztériumi államtitkár
Budapest

Államtitkár Elvtárs!

Jelentem, az NDK állampolgárságú, tiltott határátlépést elkövetni szándékozó személyek száma az utóbbi 5 évben folyamatos emelkedést mutat, s napjainkra a Határőrség lehetőségeit lényegesen meghaladó problémává nőtt. Addig, amíg 1985-ben 114 fő, 1986-ban 151 fő, 1987-ben 235 fő, 1988-ban 459 fő átszökni szándékozót fogtunk el, ez a szám 1989. augusztus 14-ig 3 505 főre emelkedett.

Az 1989. évi növekedés dinamikáját jellemzi, hogy március 31-ig 68 fő, áprilisban 66 fő, májusban 212 fő, júniusban 387 fő, júliusban 1482 fő, augusztus első felében 1290 fő elfogására került sor.⁵⁰ Az utolsó héten, augusztus 08–14. között 813 főt, augusztus 14-én 06.00 15-én 06.00 óra között 180 főt fogtunk el. Az ez évi 3 505 elfogott közül legálisan utazott hazánk területére 3 472 fő, s mindössze 35 fő volt, aki a magyar–csehszlovák államhatáron illegálisan érkezett. Döntő többségük – a korábbi évekhez hasonlóan – Ausztria irányába (3 158 fő) kísérelte meg az államhatár illegális átlépését, kisebb részük (347 fő) Jugoszlávia felé irányult. Céljuk kizárólag Ausztrián, Jugoszlávián keresztül az NSZK-ba való eljutás. Különösen aktív mozgásuk tapasztalható

a szombathelyi (1142 fő) és a soproni (948 fő) határőr-kerületek területén, mivel a lakott területek határközeli elhelyezkedése miatt itt a legjobbak az esélyeik az államhatár feltűnésmentes megközelítésére. Elsősorban a „zöld határon” tesznek kísérletet, a FEP-ekre irányuló mozgás a nyári turistaidénnel egy időben kezdett emelkedni, párhuzamosan a segítők és embercsempészek számának növekedésével.⁵¹ Az ez évben elfogottak közül közel 600 fő cselekményének elkövetésében működött közre segítő vagy embercsempész. Az elektromos jelzőrendszer lebontásának bejelentéséről, a bontás megkezdéséről többségük a nyugatnémet tömegtájékoztatásból értesült, éppúgy, mint hazánknak a genfi menekültügyi konvencióhoz való csatlakozásáról. Információk vannak arról is, hogy a magyar határőrizeti szervek nem használnak fegyvert a határsértőkkel szemben. Ezen okok lényegesen hozzájárulnak a mozgás dinamizálódásához, erősítik az elkövetői motivációt.

Vizsgálati tapasztalataink alapján megállapítható, hogy míg a korábbi években a jobb megélhetés reménye, a rokonai kapcsolatok megléte és a kalandvágy szerepelt elsősorban motiváló okként, addig napjainkban az egzisztenciális okok mellett nagyobb hangsúlyt kap az NDK társadalmi berendezkedésével, utazási korlátozásaival kapcsolatos egyet nem értés.⁵² A szándék kialakulását erősíti a nyugatnémet tömegtájékoztatás, mely nem egy esetben Magyarország Ausztriával határos filmfelvételek sugárzásával is igyekezett ötleteket adni az elkövetés helyére, módszerére.

Az NDK állampolgárságú elkövetők a határsértők legfelkészültebb csoportját képezik. Jelentős részük magasan kvalifikált műszaki vagy humán értelmiségi, s mindegyikük szakmával rendelkezik. Terepismeretük, tájékozódási képességük magas szintű, cselekményüket előkészítik, megtervezik. A szükséges eszközöket beszerzik. Ügyükben a bizonyítás – tagadásuk miatt – nehéz.

A korábbi évekhez képest növekszik a kétfős és a csoportos elkövetés aránya. Ez év május végétől egyre gyakoribb, hogy kiszökésük elősegítésére Magyarországon tartózkodó NSZK-rokonaik, ismerőseik segítségét, embercsempészek közreműködését veszik igénybe. Több esetben tettek kísérletet az NSZK budapesti nagykövetsége által részükre kiállított NSZK-útlevéllel osztrák vagy jugoszláv viszonylatú határátkelőhelyeinken való kiutazásra, azonban kiléptetésüket megtagadtuk.⁵³

Elkövetési magatartásukban jelentős módosulások észlelhetők. Korábban elsősorban éjszaka, lakott területeket kerülve, rejtve mozogtak a határterületen, ez évben egyre nyíltabban, nappali időszakban is, a határsávi korlátozások megszűnésére hivatkozva közelítik meg az államhatárt. Bár tapasztalható az elkövetők magabiztosságának növekedése, agresszivitásuk erősödése, csak néhány esetben utal magatartásuk arra, hogy erőszakos módszerek alkalmazására is elszánták magukat.

Több visszajelzésből következtetni lehet, hogy magyarországi elfogásukat követően az NDK hatóságai a büntetőeljárást velük szemben lefolytatták,⁵⁴ majd a büntetés töredékének letöltése után szabadlábra lettek helyezve, és engedélyt kaptak a kivándorlásra. 1989. június második felétől kezdődően – a menekültügyi konvencióhoz csatlakozásunk életbelépése után – néhány esetben meghallgatásukkor utalást tettek arra, hogy politikai menedékért folyamodnak a magyar hatóságokhoz. Tekintettel arra, hogy a BM Határőrség nem illetékes, a rendőrséghez irányítottuk őket kérelmükkel.

Az ismert befejezett tiltott határátlépések (258) többségében adataink szerint NDK-állampolgár az elkövető. A cselekmény befejezésének megakadályozására, bár a járőr észlelte, a fegyverhasználat tilalma miatt az esetek jelentős részében nem volt lehetőség. Az elektromos jelzőrendszer megszüntetése, a nyomsáv felszámolása óta az Ausztria felé irányuló befejezett tiltott határátlépések számáról pontos adatokkal nem rendelkezünk. Saját és együttműködő szervek operatív információi alapján ez az ismert adatoknál lényegesen magasabb.

Jelentem, a tiltott határátlépés miatt elfogott NDK-állampolgárok ügyében 1989 márciusáig egységesen a Btk., Be.⁵⁵ vonatkozó szakaszai, a 41/1987. (BK. 1/88.) számú,⁵⁶ a 24/1979. számú,⁵⁷ majd 1989. november 18-tól a 33/1988. számú BM-utasítás szerint jártunk el. Előkészület, kísérlet, befelé irányuló befejezett tiltott határátlépés miatt tetten ért, elfogott személyeket elsődleges vizsgálatukat követően a Határőrség az ügyben illetékes állambiztonsági vizsgálati szervnek adta át feljelentéssel.

A vizsgálati szakot követően nevezettek az érvényben lévő nemzetközi szerződés alapján büntetőeljárásra lettek adva az NDK Állambiztonsági Minisztérium képviselőinek a Budapesti Légi és Folyami FEP-en. Amennyiben a határterületen tiltott határátlépés gyanújával előállított személyek ügyében a bűncselekmény nem volt minden kétséget kizáróan bizonyítható, de fennállt a veszélye, hogy szabadon engedés esetén ismételt kísérletet tesz, a Határőrség javaslatot tett tartózkodási engedélyének megvonására az igazgatásrendészeti szervek felé.

A Határőrség által előállított NDK-állampolgárokról a BM III/II-10. Osztály⁵⁹ 1988-ig rendszeres tájékoztatást adott az NDK ÁBM⁶⁰ felé. A társadalmi-politikai változások és az elkövetők számának növekedése miatt az eljáró rendőri szervek fokozatosan arra törekedtek, hogy az eljárást igazgatásrendészeti útra tereljék, ennek megfelelően 1989. április, május, június hónapban büntetőeljárás megindítására általában a társadalmi veszélyességét tekintve súlyosabb megítélésű csoportos tiltott határátlépési esetekben, bűnsegédek és embercsempészek közreműködése esetében került sor. Egyéb esetekben az eljáró igazgatásrendészeti szerv tartózkodásiengedély-megvonás szankciót alkalmazott.⁶¹

Az esetek nagy száma miatt nem volt lehetőség arra, hogy a végrehajtás megtörténtét ellenőrizzük. Ebből következően jelenleg is tartózkodnak hazánkban olyan NDK-állampolgárok, akik a kiutazásra szóló felhívásnak nem tettek eleget.

Az együttműködő állambiztonsági, igazgatásrendészeti szervekkel és a Legf[főbb] Ü[gyészség]. Államelleni Ügyek Osztálya Vezetőjével való folyamatos konzultációk alapján egyértelműen megállapíthatóvá vált, hogy az elkövetések robbanásszerű növekedése miatt a fenti gyakorlat módosításra szorul. Az NDK-állampolgárok által elkövetett tiltott határátlépések tárgyában az egységes gyakorlat kialakítása érdekében a Legfőbb Ügyész Helyettes Ig. 338/1989. számon Iránymutatást adott ki. Ennek lényege, hogy az elkövetővel szemben megrovást kell alkalmazni. Bűnisméltés esetén vele szemben bíróság elé állítással soron kívül kell eljárni. Ilyenformán lehetőség van a segítők felelősségre vonására is.

A tervezett gyakorlat szerint az első esetben elfogott NDK-állampolgárokat az 1989. augusztus 04-én Pallagi Ferenc r. vezérőrnagy, miniszterhelyettes elvtárs vezetésével megtartott értekezleten⁶² kapott felhatalmazás alapján a Határőrség szóbeli figyelmeztetésben fogja részesíteni, vagy minősített esetekben már az első elfogás esetén javasolni fogja a tartózkodási engedély megvonását. Ismételt elfogás esetén már a figyelmeztetés mellőzésével kezdeményezzük a tartózkodási engedély külön lapon történő megvonását. A különlapon bélyegzőt kilépés során a Határőrség szervei leveszik. A fentiekből fakadó feladatok eredményes megoldása érdekében (elsősorban az elfogottak gyors priorálása miatt) a Határőrség megkezdte a tiltott határátlépést elkövetett NDK-állampolgárok adatainak számítógépes feldolgozását.⁶³ Ezt a Határőrség azért vállalta, mert a lekérdezések folyamatos lehetőségét a KEO-kapacitás nem biztosítja.

Jelentem, az NDK állampolgárságú, kiszökni szándékozó személyek számának további lényeges növekedésével számolok a nemzetközi és belső politikai változásoktól függően, különösen augusztus második és szeptember első felében.

Számolok azzal, hogy amennyiben az NDK-hatóságok lényegesen korlátozzák állampolgáraik Magyarországra utazását, akkor a Csehszlovákiába érvényes személyi igazolvánnyal beutazó NDK-állampolgárok nagy számban szöknek illegálisan hazánkba Csehszlovákiából.

Várhatóan lényegesen megnövekszik a politikai menedékjogot kérők és a jogellenesen Magyarországon tartózkodók száma.

A sikeres tiltott határátlépők nagy számban hagyják hátra a határterületen gépkocsijukat, benne értékeiket. Az elhagyott eszközöket a határterületi lakosok szétszerelik, ellopják vagy bűncselekmény eszközeivé teszik. A Határőrség erőivel-eszközeivel ezek biztosítására nincs lehetőség.

A korábbi évek gyakorlatának megfelelően az osztrák hatóságok a kiszökött NDK állampolgárokra vonatkozóan tájékoztatást részünkre nem adnak. A tiltott határátlépés útján Ausztriába jutóknak lehetővé teszik az NSZK-ba utazást, ennek ellenére jelentős azok száma, akik ott nem jelentkeznek, hanem segítők közreműködésével közvetlenül az

NSZK-ba kísérelnek meg eljutni. Megnövekedett az osztrák területről Magyarországra „áttévedő” NSZK-állampolgárok száma, akikről feltételezhető, hogy segítői szándékkal közelítették meg a túloldalon az államhatárt. Ezen NSZK-állampolgárok ügyét az osztrák hatóságokkal gyorsan és korrekt módon tudjuk rendezni.

E hónap elejétől tapasztaljuk, hogy a csehszlovák határőrizeti szervek a közös határon hazánkba illegálisan beszkó NDK-állampolgárok visszavételétől elzárkóznak. A pozsonyi, besztercebányai és kassai határmegbízottakkal e tárgyban folytatott konzultációk alapján arra lehet következtetni, hogy részükről átvételre egyedi elbírálás alapján kerül sor a későbbiekben.⁶⁴

1989. augusztus 16-án 2 fő illegálisan Magyarországra szökött NDK-állampolgár ügyében kezdeményeztük a visszaadást. A 3. sz. határmegbízott (kassai) az 1976. évi határegyezmény 11. szakasz (1) bekezdés c. pontjára hivatkozással azt megtagadta. Közölte, hogy Prágával és előljáró rendőri szervekkel való egyeztetésük szerint harmadik ország állampolgárát akkor veszik át, ha Csehszlovákia területén követett el bűncselekményt, vagy más fontos érdekük fűződik az átvételhez. Tekintettel arra, hogy a két fő NDK-állampolgár menekültjog megadásáért folyamodott, a vizsgálati szervek nem foglalkoztak az ügygel. Az igazgatásrendészeti hatóság érvényes szabályozás hiányában az ügyben állást foglalni nem tud.

E helyzetben a Határőrségnek nincs jogosultsága a személyek őrizetben tartására éppúgy, mint szabadon engedésére. Napjainkra gyakorlatilag minden olyan hatás (büntetés kilátásba helyezése, fegyverhasználat, kényszerítő intézkedés) megszűnt, mely a kiszökni szándékozót cselekménye végrehajtásában visszatartaná. A kétfős járőrszolgálat bevezetése, a határsávi korlátozások megszüntetése, az EJR⁶⁵ lebontása lényegesen csökkenti az elfogás lehetőségét. Az elkövetők elszántságához, motivációjához képest a figyelmeztetés vagy különlapos tartózkodásiengedély-megvonás csak egyszeri, rövid ideig ható gátlást alakít ki, s eddigi tapasztalataink szerint egy-egy elkövető többszöri kísérletével kell számolni. A többszöri kísérlet lehetővé teszi járőrözési rendszerünk kiismerését, növekszik a sikeres elkövetés esélye, lényegesen megnövekedett a befejezett tiltott határátlépések száma. A Határőrség erői-eszközei – figyelemmel a magyar-román határon kialakult helyzetre is – nem elegendőek e folyamat megállítására, lelassítására. E helyzetben a Határőrség állományának megterhelése és ezzel együtt demoralizálódásának veszélye tovább fokozódik. Jelentem, hogy különösen július második felétől kezdődően a különböző hazai szervezetek élesen bírálják az NDK-határsértők ügyében folytatott gyakorlatunkat és az eljáró szerveket, főként a határőrséget. Teszik ezt annak ellenére, hogy az érvényben lévő jogszabályok és utasítások alapján a lehető leghumánusabban igyekszünk intézkedni.

Javaslom a magas szintű jogi szabályozás (Btk., Be. Módosítás, új határőrizeti törvény stb.) megvalósulásáig az érintett szervek bevonásával – ideiglenes jelleggel – a tiltott határátlépési ügyek komplex, miniszteriutasítás-szintű szabályozását, s annak nyilvánosságra hozását.⁶⁶

Budapest, 1989. augusztus 15-én

Székely János⁶⁷
vezérőrnagy
BM Határőrség országos parancsnoka

[ÁBTL 1.11.9. 34-22/1989. (26. d.) Székely János aláírásával.]

6. A BM III/1. Osztály feljegyzése az NDK Állambiztonsági Minisztérium küldöttségével 1989. augusztus 16-17-én folytatott tárgyalásáról, 1989. augusztus 23.

Belügyminisztérium
III/1. Osztály

Feljegyzés

Pallagi Ferenc r. vörgy., miniszterhelyettes elvtárs megbízása alapján 1989. augusztus 16–17-én fogadtuk az NDK Állambiztonsági Minisztériumának Gerhard Niebling vezérőrnagy elvtárs vezette, 3 fős delegációját.

A szakértői megbeszéléseket 1989. augusztus 16-án az alábbi témakörökben lefolytattuk:

1. Magyarországon tiltott határátlépést megkísérlő, illetve jogellenesen hazánkban tartózkodó NDK-állampolgárok ügyeivel összefüggő álláspontunkról dr. Dobos Györgyné r. alez. adott tájékoztatást. Ezzel kapcsolatban azt is közöltük, hogy a jövőben ennek a problémakörnek a kezelése döntően idegenrendészeti ügykörbe kerül.

2. Az előzőekkel összefüggésben érintettük az 1969. évi 31. tvr. 8. cikk.-ben foglalt információadási kötelezettség értelmezésének, illetve a módosítás szükségességének a kérdését. Kezdetben az NDK-partner a teljes körű információadáshoz ragaszkodott. A különböző érdekek egyeztetése alapján, megértve a problémakör lényegi fontosságát, a tárgyalások eredményeként elfogadták álláspontunkat, mely szerint: *hazánkból csak a súlyos jogsértést elkövető NDK-állampolgárokat utasítjuk ki, és a jövőben kizárólag ezekről a személyekről adunk a fenti törvényhely alapján információt.*

3. A KÜM Konzuli Főosztályáról a tárgyalásba bevont dr. Maits József és dr. Kecskeméti Edit alosztályvezetők ismertették a Külügyminisztérium álláspontját a multilaterális menekültügyi konvenció belső jogszabályi előkészítése során felmerült megoldási elképzelésekről. Indokolták a szocialista országokkal kötött kétoldalú megállapodások felülvizsgálatának szükségességét. Kilátásba helyezték, hogy a készülő menekültügyi szabályozásról a szocialista országok külügyminisztériumait előzetesen tájékoztatni fogják.

Az NDK delegációját hangsúlyozottan érdekelte, hogy a Magyarországon tartózkodó NDK-állampolgárokat a jogi szabályozás hatályba lépésével politikai menekültnek fogjuk-e tekinteni. Közöltük, hogy erre kategorikus választ jelenleg adni nem tudunk. A kormányzati elképzelések szerint a családegyesítés, illetve az utazási korlátozás nem lesz elfogadható indoka a politikai menekültstátusnak. Tárgyaló partnereinknek vázoltuk: a jövőbeni problémák gyökere elsősorban abból adódhat, hogy az előző indokok alapján ugyan politikai menekültstátust nem kapnak az NDK-állampolgárok Magyarországon, de hazai joghatóságuk retorziója miatt az NDK-ba való visszatoloncolásuk akadályba ütközhet.⁶⁸ Az NDK delegációja hangsúlyozta, hogy államuk a hazatérőknek garantálja a büntetlenséget.

Augusztus 17-én Pallagi Ferenc r. vörgy. miniszterhelyettes elvtárs fogadta az NDK ÁBM delegációját. Ezen a megbeszélésen a miniszterhelyettes elvtárs összegezte az előző napi tárgyalások eredményét. Közölte, hogy az NSZK budapesti nagykövetségén tartózkodó NDK-állampolgárok – a fokozódó nyomás ellenére – nem kapnak kiutazási lehetőséget hazánkból. Ez csak az NDK–NSZK-tárgyalások eredményeképpen lehetséges.⁶⁹

Niebling vörgy. elvtárs az összegzéssel egyetértett. A Magyarországon tartózkodó NDK-állampolgárok ügyének megítélésével kapcsolatban jelentősen *megváltozott az álláspontjuk (hazatérés esetére csak a büntetlenséget garantálták)*. Kijelentette, hogy ezen személyeknek az NDK-ba való visszatérése esetén semmiféle állami retorziót nem alkalmaznak. Ennek megerősítése érdekében átadta az NDK nagykövetségének nyilatkozatát, mely szerint az NSZK nagykövetségén érvényes úti okmánnyal nem rendelkező és Magyarországon tartózkodó NDK-állampolgároknak a Német Demokratikus Köztársaságba való visszatérése *„semmilyen következményt nem von maga után.”* [...] Ígéretet tettek arra, hogy hatályban lévő jogszabályaikat is felülvizsgálják.

Niebling vörgy. elvtárs kifejtette, hogy megértik a különböző szervezetek humanitárius segítségét, de ezzel a céllal nem összeegyeztethető aktuális problémaként jelezte, hogy egyes szervek kiosztottak olyan német nyelvű kérdőíveket az NDK-állampolgárok között, melyek erősítik az NSZK-ba jutás lehetőségét. [...] Az ilyen manőverek akadályozásához kérte segítségünket. Köszönettel fogadta és pozitívan értékelte a Belügyminisztérium sajtóértekezletét, melynek egy részét az NDK televízió is sugározta.

Végezetül a felek a további konzultáció lehetőségéről biztosították egymást, és a jelenlegi tárgyalások eredményességét hangsúlyozták.
Budapest, 1989. augusztus 23.

[ÁBTL 1.11.9. 34-22/1989. (26. d.) Tisztázat aláírás nélkül.]

- ¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 1.11.9. sz. n. Jelentés a menekültügyi egyezményhez való csatlakozásról. 1989. március 24. (26. d.); A menekültügy helyzetéről és feladatairól ezzel kapcsolatban a Minisztertanács 2010/1989. (HT.3.) MT határozata rendelkezett *Határozatok Tára*, 1989. 3. sz. (1989. március 7.) 10–11.
- ² ÁBTL 1.11.9. sz. n. Jelentés a menekültügyi egyezményhez való csatlakozásról. 1989. március 24. (26. d.)
- ³ Felelősséget érzünk a külföldön élő magyarok sorsáért. Horváth István beszámolója az erdélyi menekültek helyzetéről. *Népszabadság*, 1989. 60. sz. március 11. 4.
- ⁴ Minisztertanács 64/1989. (VI. 30.) MT rendelete a menekülteket befogadó állomásokról. *Magyar Közlöny*, 1989. 43. sz. 772.
- ⁵ ÁBTL 1.11.9. sz. n. Jelentés a kétoldalú nemzetközi szerződésekről. 1989. április 24. (26. d.) A feljegyzés melléklete tizenegy országgal kötött jogsegélyegyezményt, négy országgal kötött határforgalmi szerződést és két országgal kötött belügyi megállapodást sorol fel.
- ⁶ ÁBTL 1.11.9. sz. n. Várkonyi Péter külügyminiszter átirata Horváth István belügyminiszternek a menekültügy szabályozásáról. 1989. február 27. (26. d.)
- ⁷ ÁBTL 1.11.9. sz. n. Jelentés. 1989. május 30. (26. d.)
- ⁸ ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-32/11-68. Polgári, családjogi és bűnügyi jogsegély-egyezmény. 1957. október 30. (551. d.)
- ⁹ Die/Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (a továbbiakban: BstU) Ministerium für Staatssicherheit (a továbbiakban: MfS) – HA IX. 8342 AV-Mitteilung 3. 3. 1989
- ¹⁰ BStU MfS – HA IX. 8342 Zum Beitritt der Volksrepublik Ungarn zum Abkommen vom 28. 7. 1951 über die Rechtsstellung der Flüchtlinge und zum Protokoll vom 31. 1. 1967 über die Rechtsstellung der Flüchtlinge. 20. 3. 1989
- ¹¹ Wéber Gyula (1931) 1975-től rendőr ezredes, 1972–1975 között a BM Információ-feldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség Elemző-értékelő Osztály osztályvezetője, egyben csoportfőnök helyettes, 1975–1989 között a BM III/1. Vizsgálati Osztály osztályvezetője. 1989. július 31-én nyugállományba helyezték.
- ¹² ÁBTL 1.11.9. 34-22-274/88. Feljegyzés, 1989. január 16. (26. d.) Lásd továbbá: ÁBTL 1.11.9. 34-50/1989. Feljegyzés, 1988. december 13. (26. d.)
- ¹³ Vö. Slachta Krisztina: Állambiztonság és idegenforgalom a Balaton partján. In *A Páneurópai Piknik és a határátörés húsz év távlatából*. Szerk. Gyarmati György. Budapest–Sopron, Sopron Megyei Város Önkormányzata–L’Harmattan, 2010. 47.
- ¹⁴ ÁBTL 1.11.9. 34-111/1989. Feljegyzés a menekültügyi egyezményhez való csatlakozásból fakadó kötelezettségekről. 1989. április 6. (26. d.)
- ¹⁵ ÁBTL 1.11.9. sz. n. Jelentés. 1989. május 30. (26. d.)
- ¹⁶ ÁBTL 1.11.9. 32-22/1989. Legfőbb Ügyész helyettese: Iránymutatás a megyei (fővárosi) főügyészeknek. 1989. augusztus 8. (26. d.)
- ¹⁷ ÁBTL 1.11.9. 10-111/1989. Ütemterv a menekültügyi egyezményhez való csatlakozással kapcsolatos belügyminisztériumi feladatok végrehajtására. 1989. június 12. (26. d.)
- ¹⁸ BStU MfS – ZAIG Nr. 13067 Protokoll zum Abkommen zwischen der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik und der Regierung der Ungarischen Volksrepublik über den visafreien grenzüberschreitenden Verkehr. Anlage: Übersicht zur Entwicklung des Reiseverkehrs nach der UVR und zum ungesetzlichen Verlassen der DDR unter Mißbrauch des Territoriums der UVR. 20. Juni 1989
- ¹⁹ Oplatka András: *Egy döntés története. Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. nulla óra*. Wien–Budapest, Paul Zsolnay Verleger – Helikon Kiadó – Századvég Kiadó, 2008. 173–175.
- ²⁰ *Magyar Közlöny*, 1989. 60. sz. 1022–1045.
- ²¹ Oplatka András: i.m. 202.
- ²² ÁBTL 1.11.9. sz. n. Feljegyzés a menekültügyi eljárásról Ausztriában, az NSZK-ban és Svédországban. 1989. január 19. (26. d.); ÁBTL 1.11.9. 00753/9/1988. Feljegyzés a Menekültügyi Főbiztossággal folytatott belgrádi konzultációról. 1988. december 12.; ÁBTL 1.11.9. 95-58/21-1989. Jelentés a menekültügyi kérdésekben Ausztriában történt konzultáció főbb tapasztalatairól. 1989. március 31.; ÁBTL 1.11.9. sz. n. A zindorfi menekülttábor és a menekültek ügyeinek intézése az NSZK-ban. Dátum nélkül (26. d.); ÁBTL 1.11.9. sz. n. Ausztriában politikai menedéket kérők ügyeinek intézése a traiskircheni menekülttáborban. Dátum nélkül (26. d.)
- ²³ Külügyminisztérium.
- ²⁴ A látogatás időpontja az iraton utólag bekeretezve.
- ²⁵ Csehszlovák Szocialista Köztársaság.
- ²⁶ Amint a bevezetőben már szó esett róla, az NDK-kormányval kötött jogsegély-egyezmények alapján a magyar hatóságok a tiltott határátlépés miatt elfogott keletnémet állampolgárokat korábban – a Legfőbb Ügyészség egyetértésével és közreműködésével – visszatoloncolták, és a büntetőeljárást ellenük odahaza az NDK-hatóságok folytatták le.
- ²⁷ A mondat aláhúzással utólag kiemelve.
- ²⁸ Pallagi Ferenc (1936) 1984-től vezérőrnagy, 1977–1985 között a BM III/V. Csoportfőnökség csoportfőnöke, 1985–1989 között a BM III. Főcsoportfőnökség főcsoportfőnökének függetlenített I. helyettese, 1989–1990-ben állambiztonsági miniszterhelyettes. 1990. január 21-én saját kérésére felmentették és nyugállományba helyezték.
- ²⁹ Gerhard Niebling (1932) vezérőrnagy 1979-től az ÁBM IX. (Vizsgálati) Főcsoportfőnökség helyettes vezetője, 1983-tól a Központi Értékelő Csoport vezetője. 1984-ben vezérőrnaggyá léptették elő. Az 1989-ben folytatott állambiztonsági

tárgyalásokon a német küldöttség vezetője. 1990 májusáig az ÁBM utódszervének, a keletnémet Nemzetbiztonsági Hivatalnak a főszámlolását végző állami bizottság tanácsadója, ugyanebben az évben megvált a testülettől.

³⁰ Magyar Népköztársaságnak.

³¹ Külföldiek Ellenőrző Osztály.

³² Az utolsó tagmondat felkiáltójellel, aláhúzással nyomatékositva.

³³ A mondat felkiáltójellel, aláhúzással utólag kiemelve.

³⁴ BM ORFK III-2. Külföldiek Ellenőrző Osztály.

³⁵ A mondat felkiáltójellel kiemelve.

³⁶ A felsorolás ezen pontja utólag kiemelve.

³⁷ A dokumentum ezen bekezdése mellett Pallagi szignójával ellátott, kézzel írt megjegyzés olvasható: „Ennek a megoldása nem realizálható!”

³⁸ A mondat aláhúzással utólag kiemelve.

³⁹ A bekezdés mellett kéziratos megjegyzés Pallagi szignójával: „Meg kell várni a lehetőséget.”

⁴⁰ BM Titkárság Nemzetközi Kapcsolatok Osztály.

⁴¹ Kerületi parancsnokságot.

⁴² Értsd eljárásokról.

⁴³ Horváth István (1935) 1980–1985 között belügyminiszter, 1985–1987 között az MSZMP KB titkára, 1987-ben a Minisztertanács elnökhelyettese, 1987-től ismét belügyminiszter. 1990-ben lemondott miniszteri tisztjéről.

⁴⁴ A dátum bekeretezéssel, felkiáltójellel utólag kiemelve.

⁴⁵ Az NDK-val kötött állambiztonsági szerződések és megállapodások áttekintését követően a jogilag is megnyugtató megoldást a jogsegélyszerződés 1977. évi 26. törvényerejű rendelettel történt módosítása hozta, amelyet követően a két állam igazságügyminiszterei abban állapodtak meg, hogy a tiltott határátlépés tulajdonképpen nem kiadatást eredményező bűncselekmény. Ennek ellenére – úgymond célszerűségi megfontolásból – tovább működött a korábbi megállapodások nyomán kialakult azon gyakorlat, mely szerint a határsértést elkövetett NDK-állampolgárokat a Legfőbb Ügyészség egyetértésével és közreműködésével átadták az ÁBM számára. Az NSZK–NDK kettős állampolgárságú személyek kiadásához fűződő 1979-es jogi irányelvek azonban már azt is kimondták, hogy „A kiadásra (átadásra) vonatkozó döntésnél a Magyar Népköztársaság általános külpolitikájából kell kiindulni: figyelembe kell venni a szocialista közösség országaihoz fűződő alapvető jelentőségű, szövetségi, baráti kapcsolataink mellett általános külpolitikai érdekeinket, nemzetközi jogi kötelezettségeinket, az európai enyhülés folyamatában való érdekeltiségünket és a nemzetközi jogi alapelveket is. [...] általában ki kell térni az NDK hatóságai által a büntetőeljárás átvételének magyar felajánlását szorgalmazó lépések elől.” ÁBTL 1.11.9. sz. n. Igazságügyi Minisztérium Igazgatási és Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya tervezete a Magyarországra NSZK úti okmánnyal beutazó NDK–NSZK kettős állampolgárok kiadásának elbírálásáról. 1979. február 27. (26. d.)

⁴⁶ Nagy Károly ezredes 1989-ben a BM ORFK III-2. (Külföldiek Ellenőrző) Osztály vezetője.

⁴⁷ FEP: Forgalomellenőrző pont.

⁴⁸ Túrós András (1944) rendőr vezérőrnagy 1989–1990 belügyminiszter-helyettes, országos rendőrfőkapitány. 1966–1989 között a Belügyminisztérium vidéki szerveinél teljesített szolgálatot. 1990–1991-ben a főkapitány szakmai helyettese, 1991–1996 között közbiztonsági helyettes, majd közbiztonsági főigazgató. 1996-ban vonult nyugállományba.

⁴⁹ Földesi Jenő (1928) 1974-től vezérőrnagyi rangban a BM Határőrség Országos Parancsnokságának parancsnoka 1976. május 31-ig. 1976. június 1-jétől 1982. július 31-ig a BM IV. Főcsoportfőnökség főcsoportfőnöke, a belügyminiszter személyügyi helyettese. 1982. augusztus 1-jétől 1985. április 30-ig a BM III. Főcsoportfőnökség vezetője, állambiztonsági miniszterhelyettes. 1983. október 1-jén altábornaggyá léptették elő. 1985. május 1-jétől 1989. november 30-ig belügyminiszteri államtitkár.

⁵⁰ A bekezdés mellett ceruzával írott bejegyzés olvasható: „aug. 23-ig kb. 2 979.”

⁵¹ Vö. BStU MfS – ZAIG 14180. Fernschreiben der Operativgruppe des MfS in der Ungarischen VR 25.7.1989.

⁵² A megállapítás utólag nyomatékosan kiemelve.

⁵³ Herbert Krolikowski, az NDK külügyminiszter-helyettese Rudolf Seiteressel, az NSZK különleges ügyekért felelős szövetségi hivatal vezetőjével folytatott tárgyaláson ezzel kapcsolatban 500 darab, a budapesti nyugatnémet nagykövetség által NDK-állampolgárok számára kiadott nyugatnémet útlevélről és további 1000 darab útlevél Budapestre szállításáról tett említést. BStU MfS – HA IX. 11385 Vermerk über das Gespräch des Staatssekretärs und 1. Stellvertreters des Ministers für Auswärtige Angelegenheiten, Genossen Dr. Herbert Krolikowski, mit dem Bundesminister für besondere Aufgaben und Chef des Bundeskanzleramtes der BRD, Rudolf Seiter, am 18. August 1989 im Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten

⁵⁴ A mondat ezen része nyomatékosan kiemelve.

⁵⁵ Büntető Törvénykönyv, illetve Büntetőeljárás törvény.

⁵⁶ ÁBTL 4.2. 41/1987. BM utasítás a Belügyminisztérium nyomozó hatóságainak hatásköréről és illetékességéről, 1987. december 17.

⁵⁷ A 24/1979. BM-utasítás módosította a korábban 1967. január 10-én, a tiltott határátlépés miatt elrendelt nyomozások lefolytatásának szabályozására kiadott 01/1967. BM-utasítást. Lásd ÁBTL 4.2. II. 14/a.

⁵⁸ Helyesen: 1988.

⁵⁹ BM III/II-10. Osztály: Szocialista országokban lévő rezidentúrák, magyar kolóniák, elhárítás a Külügyminisztérium és „X” területen. X-es területnek a nem baráti szocialista országokat nevezték. Vö. Ungváry Krisztián: A Kádár-

rendszer kémelhárítása. (In *Évkönyv XVI., 2009. Kádárizmus mélyfúrások*. Szerk. Tischler János. Budapest, 1956-os Intézet, 2009. 362.) című tanulmánya.

⁶⁰ NDK Állambiztonsági Minisztériuma.

⁶¹ A bekezdés utólag kiemelve.

⁶² Lásd a 3. számú dokumentumot.

⁶³ A bekezdés utólag kiemelve.

⁶⁴ A bekezdés utólag kiemelve.

⁶⁵ Elektromos jelzőrendszer.

⁶⁶ Az egységes gyakorlat kialakítása érdekében a menekültügy kezelését a Határőrség Országos Parancsnoka egy héttel később kiadott utasításában szabályozta. ÁBTL 1.11.9. 34-22/1989. A Határőrség országos parancsnokának utasítása a BM HÖR. 1-11. kerület és Budapesti Légi és folyami FEP Parancsnokának! 1989. augusztus 21. (26. d.)

⁶⁷ Székely János (1925) 1954. július 29-én államvédelmi alhadnagyként, majd hadnagyként a BM Határőrség és Belső Karhatalom állományában kezdte pályafutását. 1989-ben vezérőrnagyi rangban a BM Határőrség Országos Parancsnokságának parancsnoka.

⁶⁸ Utólagos bejelöléssel nyomtatékosítva.

⁶⁹ Az augusztus 22-én tartott külügyminisztériumi megbeszélésen végül mégis az NDK-val 1969-ben kötött szerződés egyes pontjainak hatályon kívül helyezéséről határoztak, majd a rákövetkező nap éjszakáján a budapesti nagykövetségen tartózkodó menekülteket repülőgéppel Bécsbe szállították. Lásd Oplatka András: i. m. 202.